

TC
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

744698

MODERN SONRASI PARADİGMALARIN
ÖRGÜT KURAMI VE ÖRGÜT ÇALIŞMALARINA
YANSIMALARI

Hazırlayan
Asena ALTIN GÜLOVA

Danışman
Prof. Dr. Sevinç KÖSE

Manisa-2004

Doktora tezi olarak sunduğum “Modern Sonrası paradigmalarnn Örgüt Kuramı ve Örgüt Çalışmalarına Yansımaları” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2004

Asena ALTIN GÜLOVA

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 12/01/2005 tarih ve 1/1 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24.Maddesi gereğince Enstitümüz İşletme Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Asena ALTIN GÜLOVA'nın "Modern Sonrası Paradigmaların Örgüt Kuramı ve Örgüt Çalışmalarına Yansımaları" konulu tezi incelenmiş ve aday 13/01/2005 tarihinde saat:10.00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerinin sorularına verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna	☐	<u>OY BİRLİĞİ</u>	☐
DÜZELTEME yapılmasına	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	☐	ile karar verilmiştir.	☐

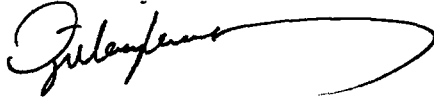
* Bu halde adaya ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

ÜYE
Prof. Dr. Ömür ÖZMEN

BASKAN
Prof. Dr. Sevinç KÖSE

ÜYE
Prof. Dr. Semra ÖNCÜ

ÜYE
Prof. Dr. Gülay BUDAK

Evet Hayır

ÜYE
Doç. Dr. Canan AY

*** Tez, burs, ödül veya teşvik prog. Tüba, Fullbright vb.

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır

Tez, basımı gereksizdir.

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No: Konu Kodu: Ün.v.Kodu:

Tezin Yazarının

Soyadı: ALTIN GÜLOVA

Adı: Asena

Tezin Adı

Türkçe : “Modern Sonrası Paradigmaların Örgüt Kuramı ve Örgüt Çalışmalarına Yansımaları”

Yabancı Dil: Reflections of Postmodern Paradigma on Organizational Theory and Studies

Tezin Yapıldığı

Üniversite: Celal Bayar Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler

Yıl:2004

Tezin Türü

- 1-Yüksek Lisans
2-Doktora
3-Tıpta Uzmanlık
4-Sanatta Yeterlilik

Dili: Türkçe
Sayfa Sayısı: 239
Referans Sayısı:134

Tez Danışmanının

Ünvanı: Prof. Dr.

Adı: Sevinç

Soyadı: KÖSE

Türkçe Anahtar Kelimeler

- 1-Post-modernizm
2-Postmodernizm
3-Postmodern Örgütsel Analiz
4-Modern Sonrası paradigmlar
5-Fordizm/postfordizm
6-Epistemoloji

İngilizce Anahtar Kelimeler

- 1- Post-modernism
2- Postmodernism
3-Postmodern Organizational Analysis
4- Postmodern Paradigms
5- Fordism/Postfordism
6- Epistemology

Tarih:

İmza:

Özet

Post-modern ve postmodern terimlerine çeşitli anlamlar verilmektedir. Post-modern terimi sanayi kapitalizminde bir dönüşüme işaret etmektedir. 1960'ların sonundan günümüze post-modern kuramlar mantığını kritik etmeksizin, endüstrileşmenin uygulama ve biçimlerine üretim temelinde odaklanmaktadır. Bazı kaynaklarda post-modern paradigma üretim biçimlerinde teknolojinin etkisini ele alırken, diğerleri sanayi ekonomisinden hizmet ekonomisine geçişi ele almaktadır. Bu kuramların genellikle endüstri ötesi üzerine “modernist bir perspektifi” yansıttığı söylenebilmektedir.

Diğer taraftan, postmodern paradigma üretim, pazarlama yöntemlerine ve ekonomik analizlere daha az odaklanırken bu sistemlerin oluşturulmasında kullanılan dil uygulamalarına (söylem)ise daha fazla odaklanmaktadır. Bunun da ötesinde bu yaklaşım “gerçek”in sosyal bir etkileşim ürünü olduğunu ileri sürmektedir. Postmodern perspektif evrensel bilimsel doğruların, dil oyunları, paradigmlar, metaforlar, gelenekler, söylemler ve dünya görüşleriyle ortaya çıktığını vurgulamaktadırlar. Kısaca, postmodernlerin çalışmaları bizi örgütler hakkında farklı düşünmeye çağırmaktadır.

Bu çalışma post-modern/postmodern paradigmların Türkiye'deki akademik örgüt çalışmalarına yansımalarını inceleyen bir araştırmayı kapsamaktadır.

Abstract

The term “post-modern” and “postmodern” have been given numerous meanings possible. The term post-modern indicates a shift in the structure of industrial capitalism. Since the late 1960’s post-modern theories focus on the forms and practices of industrialism at the level of production, without critically examining the logic of industrialism. In some texts while the post-modern paradigm is used to refer to different ways of manufacturing goods with the help of technology, another group focuses on the shift from a manufacturing economy to a service economy. In general these theories are proposed to reflect a “modernist perspective” on the post-industrial.

On the other hand, postmodern paradigm has focused less on methods of manufacturing, marketing and economics analysis and more on the language practices (discourse) used constituted these systems. Moreover, this approach raises the possibility that “reality” is itself a product of social interaction. Postmodern perspective point out that universal scientific truths have created through the operation of: language games, paradigms, metaphors, traditions, discourses or worldviews and so on. Shortly, Postmodern’s works challenges us to think differently about organizations.

This study covers a research analysing reflections and possible effects of post-modern/postmodern paradigms on the academic organisation studies in Turkey.

İçindekiler

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar VE ŞEKİLLER	X
ÖNSÖZ	XI
GİRİŞ	XII

1. BÖLÜM

POST-MODERN PARADİGMADA TOPLUM VE ÖRGÜT KURAMLARI

1. Modern/Post-modern Paradigmada Toplum Kuramları	2
1.1. Endüstri Toplumu/Endüstri Ötesi Toplum Kuramları	5
1.1.1. Endüstri Toplum Kuramları	5
1.1.2. Endüstri Ötesi Toplum Kuramları	15
1.2. Fordizm/Postfordizm	26
1.2.1. Endüstri Toplumunda Kitle Üretimi Veya Fordizm	27
1.2.2. Postfordizm	38
2. Post-Modern ve Postfordist Paradigmada Örgüt Kuramı Ve Örgütler	41
2.1. Endüstri Toplumu ve Fordizm Paradigmasında Klasik ve Neoklasik Örgüt Kuramları	43
2.2. Fordizm'den Post-fordizm'e Geçiş ve Modern Örgüt Kuramı	54
2.3. Postfordist Paradigmada Modern Örgüt Kuramı	57
2.4. TaylorİZM'in Çağdaş Yorumları	67

2. BÖLÜM

POSTMODERNİZM

2.1. Modernizm, Modernite, Modernleşme	79
2.1.1. Modernleşme Sürecinin Belirleyicileri	82
2.1.2. Moderniteye Geçişi Belirleyen Dört Devrim	86
2.2. Postmodernizm	88
2.2.1. Postmodernizmin Kökenleri Ve Gelişimi	88
2.2.2. Postmodern Düşünürler ve Söylemleri	93
2.2.3. Postmodernizm Üzerine	107
2.3. Postmodernizm ve Bilim	111
2.3.1. Modern Bilim	112
2.3.2. Modern Bilime Kritik Yaklaşımlar	126

3.BÖLÜM

MODERN SONRASI PARADİGMALAR PERSPEKTİFİNDEN ÖRGÜT KURAMI VE ÖRGÜT ÇALIŞMALARI

3.1. Örgüt Çalışmalarında Paradigma Değişimi	138
3.2. Örgüt Literatüründe Modern Sonrası Paradigmalara İlişkin Sınıflandırmalar	145
3.3. Örgüt Çalışmalarında 'Post'lar	149
3.3.1. Post-modern Örgüt Kuramını Olumlayanlar	151
3.3.2. Postmodern Örgüt Kuramını Olumlayanlar	151
3.3.3. Postmodern Örgüt Kuramına Şüpheyile Yaklaşanlar	152
3.4. Örgüt Literatüründe Modern/Post-Modern/Postmodern Tartışmaları	154
3.4.1. Modern Örgüt Kuramına Yaklaşımlar ve Epistemoloji	160
3.4.2. Postmodern Örgütsel Analiz ve Dekonstrüksiyon	183

4. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE (1980-2003 Tarihleri Arasında) YÖNETİM VE ORGANİZASYON ALANINDA HAZIRLANMIŞ DOKTORA TEZLERİNİN PARADİGMA EĞİLİMLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	195
4.2. Araştırmanın Kısıtları	197
4.3. Araştırma Yöntemi	197
4.4. Değerlendirme	217
<i>sonuç</i>	220
<i>kaynakça</i>	228
Ek.1	237
Ek.2	238

Tablolar/grafikler

	sayfa no:
Tablo.1 End.Toplum /End.Ötesi Toplum Karşılaştırmasında “Toplum”un Özellikleri	26
Tablo.2 Fordist/Postfordist Paradigma Karşılaştırmasında “Toplum”un Özellikleri	40
Tablo. 3 Örgütlerin Modern/Post-Modern Karşılaştırılması	66
Tablo.4 Modern Paradigmada “Toplumun” Özellikleri	88
Tablo.5 Bir Dönem ve Epistemolojik Olarak Postmodernizm	146
Tablo.6 Yönetimde Eski ve Yeni paradigmlar	147
Tablo.7 Postmodernizm Açısından Örgüt Teorilerine Farklı Yaklaşımlar	148
Tablo.8 Doktora Tez Kimliği Örneği	198
Tablo.9 Tezlerin Alt Disiplinlere Göre Dağılımı	201
Tablo.10 Türkiye’de İşletme (doktora) Tezlerinin Y/O Alanında Yıllara Göre Dağılımı	204
Tablo.11 Türkiye’de İşletme (doktora) Anabilim Dalında ve Yönetim ve Organizasyon Alanında Sosyal Bilimler Enstitülerine Göre Dağılımı	207
Tablo.12 Tezlerin Yönetim ve Organizasyon Alt Disiplinlerine Göre Dağılımı (1980-2003)	209
Tablo.13 Y/O Alt Disiplinlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1980-2003)	210
Tablo.14 Y/O Alanında Doktora Tezi İçin En Sık Çalışılan İlk 10 Konu	212
Tablo.15 Örgütsel Davranış Alanında En Sık Çalışılan Konuların Dağılımı	213
Tablo.16 Örgüt Kuramı Alanında En Sık Çalışılan Konular	214
Tablo.17 İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında En Sık Çalışılan Konular	214
Tablo.18 Genel İşletmecilik Alanında En Sık Çalışılan Konular	215
Tablo.19 Yapılmış Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı	216
Grafik.1 İşletme, Y/O ve Y/O Tezlerinin İşletme Tezleri İçindeki Oranı (1990-2002)	205

ÖNSÖZ

Bu çalışmada modern sonrası paradigmaların , örgüt kuramı ve örgüt çalışmalarına yansımaları ele alınmaya çalışılmıştır.

Paradigma değişimi , bilimsel sosyal, kültürel siyasal ve teknolojik alanlardaki dönüşümün çözümlenmelerini ortaya koyar. Bu nedenle paradigma değişimlerinin örgüt çalışmalarındaki izdüşümleri çeşitlilik göstermekte ve aynı zamanda sosyal bilimlerin farklı ilgi alanlarını içine almaktadır. Burada farklı disiplinler, farklı perspektifleri gündeme getirdiğinden çözümlenme birliği açısından tek düzelik genellikle pek sağlanamamaktadır.

Bütün bu düşünce izleri arasında temel çabamız, örgüt kuramı ve çalışmalarında paradigma değişimi tartışmaları ve çeşitliliğini incelemeğe yönelmek olmuştur.

Tez çalışması her ne kadar bireysel bir ürün olarak kabul edilse de , akademik bilgi ve deneyimin, yönlendirici etkilerle tezin yapısı ve niteliklerini belirlemesi ana gerçektir. Bu çalışmada bana yol gösterenler başta Danışmanım Prof. Dr. Sevinç Köse olmak üzere öncelikle Prof. Dr. Ömür Özmen ve Prof. Dr. Semra Öncü olmuştur. Ayrıca Doç. Dr. Şükrü Özen ve Prof. Dr. Engin Yıldırım' ın da katkıları önemli belirleyici düzeye ulaşmıştır. Her birine içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Hepsine çalışmamın her aşamasında beni yalnız bırakmadıkları ancak özgür tuttıkları için de teşekkür etmek istiyorum.

Çalışmamın verileri ve tartışmalarıyla ilgilenecekler yararlı olması başlıca dileğimdir.

Asena ALTIN GÜLOVA

2004 , Manisa

MODERN SONRASI PARADİGMALARIN ÖRGÜT KURAMI VE ÖRGÜT ÇALIŞMALARINA YANSIMALARI

Giriş

Paradigma, dünyayı açıklamak için standart çözümlerin yanında, ideallerin, değerlerin, yöntemlerin ve problem alanlarının sistematik olarak sunulmuş bir seti olarak tanımlanmaktadır. Paradigmalar dünyayı görme, anlama, algılama ve yorumlama biçimimizdir.

Tarihsel dönüşüm süreci içerisinde, toplumlar ve örgütlerin dönüşümünün incelenmesi, bu dönüşümü besleyen ve meşrulaştıran epistemoloji ile ilişkilendirilmektedir. Başka bir deyişle, tarihsel bir dönüşümü ifade eden *modern paradigma* ve yine bir tarihsel dönüşüme işaret eden *post-modern* (“-” ile yazılan) paradigma, modern bilimle ilişkilendirilmektedir. Kısacası her iki paradigma da kendisini modern bilimle meşrulaştırmaktadır.

Postmodern paradigma ise toplumsal/kültürel boyutta tarihsel bir dönüşüme vurgu yapmakla birlikte, epistemolojik olarak modern paradigmayla tartışmasıyla da kendisini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifade ile, *postmodernizm*, modern bilimi ve onun yöntemleriyle ele

alınan, dünyayı görme, algılama ve yorumlama biçimlerimizi sorunsallaştırmakta; toplumla ilgili bilginin doğa ile ilgili bilgiler gibi üretilemeyeceğini ve geçerli bilim kuramı ya da epistemoloji çerçevesinde (pozitivist bilim anlayışı ile) insanın ya da toplumun kuramının yapılamayacağı belirtilmektedir. Bu yaklaşıma göre insanlar kendileri ve toplumla ilgili açıklama yaparken esas olarak “yorum” yapmaktadırlar.

Bilim tarihçisi Kuhn’a göre, bir paradigma kendi bağlamının dışında ortaya çıkan ve dolayısıyla çözmekte yetersiz kaldığı sorunları artması ve dayatmasıyla eleştirilere uğrar, kırılır ve alternatif paradigmaya yerini bırakır. Kuhn, her paradigmanın ancak bazı sorunları çözmeye yetkin olduğunu, dolayısıyla ortaya çıkabilecek her türlü soruna çözüm sunabilecek evrensel nitelikte olamayacağını vurgulamaktadır.

Çalışmamızın 1. bölümünde, temel tezleri bir dönemin kapanmış olduğu varsayımına dayanan ve “toplumu açıklama” iddiası taşıyan *post-modern* paradigma ele alınmaktadır. Örgüt kuramları da “örgütleri açıklama” iddiası taşımakla birlikte, toplum kuramlarının ele alındığı paradigmadan etkilenmektedirler. Post-modern paradigmanın örgüt kuramları ve örgütsel uygulamalara nasıl baktığını açıklayabilmek için bu bölümde ilk aşamada şu soruya yanıt aranacaktır;

Post-modern paradigmada toplum kuramlarının dayandığı temel varsayımlar nelerdir?

Bu araştırma sorusunun yanıtını bulmak için modern sonrası (post-modern) toplum kuramları iki ana hatta değerlendirilecektir. Toplum kuramları *ilk* olarak; *Endüstri Toplumunu/Endüstri Ötesi Toplum*, *ikinci* olarak da; *Fordizm/Postfordizm* bağlamında ele alınacaktır. Her ikisinin de ‘toplum’a yönelik açıklama ve çözümlenmeleri, söz konusu yaklaşımlarından dolayı örgütler açısından bize değişik çerçeveler sunmaktadır. *Post-modern paradigmalarda örgüt kuramına nasıl yansımıştır?* sorusuna yanıt ise bu bölümde ikinci aşamada ele alınacaktır.

Diğer taraftan, modern sonrası paradigmalardan *postmodernizm*, diğerlerinden ayrılan ve oldukça önemli ve dramatik farklılıklar taşıyan bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda *postmodernizm* paradigması 2.bölümde ayrı olarak değerlendirilecektir. Çalışmamızda, ilk olarak postmodernizmin dönemsel olarak ortaya çıkışı, kökenleri ve gelişimi, *modernizm/postmodernizm* karşılaştırmasıyla sunulacaktır. Daha sonra ise postmodernizmin, modernizmden bir anlamda kopuşa, kırılma noktasına veya yeni bir düşünme biçimine mi işaret ettiği tartışmalarına ve aynı zamanda modern bilime getirdiği

eleştirilere, söylemlerine, özelliklerine ve *epistemolojik* konumuna yer verilecektir. Bu bölümde ilk olarak; *Postmodern paradigma "toplum"u nasıl açıklamaktadır?* sorusuna : postmodernizmin gelişimi ve bugüne taşıdığı iddialar ortaya konularak, postmodern söylemle birlikte anılan yazar ve düşünürlerin, "toplum"u bu perspektifte nasıl tanımladıkları bağlamında yanıt aranacaktır. Diğer taraftan postmodernist söylemin en önemli belirleyici özelliklerinden birisi de modern bilime getirdiği radikal eleştirilerdir. Bu eleştirileri vurgulamak için modern bilimin doğuşu, gelişimi ve epistemolojisini -kapsayıcı olmama riskini de göze alarak- özetlemek, yine bu bölümdeki *Postmodern paradigmanın "bilim" anlayışı ve modern bilime yönelik eleştirel yaklaşımı nedir?* sorusunu yanıtlamamıza yardımcı olacaktır.

3.bölümün araştırma sorusu ise *Post-modern ve postmodern paradigma örgütlere ilişkin çalışmaların gündemine neler getirmiştir?* olacaktır. Bu bölümde, örgüt çalışmalarında post-modern ve postmodern paradigmanın ayrıştığı noktalar literatür incelemesiyle belirlenecek, modern sonrası bu paradigmalardan perspektiflerinden *modern örgüt kuramına* nasıl bakıldığı, yazarların kendi eserlerinden ve birbirleri için yaptıkları değerlendirmelerden ortaya konmaya çalışılacaktır.

Böylece *örgütlere postmodern yaklaşımların* akademik zeminde nasıl karşılandığı, bu konuda, başlangıç dönemlerinden günümüzde süre giden tartışmaların (karşı/yandaş tüm taraflarıyla) geldiği nokta, mümkün olduğu kadar sergilenebilecektir.

4. bölümde ise Türkiye'de Yönetim ve Organizasyon (Y/O) alanında hazırlanmış olan doktora tezlerine yönelik bir araştırma yer almaktadır. Araştırmaya ilişkin detaylı bilgiler; araştırmanın amacı ve kapsamı, kullanılan araştırma yöntemi ve bulguların değerlendirilmesi düzeninde tasarlanmış alt başlıklar halinde aşağıda sunulmaktadır.

Çalışmamız boyunca ele aldığımız paradigmalardan perspektifini ülkemiz özelinde değerlendirmek için yanıt aranacak araştırma soruları şunlardır; *Ülkemizde yönetim ve organizasyon alanında 1980-2003 yılları arasında hazırlanmış olan doktora tezleri için seçilmiş olan konuların yönetim ve organizasyon alanının alt disiplinlerine ilişkin dağılımı, yoğunluğu ve tarihselliği nedir? Tez konularının alt disiplin gruplarına dağılımı detaylı incelendiğinde 23 yıllık süreçte alanla ilgili kuram, kavram, teknik ve uygulamaların dağılımı nasıl bir paradigma eğilimine işaret etmektedir?*

1. BÖLÜM

POST-MODERN PARADİGMADA TOPLUM VE ÖRGÜT KURAMLARI

1970'li yıllar ve sonrasında geleceğe yönelik projeksiyonların yer aldığı pek çok endüstri ötesi toplum kuram ve çözümlenmeleri ortaya çıkmıştır. Bu kuram ve çözümlenmeler 'endüstri ötesi toplum'u açıklamada ve kavramada farklı açılardan *siyasal, teknik ve ekonomik* konulara gönderme yapsalar da, temel tezleri bir dönemin kapanmış olduğu varsayımına dayanmakta ve "toplumu açıklama" iddiası taşımaktadırlar. Örgüt kuramları da "örgütleri açıklama" iddiası taşımakla birlikte, toplum kuramlarının ele alındığı paradigmadan etkilenmektedirler. Post-modern paradigmaların örgüt kuramları ve örgütsel uygulamalara nasıl baktığını açıklayabilmek için bu bölümde ilk aşamada şu soruya yanıt aranacaktır;

Post-modern paradigmada toplum kuramlarının dayandığı temel varsayımlar nelerdir?

Bu araştırma sorusunun yanıtını bulmak için post-modern toplum kuramları iki ana hatta değerlendirilecektir. Bu kuramlar *ilk* olarak; *Endüstri Toplumu/Endüstri Ötesi Toplum*, *ikinci* olarak da; *Fordizm/Postfordizm* bağlamında ele alınacaktır. Post-modern (tire ile yazılan) toplum kuramlarını iki ana hatta incelemenin gerekçesi şudur; ilk gruptaki toplum kuramları 'toplum'a daha çok sosyolojik, ekonomik ve teknik açıdan, bazılarıysa daha çok siyasal göndermelerle yaklaşmaktadır. İkinci gruptakilerin ise, daha çok üretim biçimi ve üretim ilişkileri odaklı olduğu söylenebilir. Her ikisinin de 'toplum'a yönelik açıklama ve çözümlenmeleri, söz konusu yaklaşımlarından dolayı örgütler açısından bize değişik çerçeveler sunmaktadır. Bu bağlamda;

Post-modern paradigmalar örgüt kuramına nasıl yansımıştır? sorusuna yanıt ise ikinci aşamada ele alınacaktır.

Giriş'te belirtildiği gibi bu bölümde kullanılan post-modern (yani “-” ile gösterilmiş olan) terimi, ikinci bölümde kullanılan postmodern (“-”siz) paradigmadan farklı anlamda kullanılmaktadır.

1. Modern/Post-modern Paradigmada Toplum Kuramları

Harvey *Postmodernliğin Durumu* (1997) adlı eserinde, “Yaşam 1970’li yılların başından bu yana postmodern bir kültür içinde, postmodern bir çağda yaşadığımızı söylemenin anlamlı kabul edilebileceği kadar değişmiş midir?” sorusunu yöneltmektedir.¹ Bu soruya değişik çevrelerden değişik yanıtlar gelse de, her alanda köklü değişikliklerin yaşandığı ve bunun *yeni bir dönemi* işaret ettiği konusunda görüş birliği olduğu söylenebilir.

1973 petrol şokunun ardından, Batı dünyasında değişikliğe uğrayan iklimin sonucu olarak, “sanayi sonrası” günün geldiği yönünde güçlü bir izlenim uyanmıştır. 1970’li yılların sonlarında yapılan tartışmaların hepsi “büyümenin sınırları” ve sanayiciliğin dinamik potansiyelinin sınırlandırılması hakkındaki tartışmalardır.² Kumar, sanayi sonrası toplum kuramının çeşitli biçimlerinin üretilmekte olduğuna dikkat çektiği eserinde; bu biçimlerin, sanayi toplumlarının bir sınır çizgisini geçtiği konusunda, en az daha önceki sanayi sonrası toplum kuramcıları kadar ısrarlı olduklarını vurgulamaktadır. Bu çalışmalara göre; klasik sanayicilik, yani Marx, Weber ve Durkheim tarafından çözümlenen, yani Batılıların büyük çoğunluğunun geçtiğimiz yüz yıl boyunca içinde yaşadıkları türden toplum bundan böyle yoktur. Bununla birlikte, enformasyon toplumu kavramı, Batı düşüncesinin liberal ilerlemeci geleneğiyle de gayet uyumludur. Aydınlanmanın, *rasyonellik* ve *ilerlemeye* duyduğu inancı muhafaza etmektedir. Bilginin ve onun büyümesinin daha fazla verimlilik ve daha fazla özgürlükle bir tutulması ölçüsünde bu görüş, toplumun barındırdığı düzenlemelerde kökten değişiklikler olduğu yönündeki açıklamalarına rağmen, Saint-Simon, Comte ve pozitivistlerin başlattıkları düşünce çizgisini sürdürmektedir.³

Ancak, sanayi sonrası toplum kuramı, Peter Drucker’ın “*The Age of Discontinuity* (1969)-Süreksizlik Çağı” ve Alvin Toffler’ın *Future Shock* (1970)-Şok:Gelecek Korkusu”

¹ HARVEY, D., *Postmodernliğin Durumu*, Çev. S. Savran, Metis Yayınevi, İstanbul, 1997,s.21

² KUMAR,K., *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Dost Yayınevi, İstanbul,1999,s.14-16

³ a.g.e.s.,16

kitaplarında olduğu gibi bazı canlı popülerleştirmeler aracılığıyla daha da yaygınlık kazanmıştır. Bu çalışmalarda Batı'nın eğitim görmüş kamuoyundan kendilerini, *yeni bir topluma*, sanayi toplumunun daha önceki tarım toplumundan olduğu denli farklı, rahatsızlık yaratması muhtemel bir geçişe hazırlamaları istenmiştir.⁴

Post-modern toplum kuramları çıkış noktaları itibariyle birbiriyle örtüşmektedir. Örneğin, enformasyon teknolojisi kavramı, enformasyon toplumunu açıklamada merkezi bir rol oynarken, aynı şekilde diğer açıklamaların da merkezinde yer almaktadır. Ancak her ne kadar bu kuramlar birbirleriyle örtüşse de, yazarların terimlere yükledikleri anlamların çeşitliği de dikkati çekmektedir. Bundan dolayı, sunacağımız tanımlamalar da yeteri kadar uygun ve kapsayıcı olmayacaktır. Ancak yazarların söz konusu kavramlara yaklaşımlarının anlaşılmasına yardımcı olacağını düşündüğümüz görüşlerini vurgulamakla bu çeşitliliği ortaya koymuş olacağız.

Farklı ve yeni bir topluma geçişin, yaşanan değişimin, sanayi sonrası "durum"un pek çok tanımıyla karşılaşmakta olduğumuzu belirtmiştik. Çağdaş dünyanın yeni toplum kuramları diyebileceğimiz bu tanımların en bilinenlerini şöyle sıralanmaktadır:⁵

- "bilgi ekonomisi" (Machlup),
- "teknokratik çağ" (Brzezinski),
- "post-kapitalizm"; "hizmet sınıfı toplumu" (Dahrendorf),
- "post-endüstriyel dönem" (Bell),
- "bilgi toplumu" (Masuda, Giddens),
- "ne anti-kapitalist ne de non-sosyalist toplum" (Drucker),
- "üçüncü dalga toplumu" (Toffler),
- "postmodern dönem" (Etzioni, Habermas, Jameson, Lyotard, Baudrillard),
- "burjuva sonrası toplum" (Lictheim),
- "ekonomi sonrası toplum" (Kohn),
- "kıtık sonrası toplum" (Boockchin),
- "uygarlık sonrası toplum" (Boulding),
- "disorganize kapitalizm" (Offe, Lash ve Urry),
- "ikinci endüstriyel bölünme dönemi" (Piorre ve Sabel)

⁴ a.g.e.,s.16

⁵ BELEK,İ., Postkapitalist Paradigmalar, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997, s.9

Bu tanımlardan, -“post kapitalist dönem”, “disorganize kapitalizm”- daha *siyasal*; -“post endüstriyel toplum”, “sanayi sonrası toplum”, “bilgi toplumu”- daha *teknik ve ekonomik* anlamlara gönderme yapmaktadır.⁶ Örneğin, Toffler, on bin yıl öncesinin tarım devrimini, insanoğlunun tarihini değişime uğratan **birinci dalga**, sanayi devrimini ise **ikinci dalga** olarak ele almakta, 1950’lerin ortalarında başlayan belli başlı teknolojik ve sosyal değişimleri de insanlığın **üçüncü dalga** değişimi olarak, yeni ve fabrika bacası sonrası bir uygarlığın başlangıcı olarak görmektedir.⁷

İngilizlerin çok tanınmış tarihçi ve düşünürü Arnold Tynbee Batı tarihinde dört dönemden söz etmektedir. Bunlar; **Karanlık Çağlar** (7.yy’dan 11.yy’a kadar), **Orta Çağlar** (11.yy’dan 15.yy’a kadar), **Modern Çağlar** (15.yy’dan 19.yy’ın sonlarına kadar) ve **Postmodern Çağ** olarak tanımlanmaktadır. Toynbee’nin postmodern çağının belirgin özelliği büyük savaşlar, devrimler ve karmaşadır. Bu karmaşa aynı zamanda büyük bir kültürel çöküşü ifade etmektedir. Buna karşılık modern çağ, *kararlılık, ilerleme ve rasyonalizmin* egemen olduğu dönem olarak nitelenmektedir.⁸

Bu tür dönemselleştirmeler örneğin, bilim ve teknoloji boyutunda ele alındığında: bilimsel-teknolojik devrimin kapitalizmin tarihindeki önemini vurgulamakta, buhar makinesinin üretimde kullanılmaya başlanması **birinci teknolojik devrim**, (organik enerji inorganik enerji kullanılması), elektriğin üretime uygulanması (yepyeni malların üretilip insanlara sunulmasının mümkün hale gelmiş olması) **ikinci teknolojik devrim**, halen içinde yaşamakta olduğumuz dönem de **üçüncü teknolojik devrim** olarak tanımlanmakta ve bu devrimin diğerlerinden farklı olarak , üretimde kullanılan enerji türünde değil mikroelektronik ve biyokimya alanlarında ortaya çıkmış bulunduğu vurgulanmaktadır.⁹

Çalışmanın bu bölümünde endüstri ötesi “durumu” betimleyen kuramların, düşünsel temellerindeki farklılıklarla birlikte, geçmişin sanayi toplumlarının ‘bugününe’ ve ‘geleceğine’ ilişkin bakışlarındaki ortak yaklaşımları ele almaya çalışacağız.

⁶ a.g.e.,s.10

⁷ TOFFLER, A., **Yeni Güçler- Yeni Şoklar**, Altın Kitaplar Yayınevi, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul, 1992, s.13

⁸ ŞAYLAN,G., **Postmodernizm**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.6

⁹ a.g.e.s., s.7

1.1. Endüstri Toplumu/Endüstri Ötesi Toplum Kuramları

Çalışmamızda endüstri devriminin başlangıcına paralel olarak ortaya çıkan toplum kuramları da özetle ele alınacaktır. Bunun nedeni; post-modern paradigmanın, postmodern paradigmadan ayrıldığı yönlerin açıklanmasında yardımcı olacağı düşüncesidir.

Endüstri toplum kuramları, ilk dönem ve çağdaş dönem olmak üzere iki aşamada incelenecek, 'endüstri toplumu'na yönelik bu kuramların temel tezlerine yakından bakılacaktır.

1.1.1. Endüstri Toplum Kuramları

İlk Dönem Endüstri Toplumu Yaklaşımları

Endüstri toplumu ile ilgili ilk çalışmalar Saint Simon (1760-1825) ve Aguste Comte'a (1798-1853) kadar götürülebilmektedir. Simon ve Comte'un endüstri toplumu anlayışının temelde evrimci bir modele¹⁰ dayandığı söylenebilir. Buna göre insanlık tarihi, çocukluktan olgunluğa doğru devam eden bir süreç şeklinde ele alınır ve bilim, toplumu yeniden düzenlemede kullanılabilir. Her iki düşünür de bilim ve endüstrinin gelişmesini 18.yy Avrupa'sındaki kaos ve düzensizliğe son verecek ve çözüm getirecek bir güç olarak görmüşlerdir.¹¹

Simon'a göre toplumculuk, işçi ve işverenlerin birlikte, boş gezen ve üretici olmayanlara, başka bir deyişle askeri önderlere ve soylulara karşı sürdürdükleri bir kavgadır. Bu kavgadan başarılı çıkarlarsa, üreticiler (işçiler ve işverenler) devleti denetim altına alabilecek ve üretim araçlarının kullanılmasını bilimsel yöntemlerle örgütleyebileceklerdir.¹²

Simon için Fransız devriminden sonra yeni bir dönem başlamıştır ve bu yeni dönem *sanayi çağı*dır. Bu çağda, toplumun hedefleri artık savaş ve fetih değil, üretim ve emeğin örgütlenmesidir. Liberalizmden kesin bir biçimde ayırt edilebilmesini istediği sistemini belirtmek için Simon, 1824 yılında "*sanayicilik (endüstriyalizm)*" sözcüğünü türetmiştir. Bu sistem, çalışma zorunluluğunu ve emeğin örgütlenmesini her şeyin üstünde tutmaktadır. Bir "sanayi anayasası" yapılmasını şart gösteren düşünür, her bireyin en az bir ya da birkaç sanayi

¹⁰ "Üç aşama yasası", bkz. 2. bölüm, s.121

¹¹ GÜMÜŞ, M., Post Endüstriyel Dönüşüm Süreci Açısından İşgücü Piyasası Esnekliğinin Geleneksel İstihdam Modeli Üzerindeki Etkileri, DÜ, Sos.Bil.Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001, s.17

¹² DİCLE, A., Endüstriyel Demokrasi ve Yönetime Katılma, ODTÜ, Yayın No:351980, s.27

derneğine girmesini, böylece “büyük bir sanayi ereğe” yönelmiş “genel sistem”in oluşmasını arzu etmiştir.¹³

Simon’a göre endüstri toplumunun dört önemli boyutu bulunmaktadır. *Birincisi*, sanayi toplumu üretim ile ilgilidir. *İkincisi*, toplumun izlediği yöntem; düzen, kesinlik ve açıklıktır. *Üçüncüsü*, toplumun örgütleyici unsurları; mühendisler, sanayiciler ve planlamacılar gibi “yeni” insanlardır. *Dördüncüsü* ise, toplumun bilgi üzerine dayandırılmasıdır.¹⁴

Simon’nun öğrencisi ve aydınlanma geleneğinin mirasçısı Comte’un da düşüncelerinin hareket noktası; yaşadığı toplumun iç çelişkisi, teolojik ve askeri tip ile bilimsel ve endüstri tipi üzerine düşünmedir. Bu dönem bilimsel düşünce ve endüstri etkinliklerinin genelleşmesi ile belirginleştiği için, bunalıma son vermenin tek yolu; teolojik düşüncelerin geçmiş toplumsal düzene yön vermesi gibi, toplumsal düzene yön verecek bilimsel düşünceler sistemi yaratarak evreni hızlandırmaktır. Diğer bir ifade ile bilimsel düşünce ile endüstrinin gelişip olgunlaşması, insanlığı evrensel barışa doğru yaklaştıracaktır.¹⁵ “Sosyoloji=Toplumbilim” teriminin ad babası sayılan Comte’un toplum bilimine katkısı, toplum bilimlerinin pozitif niteliğini belirtmiş olmasıdır.¹⁶ Comte’un yaşadığı 19.yy başlarında gözlenen endüstri toplumunun özellikleri şunlardır:¹⁷

- Endüstri, işin bilimsel organizasyonu üzerine kurulmuştur. Üretim geleneksel alışkanlıklara göre değil, en çok verimi sağlayacak şekilde organize edilmiştir.
- İnsanlık, bilimin işin örgütlenmesine uygulanması sayesinde kaynaklarını olağanüstü biçimde geliştirmiştir.
- Endüstri üretimi (işçilerin fabrikalarda ve kenar mahallerde toplanması) yeni bir toplumsal olgu olan işçi sınıfının (kitlelerinin) ortaya çıkmasına yol açmıştır.
- İşçilerin işyerinde toplanmaları, çalışan ve çalıştıran arasında, işçi ile işveren arasında açık ya da gizli bir çatışmaya yol açmıştır.
- İşin bilimsel niteliği (organizasyonu) sayesinde bir taraftan zenginlik durmaksızın artarken, aşırı üretim bunalımlarının çoğalması bolluk içinde yoksulluk yaratmıştır.
- İşin endüstriyel ve bilimsel örgütlenmesine bağlı ekonomik sistemde, değişim özgürlüğü, girişimci ile tüccarın kar anlayışı ve rekabet olduğu, devletin ekonomik işlere ne kadar az müdahalede bulunursa üretim ve zenginliğin o kadar hızla artacağı sonucuna varılmıştır.

¹³ DENIS,H., *Ekonomik Doktrinler Tarihi*, Sosyal Yayınlar,Çev.Atilla Tokatlı,1997, s.380-382

¹⁴ GÜMÜŞ,s.17

¹⁵ a.g.e.,s.16

¹⁶ OZANKAYA, Ö., *Toplumbilimine Giriş*, “S” Yayınları, Ankara, 1984, s.19

¹⁷ GÜMÜŞ,s.19

Toplumsal gelişmeyi *evrimsel bir süreç* olarak algılayan Herbert Spencer de, despotist toplumsal yapıdan, özgürlüğün ve barışçı yöntemlerin egemen olacağı endüstriyel bir toplum düzenine doğru bir geçişin mevcut olduğunu vurgulamıştır. Spencer'in müdahalesiz evrim yaklaşımında toplumun gelişmesi evrimsel bir gelişim sürecine dayanır. Toplum bu evrim sırasında gittikçe karmaşıklaşır, bünyesindeki ve parçalarının fonksiyonlarındaki farklılaşmayla beraber parçalar arasındaki bağımlılık da artar. Bu sürecin sonunda evrim tamamlanarak toplum endüstriyel bir düzene kavuşur. Toplumsal evrimin temel belirleyici ögesi ise endüstrileşmedir.¹⁸

Spencer endüstri toplumunda sosyal düzeni; hürriyet, sözleşme, bilim ve başarıya göre malların dağılımı gibi prensiplere dayandırmaktadır. Bu tip sosyal düzen, objektif iş bölümü ve idareye dayanan bir farklılaşma yaratmaktadır. Böylece endüstri toplumları çok farklılaşmış ve sıkı örgütler ağı ile bütünleşmiş toplumlardır. Farklılaşmış toplumun ortaya koyacağı endüstriyel düzen sonunda savaşlar yok olacak, kişi hakları da iyi korunacak ve hükümetlerin önemi azalacaktır. Spencer feodal toplumdan endüstri toplumuna doğru müdahalesiz bir evrim gerçekleştikçe, kapitalist toplumda görülen sosyal dengesizliklerin, adaletsizlik ve sınıf çatışmalarının Comte gibi ortadan kalkacağına inanmaktadır. Ancak Spencer bu noktada Comte ile aynı paralelde olmasına karşın, Comte'dan farklı olarak liberaldir ve bir kez yola girdikten sonra evrimin devamlı düz bir hat üzerinde kendiliğinden hareket edeceğini düşünmektedir.¹⁹

S. Simon, A. Comte, H. Spencer'in aksine [Emile Durkheim]²⁰, Karl Marx ve Max Weber bilimsel ve teknolojik gelişmeyi *nihai bir çözüm* olarak algılamayarak, çağdaş toplumların karşı karşıya geldikleri *sorunlar şeklinde* kavramlaştırma çabasındadırlar. Diğer bir ifade ile

¹⁸ KONGAR.E., *Toplumsal Değişme Kuramları*, Remzi Yayınları, İstanbul, 1981, s.94

¹⁹ GÜMÜŞ, s., 20

²⁰ Örneğin Durkheim'e göre, Comte'un "üç aşama yasası" ampirik olarak doğrulanmamış, kestirip atılmıştır. Böylesi bir toplumsal değişim ilkesini yeterince belgeleyebilmek için tek bir bilim adamının kapasitesinin çok ötesinde, muazzam bir araştırma yapmak gerekir. Durkheim'in toplumsal evrim hakkındaki tartışmaları ve modern sanayi uygarlığının gelişme eğilimi hakkındaki teşhisi Saint-Simon'a ve Alman "akademik sosyalistler"e de Comte'a olduğu kadar çok şey borçludur ve Durkheim, Comte'un "bilimler hiyerarşisini" (bkz. 2.bölüm, s.121) onaylamasa da ayrı bir araştırma alanı olarak sosyolojinin özerkliği üzerinde belki de Comte'dan fazla durmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. A. GIDDENS, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, Metis Yayınları, İstanbul, 2.basım, 2001

bu düşünürler kendilerine odak noktası olarak doğrudan endüstri toplumu kavramı seçmemişlerdir.²¹

Durkheim toplumu, “organik dayanışma” kavramı aracılığıyla açıklamış ve “İş Bölümü” adlı yapıtında, iş bölümünün artmasıyla toplumların ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Nüfusun artması, uzmanlaşmanın yaygınlaşması, mekanik dayanışmanın yerini organik dayanışmanın alması gibi etkenler, toplumun oluşmasında rol oynamaktadırlar. Durkheim toplumsal bağların ekonomik gelişmeyle dönüştüğüne işaret etmiştir. Birbirine benzeyen kişilerden oluşmuş bir toplumdaki aşırı bir biçimde farklılaşmış bir topluma geçilmekte veya Durkheim’in deyimiyle söylersek, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçilmektedir. Durkheim’in çabalarından birisi de , toplumsal iş bölümünün, özellikle mesleksel görünüm altında, çeşitli mesleklerin çoğalması, çeşitli işler, her iş ve mesleğe özgü zorunluluklar gibi nitelikleri içeren karmaşık bir sistemi gerektirdiğini göstermeye çalışmasıdır. İş bölümü, insanlar arasında etkinlikleri birbirlerini tamamlamasına karşın, birbirine benzemeyen yeni bağların oluşmasını doğurmaktadır.²² Nüfusun artmaya başlamasıyla işbölümü ortaya çıkar. Organik dayanışmanın egemen olduğu toplumlarda bireycilik gelişmiştir. Uzmanlaşma artar, din evrenselleşir, yerel bağlar zayıflar ve evrensel değerler gelişir.²³

Gerek Durkheim, gerekse Weber’e göre çağdaş toplumlar endüstri toplumlarıdır. Ancak ne Durkheim ne de Weber endüstrinin varlığından, çağdaş toplumların niteliğinin temel belirleyicisinin endüstri olduğu sonucunu çıkarmadıkları gibi, endüstrinin bu toplumları birleştirici tek öge olduğunu iddia etmemişlerdir. Böylece endüstri toplumu tartışmaları bir platform değişikliğine uğramıştır.²⁴

Weber, endüstrinin gelişmesini daha genel bir sürecin bir parçası olarak ele almakta ve tarihte temel gelişme olarak rasyonelleşmenin merkezi önemini vurgulamaktadır. Weber, ussallığı toplumsal süreçte en önemli değişken olarak kabul eder. Ona göre ussallığın tarihi hiçbir şekilde tek bir yaşam alanına koşut gelişim göstermez. Weber’in ana fikri rasyonelleşme

²¹ GÜMÜŞ,s.20

²² SAYIN,Ö., *Sosyolojiye Giriş*,Erdem Kitabevi, İzmir, 1985,s.65-75

²³ KONGAR, s.103

²⁴ GÜMÜŞ,s.20

[*rationalization*]²⁵ ve evrenselliktir (*universalism*). Endüstri toplumunda tek bir ahlak ve biçim, kişilik dışı normlar, performans ve sonuca ulaşma, en az maliyet üzerine kurulu verimlilik kriteri ve yönetimin her alanında rasyonel hesaplama düşüncesi esastır. Batı endüstrileşmesini bir bürokratikleşme süreci izleyecektir. İş ve meslek türlerinin çoğalması, büyük işletmelerin hızla gelişmesi, bürokrasiyi modern toplumda her zamankinden daha gerekli kılmıştır. Teknik bilginin genişleyip yayılması, endüstride yöneticilerin, devlette ise bürokratin yükselmesi ve ön plana çıkması yeni bir hakimiyet biçimi anlamına gelmektedir.²⁶

Toplumun karakterize edilmesi açısından Weber, Durkheim gibi modern toplumu endüstri toplumu olarak nitelendirmekle beraber, toplumun belirleyici özelliğinin endüstri olduğu görüşünü kabul etmemektedir. Nitekim Weber endüstri toplumu kavramı yerine *kapitalizm* kavramını kullanmayı tercih etmekle beraber, sosyal yapının kültürel etkileri kapitalizmden daha önemli olgulardır.²⁷

Weber gibi endüstri toplumu kavramı yerine kapitalizm kavramını kullanmayı tercih eden Marx'ın düşüncesinin merkezinde, çağdaş toplumun özü olan kapitalizm çelişkisi ve kapitalist toplumun sınıf çelişkisi vardır. Marx'a göre "toplum" deyince, aslında yalnız insanlara ve insanlar arasındaki ilişkilere rastlarız. Bir toplumdaki insanlar gibi, insanlar arasındaki ilişkiler de somuttur. Marx, toplumları insanlar arasındaki somut ilişkiler açısından incelerken, bu ilişkilerin temelinde yatan etken olarak, "insanın doğa ile mücadelesi"ni görmüştür. Demek ki, bir toplumun ana ilişkileri doğa ile olan ilişkileridir. Bu ilişkiler ise, doğrudan doğruya üretime dayandığına göre, bir toplumu tanıyabilmek için, her şeyden önce o toplumdaki "üretim ilişkileri"ni incelemek gerekir. Üretim ilişkilerinin içine, *doğal kaynaklar, üretimi sağlayacak araçlar* ve dolayısıyla bunların kullanılması, yani *iş bölümü* girer. Bunlar "üretici güçler"dir. Üretici güçler aynı kalmaz, zamanla değişir, yeni kaynaklar bulunur, araçlar geliştirilir, iş bölümü yeniden düzenlenir. İnsanların belli bir toplum içindeki

²⁵ Weber'in "rasyonalizasyon" kavramı karışık bir kavramdır ve terimi birbiriyle ilişkili üç olgu kümesini kapsayacak şekilde kullanmıştır. 1- dünyanın (olumlu açıdan) "entelektüelizasyonu" ya da (olumsuz açıdan) "büyüsünü yitirmesi" adını verdiği şey; 2- "kesin bir biçimde verili, pratik bir amaca, yeterli araçlar hakkında hassasiyet derecesi gittikçe artan hesaplar kullanılarak yöntemli olarak ulaşılması";3-"sistematik olarak ve belirsizlikten uzak bir biçimde sabit amaçlara yönelen ahlakların oluşması anlamında rasyonelliğin artması. Weber toplumsal ve ekonomik hayatın, rasyonalizmin Batı'da modern kapitalizmin ortaya çıkışından bile önce özgül bir biçimde ya da ileri ölçüde gelişmiş olduğu bir çok önemli alanı ayrıntılarıyla anlatmıştır. GIDDENS, s.50

²⁶ GÜMÜŞ, s.23

²⁷ a.g.e., s.23

varlığını, bilincini etkileyen ve özel mülkiyet kavramını, bireylerin ya da grupların toplum içindeki görevler bakımından farklılaşmasını, dolayısıyla “sınıf”ları yaratanlar bunlardır.²⁸

Marx’a göre, toplum düzenindeki gelişmelerin kaynağı sınıf çelişmeleridir. Başka bir deyişle, üretim araçlarına sahip olanlarla sahip olmayanlar arasındaki çatışmadır. Kapitalizmin gelişmesi içinde Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan burjuvazi ve proletarya çatışması insanlık tarihinde son çatışma olacaktır. Proletaryanın, aslında kendi lehine olan tarihsel gelişimi sezmesi, onun kuralları kavraması ve kendi rolünün bilincine varması, karşısındaki sınıfın yani burjuvazinin yıkılışını çabuklaştıracaktır. Daha sonraki aşamada ise burjuvazinin egemen sınıf olmaktan çıkarılabilmesi için ilk önlem üretim araçlarını topluma aktarmaktır. İkinci aşama sosyalist aşamadır. Toplumda üretim ve tüketimin “herkesten kendi gücüne, herkese kendi emeğine göre” ayarlandığı bir aşamadır bu. Son olarak komünist toplum aşamasına varılacaktır. Bu aşamada, toplum iktisadi bakımdan tam bir bolluğa ulaşacağı için, herkes gereksinmesine göre tüketecektir. Bu aşamada hükümet insanları yönetmeyi bırakıp, üretimin yönetimini üzerine alacaktır. Marx proletaryanın burjuvaziye üstün gelmesinin yolunu ise zora başvurmak olarak açıklamıştır. Çünkü tarihsel gelişimin belli bir döneminde iktidara geçen ve onu elden bırakmamak için örgütlenen, toplumda kilit noktaları ele geçiren bir burjuva sınıfından, ayrıcalıklarını kendiliğinden bırakmalarını istemek, boş bir hayaldir.²⁹

Marx ve Durkheim arasında göze çarpan farklılıklardan bir tanesi Marx’ın endüstrileşmeyi toplumun temel belirleyici eksenini olarak tanımlamasıdır. Kuşkusuz Marx endüstriyel toplumu çiftçi toplumlarla kıyaslayarak, bu toplumu hem ileri bir toplum olarak tanımlamış hem de insanın özgürlüğünün nihai zaferi için gerekli bir aşama olarak değerlendirmiştir. Ancak bu sosyal yapılanmanın temelini endüstriyel gelişmelere değil, bunun kapitalist özelliğine bağlamıştır.³⁰

²⁸ TANİLLİ,S.,*Uygurlık Tarihi*, Adam Yayınları, İstanbul, 8.Basım, 2002,s.180-183

²⁹ a.g.e.,s.180-183

³⁰ GÜMÜŞ,s.25-26

Endüstri Toplumu Kuramlarına Çağdaş Yaklaşımlar

1950'lerden sonra ise endüstri toplumu kavramının 19.yy düşünürlerinden farklı olarak endüstrileşmenin ulusal niteliklerinin dışında dünya ölçeğinde bir olgu olarak düşünölmeye başlandığını söylenebilir.³¹

Comte'çu toplum bilimine olduğu gibi, Marxçı toplumbilimine de yönelik özellikle 1960'lı yıllarda yoğunlaşp, belirginleşen eleştiriler yöneltilmiş ve endüstri toplumu tartışmaları çeşitlenmiştir.³² Örneğin, Colin Clark toplumların endüstri toplumuna doğru oluşan gelişim sürecini, işgücünün tarımdan endüstriye ve her iki sektörden hizmet sektörüne geçişini esas alarak tanımlamaya çalışır. İşgücünün dağılımıyla da tanımlanabilen ekonomik faaliyetler üç sektörde sınıflandırılabilir. Bunlar; birinci sektör (tarım ve madencilik), ikinci sektör (endüstri), üçüncü (hizmetler) sektörüdür. Her sektörün hacmi sektörlerin verimliliklerine bağlıdır. Ekonomik gelişme, işgücünün bir sektörden diğer sektöre geçiş oranı olarak tanımlanabilir. Geçiş oranını da sektörler arasındaki verimlilik farklılıkları belirler.³³

Diğer taraftan toplumbilimin geniş ve çok yönlü bir konu ve bir bütün olarak bu bilim dalı üzerine yapılan her türlü basit genellemenin tartışılabilir nitelikte olduğunu belirten Giddens, bu sakıncaya rağmen, modern kurumlar üzerinde doyurucu bir analiz yapılmasını engelleyen, kısmen klasik toplumsal kuramın, toplumbilim içinde süregelen etkisinden türeyen ve yaygın kabul görmüş şu fikirlere işaret edilebileceğini vurgulamaktadır:

Toplumbiliminde, Marx, Durkheim ve Weber'in çalışmalarından kaynaklananlar da dahil olmak üzere, en seçkin kuramsal gelenekler modernliğin doğasını yorumlarken tek bir egemen dönüşüm dinamiğine bakmaya eğilim göstermişlerdir. Marx'tan etkilenen yazarlar için modern dünyayı biçimlendiren ana dönüştürücü güç *kapitalizmdir*. Modernliğin belirginleşen toplumsal düzeni, hem ekonomik sistemi hem de diğer kurumları açısından *kapitalisttir*. Bu bakış açısı, sonraki toplumbilim incelemelerini derinden etkileyecek karşıt yorumların çıkmasına yardımcı olan Durkheim, Saint Simon geleneği doğrultusunda, modern kurumların doğasını *endüstriyalizm* etkisi bazında incelemiştir. Durkheim'e göre kapitalist rekabet, ortaya çıkan endüstriyel düzenin merkezi özelliği değildir ve Durkheim, Marx'ın büyük önem verdiği vasıflardan bazılarını marjinal ve geçici olarak görmüştür. Modern

³¹ a.g.e.,s.26

³² OZANKAYA,s.23

³³ aktaran, GÜMÜŞ,s.26

toplumsal yaşamın hızla değişen karakteri esasen kapitalizmden değil, doğanın endüstriyel amaçlı kullanımı yoluyla üretimi insan gereksinimlerine göre biçimlendiren karmaşık iş bölümünün canlandırıcı etkisinden kaynaklanmaktadır. Kısacası O'na göre, *kapitalist* değil, *endüstriyel* bir düzende yaşıyorduk.³⁴

Weber ise bir endüstriyel düzenin varlığı yerine, “kapitalizm”den söz etmiş olmasına karşın, bazı önemli konularda görüşleri Marx’tan çok Durkheim’e yakındır. Weber’in nitelendirdiği anlamda “rasyonel kapitalizm”, emeğin metalaşması da dahil olmak üzere, Marx tarafından belirlenen ekonomik düzenekleri kapsar. Ancak, bu kullanım biçimiyle “kapitalizm” Marx’ın yazılarındaki kapitalizm teriminden açıkça farklı bir anlam belirtir. Teknoloji ve insan eylemlerinin bürokratik biçiminde örgütlenmesinde ifade edildiği biçimiyle “*rasyonalizasyon*” anahtar kavram konumundadır.³⁵

Çağdaş sosyologların önde gelenlerinden birisi olarak kabul edilen Giddens’in klasik toplumbilim kuramcıları için yukarıda sözü edilen değerlendirmelerine ek olarak görüşleri şöyledir: “Acaba bugün kapitalist bir düzende mi yaşıyoruz? Modernlik kurumlarını biçimlendiren baskın güç endüstriyalizm midir? Yoksa asıl belirleyici karakteristik olarak enformasyon üzerindeki rasyonel denetime mi bakmamız gerekir?” Bu soruların yukarıdaki biçimlerde sorulduklarında yanıtlanamayacaklarını vurgulayan yazar, bu olguları birbirlerini dışlayan kategoriler olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmektedir.³⁶

Bir çok konuda olduğu gibi, endüstri toplumu çözümlenmelerinde, endüstri devriminin temelinde yatan faktörler açısından da birbirinden farklı görüşler vardır. İşte bu görüşlerden birisi- ki bugün hala en çok kullanılan modeldir- teknolojinin toplumdan bağımsız olarak geliştiği ve sonradan ona kabul ettirildiğidir.³⁷ Savunucularından birine örnek olarak R.J. Forbes verilebilir. Forbes, “*teknoloji maddi değişimin ana kaynağı haline gelmiştir*” der.³⁸ Bu görüşün taraftarlarından birisi de 1960’larda teknolojinin insanın kendisine ve topluma ilişkin deneyimlerini etkilemiş biçimi hakkında düşünceleri ile yaygın bir ilgi toplayan ve “*işbölümü, su kullanımı ve özellikle de çeşitli makinelerin uygulamaya konusu, geçen yüzyılın*

³⁴ GIDDENS, A., *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, Çev.E.Kuşdil, İstanbul, 1994,s.17-18

³⁵ a.g.e.,s.18

³⁶ a.g.e.,s.18

³⁷ ERDOĞAN,E.,“19.Yüzyılda Bilim-Teknoloji-Endüstri İlişkileri”, Marmara Ün.,*Toplum Bilimleri ve Güzel Sanatlar Dergisi*,1997,s.174-175

³⁸ aktaran, a.g.m.,s.175

ortalarından bu yana, dünyayı yerinden oynatan üç büyük kaldıraçtır” diyen Marshall McLuhan olmuştur.³⁹

Oysa endüstri devriminin temelinde teknolojiden daha önemli etkenler bulunduğunu düşünenler de vardır. Örneğin, Raymond Williams, endüstri devriminin tüm önemini, sadece yeni üretim güçlerinin uygulanması ve gelişmesinde aramamak gerektiğini öne sürmüştür. Williams’a göre daha başından beri yeni üretim güçleriyle, yeni üretim ilişkileri arasında yakın bir ilişki olduğu açıkça belliydi. Fakat, teknik ve teknolojik değişimleri soyutlamak ve geniş toplumsal, iktisadi ve kültürel değişimleri, sanki teknolojik ve teknik değişimler tarafından belirlenmiş gibi açıklama çok zayıf bir düşünce biçimidir. Şimdi “teknolojik determinizm” olarak adlandırılan bu yanlıgı sanayileşmenin daha sonraki aşamalarını yorumlarken etkili olmuştur. Özellikle de “endüstri sonrası toplum” tanımlamaları ile tahminlerinde yanlıtıdır. Çünkü, sonuçta endüstri devrimini, hiçbir evresinde (yakın geçmiş ve yakın gelecekteki evreleri bile) sadece üretim güçlerindeki değişimlere gönderme yaparak anlayamayız. Bir sermaye piyasasının oluşumu, milyonlarca küçük çiftçinin ve tarım işçisinin yer değiştirmesine yol açan toprak mülkiyetinin dönüşümü, anonim şirketlerin başlangıcı, serbest ticaretin kurulması, korporasyon ve kartellerin örgütlenmesi, yeni uluslararası para sisteminin gelişmesi, çok uluslu şirketlerin çoğalması. Bütün bu olaylar ve olaylarla ilgili ayrımlar *modern toplumun* gelişimini üretim tekniklerindeki belli başlı değişimler kadar etkilemiştir. Endüstri devrimini bütün bunların dışında bir olay gibi görmek kuru kuraya teknolojik determinizmi benimsemiş olmanın alışılmış ideolojiye uyup, endüstrileşmeyi kapitalizmden kopuk düşünmenin sonucudur. Endüstri devrimi ile kapitalizm tarihte o kadar birbirleriyle iç içe girmişlerdir ki genellikle birbirlerine bağımlı oldukları düşünülür”.⁴⁰ S. Ariston ise *The Revolution 1760-1830* adlı kitabında; “yeni yönetim yöntemleri, yeni motifler ve yeni disiplin de, teknik buluşlar kadar endüstri devrimim parçalarıdır; bunlara uyum sağlamak, işçilerin büyük ölçekli endüstrinin getirdiği daha yüksek gelir karşılığı ödemek zorunda kaldıkları bedel olmuştur” der.⁴¹

³⁹ aktaran, a.g.m.,s.175

⁴⁰ aktaran, a.g.m.,s.175:Williams, R., *Culture and Society 1780-1950*, Harmondsworth, Penguin Books, 1962

⁴¹ aktaran, a.g.m.,s.175 :Ariston, S., *The Endustrial Revolution*, Oxford, 1948

Bozkurt bu dönemlerde ortaya atılan endüstri toplum kuramlarının ortak taraflarını aşağıdaki gibi sıralamaktadır;⁴²

- Endüstri toplumu aklın, doğal hukuk prensiplerinin, Rönesans reformunun ve sonuç olarak kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak doğmuştur. Sanayileşme insan ilişkilerinden, devlete; iş organizasyonundan yaşam felsefesine kadar pek çok şeyi değiştirmiştir. Aron'a göre endüstri toplumunun belirgin özellikleri şunlardır. Endüstride üretim, geleneksel alışkanlıklara göre değil, en çok verimi sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bilimin uygulanması ile kaynaklar olağanüstü artmış, işçi sınıfı, emek, sermaye çatışması ortaya çıkmıştır. Kısaca endüstri toplumu, işbölümü dolayısıyla toplumsal farklılaşmanın ve bireyselliğin arttığı ve benzerlikten kaynaklanan mekanik dayanışmanın yerini organik dayanışmanın aldığı toplum biçimidir.
- Endüstri toplumu her şeyden önce üretimin dev fabrikalarda yapıldığı ve teşebbüsün aileden ayrıldığı toplum biçimidir. Endüstrinin getirdiği şey disiplindir. Her şeyi zamanında yapmak, söz dinlemek, gösterilene kafanı kullanmadan öğrenmektir. Çünkü montaj düzenine göre kurulmuş fabrika hayatı, işgörenin işe zamanında gelip gitmesi, yöneticinin vereceği emirleri harfiyen yerine getirmesi, aynı şeyleri bıkmadan tekrar etmesini gerektirmektedir.
- İş bölümü, işi bantta küçük parçalara ayırmıştır. Bu işlem basamaklarını yapacak işgörenin uzman olmasına hiç gerek yoktur. Herhangi birisi birkaç saatlik eğitimle bu işi başarabilir.
- Rasyonellik bütün sanayi toplumlarında ön plandadır. Maliyet, kar, çalışma koşulları vb. hep bu ilkeye göre düşünülmüştür.
- Sanayileşmiş toplumlar bürokratik örgütlenmenin artmış olduğu toplumlardır. Üretim ölçeğinin büyümesi, ulaşımın ve haberleşmenin artışı, endüstrileşmiş toplumlarda, ulusal ekonomilerin ve merkezileşmiş iktidarların doğuşuna yol açmıştır.

⁴² BOZKURT, V., *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, Sistem Yayınları, İstanbul, 1997, s.10

- Endüstrileşme sürecine paralel olarak liberal demokrasiye esas olan merkeziyetçi ulusal demokrasi yükselişine tanık olunmuştur.
- Sermeye birikimi, kentleşme, aydınlanma gibi ortak özelliklerle toplumları birbirine benzer hale getirmiş kısaca modernite sürecini başlatmıştır.

Özetle *endüstri toplumu*; işbölümünün, uzmanlaşmanın, standartlaşmanın, kentleşmenin, cemaatin gerileyişinin, sekülerizasyonun, rasyonelleşmenin, bürokratikleşmenin, sermaye birikiminin, modernleşmenin, benzeşmenin, teknolojik gelişmenin, vasıflı işgücünün, çoğulculuğun, formal ilişkilerin, bireyciliğin, para egemenliğinin ve çekirdek ailenin hakimiyetinin arttığı toplumlardır.⁴³

1.1.2. Endüstri Ötesi Toplum Kuramları

Modern sonrası paradigmalardan post-modern paradigmayı, *endüstri toplumu/endüstri ötesi toplum ve fordizm/postfordizm* (daha çok üretim güçleri ve ilişkilerini vurgulayan) başlıkları altında iki hatta inceleyeceğimizi belirtmiştik. Amacımız, genellikle *bir dönemin kapanmış* olduğu tezini ortaya koyan bu kuramlar perspektifinde örgüt ve örgüt kuramlarının ele alınışını irdelemek ve bu *dönemselleştirmenin* örgütler ve örgüt kuramları açısından ne anlama geldiğini araştırmaktır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde, örgüt çalışmalarında sıkça referans gösterilen endüstri ötesi toplum kuramlarına da yakından bakacağız.

Sanayi Sonrası Toplum Kuramı (Daniel Bell)

Belirli başlı birkaç sosyolog tarafından, 1960'lı ve 1970'li yıllarda günümüz toplumuna ilişkin olarak, sanayi sonrası toplum kuramı yaftasını yakıştırdıkları bir görüş geliştirilmiştir. Bu görüşün en tanınmış yandaşı “Sanayi Sonrası Toplumun Yaklaşması” (1973) (*The Coming*

⁴³ ÜLKER,H., “Bilgi Toplumu ve Devlet”, I.Ulusal Bilgi Toplumu ve Türkiye, Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi,10-11 Mayıs 2002,Kocaeli,s.950

Of Industrial Society) başlıkla tanımlanan eserin sahibi, Harvard Üniversitesi'nde sosyoloji hocası olan Daniel Bell'dir. ⁴⁴

Bell, uluslararası konferanslarda ve *The Public Interest* gibi yarı popüler dergilerde kendi görüşlerini etkili ve yetkin bir tarzda yaymaya çalışmıştır. Daha önceki sanayi sonrası toplum kuramıyla yenileri arasındaki en büyük süreklilik, günümüz toplumunu "enformasyon toplumu" olarak nitelendiren görüşte ortaya çıkmaktadır. Daniel Bell, bu noktada yine, bu görüşün en sivri yandaşıdır. Bell'in 'sanayi sonrası toplum' fikri; gelecekteki toplumun en önemli görünümü- değerın kaynağı, büyümenin kaynağı -olarak "kuramsal bilgi"yi öne çıkarmaktadır. Bell, daha sonraki yazılarında "kuramsal bilgi"yi daha kesin bir şekilde, yeni enformasyon teknolojisinin toplumun her sektörüne uygulanma potansiyeliyle özdeşleştirmeye başlamıştır. Şimdi yeni toplum; *enformasyonu edinme, işlemden geçirme ve dağıtma* konusundaki yeni metotlarıyla tanımlanmakta ve adlandırılmaktadır. Bell modern toplumun devrimci bir dönüşüme varacağından da emindir. Bell'e göre ilk iki devrim buhar gücüne ve elektriğe dayalı enerji devrimleri idiye eğer, üçüncü devrimin bir enformasyon devrimi olduğu konusunda görüş birliği vardır. Bell, böyle bir devrimin yüz yıldan fazla bir süredir hazırlanmakta olduğunu vurgulamış, daha erken tarihlerdeki dışavurumlarının elektrikli telgraf, telefon, gramofon, film, radyo ve televizyon olduğunu, ama bu devrimin zirvesine damgasını vuranın da bilgisayar olduğunu belirtmiştir. Bilgisayarın yeni iletişim teknolojisiyle bir araya gelmesi böylece modern topluma kökten *yeni bir zaman/mekan çerçevesi* sunmuştur. Daniel Bell, 'enformasyon toplumu'nun yaklaşmasına ilişkin sunduğu açıklamanın merkezine, değişimin "temel simgesi" ve "analitik motoru" olarak bilgisayarı koymaktadır ve O'na göre nasıl sanayi toplumu mal üretimine dayanan bir toplum idiye, sanayi sonrası toplum da enformasyon toplumdur. Bell'e göre Locke ve Smith'den Ricardo ve Marx'a dek birbirinin peşi sıra gelen düşünürler tarafından formüleştiren klasik "emek-değer" kuramı, yerini "bilgi-değer" kuramına bırakmalıdır. Şimdi, "değerin kaynağı emek değil, bilgidir". ⁴⁵

Bell, sanayi sonrası dönüşümleri beş bileşenle tanımlamıştır; ⁴⁶

1. Mal üretiminden hizmet sektörüne kayışın olduğu bir ekonomi

⁴⁴ KUMAR,s.19

⁴⁵ a.g.e.,s.20

⁴⁶ ŞENTÜRK, Ü., "Bilgi Toplumu Parametreleriyle Türkiye'nin Sorgulanışı", I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 10-11 Mayıs, 2002, Hereke-Kocaeli, Bildiriler Kitabı, s.265

2. Çalışma hayatında, yapılan işin türüne göre teknik ve uzmanlaşmış sınıfın üstünlüğü
3. Toplum için gerekli yeniliklerin ortaya çıkarılmasında ve politik kararların alınmasında rol oynayan kurumsal bilgi
4. Teknoloji ve teknolojik değerlerin kontrolünün önceden planlanması
5. Karar alma işlevi gören “entelektüel teknoloji”nin yaratılması.

Bell, 1973 yılında kaleme aldığı eserinde endüstri ötesi toplum olarak ABD’ni göstermekte ancak bu sürecin henüz başlarında olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁷

Endüstri ötesi toplumun ekonomik zemini bilime dayalı endüstriler; primer kaynağı; insan, politik sorunu; bilim ve eğitim politikaları, toplumsal yapılanma parametreleri; bilgi ve beceri, sosyolojik reaksiyonları ise bürokrasiye direnç ile aykırı kültürel hareketlerdir. “Endüstri ötesi toplum”da kas ve kaba kuvvet değil; bilgi ve beceri önemlidir. Enformasyon sektörleri özellikle hizmet sektörleridir. “Endüstri ötesi toplum” iki anlamda aynı zamanda **bilgi toplumdur**:

- 1) Yatırımların kaynakları giderek artan oranlarda araştırma geliştirme çabalarından türemektedir. Teorik bilginin artan işlevi nedeniyle bilim ile teknoloji arasında yeni ve doğrudan nitelikli ilişki gelişmektedir.
- 2) Ulusal gelir ve istihdam hacmiyle ölçülen toplumsal ağırlık bilgi alanına kaymaktadır. Mesleki yapıdaki değişim bunun en somut kanıtıdır.⁴⁸

Enformasyon Toplumu (Masuda)

Japonya’da iletişim devriminin sonuçları konusunda Johoka Shakai (Bilgi Toplumu) yaklaşımı olarak adlandırılan çalışmaları sürdüren kişilerin önde gelen isimlerinden biri, Yoneji Masuda olmuştur. Masuda’nın 1981 yılında yazdığı Sanayi-Sonrası Toplum Olarak Bilgi Toplumu isimli eseri geniş kitlelerce de kabul görmüştür. Masuda’ya göre bir toplumun belirli bir yapıdan başka bir yapıya geçişinden söz edilebilmesi için kendisinin, sosyal teknoloji adını verdiği teknoloji boyutunda bir teknoloji değişikliği meydana gelmiş

⁴⁷ BELEK, s.144

⁴⁸ a.g.e.,s.145

olmalıdır. Toplumsal teknoloji; toplumun bütün dokularına nüfuz ederek, onu başka bir sisteme dönüştürecek derin sosyal etkiler yaratan bir teknoloji türüdür. Bu niteliğe sahip teknolojiler; tarım ve sanayi toplumu aşamalarında tarım ve sanayi teknolojileri oluşmuştur. Masuda için sanayi toplumunu derin sosyal etkiler yaratarak bilgi toplumuna dönüştüren teknoloji ise enformasyon teknolojisidir.”⁴⁹

Masuda'ya göre “enformasyon çağı”nın üç belirgin sosyal etkisi vardır:

- 1-Teknolojinin eskiden insanın yaptıklarını üstlenmesi
- 2-Teknolojinin insanın yapma olanağı olmayan şeyleri yapması.
- 3-Böylece, varolan sosyal ekonomik yapıların dönüşmesi.

Bu dönüşüm önemli oranda bilgisayarın insan için yarattığı özgür zamandan kaynaklanmaktadır. Masuda “ özgür (free) zaman” kavramını “boş zaman” kavramına bilinçli olarak tercih ettiğini belirtmektedir. Çünkü, “boş zaman” tam olarak dinlenme ve eğlenmeye karşılık gelirken; “özgür zaman”ın bunu aşan bir kapsamı vardır. Özgür zaman entelektüel çalışmanın gerçekleştirileceği zaman dilimini de içermektedir.⁵⁰

Masuda'ya göre bilgi toplumunun özellikleri şöyle sıralanabilir:⁵¹

- Bilgi toplumunun gelişme dinamiğini bilgisayar teknolojisi yönlendirir. Bu toplumun simgesi, bilgisayarlara dayalı, enformasyon şebekeleriyle veri bankalarından oluşan kamusal alt-yapıdır.
- Bilgi toplumunda önde gelen sektörler, dördüncü bir sektör olarak “entelektüel sektörlerdir”.
- Bilgi toplumunda sosyo-ekonomik sistem, alt yapısının üstünlüğü ile kendini gösteren “gönüllü bir sivil toplum”dan oluşur.
- Bilgi toplumu, sanayi toplumunun aksine, çok merkezlidir.

⁴⁹ ŞEN, A., KOÇ, O.,“Bilgi Toplumunun Taşıdığı Risk Unsurları”, I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 10-11 Mayıs, 2002, Hereke-Kocaeli, Bildiriler Kitabı, s.928-929

⁵⁰ BELEK, s.149

⁵¹ İRAZ, F., “Bir Risk Toplumu Olarak Bilgi Toplumunda Liderlik”, I.Ulusal Bilgi, Ekonomi, ve Yönetim Kongresi, 10-11 Mayıs,2002, Hereke-Kocaeli, Bildiriler Kitabı, s.940

- Bilgi toplumunun siyasal sistemi “katılımcı demokrasi”dir.
- Bilgi toplumu, büyük miktarda dayanıklı tüketim malı üretilen tüketen sanayi toplumunun aksine, yüksek seviyede, kitlesel bilgi üreten toplumdur.
- Sanayi toplumunda temel değerler maddi ihtiyaçların tatminine dayanır. Buna karşılık bilgi toplumunda temel değerler “amaçlara ulaşmanın verdiği tatmin”den kaynaklanır.

Enformasyon toplumunun önde gelen savunucularından Masuda, yeni toplumda, enformasyon şebekeleri ve veri bankalarının, enformasyon hizmeti veren kurumların fabrikaların yerini alacağını savunur. Enformasyon hizmeti veren kurumlar, temel bir altyapı özelliği üstlenecek ve ekonominin yapısında bilgi sermayesi, maddi sermaye karşısında üstünlük sağlayacaktır.⁵²

Üçüncü Dalga Toplumu (Alvin Toffler)

Alvin Toffler da enformasyon toplumu düşüncesini *The Third Wave* (Üçüncü Dalga) başlıklı kitabında popülerleştirmiştir. Toffler, tarihi üç alt evrede incelediği bu eserinde, “Birinci Dalga” ya, M.Ö 8000 ile MS 1650-1750 arasında kalan ve tarımla karakterize edilen dönemi ifade etmiştir. “İkinci Dalga” ise endüstrileşme aşamasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüştür ve sosyalist, kapitalist her ne türden olursa olsun bütün ülkeleri kapsamına almıştır. “Üçüncü Dalga”, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 10-15 yıl içinde ortaya çıkmaya başlamıştır ve hizmet sektörünün gelişimi ile tanımlanmıştır.

Toffler’a göre bugün yaşanan sıkıntıların çoğu “Üçüncü Dalga”nın gelişimine karşı tutucu bir tavır takınan sağ ve sol endüstriyalist gericiilerin yarattığı gerilimlerden doğmaktadır. “Birinci Dalga”nın temel enerji kaynağı yenilebilir: “İkinci Dalga”nın ki ise yenilemeyen niteliktedir. Kapitalist ya da sosyalist, bütün sanayi toplumlarında hep dağıtık enerjiden, belirli merkezlerden kaynaklanan enerjiye; yenilebilen enerjiden, yenilemeye geçiş olmuştur.

“İkinci Dalga” kitlesel üretim, dağıtım sistemleri ve piyasa ilişkileri yaratmış; üretim ile tüketim döngülerini birbirinden ayırmıştır.

⁵² KUMAR,s.107

Birinci Dalga'da iş bölümü yok denecek kadar az iken; *İkinci Dalga*, derin iş bölümü ve üretimde standardizasyon ile sonuçlanmıştır. Standardizasyon farklılıkları yıkmış; pazar koşullarını kolaylaştırmış ve uzmanlaşmayı derinleştirmiştir.

İkinci Dalga toplumlarının bir diğer özelliği yoğunlaşmadır. Üretim, tüketim, her türlü faaliyet belli merkezlerde (hastaneler, okullar, fabrikalar, vb.) yoğunlaşmış, bu da yönetimi merkezleştirmiştir.

İkinci Dalga boyunca iş, belirli konularda uzmanlaşmayı, aynı hareketi tekrar tekrar durmadan yapmayı gerektiriyordu; bunun sonucu olarak da işverenler zaman kavramına sahip, söz dinleyen ve belirli bazı hareketleri yapmaya razı olan işçiler istemekteydiler.

Üçüncü Dalga, toplumda yaygınlaştıkça, iş daha az yineleyici bir nitelik almıştır. Bölünmeler de azalmış ve her işçi işin daha az değil, daha büyük bir bölümünü yapmaya başlamıştır. Esnek zaman ve işin temposunun işçiye bırakılması, davranışların senkronize edilmesini artık eskisi kadar gerekli kılmamaktadır. İşçilerden işlerinde daha çok değişiklikle, yeni düzenlemelerle baş etmeye hazırlıklı olmaları beklenmektedir.

Bu nedenle bugün işverenlerden daha çok, sorumluluktan kaçmayan, yaptıkları işin diğer işlere nasıl bağlandığını anlayabilecek yetenekte olan, değişik koşullara çabuk uyabilen, çevrelerindeki insanlarla duyarlı bir ilişki içine girebilen işçilere ihtiyacı vardır.

Bu arada yılanmış otorite düzeni de değişmeye başlamıştır. İkinci dalga firmalarında her işçinin bir tek "patronu" (amiri) vardı. İşçiler arasındaki anlaşmazlık, halledilmek üzere patrona götürülürdü. Yeni düzende durum büsbütün farklıdır. Farklı düzeyde çalışan ve farklı yetenekleri olan insanlar geçici olarak bir araya gelip, özel gruplar oluştururlar. Ayrıca bu sistemde körü körüne itaat eden işçi cezalandırılır, belirli ölçüler içinde kalmak koşuluyla, karşı gelen itiraz eden ödüllendirilir. Yaptığı işin bir anlamı olmasını isteyen, yetki konusunu tartışan, bazı şeyleri nasıl yapacağına kendisinin karar vermesini isteyen işçilere İkinci Dalga sanayilerinde baş belası olarak bakılırdı. Oysa *Üçüncü Dalga* uygarlığı onlarsız (*yeni işçi*) işleyemez.⁵³

⁵³ TOFFLER, A., *Üçüncü Dalga*, Altın Kitaplar Yayınevi, Çev. Ali Seden, İstanbul, 1981, s.484

Kapitalist Ötesi Toplum (Drucker)

Peter F. Drucker “*Yeni Gerçekler*” adlı eserinde 1970’li yıllar ve sonrası için şunları söylemektedir;⁵⁴

“1975-1989 arasındaki on beş yılda ekonomi alanında meydana gelen belli başlı olayları mevcut bir ekonomi kuramı açıklayamaz. Gerçeklik, mevcut kuramlara sığmamaktadır... En büyük değişme -politika, devlet anlayışı ya da ekonomi biliminde meydana gelen değişiklikleri büyük bir farkla geride bırakarak- bütün gelişmiş ülkelerde bilgi toplumuna olan yöneliştir”.

Drucker , “*Kapitalist Ötesi Toplum*” adlı eserinde de yeni ve farklı bir topluma geçmiş olduğumuzu Marksizmin bir ideoloji olarak, komünizm’in de bir sistem olarak çöküşüyle kesinlikle belli olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu gelişmeler Drucker’a göre Fukuyama’nın [“tarihin sonu”]⁵⁵ teziyle açıklanamaz. Drucker için;⁵⁶

“Bir tür tarihin sonunu noktalandıkları kesindir. Bir ideoloji olarak Marksizmi ve bir sosyal sistem olarak komünizmi çökerten güçler, kapitalizmin modasının geçmesine de yol açmaktadır. 250 yıldan beri, yani 18.yy’ın ikinci yarısından bu yana, kapitalizm dünyada hakim sosyal gerçektir. Son yüzyıldan beri de Marksizm, hakim sosyal ideolojydür. Her ikisi de yeni ve çok farklı bir toplum tarafından aşılmaktadır.

Çoktan başlamış olan bu yeni toplum, kapitalist ötesi bir toplumdur. Serbest piyasayı ekonomik entegrasyonun tek kanıtlanmış mekanizması olarak kullanacağı kesindir. “Anti-kapitalist” bir toplum olmayacaktır. “Kapitalizm dışı” bir toplum bile olmayacaktır. Kapitalizmin bazı kurumları varlıklarını sürdüreceklendir ama, örneğin bankalar gibi, daha farklı roller oynayacaklardır. Kapitalist ötesi toplumun esas ağırlık merkezi-yapısı, sosyal ve ekonomik dinamiği, sosyal sınıfları ve sosyal grupların, sosyal değerler sistemlerinin, kişisel ve siyasal taahhütlerin şimdiye kadar tanımlandığından farklı olacaktır. Temel ekonomik kaynak, yeni ekonomistlerin deyimiyle “üretim

⁵⁴ DRUCKER,P.,*Yeni Gerçekler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. B. Karanakçı, 2.Baskı, 1992,s.159

⁵⁵ Japon asıllı Amerikan düşünürü Fukuyama’ya göre tarihin sonuna gelinmiştir; yani bundan sonra büyük ve kapsamlı toplumsal değişimler ya da depremler yaşanmayacaktır. Kapitalizm ve liberal temsili demokrasi, alternatif olmayan evrensel sistemler haline gelmiştir ve artık insanlar bütün sorunlarını, örneğin dünya ölçeğinde bölüşüm ve eşitlik taleplerini bu çerçevede gerçekleştirmeye çalışacaklardır. Bkz. ŞAYLAN,s.16-17

⁵⁶ DRUCKER, P., *Kapitalist Ötesi Toplum*, İnkılap Kitabevi, Çev. B. Çorakçı,İstanbul,1994, s.17-18

araçları” artık sermaye de değildir, doğal kaynaklar (ekonomistin deyimiyle “toprak”) da değildir, “emek” de değildir. Bilgi’dir. Ve bilgi olacaktır. Servet yaratan esas faaliyetler, ne sermayenin üretime tahsisi, ne de emektir- bunların her ikisi 19. ve 20.yy’lara ait ekonomi teorilerinin kutuplarıdır- ister Klasik, ister Marksist, ister Keynesçi, ister Neo Klasik olsun. Şimdi artık değerler “verim”le ve “yenilik”le yaratılmaktadır. Bunların her ikisi de bilginin işe uygulanmasıdır. Bilgi toplumunda başta gelen sosyal grupları “bilgi işçi”leri olacaktır. Bilgi yöneticileri, bilgiyi verimli kullanımına tahsis etmeyi bilenler olacaktır; tıpkı kapitalistlerin sermayeyi verimli kullanıma tahsis etmeyi bilmeleri gibi. Bilgi profesyonelleri, bilgi elemanları çıkaracaklardır. Tabii bütün bu bilgi insanları, kuruluşlarda çalışacaktır. Ama kapitalizmin elemanlardan farklı olarak, “üretim olanakları” da, üretim araçları” da onların elinde bulunacaktır. Bu durumda kapitalist ötesi toplumun ekonomik sorunu, bilgi işinin ve bilgi işçisinin verimi olacaktır.”

Disorganize Kapitalizm (Lash ve Urry)

Lash ve Urry içinde bulunulan süreci kapitalizmin disorganizasyonu olarak tanımlamışlardır. Disorganizasyonla birlikte emek ile kapital arasındaki bölünmeye dayalı ilişki, yerini insan ile devlet arasındaki sosyal nitelikli ilişkilere bırakmaktadır. Sınıf ilişkilerinin yerini cins, yaş, etnik temelli ilişki biçimleri almaktadır. Bütün bunlar sınıf dışı eylem biçimlerini yaratmaktadır. Buradaki vurgu daha çok emek ve iş örgütlenme ilişkileri üzerinedir. Yazarlar “disorganize kapitalizm” modellerinin, “endüstri ötesi toplum”dan farklı bir şey olduğunu özellikle vurgulamışlardır. Onlar’a göre kapitalizmin “disorganize” aşaması da sermaye birikimi temelinde yürümektedir. Bununla birlikte kapitalizmin organize döneminin sınıf ilişkileri önemli ölçüde değişmiştir. Sınıf savaşımının yerini “yeni toplumsal hareketler” almıştır.⁵⁷

Bu değişimde mesleki yapıdaki değişimin; imalat sanayiindeki azalmanın; “esnek” emek örgütlenme biçimlerinin Taylorist ilişkilerin yerini almasının; emek gücünün mesleki doyum kapasitesinin artmasının; hizmet sektöründeki genişlemenin; kitle iletişim araçlarıyla postmodern kültürel ve ideolojik hegemonya yaratılmasının etkisi vardır. Bütün bunlar işçi sınıfının sınıfsal kapasitelerinde düşüşe neden olmaktadır.

⁵⁷ aktaran, BELEK,s.160: Lash, S., Urry, J., *The End Of Organized Capitalism*, Cambridge, Polity Press, 1987

“Disorganize kapitalizm”i niteleyenler, emeğin uluslararası bölümlenmesindeki artış ve kapitalizmin dünya ölçeğinde girmedik yer bırakmaması; küçük kentlerde ve kırdaki endüstrinin ve hizmet sektörünün gelişmesi; finans sektörünün hizmetten ayrı bir yapı olarak ortaya çıkması ve iletişim kanalı olarak da bilgisayarlaşmasıdır. Aynı firmanın çeşitli kolları dünyanın değişik yerlerinde, farklı ürünleri üretmekte, farklı sektörlerde uzmanlaşmaktadır. Böylece “disorganize kapitalizm” tezi aslında yeni bir kapitalizm aşaması tanımlamakta ve onun özünü oluşturan dinamiklerin (sermaye birikimi temelinde gelişme) sürdüğünü kabul etmektedir. Buna karşın, bu yapının organize dönemdeki sınıfsal çelişkilerin yumuşadığını belirtmektedir.⁵⁸

Endüstri Ötesi Toplumunun Çağdaş Yorumları

Bugünkü bilgi toplumu tartışmaları büyük ölçüde II. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşan sanayi toplumu tartışmalarının, yeni teknolojik gelişmelerle kurgulanmış şekli olarak görülebilir. Bazı toplum bilimcilerin bu oluşumu sanayi toplumlarının bir ileri aşaması olarak nitelendirdiği görülmektedir. Buna göre sanayi toplumu ile bilgi toplumu arasında nitelik farkı olmadığı sadece *derece* farkı olduğu iddia edilmektedir. Günümüzdeki teknolojik gelişmeler sadece iletişim ve bilgi teknolojilerine mahsus değildir. Bu yüzden sanayi devrimiyle karşılaştırılabilecek derinlikte bir beşeri dönüşüm hareketine girildiği kabul edilse bile bunun sadece bilgi teknolojisine bağlanması yanıltıcı olur. İlk kez bu dönemde bilgi hizmeti veren özel şirketler kurulmuş ve bilgi ilk kez alınıp satılan bir olgu olarak kabul edilmeye başlanmıştır.⁵⁹

Enformasyon devrimi bir gerçekliktir ve bizler bu gerçekliğin içinde yer alıyoruz. Enformasyon devrimi dünyayı görme ve dünyada yaşama tarzımızı etkilemiştir. Görüntü ve enformasyon akışı [Baudrillard]⁶⁰’ın iddia ettiği gibi “hipergerçek” duygusunu doğurmaktadır. Elektronik medyanın aralıksız beslediği görüntülerle dolup taşan dünyamız, gerçek algımızı değiştiriyor ve görüntüyü gerçeklikten ayırmayı daha önceleri olduğundan daha da zorlaştırıyor. Ama bir enformasyon devrimi –enformasyon mallarının arz ve kullanımının hızlanması- enformasyon toplumuyla aynı şey değildir. Enformasyon devrimi

⁵⁸ a.g.e.,s.160

⁵⁹ ŞEN&KOÇ,s.928-929

⁶⁰ Bkz. 2.bölüm,s.93

bizim politika, iş, aile hayatı ve kişisel kimlik konusundaki tutumlarımızı karmaşık yollardan değiştiriyor olabilir, ama bu değişim şimdiye kadar yeni bir toplum biçimi oluşturmuş gibi görünmemektedir. Bell, Stonier ve öbür enformasyon toplumu kuramcılarının, toplumsal evrimin sanayi devriminin öncülük ettiği “büyük dönüşüm”le karşılaştırılabilir bir evresine girmiş olduğumuz yönündeki iddiaları kabul etmemizi sağlayacak teminat elimizde yok kesinlikle. Sanayi kent ve kır, ev ve iş, erkekler ve kadınlar, ebeveynler ve çocuklar arasında yeni bir ilişki oluşturmuştu. Enformasyon teknolojisinin yaygınlaşmasının bunun gibi herhangi bir büyük değişime neden olduğuna ilişkin bir kanıt yok. Tersine, eldeki kanıtlar, enformasyon teknolojisinin temelde becerdiği şeyin, sanayi toplumlarının zaten yapmakta olduklarını daha kapsamlı yapmalarını sağlamaktan ibaret olduğunu gösteriyor. Ancak bununla birlikte nicel değişimler bazen nitel değişimlere yol açabilir. Enformasyon teknolojisindeki devrim, sanayiciliğin belli bir takım eğilimlerini genelleştirip şimdiden öngörmenin imkansız olduğu zincirleme gelişmeler başlatabilir.⁶¹

Diğer taraftan, farklı ülkelerin bilgi toplumuna geçip geçmediklerini saptamak ve karşılaştırmalı bir değerlendirme yapabilmek için belirli kriterlerden de söz edilmektedir. Bu kriterler genel olarak bilinse de henüz açık biçimde ve yazılı olarak ortaya konmamıştır. Bu çağda işgücü alanında da gözle görülür, değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin; 1950’de ABD’de bilgi hizmetleri alanında toplam işgücünün %17’si oranında çalışana karşılık 1980’lerde bu oran %60’a çıkmıştır.⁶²

Fransa’da hazırlanan ve Nora Mina raporu diye bilinen bir çalışmada teknolojik ve toplumsal gelişmeler arasında ilişki olduğu belirtilmiş, iletişim araçları ve bilgi işlem teknolojisinin, sosyal ve ekonomik politikaları etkilediği savunulmuştur. Bundan başka Avrupa Birliği’nin Forecasting and Technology (FAST) programında tekno-endüstriyel ve toplumsal alanlarda karşılıklı bir etkileşim olduğu öne sürülmüştür. FAST programı bilgi toplumunda bulunması gereken beş stratejik ölçüt saptamıştır.⁶³

⁶¹ KUMAR,s.124

⁶² ŞEN&KOÇ,s. 930

⁶³ a.g.b.,s. 930

Bu ölçütler;

- *Teknolojik kriterler:* Bilgi teknolojilerinin yaygın kullanılması
- *Toplumsal kriterler:* Bilginin yaşam düzeyini yükseltmek, toplumda bilgi bilincinin oluşturulması ve herkesin istenen bilgiye erişim olanağının sağlanması
- *Ekonomik kriterler:* Bilginin ekonomide anahtar faktör olarak kabul edilerek kaynak, hizmet ve üretimi iş alanlarında artı değer kazandıran bir etken haline getirilmesi
- *Politik kriterler:* Bilgi edinmede özgürlük ve toplumsal olaylara katılımın sağlanması
- *Kültürel kriterler:* Bilginin kültürel değer olarak kabul edilip ulusların ve bireylerin gelişmesi için bilgiye önem verilmesi.

Bilgi toplumunda bireysel ve bireye ilişkin değerlerin daha da gelişmesi beklenir. Maslow'dan beri dikkate alınan, ihtiyaç hiyerarşisinin en tepesinde yer alan, insanın kendini kanıtlaması, yeteneklerini geliştirmesi ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçları bilgi toplumunda karşılanabilecektir. Sanayi toplumunda zorunlu ve kültürel ihtiyaçları maddi yoldan karşılamaktayız. Oysa bilgi toplumunda, maddi ürünler sorun olmaktan çıkacak, bilgi üretimi insanların kendini kanıtlama, yeteneğini geliştirme ve kendini gerçekleştirme aracı olacaktır.⁶⁴

Yoğun bilgi üretimi, sanayi toplumunda olduğu gibi, olmuş olayların açıklamasına yönelik olmaktan çok, geleceğe yönelik olacaktır. Geleceğe yönelik bilgi, bireyin kendini kanıtlamak, yeteneğini geliştirmek ve gerçekleştirmek için koyduğu amaçların gerçekleştirilmesi şeklinde olacaktır. Bireyin tutum ve davranışlarını gelecek beklentileri belirleyeceği için, bilgi toplumunda bilgi üretiminin etkisi daha çok ileri besleme (*feed forward*) şeklinde işleyecektir.⁶⁵

Enformasyon toplumu kuramcıları, tüm ağırlığı belli başlı teknolojik yenilik öbeklerine veren iyimser, evrimci bir yaklaşımı benimsemiş eğilimindedirler. Buna göre, enformasyon devrimi, insan toplumunun en eski dönemlerinden bu yana dönüştürmüş olan değişimler silsilesinde en son ve şimdiye kadar atılmış en ileri adımdır. Yeni teknoloji her yerde az veya çok düzenli bir şekilde yeni hayat biçimlerini belirler. İş, oyun, eğitim, aile ilişkileri ve duygu yapıları yeni

⁶⁴ ERKAN, H., *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul, 1994, s.166

⁶⁵ a.g.e., s. 166

teknik güçlerin basınçlarına ve fırsatlarına uyarlanır ya da teslim olur.⁶⁶ Örneğin, çokuluslu şirketler iletişim sayesinde yaşar. Dünyaya yayılmış bir girişim kimliğini bu şirketlere kazandıran, iletişimidir. Bu şirketlerin işlerini yürütmeleri açısından bilgisayarlar ve uydular, mal ve hizmetlerini üreten işçiler ve fabrikalar kadar temeldir.⁶⁷

Buraya kadar genel özellikleriyle sunmaya çalıştığımız endüstri ötesi toplum kuramlarının bir değerlendirmesini yaparsak, bu kuramların ortak paydalarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.⁶⁸

Tablo.1 Endüstri Ötesi Toplum Paradigmasında “Toplum”un Özellikleri

-
- Değişimin temel simgesi ve analitik motoru bilgisayar ve bilgisayarın, yeni iletişim teknolojisiyle bir araya gelmesi ve modern topluma kökten yeni bir zaman/mezan çerçevesi sunması
 - Primer kaynağı; insan
 - Değer kaynağı; emek değil, bilgi
 - Ekonomik zemini; bilime dayalı endüstriler
 - Ekonomik sorunu; bilgi işinin ve bilgi işçisinin verimi
 - Politik sorunu; bilim ve eğitim politikaları
 - Siyasal sistemi; katılımcı ve çoğulcu demokrasi
 - Toplumsal yapılanma parametreleri; bilgi ve beceri
 - Sosyolojik reaksiyonları; bürokrasiye direnç, insan haklarına duyarlılık, sivil toplum örgütlerinin öne çıkması ve aykırı kültürel hareketler
-

1.2. Fordizm/Postfordizm

Çalışmamızın bu kısmında, post-modern topluma dönüşümü üretim ilişkilerinde arayan, post-modern paradigmanda fordizm/postfordizm karşılaştırmasıyla kendisini ortaya koyan yaklaşım incelenmektedir.

⁶⁶ KUMAR, s.54

⁶⁷ a.g.e.,s. 58

⁶⁸ Söz konusu özellikler çalışmamızın oluşmasında kullandığımız kaynaklardan yararlanarak hazırlanmıştır.

Bazı yazarlar post-modern aşamayı *fordist üretim düzeninden postfordist üretim düzenine* geçişin ürünü olarak yorumlamaktadır.⁶⁹ Endüstri Ötesi Toplum paradigmasında olduğu gibi bu paradigmada da örgütlere yönelik ekonomik ve sosyolojik makro yaklaşımlar ve örgütlerin özelliklerini betimleyen mikro yaklaşımlar yer almaktadır. Fordizm ve postfordizmin kısa tanımlarını vermek gerekirse;

Fordizm (fordist üretim sistemi) endüstriyel üretimin büyük bir kısmının kitlesel üretim esasına dayalı olarak gerçekleştirildiği, idari büro işleri ile kol gücüne dayalı işlerin Taylorist bir ayırımla belirlendiği, iş bölümünün ve iş tanımlarının katı bir şekilde yapıldığı, ürün standartlaşmasının verimlilik artışları getirdiği ve artan talebin bu standartlaşmayı hızlandırdığı bir üretim biçimi olarak tanımlanabilir.

Postfordizm (postfordist üretim sistemi) ise standartlaşmış fordizmin görece olarak istikrarlı dünyasına karşıt olarak, zevklerin, ihtiyaçların, esnek üretim sistemlerinin hızla değiştiği bir dünyada en son teknolojiye, en son ürüne, en son bilimsel keşfe ulaşma ve rekabette önemli bir üstünlüğü yakalama olanağı anlamına gelir.⁷⁰

1.2.1. Endüstri Toplumunda Kitle Üretimi Veya Fordizm

Fordizm, en kısa ve öz olarak bir birikim rejimi olarak tanımlanabilmektedir. Olağanüstü bir sanayici olan Henry Ford'un, Michigan eyaleti Dearborne kentindeki otomobil fabrikasında uyguladığı yöntemler *Fordist birikim rejiminin* ana hatlarını ortaya koymuştur. Henry Ford, bir taraftan yönetim bilimci Frederick W. Taylor tarafından geliştirilen "*Bilimsel Yönetim*" kuramını otomobil üretim sürecine uygularken, emeğin yeniden üretimini de "8 saatlik iş günü, 5 dolar ücret" ilkesi üzerine oturtmuştur. Taylor'un bilimsel yönetim kuramı, daha verimli bir üretim için üretimde kullanılan emek sürecinin yeni bir zaman/meکان anlayışı içinde parçalanmasını ve daha sonra parçalanan emek ünitelerinin bütünleştirilmesini öngörmektedir. Böylece emeğin, üretimin sadece bir dar alanında uzmanlaşarak verimliliğin maksimum artan ölçekte artırılması öngörülmüştür. Ford, Taylor'un kuramını uygulama

⁶⁹ ŞAYLAN, s.113

⁷⁰ BELEK, s.54

alanına sokmuş ve böylece otomobil üretiminde ünlü ["akan şerit"]⁷¹ düzeni kullanılmaya başlanmıştır.⁷²

Henry Ford, tarih olarak, 20.yy'ın başında ortaya çıkan bu uygulamaları ile yepyeni bir dünya düzeni kurduğuna inanmıştır. Bir başka deyişle Henry Ford, bir sanayici olarak Taylor'un yönetim ve örgüt kuramını alıp üretime uygulamış ve buna ek olarak yaptığı uygulamanın toplumsal ve politik ideolojisini formüle etmiştir.⁷³ Ford'a özgü olan (ve Fordizmi son tahlilde Taylorizmden ayıran şey) vizyonudur; kitle üretiminin kitle tüketimi, emek gücünün yeniden üretiminde yeni bir sistem, emeğin denetiminde ve yönetiminde yeni bir politika, yeni bir estetik ve psikoloji, kısacası rasyonelleştirilmiş, *modernist*, popülist yeni tür bir demokratik toplum demek olduğunu açıkça göstermesidir.⁷⁴

Fordizm'in Yükselişi

Charles Babage⁷⁵ ve Andrew Ure gibi klasik ekonomistler emeğin örgütlenmesi biçimiyle ilk kez ilgilenen ve emek örgütlenmesini rasyonelize etmeye çalışan kişilerdir. Bunlarla daha sonraki dönem arasında, yani 19.yy sonları ile 20.yy başları arasında yarım asırlık bir zaman aralığı bulunmaktadır. Aradan geçen bu süre içinde işletmelerin boyutları büyümüş, bilim üretim sürecine sistematik bir tarzda uygulanmış ve üretim giderek hem çok uluslu hem de tekeli bir karakter kazanmıştır.⁷⁶ O dönemde genellikle bu şirketler, şirketin üretiminin temelini oluşturan zenaata ya da mühendislik bilgisine bizzat sahip olan mülk sahibi

⁷¹ Akan şerit sisteminin özellikleri şöyle sıralanabilir; 1-Ürünlerin standardizasyonu,2-Üretimin sürekliliği,3-Keskinlik: amaçlar arasındaki ilişki zamansal bakımdan kesin olarak tanımlanmıştır. Bu sistemde bir işleme tabi kılınan parçanın işi biter, sistemde bir önceki makinada yer alan parça boşalan makineye aktarılır. 4-Amaçların basitliği; bütün amaçlar işçiler için en basit biçimde tanımlanmış ve üretim sistemi buna göre düzenlenmiştir.

⁷² ŞAYLAN,s.115

⁷³ a.g.e.,s.116

⁷⁴ HARVEY,s.148, Harvey, Ford'un büyük şirketlerin gücünün toplumu düzenlemesine inancını şöyle anlatmaktadır; "Ford'un 8 saatlik, 5 dolarlık işgünüyle hedeflediği, işçinin sadece son derece üretken montaj hattı sisteminin gerektirdiği disipline uymasını sağlamak değil, aynı zamanda işçilerin, büyük şirketlerin giderek daha büyük miktarlarda piyasaya sürmeye hazırlandıkları kitle üretimi ürünlerini tüketmek için yeterli bir gelire ve boş zamana sahip olmalarını sağlamaktır. Ama bu, işçilerin paralarını doğru sarf etmeyi bildiklerini varsayıyordu. Bu yüzden Ford 1916'da, kitle üretiminin yarattığı "yeni insan"ın sermayenin ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun olabilmesi için ahlaki bakımdan dürüstlüğe, iyi bir aile hayatına, akli başında ve "rasyonel" bir tüketim kalıbını uygulayacak kapasiteye sahip olmasını sağlamak amacıyla, çoğu göçmen olan "ayrıcılık" işçilerin evlerine sosyal hizmet ordusu gönderiyordu. Deney çok uzun sürmedi ama salt bu deneyin yapılmış olması bile, fordizmin ortaya çıkaracağı toplumsal, psikolojik ve politik sorunların habercisiydi."

⁷⁵ Babage, 1832 yılında "İş Bölümü Hakkında" (*On The Division of Labour*) adlı eserinde özetle; emek gücünü ucuzlatmanın en basit ve en genel yolunu, işi ve emek gücünü bölünebilen en basit parçalara kadar bölmek olduğunu ve böylece basit parçalarda çalışacak emek gücü niteliksiz olup, ucuza satın alınabileceğini vurgulamıştır. BELEK,s.43

⁷⁶ a.g.e.,s.43

tarafından yönetilmektedir. 19.yy'ın sonuna doğru, kısmen örgütsel genişleme yoluyla kısmen de şirketler arası birleşmeler yoluyla firmaların ortalama büyüklüğü kesin bir büyüme sergilemiştir. Kişisel olarak sahip olunan bu şirketler giderek anonim şirketlere dönüşmüş ya da bunlarla yer değiştirmiştir, böylece ücretli yöneticiler grubu da ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷⁷

Fordist sistemin yerleşik hale gelmesinin tarihi aslında yarım yüz yıl süren uzun ve karmaşık bir öyküdür. Çoğu, ulaşılan sonucu hedeflememiş politik tercihler ya da kapitalizmin özellikle 30'lu yılların büyük depresyonunda belirgin olarak ortaya çıkan kriz eğilimlerine basit reflekslerle verilmiş cevaplar olan sayısız birey, şirket, kurum ve devlet kararına bağlı olmuştur. 30'lu yılları izleyen savaş dönemi seferberliği de, işçilerin montaj hattı üretimine karşı direnişine ve kapitalistlerin merkezi denetime ilişkin kaygılarına rağmen, geniş ölçekli planlama ve emek sürecinin tam bir rasyonalizasyonu anlamına gelmiştir. Savaş için her şeyin seferber edildiği bir dönemde, rasyonalizasyonu reddetmek, ne kapitalistler ne de işçiler için kolay olmuştur. Üstelik ideolojik ve düşünsel pratikler konusundaki kafa karışıklığı sorunları daha da içinden çıkılmaz kılmıştır. Politik yelpazenin hem sol hem de sağ kanatları, kapitalizmin maruz olduğu özellikle 30'lu yıllarda kanıtlanan hastalıklarına çözüm olarak rasyonel devlet planlamasının kendilerine özgü versiyonlarını geliştirmişlerdir. Bu süreç öylesine karışık bir politik ve düşünsel tarihtir ki, Batı Avrupa sendikalarının reddettiği Taylorist ve Fordist üretim teknolojisi Lenin tarafından övülmüştür.⁷⁸ Örneğin bir kaynakta, bu övgü Lenin'in şu sözleriyle somutlaşmaktadır:⁷⁹

“Taylor sisteminin uygulanmasından kesin bir dille söz etmeliyiz. Yani bu sistemin geliştirdiği bütün bilimsel yöntemlerden. Bu olmaksızın, üretkenliği yükseltmemiz ve sosyalizmi geliştirmemiz olanaksız olacaktır”.

Ancak, Lenin'in Taylorizmi yalnızca bir bilim değil; kapitalist yönetimin bilimi olduğunu unutmasını, bir yanılığ olarak değerlendirenler de vardır.⁸⁰

Harvey , fordizmden postfordizme geçişi kuramlaştırmaya çalıştığı eserinde fordizm sürecini özetle şöyle açıklamaktadır; savaş yıllarında fordizmin yayılmasının önünde iki engel vardır;

⁷⁷ WAGNER,P., *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük Ve Cezalandırma*, Çev. M. Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 124

⁷⁸ HARVEY,s.150

⁷⁹ BELEK,s.47

⁸⁰ a.g.e., s.47

her şeyden önce, kapitalist dünya ölçeğinde sınıflar arası ilişkilerin durumu, işçinin uzun saatler boyunca bütünüyle yeknesaklaştırılmış bir emek harcayacağı, geleneksel zanaatkar becerilerine pek az ihtiyaç gösteren, işçiye tasarım, çalışma temposu ve üretim sürecinin planlanması konularında neredeyse ihmal edilebilir ölçüde denetim olanağı tanıyan bir üretim sisteminin kolayca kabulüne hiç de uygun değildir. Ford montaj hattına dayanan üretim sistemini kurarken hemen hemen bütünüyle göçmen işçilere yaslanmıştır. Bu dönemde işgücü piyasalarında kapitalistlerin üstünlüğüne, göçmen işçi akımının devam ediyor olmasına rağmen, bu tür tekniklerin yerleştirilmesi çabasının çoğu sanayide işçi muhalefetince yenilgiye uğratıldığı ileri sürülebilir. Kapitalist dünyanın geri kalan bölümünde, işçi örgütlenmesi ve zanaat gelenekleri Fordizm ya da Taylorizmin üretimi kolayca ele geçirmesine izin vermeyecek kadar güçlüdür (göçmen işçi akımı da fazlasıyla zayıf). Yine de bilimsel iş yönetiminin genel ilkeleri yaygın bir biçimde kabul görmüş ve uygulamaya sokulmuştur. Bu açıdan, Henry Fayol'un 1916'da yayımlanan *Sınai ve Genel Yönetim* başlıklı kitabı, Avrupa'da Taylor'unkinden çok daha etkili bir metin olacaktır. Organizasyonel yapıları ile otoritenin ve bilgi akışının hiyerarşik bir biçimde düzenlenmesi üzerindeki vurgularıyla Fayol, üretim süreçlerinin yatay akışını basitleştirmekle uğraşan Taylor'a göre rasyonelleştirilmiş yönetimin farklı bir modelini savunmuştur.

ABD'de o dönemlerde kullanılan montaj hattında kitle üretimi teknolojisi, 1930'lı yıllarda Avrupa'da çok az gelişmiştir. Örneğin II. Dünya Savaşı'ndan Avrupa otomobil sanayii anonim şirket biçiminde örgütlenmiş de olsa Fiat fabrikası bir kenara bırakılırsa büyük bölümüyle seçkin tüketiciler için yüksek kaliteli arabalar üreten, yüksek vasıflı işçilere dayanan bir zanaat sanayii olarak kalmış, daha ucuz modellerin kitlesel üretimine yönelik montaj hattı yöntemlerinden pek az nasibini almıştı. Fordizmin Avrupa'ya yayılmasını olanaklı kılmak için sınıf ilişkilerinde, 1930'lu yıllarda başlayan ama sonuçları ancak 1950'li yıllarda olgunlaşan büyük bir devrimi beklemek gerekecektir.

Fordizmin yayılmasındaki ikinci engel de fordist üretimin gereklerine karşılık verebilecek yeni bir düzenleme tarzı yaratılması gereğidir. Bunun için de 1930'lu yıllardaki korkunç [depresyonun şokunu]⁸¹ ve kapitalizmin yıkılmanın eşiğine gelinmesini beklemek

⁸¹ 1929'da meydana gelen mali çöküşte, ABD'de yaklaşık 15 milyon kişi işini kaybetmiş, öteki ülkelerin bu dönemlerdeki aldıkları koruma tedbirleri yüzünden ihracata fazlasıyla bağımlı olan ABD sanayisi perişan olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. P. KENNEDY, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöktüşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1990.

gerekecektir. Bu yıllarda [Keynes]⁸² gibi bir iktisatçıya göre sorun, kapitalizmi istikrara kavuşturacak bir dizi bilimsel yönetim stratejisine ve devlet politikasına ulaşırken, aynı zamanda da nasyonel sosyalist çözümlerin içerdiği açık baskılardan uzak durmaktır. Devlet yetkilerinin doğru biçimlendirilmesi ve kullanılması sorunu ancak 1945'ten sonra çözüme kavuşacaktır. Bu da fordizmin bütünüyle olgunlaşmış ve özgül bir birikim rejimi ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Fordizm, bu niteliğiyle, o andan başlayarak 1973'e kadar büyük ölçüde ayakta kalan uzun canlılık döneminin zeminini oluşturmuştur. Bu dönem boyunca, gelişmiş kapitalist ülkelerde kapitalizm yüksek ama göreceli olarak istikrarlı iktisadi büyüme hızlarına ulaşmıştır. Bu dönemde hayat standartları yükselmiş, kriz eğilimleri kontrol altında tutulmuştur. Savaş yıkımına uğramış ekonomilerin devlet destekli yeniden inşası, özellikle ABD'de altkentleşme, kentsel yenilenme, ulaştırma ve iletişim sistemlerinin coğrafi olarak yayılması ve ileri kapitalist dünyanın içinde ve dışında altyapı kurulması türünden faaliyetlere yaslanmış, hiyerarşik doruğu New York'ta bulunan, birbirine bağlı finans merkezleri tarafından koordine edilen bu sistem içinde, merkez bölgeler, komünist olmayan dünyanın geri kalan bölümünden muazzam miktarlarda hammaddeyi kendilerine çekmiş ve gittikçe daha türdeş hale gelmekte olan kitlesel bir dünya pazarını ürünleriyle hakimiyet altına alacak biçimde dört bir köşeye uzanmışlardır.

Diğer taraftan savaş sonrası uzun canlılık döneminde görülen göz kamaştırıcı büyüme, kapitalist gelişme sürecinin baş aktörleri arasında bir dizi uzlaşmaya ve konumların yeniden tanımlanmasına bağlıydı. Devlet yeni (Keynesçi) roller üstlenmek ve yeni kurumsal kapasiteler geliştirmek, büyük sermaye ise güvenli bir karlılık kulvarında pürüzsüz seyretmek için bazı yönlerden fedakarlık yapmak zorundaydı. [örgütlü işçi hareketi]⁸³ ise, büyük

⁸² J.M Keynes. 1936 yılında yayımlanan *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* adlı eseri ile iktisat biliminde bir devrim yaratmıştır. I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde ve özellikle 1929'da başlayan büyük dünya bunalımının etkisiyle, gelişmiş batı ülkelerinde işsizlik sürekli ve yaygın bir nitelik kazanmıştır. Keynes klasik ve neoklasik iktisatçıların ekonominin kendiliğinden tam istihdam dengesine varacağını savunan görüşlerini esaslı noktalarda eleştirerek, tam istihdama varabilmek için devlet müdahalesinin gerektiğini savunmuştur. Keynes'e göre talep yetersizliği yüzünden eksik istihdam durumunda olan bir ekonomiyi bu noktadan çekip çıkarmak için devlet, cari harcamalar yaparak ve yatırım faaliyetine girilerek talebi ve dolayısıyla durgun piyasaları canlandırmalıdır. Genişleyen talep, girişimcileri iyimser bir havaya sokar bu da milli gelir ve istihdam düzeyinin yükselmesine neden olur. Daha fazla bilgi için bkz. ALKİN.E., *İktisat*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984

⁸³ Bu dönemlerde Keynesçi uygulamalar, kapitalizme alternatif projeksiyonların çekiciliğine karşı etkili bir set oluşturma işlevini başarıyla yerine getirmiştir. Belki de bu başarının *en kritik noktalarından* biri örgütlü emeğin sistem ile uzlaşmasını sağlamak olmuştur. Bu uzlaşma Batı Avrupa ülkelerinde sosyal demokrat ya da sosyalist partilerin katkıları ile kimi ülkelerde ise sendikalar aracılığı ile sağlanmıştır. Örneğin Amerika'da 1930'lu yılların radikal sendika örgütü CIO ehlileştirilmiş, geleneksel üst örgüt AFL ile birleşerek kurulu düzenin temel kurumlarından biri haline gelmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. ŞAYLAN, G., *Postmodernizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999

sermaye ve ulus devletler arasında süre giden ve savaş dönemi sonrası uzun canlılık döneminin iktidar tabanını oluşturan gergin ama yine de sağlam güç dengesine kazara ulaşmamıştı. Bu denge yıllar boyunca süren mücadelelerin ürünüydü.⁸⁴

Gramsci, “*Amerikanizm ve Fordizm*” (1931) başlıklı incelemesinde Fordizmi mümkün en geniş çerçevede tanımlamıştır. Gramsci’ye göre, Fordizm kapitalist medeniyette yeni bir dönemi başlatmıştır. “Planlı ekonomi”ye geçişe damgasını vurmuştur. Ama yalnızca üretimi planlamamış, aynı zaman da bireyi de planlamıştır. Fordizm fabrikanın kapısının önünde durmamış, evi ve işçinin hayatının en özel ve mahrem yerlerini işgal etmiştir. Amaç, “yeni bir işçi ve insan tipi” yaratmaktır. Fordizm montaj hattı demektir ama aynı zamanda içki yasağı ve [püritanizm]⁸⁵, işçinin çalışma hayatının yanı sıra aile hayatını da düzenleme girişimi demektir. Gramsci’ye göre “yeni çalışma yöntemleri özgül bir yaşama, düşünme ve hissetme tarzından ayrı tutulamaz” niteliktedir.⁸⁶

Fordizmin Özellikleri

Fordizm’in dört düzeyde analiz edilebileceği belirtmektedir:⁸⁷

- 1- Emek süreci (*labour process*) veya endüstriyel bir paradigma (*industrial paradigm*) olarak, yarı vasıflı emek gücünün kullanıldığı bant tipi (*moving assembly line*) üretim tekniklerine dayalı kitlesel üretimdir (*mass production*).
- 2- Makro ekonomik büyümenin stabil modu olarak bir büyüme döngüsüdür. Üretkenlik artışı ücretleri artırır; bu kitlesel talep yaratır, böylece kar artar; karın artışı yatırımları uyarır ve en nihayet yeniden kitlesel üretime dönlür.
- 3- Sosyal ve ekonomik düzenleme olarak büyük işletmelerde kontrol ve mülkiyet (yani yasal ve gerçek mülkiyet) birbirinden ayrılır. Merkezi kontrol ve toplu pazarlık sistemi bu düzenlemenin çıktılarıdır.
- 4- Sonucu olarak fordizm genel bir sosyal organizasyon modeli biçiminde ele alınabilir.

⁸⁴ HARVEY, s.150-163

⁸⁵ Amerikan köktendinciliği

⁸⁶ aktaran,KUMAR,s.68: Gramsci A., *Americanism and Fordism*. Q. Hoare and G. Nowell-Smith (ed.). Selections from the Prisons Notebooks of Antonio Gramsci. London: Lawrence and Wishart, 1971, s.277-318

⁸⁷ GÜMÜŞ, s.110

Bu çerçevede standart ve kitlesel malların çekirdek aile içinde tüketimini ve bürokratik devletçe standart, kollektif mal ve hizmet sunumunu kapsar. Bu son özellik, fordizmin gelişmesi için gerekli olan Keynesyen ekonomik politikalarla ve üniversal refah devletinin yükselişi ile yakından ilişkilidir.

Ritzer ise Fordizmin özelliklerini şöyle tanımlamaktadır:

Türdeş ürünlerin seri üretimiyle ilgilidir. Montaj bandı gibi esnek olmayan teknolojilerini ve Taylorizm gibi standartlaşmış çalışma rutinlerinin benimsenmesini içerir. Üretkenlikteki artış, “işten becerinin alınması”(deskilling), yoğunlaşma ve türdeşleşmenin yanı sıra geniş ölçekli ekonomilerden kaynaklanır. *Geniş ölçekli ekonomi*, çok sayıda mal üreten daha büyük fabrikaların tek tek her ürünü, az sayıda mal üreten küçük fabrikalardan daha ucuza üretebilmesi anlamına gelir. *İşten becerinin çıkarılması*, geçmişte olduğu gibi bütün işi beceriyle yapan birkaç işçinin yerine bir çok işçi, az beceri gerektiren ya da hiç gerektirmeyen işler yapıyorsa üretkenliğin artması anlamına gelir. *Yoğunlaşma*, üretim süreci ne kadar talepkar ve hızlı olursa, üretkenliğin de o kadar büyük olacağını gösterir. *İş gücünün türdeşleşmesi* ise her işçinin aynı türde, ileri derecede uzmanlaşmış bir işi (örneğin jant kapakları) yapması anlamına gelir. Bu da işçilerin yerinin kolayca doldurulabilmesi demektir.⁸⁸

Fordizmin nitelikleri şu şekilde de değerlendirilmektedir:⁸⁹ montaj hattı ilkesine (*assembly-line*) dayalı kitlesel üretim (*mass production*) kalıplarının (*pattern*) birbiriyle uyumlaştırılması için [yüksek ücret politikaları]⁹⁰, büyük ölçekli fabrikalar; Keynesyen ilkelere dayalı olarak devletin artan ölçüde müdahaleciliği; refah devleti formunun gelişmesi; sendikaların kurumsallaşan toplu sözleşmelerle devletin politikalarının merkezi odağı haline gelmesi.

Özetle, Fordist sistemin rasyonellik anlayışı işlevsellik ve verimlilik ölçütlerine dayanmaktadır. Bütün bu süreci modernitenin parçası olarak yorumlamak mümkündür.⁹¹

⁸⁸ RITZER, G., *Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, Ayrıntı Yayınları, Çev. Ş.S.Kaya, İstanbul, 1998.s.219-220

⁸⁹ GÜMÜŞ, s.109

⁹⁰ Henry Ford, sistemini ücret politikasındaki bir değişiklikle bütünleştirerek, Taylor'un öngördüğü motivasyonu sağlamaya yönelmiş, bunda da en azından ilk yıllarda başarılı olmuştur. Ford işçilerin ücretlerini iki katına çıkarmış ve onlara bant sisteminin sonucunda fiyatları yarı yarıya düşen kendi ürettikleri otomobillerden taksitle satın alma olanağı yaratmıştır. Bu nokta aynı zamanda fordizmin piyasa koşullarını düzenlemesi boyutunu da dışı vurmaktadır. BELEK, s.49

⁹¹ ŞAYLAN, s.121

Fordizm modernizmin işlevsellik ve etkinlik eğilimleriyle uyuşmaktadır. Fordizm modernizmin estetiğinden yararlandığı gibi ona katkıda da bulunmuştur.⁹²

Fordizmin Sınırlılıkları

Amaçların belli bir derecenin ötesinde parçalanması Fordizm'in zaman israfını azaltan ve zamanı rasyonalize eden yönünü ortadan kaldırabilmekte ve tamamen ters yönde, yani zaman israfına neden olan bir etki doğurabilmektedir. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. *Birincisi*, amaçların parçalanmasının; bir başka deyişle zamanın rasyonel kullanımındaki Fordist mantığın önünde maddi bir sınır bulunmaktadır. Belli bir derecenin üzerinde amaç fragmentasyonu (parçalanma) için makinaların daha da özelleştirilmesi olanaklı olmamaktadır. Bu, makine denilen teknolojinin kendi doğasından ileri gelen bir sınırlılıktır ve makine teknolojisi içerisinde bu sınırlılığın aşılabilmesi olanaksızdır. *İkincisi*, Amaçların belli bir derecenin ötesinde parçalanması, başlangıç amacına ters düşen bir sonuç üretmekte ve daha fazla parçalanma, yani makinaların daha fazla özelleştirilmesi, kendi zaman kaybına neden olan bir düzenleme olabilmektedir.

İkinciyle bağlantılı bir diğer sınırlılık ise, Bant tipi üretimde, sistem üzerindeki her bir makine üretim dizgesi içinde belli bir aşamayı temsil etmektedir ve her bir aşamadaki işin, işlenen parçanın bir sonraki aşamaya (makinarya) geçmeden önce bitirilmesi gerekmektedir. Amaçlardaki bütün standardizasyona ve parçalanmaya rağmen, iş parçalarının bitirilmesi için gereken zaman birbirinden (hiç de ender olmayarak) farklı olabilmekte, bu da sistemde desenkronizasyona neden olabilmektedir. İşte bu durum sistemde beklemelelere, zaman kayıplarına yol açmaktadır.⁹³

Fordist üretim teknolojisi ve örgütlenmesindeki yüksek standardizasyon; koordinasyon ve kontrol maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. İşbölümünün derinleştirilmesi kontrolün zaman içinde bir sorun olarak belirmesine neden olmuş ve özellikle kriz dönemlerinde kontrol maliyetleri firmalar için bir dezavantaj etkeni olarak ortaya çıkmıştır. Fordist fabrikalar çok büyük sayıda ve işlevi; üretim sürecinin gözlenmesi, üst düzey yönetime aksaklıklar ve işçiler hakkında rapor sunmak olan bir ara yönetim kademesini istihdam etmek zorunda kalmıştır.

⁹² HARVEY, s.158

⁹³ BELEK, s.52

Bu maliyet faktörünü de, Fordizm'i krize sürükleyen ve doğrudan emek örgütlenmesi boyutuyla ilintili yapısal sınırlılıklardan birisi olarak incelemek gerekmektedir.⁹⁴

Fordizm yalnızca makinaları standardize etmek ve onların amaçlarını parçalamakla kalmamış, aynı zamanda emeği de parçalamıştır. Çok dar bir alanda ileri derecede özelleştirmiş, emeğin içini boşaltmış ve kavramlaştırma eylemini üreten işçiden koparmıştır. İşte bu noktada diğer bir sınırlılık belirlemektedir. İşçilerin zaman içinde bu sınırlılığa tepkisi zaman zaman bireysel, zaman zaman da kollektif boyutlarda protestolar biçiminde gerçekleşmiştir. Ford'un kendisinin de çözüm arayışı içinde olduğu bu protestoların en yaygın biçimleri ise; işe devamsızlık, işe karşı isteksizlik, verimsiz çalışma, sık iş değiştirme, sık hastalanma şeklinde olmuştur. Bütün bunlar sermaye için bir maliyet kusuru oluşturmuştur. Nitekim 1960'lar ve 1970'lerin başlarında yapılan araştırmalar bu sonucu net biçimde ortaya koymuştur. O dönemde Avrupa ülkelerinin tümünde, becerisiz işçilerde daha çok olmak üzere %80'lere varan düzeylerde iş doyumsuzluğu saptanmıştır. İş doyumsuzluğuna neden olan etkenler arasında ilk ya da ikinci sırada "işin içeriğinden memnuniyetsizlik" bulunmaktadır.

İş doyumsuzluğu sorunu, Fordizm sonrası yeni örgütlenme biçimleri arayışında son derece etkili bir gerekçe olmuştur. Taylor'dan hemen sonra işçi seçimi, eğitimi ve motivasyonunun kesin yöntemlerinin geliştirilmesine yönelik endüstri psikolojisi ve fizyolojisi gelişmiştir. Bunlar işin organizasyonu ile değil, işçinin iş ve işletme amaçlarıyla kooperasyon durumunda tutulmasıyla, işçinin psikolojisinin iş ortamıyla uyumlaştırılmasıyla ilgilenmişlerdir. Başlangıçta yalnızca işe uygun işçi seçimi ve işçinin işe yönelik tepkilerinin kırılarak, işçinin işe uyumlandırılması sorunsalı çerçevesinde kendilerini ortaya koyan bu disiplinler, özellikle Mayo deneylerinden sonra işin işçiye göre uyumlandırılması sorunsalına kaymışlardır ve daha hümaniter bir zeminde gelişmişlerdir.⁹⁵

Fordizmin Krizi

1970'lerde başlayan Fordizmin krizinin sosyal ve ekonomik yaşamın bütün alanlarında çeşitli sorunlarla kendisini ortaya koyduğu belirtilmektedir. Taylorist iş örgütlenmesi; işçilerin işe yabancılaşması ve disorganize direnç biçimleri geliştirmeleriyle sonuçlanmıştır. Sonuçta

⁹⁴ a.g.e.,s.53

⁹⁵ a.g.e.,s.53-54

Taylorizm kar oranlarını engelleyen bir emek organizasyonu biçimini almıştır. *Fordizm'in krizinde* altta yatan temel nedenlerin; imalat endüstrisinin sınırlara dayanması; artan işçi sınıfı direnci; üretkenlikte düşüş ve bütün bunlara bağlı olarak ortalama kar oranlarındaki düşme eğilimi olduğu belirtilmektedir.⁹⁶ Fordizmin krizinin nedenleri şöyle özetlenebilir;

piyasaların doyunluğu: bu tarihlere gelindiğinde, Avrupa ve Japon ekonomilerinin toparlanması tamamlanmış ve iç pazarları doyunluğa ulaşmıştır. Böylece bu ülkeler için ihracat pazarları yaratma çabası başlamak zorunda kalmıştır.

artan uluslararası rekabet: bu sıralarda bir çok Üçüncü Dünya ülkesinde (özellikle Latin Amerika'da) ithal ikameci politikalar, çokulusluların çevre ülkelerde (özellikle Güneydoğu Asya'da) imalat sanayiine yönelişi, işçi sınıfıyla toplumsal sözleşmenin ya zayıf uygulandığı ya da hiç olmadığı yeni ortamlara, Batı ile rekabet gücü olan Fordist bir sanayileşme atılımına taşınmıştır.

sendikal hareketin birikimli etki gösteren sertliği: Kitle üretimi sistemlerine yapılan uzun vadeli ve geniş ölçekli sabit sermaye yatırımlarının, tasarımda esnekliği büyük ölçüde engelleyen ve değişmez tüketici piyasalarında istikrarlı büyüme varsayımına dayanan katılığında kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmıştır. İşgücü piyasalarında, emek dağılımında iş sözleşmelerindeki katılıklardan kaynaklanan sorunları aşma yolunda her girişim, işçi sınıfının derinlere kök salmış ve kıvılcıktanamaz görünen gücüne çarpmasıyla sonuçlanmış, 1968-1972 döneminin grev dalgası ve iş uyuşmazlıkları da buradan kaynaklanmıştır.

[refah devletinin]⁹⁷ kendisinden beklenenleri yerine getiremiyor oluşu: Üretimde katılıkların devlet harcamalarının mali tabanında herhangi bir genişlemeye olanak vermediği dönemde, meşruluğun korunabilmesi için kamu hizmet programları (sosyal güvenlik, emeklilik hakları vb.) büyümeye devam ettiğinden devletin taahhütlerinin katılıkları da ciddi bir hal almıştır. Para politikası esneklik sağlayacak tek araç olarak görülmüştür. 1969-1973 döneminde savaş sonrası canlılık temposu ABD ve İngiltere'nin gevşek para politikaları sayesinde sürmüş,

⁹⁶BELEK, s.241

⁹⁷ *Refah devleti*, bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan, onlara sosyal güvenlik olanakları sağlayan, toplumsal konumları ne olursa olsun tüm vatandaşlara eğitim, sağlık, konut, gibi sosyal hizmetler alanında belirli bir standart getiren devlettir. 1870'lerde başlayan dönem Refah Devleti'nin *başlangıç ve deneyim kazanma* yılları, 1930-1940 sonları *pekiştirme ve sağlamlaştırma* dönemi, 1950 ve 1960 sonları veya 1970 ortalarına dek uzanan dönem *büyüme-yayıma* ve 1970'li yıllardan sonra ise *sorgulanma ve yeniden biçimlenme dönemi* olarak değerlendirilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. M. KORAY, *Sosyal Politika*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000, s.52-53

ancak 1973'te yükselen enflasyonu frenleme yolundaki girişim Batı ekonomilerinde epey bir aşırı kapasitenin varlığını gözler önüne sermiştir. Bu girişim önce dünya emlak piyasasında bir çöküntüye ve finans kuruluşları açısından da ağır sorunlara yol açmıştır. Bütün bu gelişmelere OPEC'in petrol fiyatlarını yükseltme kararı ve 1973 Arap-İsrail savaşı dolayısıyla Arapların Batı'ya petrol ambargosu uygulama kararı gibi etkenler eklendiğinde dünya finans piyasalarındaki istikrarsızlığı daha da ağırlaştırmıştır. Bu gelişmeler derin bir mali krize ve buradan kaynaklanan bir meşruiyet krizine yol açmıştır. Aynı zamanda, özel sektör kendisini yoğunlaşan rekabet koşulları altında, büyük ölçekte atıl fabrika ve teçhizatla başbaşa bulmuştur. Bu durum, şirketler için rasyonalizasyonun, yeniden yapılanmanın ve (sendikaların gücünü aşabilirlerse) emek üzerinde denetimin yoğunlaştırılmasının öne geçtiği bir dönemin açılması anlamına gelmiştir.⁹⁸

Fordizmin krizinde şu dört eğiliminin etkisinin bulunduğu söylenebilmektedir,⁹⁹

1. Teknik ve işçi hareketleri gibi kısıtlılıklara dayalı olarak Fordist üretkenlik artışındaki düşüş, Fordizmin sınırlarına dayanması
2. Kitlesele üretim yaygınlaşması sonucunda uluslararası rekabetin kızışması ve maliyetleri minimize etmek için sürdürülen kitlesele üretimin iflas etmesi
3. Refah devleti anlayışının getirdiği sosyal harcamaların ve sermaye maliyetlerinin artması
4. Tüketici eğilimlerinin çeşitlenmesi neticesinde kitlesele üretim yöntemlerinin yeni talep eğilimlerinin karşılanmasında yetersiz kalması

1945 sonrası ekonomik büyüme dönemine damgasını vurmuş olan Fordist yoğun birikim rejimi, birikim ve düzenleme yöntemlerinin geçersizliği nedeniyle karşılaştığı kriz sonucunda ,kapitalist yapılanmanın belirli bir birikim ve büyüme dinamiğini sürdürebilmesi için 1980'li yıllarda yerini postfordizm olarak isimlendirilen yeni bir birikim rejimi ve düzenleme biçimine bırakmıştır.¹⁰⁰

⁹⁸ HARVEY,s.164-168

⁹⁹ GÜMÜŞ,s.47-48

¹⁰⁰ a.g.e.,s.48

1.2.2. Postfordizm

Fordist üretim biçimi ve neden olduğu ekonomik, sosyolojik, sosyopsikoloji vb. açılardan değişik yaklaşımlar Fordizm bağlamında ele alınmıştır. Fordist paradigmada dikkati çeken önemli nokta; bir toplum modeli olarak ele alındığında Fordizmin modernizmle özdeş tutulduğu hususudur.

Postfordizmin Özellikleri

Postfordizmin en önemli özelliği; fordizmin katı değişmez ilişkilerine ve kurallarına karşılık, esnek bir yapıya sahip olmasıdır. Esneklik kavramı, yalnızca üretimle sınırlı olmayan, geniş bir alandaki değişiklikleri nitelemek için kullanılmaktadır. Esneklik kavramı; *istihdam hacim ve biçimlerinde, ürün niteliğinde, emek piyasalarında, iş pratiklerinde, teknolojide, örgüt yapılarında*, fordist katı düzenlemelerin ve standardizasyonun, esnetilmesi ve yumuşatılması anlamına gelmektedir.¹⁰¹ Temel özelliklerinden birisi de yepyeni üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yepyeni yöntemlerin, yeni piyasaların ortaya çıkması hepsinden önemlisi ticari, teknolojik ve *örgütsel yeniliklerin* temposunun büyük ölçüde hızlanmış olmasıdır.¹⁰²

Postfordist yapı 20.yy'ın son çeyreğinde, gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan ve endüstriyel ürünlerin kitlesel üretimine dayanan Fordist birikim rejiminin 1960'lı yılların sonundan itibaren bunalıma girmesiyle gelişmeye başlamıştır¹⁰³. Kriz kısmen endüstriyel emek gücünün sendikalı militanlığından, kısmen Keynesyen Devletin finansal güçlüklerinden, kısmen de yeni endüstrileşen ulusların rekabetinden kaynaklanmıştır. Krize üretilen yanıt ise "**Postfordist**" dönüşümler olmuştur. Teknolojinin, emeğin, işbölümünün, organizasyon yapılarının "esnekleşmesi" ile karakterize bir süreçtir ve bu özelleştirme gibi devletin küçültülmesi politikaları ile birlikte gelişmektedir.¹⁰⁴

1960'lı yılların ortasından bu yana daha çeşitli, müşterinin isteklerini daha fazla karşılayan kısa seriler halinde üretilmiş mallar için önemli oranlarda talebin ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir. Bu durum, postfordist üretimin her yerde görülen önemli kaynaklarından birini işaret etmektedir. Brusco'ya göre Standartlaştırılmış malları ucuza ve kitlesel ölçekte sağlama yeteneği konusunda Fordizmin emsalsizdir. Belli bir nüfus içindeki kitlesel üretimin

¹⁰¹ BELEK,s.54

¹⁰² HARVEY,s.164

¹⁰³ BELEK,s.157

¹⁰⁴ a.g.e.,s.157

mevvelerinden yararlanmak için sıralarının gelmesini bekleyen yeterli sayıda grup olduğu sürece bir sorun ortaya çıkmamaktadır. Ama bu yeni kitlesel tüketici grupları tükendiğinde ne olacaktı? Modanın buyrukları, yeni hayat tarzları, teknolojik yenilik malların hızla devretmesini ve üretimdeki değişikliklerin hızla gerçekleştirilmesini gerektirdiğinde ne olacaktı? Bu durumda ölçek bakımından yeni bir üretim ve tüketim örüntüsü “*esnek uzmanlaşma*” ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵

İşlevleri değişmekle birlikte Postfordist birikim rejiminde devlet önemli bir yere sahiptir. Bu birikim rejiminde devletin en temel fonksiyonu; Fordist birikim rejimine oranla talep yönlü değil, ekonominin arz yönünü organize etmeye yöneliktir. Esneklik temeline dayalı arz yönlü stratejilerle üretim sürecindeki sorunları çözmeye çalışır ve kamuya dönük sosyal harcamaları kısıtlama eğilimindedir.¹⁰⁶

Postfordist birikim rejiminin özelliklerini ana hatlarıyla özetlersek;¹⁰⁷

1. Enformasyon ve diğer teknolojiler temelinde üretim ilişkilerinde Fordizm sonrası bir organizasyon yapısına geçiş
2. Hizmet sektörünün ekonomik alanda giderek genişlemesine paralel olarak hizmet sektörünün endüstrileşmesi sonucunda hizmet endüstri merkezlerinin gelişmesi
3. İstihdamın sektörel dağılımı açısından tarım sektörünün istihdam hacminin her bakımdan öneminin yok olması
4. İş ilişkilerinde her açıdan esnek bir yapılanma
5. Ücret ve verimlilik ilişkisinin bozulması. Sosyalizasyonun enformasyon temelinde gerçekleşmesi sonucunda bireyselleşme eğilimlerinin doğması.

Harvey, fordizimden postfordizme geçişi kuramlaştırmaya çalıştığı eserinde aşağıdaki tabloya yer vermektedir. Bu tablo, iki paradigma arasındaki farklılaşmayı çeşitli boyutlarıyla sergilemektedir.

¹⁰⁵ aktaran, KUMAR,s.60; Brusco, S., “The Emilian Model: Productive Decentralisation and Social Integration”, *Cambridge Journal Of Economics*, 6: 167-184

¹⁰⁶ GÜMÜŞ, s.49

¹⁰⁷ a.g.e., s.49

Tablo.2 Fordist/Postfordist Paradigma Karşılaştırmasında “Toplum”un Özellikleri

<i>Fordist üretim</i>	<i>tam zamanında üretim</i>
A. ÜRETİM SÜRECİ	
Türdeş malların kitlesel üretimi birörneklik ve standartlaşma	küçük deste üretimi çeşitli ürün türlerinin esnek ve küçük deste halinde üretimi
tampon görevi gören büyük mal stokları kalitenin üretim sonrası sınanması	stoksuz çalışma kalite kontrolü sürecin bir parçasıdır
Defolu mallar tampon stoklar içinde gizlenir uzun kuruluş süreleri, hatalı parçalar, stok darboğazları vb. dolayısıyla üretim kaybı	hatalı parçaların derhal süreçten çıkarılması zaman kaybının düşürülmesi, işgücünün geçirgenliğinin azaltılması
kaynaklar tarafından yönlendirilme dikey ve bazen yatay bütünleşme	talep tarafından yönlendirilme dikey(-benzeri) bütünleşme, taşeronla iş verme
maliyetlerin ücret kontrolü yoluyla düşürülmesi	“yaparak öğrenme”nin uzun vadeli planlamaya katılması
B. ÇALIŞMA	
İşçinin tek bir görevi yapması ücret düzeyine göre ödeme (iş tasarımı ölçütleri temelinde)	çoklu görev kişisel ödeme (ayrıntılı prim sistemi)
işçilerde ileri düzeyde uzmanlaşma işbaşı eğitimi çok az ya da yok	görev ayrımının kaldırılması uzun işbaşı eğitimi
dikey iş örgütlenmesi öğrenme deneyimi yok	daha yatay iş örgütlenmesi işbaşında öğrenme
işçinin sorumluluğunun azaltılması yönünde vurgu (işgücünün disiplin altına alınması) iş güvencesi yok	işçinin ortak sorumluluğuna vurgu çekirdek işçiler için yüksek düzeyde istihdam güvencesi (hayat boyu istihdam). geçici işçiler için iş güvencesi yok, kötü çalışma koşulları
C. MEKAN	
işlevsel mekansal uzmanlaşma (merkezileşme/ademi merkezileşme)	mekansal kümeleşme ve yığılma
mekansal işbölümü bölgesel işgücü piyasalarının türdeşleşmesi (işgücü piyasalarının mekansal olarak parçalara ayrılması)	mekansal bütünleşme işgücü piyasası farklılaşması (işgücü piyasalarının tek noktada parçalara ayrılması)
parçaların ve taşeronların dünya çapında aranması	dikey olarak hemen hemen bütünleşmiş firmaların mekansal yakınlığı
D. DEVLET	
düzenleme Katılık Toplu pazarlık	yeniden düzenleme esneklik Bölünme/bireyselleştirme, yerel ya da firma temelinde pazarlık
Refah devleti	Kollektif ihtiyaçların ve sosyal güvenliğin özelleştirilmesi
Uluslar arası istikrarın çok yanlı anlaşmalar aracılığı ile sağlanması	Uluslar arası istikrarsızlık; artan jeopolitik gerilimler
Merkezileşme	Ademi merkezileşme; bölgeler ve kentler arasında keskinleşen rekabet
Firmalarca finanse edilen araştırma geliştirme Başını sanayinin çektiği yenilikler	Devletçe finanse edilen araştırma geliştirme Başını devletin çektiği yenilikler

E. İDEOLOJİ

dayanıklı tüketim mallarının kitlesel tüketimi: bireyselleşmiş tüketim:”yupi” kültürü
tüketim toplumu

modernizm postmodernizm
yapısal reform uyum
toplumsallaşma bireyselleşme/ “seyirlik toplum”

Kaynak: Harvey,s.202-203

Özetle, POST-MODERN (ENDÜSTRİ ÖTESİ/POSTFORDİST) TOPLUM

- Batı düşüncesinin liberal ilerlemeci geleneğiyle gayet uyumlu,
- Aydınlanmanın rasyonellik ve ilerlemeye duyduğu inancı muhafaza eden,
- Bilginin ve onun büyümesinin daha fazla verimlilik ve daha fazla özgürlükle bir tutulması ölçüsünde, toplumun barındırdığı düzenlemelerde kökten değişiklikler olduğu yönündeki açıklamalarına rağmen,
- Saint-Simon, Comte ve pozitivistlerin başlattıkları düşünce çizgisini sürdürmektedir.

Yani, post-modern paradigma “modern sonrası toplumu” açıklama iddiası taşımaktadır. Ancak, bu paradigma toplumu, modernist bir bakışla ve modernizmin düşünsel pratiklerinden kopmadan ve uzaklaşmadan ele almaktadır.

2. Post-Modern ve Postfordist Paradigmada Örgüt Kuramı ve Örgütler

Her örgüt kuramı ve yaklaşımının temel amacının; belirli amaçları gerçekleştirmek üzere bir örgütü oluşturan (karakterize eden) unsurların etkin bir şekilde nasıl bir araya getirilebilecekleri ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kuramlar, örgütleri anlamak ve incelemek isteyenlerin yararlanabileceği bir çeşit kalıp (framework) oluşturmaktadır. ¹⁰⁸ Kısacası, örgüt kuramları örgütleri anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Benzer yaklaşımla, *örgüt kuramlarının sunduğu kalıp ve çerçeveleri anlamamıza toplum kuramları nasıl yardımcı olabilir?* sorusuna yanıt bulmak çalışmamızın bu kısmının amacıdır. Çünkü, örgütlerin incelenmesinde daha önceki yıllarda *mikro bir yaklaşım ve rasyonellik arayışı* hakimken, 1970’li yılların ortalarından itibaren örgüt kuramına ilişkin yaklaşımlar ve

¹⁰⁸ KOÇEL, T., *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yayınları, 9.bası, İstanbul, 2003, s.186

görüşler daha çok *makro ve sosyoloji-iktisat* bakış açısına sahiptir. Bu bölümün başlarında, ilk olarak modern sonrası paradigmalardan post-modern paradigma önce ve sonra karşılaştırmalarıyla (*endüstri toplumu/endüstri ötesi toplum ve fordizm/postfordizm*) ele alınmıştı. Bu paradigmalarda topluma *ekonomik ve sosyolojik* yaklaşımların merkezlerine aldıkları konu ve kavramlar sunulurken, örgütlerin “bu toplum kuramlarında” düşünsel ve yapısal özelliklerine genel olarak değinilmişti.

Bu kısımda amacımız; bu paradigmalardan örgüt ve örgüt kuramlarındaki izdüşümlerini ortaya koymaktır. Bunu da bir ölçüde örgütlerde ve örgüt kuramlarında *çağdaş endüstri toplumu* fikri ve *fordizmin* izlerini; klasik ,neo-klasik ve modern yaklaşımlardan sistem yaklaşımında (19.yy başından 1950’li yıllara), modern yaklaşımlardan durumsallık yaklaşımında da (1960’lar ve 1970’li yılların başı) *fordizmin krizinin* izlerini bulabiliyoruz.

Örgüt kuramlarının bize sunduğu kalıpların veya çerçevelerin post-modern paradigmalarda içindeki yerini vurgulamak için *izlenecek yöntem* aşağıda yer verilmektedir:

- Çalışmamızın en başında belirttiğimiz “dönemselleştirme” örgüt kuramlarına da uygulanacaktır.
- Örgüt kuramlarının sunduğu kalıp ve çerçeveleri açıklamamıza yardımcı olacağını düşündüğümüz *modern sonrası paradigmalardan* “post-modern” paradigmalarda, yine aynı sistematik içinde, iki yaklaşım temel alınarak değerlendirilecektir. Bu iki yaklaşım *ilki* endüstri toplumu/endüstri ötesi toplum karşılaştırması, *ikincisi* ise fordizm/postfordizimdir. Örgüt kuramı ve örgütlere bu paradigmalardan yaklaştığımızda;
- Örgütlere *Klasik ve Neoklasik* yaklaşımın, [çağdaş]¹⁰⁹ endüstri toplumu kuramları perspektifinde ele alınması uygun görülmektedir. Çünkü; bu yaklaşımlar dönemsellik olarak ele alındığında, *çağdaş endüstri toplumu ve fordizmin* kuramsallaştırıldığı,
- *Modern Örgüt* kuramı ise *endüstri toplumundan- endüstri ötesi topluma* (aynı zamanda *fordizmden- postfordizme*) geçişin kuramsallaştırılmaya çalışıldığı döneme denk gelmektedir.

¹⁰⁹ Örgüt kuramı ve örgütlere yaklaşımlar ilk dönem endüstri toplumu kuramlarıyla temel düşünce itibarıyla ilişkilendirilebilir. Ancak bildiğimiz gibi bugün kullandığımız “örgüt” ve “örgüt kuramı” kavramlarına en yakın duran dönem 20.yy’ın başlarıdır. Bu nedenle örgüt ve örgüt kuramına ilk dönem endüstri toplumu kuramları yerine çağdaş endüstri toplumu kuramları perspektifinden yaklaşmak uygun olacaktır.

- *Post-modern Örgüt* kuramları ise *endüstri ötesi toplum* ve *postfordizm* döneminde değerlendirilecektir.

2.1. Endüstri Toplumu ve Fordizm Paradigmasında Klasik ve Neoklasik Örgüt Kuramları

Örgüt yapıları ile ilgili ilk çalışmaları ve düşünsel temellerini daha önce belirttiğimiz gibi S.Simon ve A.Comte'un çalışmalarına kadar götürebiliriz. İşin örgütlenmesine yönelik en kapsamlı kuramı ise Weber getirmiştir. Weber'in bu katkılarının yanında daha sonraki yıllarda Taylor, Fayol, Mayo gibi yönetim bilimcileri örgüt kuramlarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ancak uygulamada endüstri toplumunun örgüt yapısı ve iş örgütlenmesindeki yöntemler Taylor'un *Bilimsel Yönetim* kuramıyla özdeşleşmiştir.

Bugünkü anlamda yönetim düşüncesinin temelleri insan gücünün yerini makinalara bırakmaya başladığı Endüstri Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. O dönemlerde gitgide büyüyen fabrikaların nasıl yönetileceği sorusuna yanıt verecek yönetim ilkeleri, yönetim guruları ya da bu konuda yazılı eserler (ve ya yönetim okulları) yoktur. İş sahipleri o dönemlerde tek bildikleri büyük örgütlerin yönetim tekniklerinden yararlanmaya çalışmışlardır. Kendilerine kılavuzluk edebilecek örgütler ise; ordu ve kiliselerdir. Bilindiği gibi bu örgütler (bugün hala) *merkezi karar alma, uzmanlaşmış işbölümü, otokratik liderlik tarzı ve katı emir komuta zinciriyle* yönetilmektedir. Ancak işletmeler büyüdükçe ve rekabet arttıkça, maliyetleri düşürme ve etkinliği artırmada yeni ve daha iyi yönetim kuramlarına ihtiyaç artmıştır. Klasik yönetim kuramları bu koşullarda ortaya çıkmıştır.¹¹⁰

Klasik (Geleneksel) Örgüt Kuramı

Klasik veya geleneksel örgüt kuramı genellikle üç ayrı yaklaşımla değerlendirilir. Bunlar; F. Taylor'un öncülüğünü yaptığı *Bilimsel Yönetim Yaklaşımı*, H. Fayol'un *Yönetim Süreci Yaklaşımı* ve Max Weber'in *Bürokrasi Yaklaşımı*dır.

¹¹⁰ DESSLER, G., *Management: Principles And Practices For Tomorrow's Leaders*, 3.ed., Perentice Hall, New Jersey, 2004, p.11

Modern gelişmeler klasik kuramı geliştirmektedir, ancak onun *güç, sorumluluk, işbölümü, uzmanlaşma ve kısımların karşılıklı bağımlılıkları* gibi temel unsurları hala geçerlidir ve örgütlerde insanlarla çalışmak için bunların anlaşılması gereklidir.¹¹¹

Diğer taraftan bu üç kuram, geleneksel yönetim uygulamalarına karşı tepkilerin sonucu ortaya çıkmaları bakımından benzerlik göstermektedirler. Taylor, geleneksel uygulamaların yol açtığı *israf ve kayıplara*; Weber, patrimonial aile tipi örgütlerin *Almanya sanayileşmesini engelleyeceği hususuna*; Fayol ise, geleneksel olarak kabul edilmiş, *ilke ve kuramların mevcut olmamasına* karşı tepki göstermiştir.¹¹² Çağdaş olan bu üç kuram (1900-1940) genel ekonomik, sosyal, teknolojik, kültürel ve siyasal öğelerden oluşan ortam koşullarının ürünü olmaları; her üçünün de mikro ekonomik kuramdan etkilenmeleri açısından da benzerlik göstermektedirler.¹¹³

Klasik yönetim düşüncesi üzerinde, klasik “mikro ekonomik kuramın” büyük bir etkisi olmuştur. Ancak mikro ekonomik kuram bir örgüt kuramı değildir. Çünkü [mikro ekonomik kuram]¹¹⁴, girişimcinin karar ve davranışlarıyla ilgilenmiş, örgüt içi faaliyetler vb. ile ilgilenmemiştir.¹¹⁵

Klasik firma kuramının önemli derecede etkisinde kalan klasik yaklaşımı veya klasik örgüt kuramını oluşturan üç yaklaşım ya da model, “açıklayıcı ve betimleyici” olmaktan çok, genellikle, “kural ve norm koyucu ve zorlayıcı” nitelik taşımaktadırlar. Başka bir anlatım biçimiyle, “olanı değil”, “olması gerekeni” belirtmektedirler. Bilimsel yönetim, deneysel ve analitik metodolojiye dayalı olarak geliştirilmiş “mikro” nitelikli bir modeldir. Yönetimsel kuram ise, kişisel deneyim ve gözlemlere tümevarım mantığına dayalı olarak oluşturulmuş “makro” nitelikli bir yaklaşımdır. Bürokrasi de, tümdengelim mantığına ve bir dizi aksiyonlara (doğruluğu kanıtlanmaksızın kabul edilen önermelere) dayanan “aksiyomatik” ya

¹¹¹ DAVIS, *İşletmelerde İnsan Davranışı*, Yön Ajans, 3. Baskı, 1988, s.258

¹¹² BARANSEL, A., *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi: Klasik ve Neo Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri*, Avcıol Basımevi,3.Basım,1993, s.192

¹¹³ a.g.e.,s.192

¹¹⁴ Mikro ekonomik analizde iki karar birimi vardır: tüketici ve üretici. Bu karar birimleri, milliyeti,yaşı, dini, kültür düzeyi,gelenek ve alışkanlıkları, yaşadığı yer ve zaman belirtmeden tüketici olarak insanları, üretici olarak da firmaları temsil eden soyut ve evrensel ve en küçük karar birimidir. Bu karar birimi 1-rasyonellik özelliğine sahiptir (en az fedakarlıkla, maksimum faydayı sağlamak, fedakarlık veri iken faydanın maksimizasyonu, fayda veri iken de fedakarlığın minimizasyonu).2- karar birimi kararını, hiçbir kişinin veya kurumun müdahalesi olmaksızın özgürce verebilmekte ve uygulamaktadır. İşte mikro ekonomik analiz, bu kimlik ve özelliklere sahip olduğu varsayılan iktisadi insanın (homo economicus) tüketici ve üretici olması durumunda iktisadi kararları nasıl verdiğini ve bunu nasıl uyguladığını inceleyen bir iktisat bilim dalı olmaktadır. Bkz.YİĞİTBAŞI,Ş., ATABEY, A., *Mikro İktisat, Özgü Ciltevi, Konya,2001*

¹¹⁵ BARANSEL,s.115

da analitik (doğruluğu a priori olarak bilinen yani olgusal içerikten yoksun) bir kuram olup makro niteliklidir. Her üç yaklaşım da örgüte yöneliktir. Örgüte yönelik ve makro nitelik taşımakla birlikte, yaklaşımlarının örgütsel analizleri “biçimsel örgüt” yapısı üzerinde yoğunlaşmış, “biçimsel olmayan örgüt yapısı dikkate alınmamıştır.”¹¹⁶

Bilimsel Yönetim, Taylor’un izinden yürüyen ve bir kısmı, Taylor’un çok yakın çalışma arkadaşı olan, F.B. Gilberth; H.L. Gantt; C. Barth; H. Emerson; M. Cooke ve diğerlerinin katkıları ile gelişmiştir. Adı geçen kişileri “bilimsel yönetimin öncüleri” olarak nitelemek gerekir. Bilimsel yönetimin öncülerinin, bilimsel yönetime önemli katkıları olmuştur. Öncülerin bir kısmı, bilimsel yönetimi sanayi örgütleri dışında kalan örgütlerde (kamu kurumlarında, üniversitelerde) uygulamak suretiyle, bilimsel yönetimin yaygınlaşmasını sağlamışlardır.¹¹⁷ F. Gilberth ve L. Gilberth, hareket ve zaman etütleri çalışmalarıyla “*en iyi tek yol*” bulmaya çalışmışlar¹¹⁸, Gantt ise bilimsel işletmeciliğe en büyük katkısı olarak kabul edilen PERT sisteminin ilkel biçimini oluşturan “Gant Çizelgeleri” ni sunmuştur. Emerson araştırmalarında *verimlilik mühendisliği* olarak nitelendiği çalışmalarının amacının israfları ortadan kaldırmak olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹ Cooke ise bilimsel yönetimi üniversite ve kamu kuruluşlarında uygulanmasına öncülük etmiştir.¹²⁰

Klasik Örgüt Kuramının ikinci yaklaşımı olarak kabul edilen **Yönetim Süreci Yaklaşımı**’nın öncülüğünü yapan Fayol, Taylor ve izleyenlerinin daha çok iş dizaynı ve işlerin yapılma şekli ile ilgilenmelerine karşılık, organizasyonun tamamını ele alarak iyi bir organizasyon dizaynı ve yönetim ilkelerini araştırmıştır. Yönetim süreci yaklaşımı da ekonomik etkinlik ve rasyonellik fikrini esas aldığından Bilimsel Yönetim Yaklaşımının bir nevi devamı ve onun tamamlayıcısı sayılmaktadır.¹²¹

Fayol da Taylor gibi direkt endüstri içinde çalışan bir yazardır. Düşüncelerini 1916’da Fransa’da yayınlanan kitabında açıklamıştır. Fayol’un bu kitabı Avrupa’da Taylor’ınkinden çok daha etkili olmuştur. Örgütsel yapılar ile otoritenin ve bilgi akışının hiyerarşik biçimde düzenlenmesi üzerindeki vurgularıyla Fayol, üretim süreçlerinin yatay akışını basitleştirmekle

¹¹⁶ a.g.e.,s.260

¹¹⁷ a.g.e., s.128

¹¹⁸ PINDUR, W., ROGERS, S., KIM, S., “The History Of Management: A Global Perspective”, **Journal Of Management History**, Vol.1,No.1, 1995,s.59

¹¹⁹ BARANSEL, s.129

¹²⁰ a.g.e., s.130

¹²¹ KOÇEL,s.200

uğraşan Taylor'a göre rasyonelleştirilmiş yönetimin farklı bir modelini sunmuştur.¹²²

Yönetimsel Yaklaşımın gelişmesine katkıda bulunan Luther Gulick, Lyndall F. Ulwick, R.C. Davis ve M.Parker Follet, bilimsel yönetim akımının geliştiği zamanda yaşamış olmasına rağmen, bu düşünce sisteminin etkisinden kurtulup yeni fikirler geliştirmiş olması bakımından yönetim felsefecisi olarak değerlendirilir.¹²³ Follet, *The New State* (1918) adlı eseriyle savaş sonrası yeniden yapılanma ve demokrasinin geleceği ile ilgili tartışmalara katılmış, *Creative Experience* (1924) adlı çalışmasıyla da psikolojideki yeni araştırmaların demokratik yaşamın zenginleşmesi için nasıl kullanılacağı konularını ele almıştır.¹²⁴

Chester I. Barnard (1886-1961) ise *The Functions Of The Executive* adlı eseriyle bir çok düşünür ve yazarı büyük ölçüde etkilemiştir. Fikir ve görüşleri, modern yönetim düşüncesine, hatta 1970'lerde olgunlaşan sistem yaklaşımına kadar uzanmaktadır.¹²⁵ Barnard'ın ilgilendiği konulardan birisi de biçimsel olmayan örgüt (informel) örgüt kavramı üzerinedir. Barnard'a göre informal organizasyonlar bütün formal organizasyonlarda vardır ve bu organizasyonlar klikleri ve sosyal gruplaşmaları içerir. Barnard örgütlerin makine olmadığını ve informal ilişkiler iyi yönetildiğinde örgüte yararlı olabilecek fonksiyona sahip olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

Luther Gulick işbölümünün nedenleri ve sağlayacağı faydalar üzerinde durarak, işbölümünün örgütün temel ögesi ve nedenini oluşturduğunu belirtmiştir. Urwick ise Taylor, Fayol ve Mooney'in çalışmalarının bir sentezini yaparak kurama katkı sağlamıştır. Davis de yönetim işlevlerinin evrenselliğini savunarak işlevleri planlama, örgütlenme ve kontrol olarak üçe ayırarak bu işlevleri organik yönetim işlevleri olarak tanımlamıştır.¹²⁷

Bürokrasi Modeli yaklaşımında; bilimsel anlamda belli bir örgütlenme ve yönetim biçimini ifade eden, bürokrasi, Weber'e göre, geniş bir alana yayılmış toplumsal fiil ve hareketlerin, **ussal ve objektif kriterlere** esaslara uygun bir biçimde düzenlenmesi sürecidir. Max Weber, gittikçe hızlanan kentleşme ve endüstrileşme sonucu, toplumların ne tür bir örgüt biçimine gerek duyduklarını araştırmış ve incelemiş, bürokratik modelin en uygun ve ideal bir yönetim

¹²² HARVEY, s.150

¹²³ BARANSEL, s.269

¹²⁴ O'CONNOR, E.S., "Integrating Follet: History, Philosophy And Management", *Journal Of Management History*, Vol.6, No.4, 2000, s.168

¹²⁵ BARANSEL, s.270

¹²⁶ DAFT, L.R., *Management*, 7.ed., South-Western, Ohio, 2003, s.45

¹²⁷ AKAT, A., BUDAK, G., BUDAK, G., *İşletme Yönetimi*, Beta Basım-Yayım-Dağıtım AŞ., İstanbul, 1994, s.51

ve örgütlenme biçimi olduğuna karar vermiştir. Araştırmalarında değer yargılarına yer vermemiş, ortaya koyduğu “ideal tip ya da model” deyimini ile, saf gelişmiş bürokratik yapıları kastetmiştir. Ancak ideal tip bürokrasi, uygulama alanında hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmemiştir. Weber’in “ideal tip” kavramı olanı değil, olması gerekeni ifade etmektedir. “İdeal tip” kavramının kendisi bir varsayım değildir, ancak varsayımların oluşmasında ve hazırlanmasında yol göstericidir. Weber’e göre bu düşünsel yapının, gerçeğin önemli öğelerinden bazılarının görgül içeriğini aydınlatmak amacıyla gerçeği ölçmeye ve ideal tiple karşılaştırmaya yarayan hayali bir kavramdan başka anlamı yoktur.¹²⁸

Klasik kuramın üç temel yaklaşımının ortak olan fikir amaçları şöyle sıralanmaktadır:¹²⁹

- a- Bir defa klasik kuram örgütlerde insan unsuru dışındaki faktörler üzerinde durmuştur. İnsan unsuru daima ikinci planda ele alınmıştır. Maddi faktörler düzenlendikten sonra insanın öngörülen doğrultu ve şeklinde davranacağı –davranması gerektiği- varsayılmıştır. Bu yönü ile klasik kuram mekanik örgüt yapıları olarak adlandırılan yapıları önermiştir.
- b- **Rasyonellik ve mekanik süreçler** klasik kuramın hareket noktası olmuştur. Makine insan ilişkilerinde rasyonellik, işlerin dizayn ve birleştirilmesinde rasyonellik, ilkelerin amaçladığı rasyonellik ana hareket noktalarıdır. Mekanik rasyonelliği bozacak insan unsuruna ilişkin faktörler modele dahil edilerek ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Ekonomik rasyonellik anlayışının örgüte uygulanmasını ifade eden bu yaklaşım insanı kendine söyleneni yapan, pasif bir unsur olarak varsaymıştır.
- c- Klasik kuram, esas itibariyle **kapalı-sistem anlayışı** ile örgütleri ele almıştır. Bunun sonucu olarak da, bütün yaklaşımlar örgütün içi (dahili) etkinliğin nasıl sağlanabileceği üzerinde durmuş, bunu sağlamak için uyulması gereken ilkeleri **evrensel** kabul etmiş; fakat dış çevre şartlarına ve örgütlerin değişen şartlara nasıl uyabilecekleri üzerinde durmamıştır.

Fordist paradigmadan bakıldığında; Taylor’un bilimsel yönetim kuramı, daha verimli bir üretim için üretimde kullanılan emek sürecinin yeni bir zaman mekan anlayışı içinde parçalanmasını ve daha sonra parçalan emek ünitelerinin bütünleştirilmesini öngörmektedir. Böylece emeğin, üretimin sadece dar bir alanında uzmanlaşarak verimliliğin maksimum

¹²⁸ a.g.e.,s.53

¹²⁹ KOÇEL,s.195-196

ölçekte arttırılması öngörölmüştür. Ford, (daha önce vurgulandığı gibi) Taylor'un kuramını alıp, üretime uygulamış ve bunda da başarılı sonuçlar elde etmiştir. Ford buna ek olarak da yaptığı uygulamanın toplumsal ve politik ideolojisini formüle etmiştir. Taylorist-Fayolist üretim örgütlenmesi verimliliği arttıracaktır fakat bu mallara talebin de aynı oranda artışı gerekmektedir. Ford, üretime paralel pazarın büyümesi için fabrikalarında çalışan işçilerin ürettikleri otomobilleri satın alabilmelerini öngörerek, büyük şirketlerin sadece üretim ile uğraşmayacaklarını aynı zamanda çalıştırdıkları insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini de öğreteceklerini ileri sürmüştür.¹³⁰

1929 bunalımında Ford, şirketlerin bu bunalımdan çıkış yolunun bulması gerektiğine, aksi takdirde büyük şirketlere duyulan güvenin sarsılacağına inanmış, bunalım döneminde işçi ücretlerine arttırırsa da (talebin yükseleceğine inanarak) sonuç olarak çok sayıda işçi çıkarmak zorunda kalmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, Büyük Bunalım sonucunda fordist birikim rejimi ideolojik olarak darbeler olsa da bunalımdan çıkış yolu olarak refah devleti (Keynesyen çözümler) kuramının uygulamalarının da (iş dünyası, örgütlü emek ve devlet arasındaki kapsamlı uzlaşma) *verimliliğin* pivotal konumu değişmemiştir. Refah devleti kuram ve uygulaması üzerine oturan, ancak sorunun uygulamada çözülmesi, yani emeğin verimlilik artışının sürekli ve kararlı hale gelmesi Taylorist ve Fordist öncüllerin yerine *İnsan İlişkileri Yaklaşımı* olarak da tanımlanan davranış düzenlenmesi öncüllerine dayandırılmış gözükmektedir. Bu, bilindiği gibi, yönetim bilimleri arasında yeni bir kurumsal bakışın hatta belki de ondan da ötede yeni bir paradigmanın egemen hale gelişı olarak da değerlendirilmektedir.¹³¹

Neo-Klasik Örgüt Kuramı

Neo-klasik örgüt kuramının ortaya çıkış nedeni, ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik değişme ve gelişmelerle, klasik örgüt kuramının yetersiz kalmaya başlamasıdır. Diğer bir neden de insan ilişkileri akımının etkisi olarak kabul edilmektedir.

Neo-klasik örgüt kuramı, insan ilişkileri yaklaşımının etkisiyle, klasik örgüt kuramının kavram ve ilkelerinin değiştirilmiş ve geliştirilmiş şekli olarak tanımlanmaktadır.¹³² İnsan

¹³⁰ ŞAYLAN,s.118

¹³¹ a.g.e.,s.119

¹³² BARANSEL,s.256

ilişkileri akımının kronolojik gelişmesini izleyerek, endüstri toplumu paradigmasında neo-klasik örgüt kuramının nasıl ortaya çıktığını açıklayabiliriz.

İnsan İlişkileri Akımı

Baransel, insan ilişkileri akımının gelişmesini 1930'dan başlayarak, onar yıllık üç dönemde ("doğuş", "yükseliş" ve "olgunlaşma") incelenebileceğini belirtmektedir. Çünkü bu dönemler bazı özellikler ve farklılıklar taşımaktadır.

Neo-klasik kuram "doğuş" döneminde klasik yönetimin ilkelerini redetmek yerine eksik yönlerini tamamlamak için çalışmıştır. Bu dönemlerde Mayo başkanlığında gerçekleştirilen Hawthorne araştırmaları; (1924-1932) *çalışan kişiye yönelik* bulguları, klasik yaklaşımın, insanları bir fabrikada veya örgütte çalışan ve mümkün olduğu kadar çıkarlarını en üst seviyeye çıkarma mantığına sahip bir varlık (mikro ekonomi kuramının "*iktisadi insan*" modeli) varsayımının geçersiz olduğu düşüncesini "*sosyal insan*" modelini ortaya koyarak göstermiştir. Hawthorne araştırmalarının *örgütü açıklamaya yönelik* bulguları ise şöyle sıralanabilir; örgütler, kısımları arasında karşılıklı bağımlılık bulunan "sosyal bir sistemdir". Örgütlerin mal ve hizmet yaratmak ve örgüte mensup kişilere tatmin sağlamak şeklinde iki önemli fonksiyonu vardır. Öte yandan örgütlerin birbirini etkileyen "teknik" ve "beşeri" olmak üzere iki yönü mevcuttur.¹³³ Bütün bu gelişmeler *İnsan İlişkileri Akımının doğuşunda* temel faktör olarak rol oynamıştır.¹³⁴ Bu akımın öncülerinin üzerinde Freud ve Pareto'nun büyük etkileri olduğu söylenebilmektedir.

İnsan İlişkileri Akımının 1940-1950 (yükseliş) dönemine bakıldığında, bu dönemin ilk beş yılı II.Dünya Savaşı yıllarına rastlamaktadır. Bu yıllarda araştırmalar durmamış, savaş nedeniyle, toplumsal alanda ve orduda, liderlik, moral motivasyon ve grup dinamiği gibi konular üzerinde, daha fazla eğilmek ihtiyacı hissedilmiştir. Savaşın bitiminden sonra çeşitli üniversitelerde kurulan merkez ve enstitülerde (İngiltere'de Tavistock Enstitüsü, Michigan'da Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Ohio Üniversitesinde Grup Dinamiği Araştırma Merkezi vb.) yapılan araştırmalar insan ilişkileri akımının gelişmesine neden olmuştur. Diğer yandan bir çok bireysel araştırmalara da girilmiştir. Örneğin, 1943 yılında Maslow'un "İnsan İhtiyaçları Hiyerarşisi" modeli bir çok bilimsel çalışmaya esas olarak alınmıştır. Günümüzün ünlü davranış bilimcileri bu araştırma merkezlerinde yetişmişlerdir. Bu dönemde,

¹³³ a.g.e.,s.256-258

¹³⁴ a.g.e.,s.260

liderlik, motivasyon, haberleşme, kararlara katılma ve grup dinamiği konularına ağırlık verilmiş, başka bir deyişle, konu itibariyle, insan ilişkileri “mikro” yönde gelişmiştir.

1950-60 yılları(olgunlaşma) arasında ise, önceki dönemden devam eden araştırmaların kesin sonuçları alınmaya başlanmıştır. Bu yıllarda montaj hattının çalışanlar üzerinde psikolojik etkiler yarattığı ortaya konmuştur. Bu bulgular, “iş genişletilmesi” eğilimini ortaya çıkarmıştır. Öte yandan bu dönemdeki araştırmalar, sosyal ve teknik sistem, biçimsel ve biçimsel olmayan örgüt, birey ve örgüt arasındaki karşılıklı etkileşimin incelenmesine yönelerek insan ilişkileri yaklaşımını “makro” yönde geliştirmeye başlamıştır. 1960 yılların sonlarında insan ilişkileri yaklaşımının içeriği değişerek, “örgütsel davranış” yaklaşımına, felsefesi de “sanayi hümanizm” felsefesine dönüşerek modern yönetim ve örgüt düşüncesinin bir bölümünü oluşturmuştur. ¹³⁵

Neo-Klasik Örgüt Kuramı ve Fordizm

Yukarıda özetlenmeye çalışılan İnsan İlişkileri Akımının neo-klasik örgüt kuramına etkileri “olgunlaşma” döneminde görülmeye başlanmıştır. W.Scott tarafından ortaya atılan neo-klasik örgüt kuramı sözcüğü “naturalist okul” adı da verilmektedir. ¹³⁶

Klasik örgüt kuramının “insan unsurunu” makinanın bir parçası olarak ele alma düşüncesine karşılık, Miles, neo-klasik örgüt kuramını daha iyi işleyen bir “makine modeli”olarak nitelendirmiştir. Neo-klasik kuram, insan unsurunu “veri” (sabit) olarak ele alan klasik düşünceden , insan davranışlarını ve örgütün mahiyetini farklı varsayımlara dayandırınca, klasik örgüt kuramının kavram ve ilkelerinden ayrılması zorunlu hale gelmiştir. ¹³⁷ Neo-klasik örgüt kuramının temel düşüncelerini ve bu düşüncelere kaynaklık eden etkenleri ele aldığımızda şunları vurgulayabiliriz:

İşbölümü, neo-klasik kuramda, klasik kuramda olduğu gibi, verimliliği arttırması bakımından önem taşımaktadır. Ancak, Fordizm, bu verimliliği sağlamak için, yalnızca makinaları standardize etmek ve onların amaçlarını parçalamakla kalmamış, aynı zamanda emeği de parçalamıştır. Çok dar bir alanda ileri derecede özelleştirmiş, emeğin içini boşaltmış ve kavramlaştırma eylemini üreten işçiden koparmıştır. İşçilerin zaman içinde bu sınırlılığa

¹³⁵ a.g.e.,s.283

¹³⁶ a.g.e.,s.289

¹³⁷ a.g.e.,s.292

tepkisi zaman zaman bireysel, zaman zaman da kollektif boyutlarda protestolar biçiminde gerçekleşmiştir.¹³⁸ Ford'un kendisinin de çözüm arayışı içinde olduğu bu protestoların en yaygın biçimleri ise; işe devamsızlık, işe karşı isteksizlik, verimsiz çalışma, sık iş değiştirme, sık hastalanma şeklinde olmuştur. Bütün bunlar sermaye için bir maliyet kusuru oluşturmuştur.¹³⁹ Bu açıdan, neo-klasik yaklaşımın doğuşunda, sendikaların güçlenmesi *sosyal bir etkidir*.¹⁴⁰

Fordist üretim teknolojisi ve örgütlenmesindeki yüksek standardizasyon; koordinasyon ve kontrol maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. İşbölümünün derinleştirilmesi kontrolün zaman içinde bir sorun olarak belirmesine neden olmuş ve özellikle kriz dönemlerinde kontrol maliyetleri firmalar için bir dezavantaj etkeni olarak ortaya çıkmıştır. Fordist fabrikalar çok büyük sayıda ve işlevi üretim sürecinin gözlenmesi, üst düzey yönetime aksaklıklar ve işçiler hakkında rapor sunmak olan bir ara yönetim kademesini istihdam etmek zorunda kalmıştır. Bu maliyet faktörünü de, Fordizmi krize sürükleyen ve doğrudan emek örgütlenmesi boyutuyla ilintili yapısal sınırlılıklardan birisi olarak incelemek gerekmektedir.¹⁴¹ Neo-klasik yaklaşımın oluşumunda bu gelişmeler de *ekonomik etken* olarak kabul edilebilir.

1929 dünya ekonomik krizi ve bunun arkasından gelen devlet kontrol ve sınırlamaları da *siyasal* bir etken olarak neo-klasik yaklaşımın ortaya çıkışında rol oynamış, öte yandan çalışan kişilerin yaşam standartlarının ve kültür düzeylerinin yükselmesi, çalışanlar kütesinin makro ve mikro kompozisyonunun değişmesi, yönetim uygulamalarını, *sosyal ve kültürel* etken olarak, büyük ölçüde etkilemiştir.¹⁴²

İş bölümünün olumsuz etkileri uzun zamandan beri bilinmekle beraber, II.Dünya Savaşı sırasında, ileri derecede işbölümüne gidilmiştir. İş eğitimi kolaylaştırmak suretiyle vasıfsız işçilerden yararlanma amacının güdülmesi nedeniyle, iş tatminini artırmaya yönelik "iş genişletilmesi", "iş değiştirme ya da rotasyonu" gibi uygulamalar, 1950'lerden sonra gerçekleşmiştir. Verimlilik kadar çalışan kişilerin tatminine de önem veren neo-klasikler, işbölümünün, iş tatminini azaltıcı etkilerini göz önüne almışlardır. İş bölümünün ileri dereceye götürülmesinin, işi monoton ve anlamsız hale getirdiği, çalışan kişiyi psikolojik bakımdan etkilediği, bu nedenlerle iş tatminini azalttığı, iş tatminini ise verimlilikle doğrudan

¹³⁸ BELEK,s.50

¹³⁹ a.g.e., s.50

¹⁴⁰ BARANSEL,s.261

¹⁴¹ BELEK,s.50

¹⁴² BARANSEL,s.261

ilgili olmamakla birlikte, verimliliği etkileyen faktörlerden biri olduğu inceleme ve araştırmalarla belirlenmiştir.

Klasik yönetim düşüncesine yönelik eleştiriler 1950'lerde başlamış, daha sonra da bu eleştiriler modern yönetim düşüncesine mensup davranış bilimcilerle devam etmiştir.

İnsan ilişkileri yaklaşımı zemininde yapılan araştırmalardan, "Liderlik ve Grup Yaşamı" araştırmaları K.Lewin'nin gözetiminde 1938 yılında başlamış, Lippitt ve White tarafından yürütülerek 1975 yılına süren bu çalışmalar, liderliğin grup davranışları üzerindeki etkileri ve lider tiplerini incelemiş, elde edilen bulgular da, sanayide, verimliliğin artırılması hususunda kullanılmıştır. II.Dünya Savaşı sonunda Harwood işletmesinde yapılan araştırma sonuçları ise değişiklik kararlarına 'katılmanın' olumlu sonuçlar verdiğini göstermiş, Trist ve Bamford tarafından yürütülen Tavistock Enstitüsü Araştırması da teknik değişikliklerin, işçilerin sosyal ilişkilerinde de değişikliklere yol açtığı, biçimsel olmayan örgütün oluşmasını ve böylece duygusal ilişkilerin ortaya çıkmasını engellediği, bütün bu nedenlerle teknik değişikliklerden beklenen verimliliğin arzulanan düzeye ulaşmadığı sonucuna varmıştır.¹⁴³

Fordist Örgütlerin Özellikleri

Endüstriyel-Fordist çalışma ortamında amaç ve işlem süreçlerinin net bir biçimde tanımlandığı ve spesiye edildiği *kesin bir işbölümü* vardır. Çalışmanın zaman ve mekan bakımından en ince ayrıntısına kadar analizi yapılmıştır. Hatta çalışanların bütün hareketleri de standardize edilmiştir. Çalışma zamanı ile dinlenme zamanı birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmıştır.

Endüstriyalist (Fordist) şirket ister sanayi, ister hizmet sektöründe yer alsın *hiyerarşik* yapıdadır. Hiyerarşi, onun yönetimi bakımından en uygun örgütlenme biçimidir ve özellikle yönetsel işlevlerin ayrı bir yapı olarak işletme içinde organize edilmesiyle belirginleşmiştir. Yönetim ve hiyerarşinin gelişimini koşullayan ortam kafa ve kol emeklerinin birbirinden koparılması ve üretimin net bir iş bölümü temeline oturtulmasıdır. Net işbölümü ve üretimin en ince ayrıntılarına kadar analiz edilmesi , hareket ve zaman standartlarının hazırlanması; çalışanların da yakından denetlenmesini gerektirmektedir. Böyle işbölümü, hiyerarşi, sıkı

¹⁴³ a.g.e.,s.260

denetim, zaman ve hareket standardizasyonları Fordist kuramsal örgütlenme yapısının temel özellikleri olarak belirlemektedir.

Endüstriyalist organizasyon “işlevsel” organizasyon olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁴ Burada organizasyon gerçekleştirdiği işlevlere göre bölümlenmiştir. Böylece her bölüm kendi işlevinde uzmanlaşmıştır. Otorite de bu uzmanlaşmaya dayandırılmıştır. En önemli özelliklerinden birisi de *bürokratikli*ğidir.

Uzmanlaşma derecesi koordinasyon ve denetim gereksinimini artırmaktadır. Böylece herkesin organizasyon içindeki konumu belirlenmiştir. Bu konum diğerlerinin konumu ile tanımlıdır.

Bürokratik organizasyonun diğer bir özelliği davranış formlarının belirlenmiş olmasıdır. Böylece sorumluluk boşlukları, otorite kayıpları önlenmiş olmaktadır. Kişilerin bürokratik yapı içindeki konumlarıyla tanımlanmaları bireyselliğin etkisini minimize etmeye yöneliktir. Burada önemli olan bireysel değil, organizasyonel kişiliktir.¹⁴⁵

Bürokratik/hiyerarşik organizasyon yapısı içinde kişilerin kariyer koşulları da belirlenmiştir. Kariyer yalnızca ücretle değil, ünvanla da tanımlanmıştır. Bu yapının çevresel değişikliklere ani yanıtlar geliştirmesi zordur. Çünkü dışardan gelecek uyarıların özellikle yönetici/ karar verici konumdakilerce algılanması; sonra uygun-uzman birimlere direktifler gönderilerek yanıt mekanizmasının başlatılması gerekir. Bu mekanizmanın her aşamasında uzman birimlerle, yönetim birimleri arasında yanıt-direktif çevriminin işlenmesi ve en sonunda da dışarıya yönelik yanıtların üretilmesi olanaklı olur. Süreç, hem zaman alıcıdır, hem de organizasyon yapısı içinde gereksiz gerilimlere neden olur.¹⁴⁶

Özetle, örgüt konularını incelerken, konuya çeşitli açılardan bakmak mümkündür. Örgütlerin incelenmesine en çok kullanılan bakış açıları “örgütlerin formal yapıları” ile “örgüt yapısı içindeki davranışlar ve ilişkiler” olmuştur. Formalleşme, Klasik kuramdan itibaren devamlı incelenen ve üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. Aynı şekilde örgütler içindeki davranışlar da, davranışsal yaklaşımla başlayıp, Örgütsel Davranış adı altında devam etmiş ve örgütlerde kişilerin ve grupların davranışları sürekli araştırılmıştır.¹⁴⁷

Bu bakış açılarının hemen hepsinde “örgüt”lerde *rasyonellik ve etkinlik* temel arayış olmuştur. Davranışsal yaklaşımda bile klasik görüşün rasyonellik arayışını görmek mümkündür.

¹⁴⁴ BELEK,s.93

¹⁴⁵ a.g.e.,s.93

¹⁴⁶ a.g.e.,s.93-94

¹⁴⁷ KOÇEL,s.350

Böylece bu kuramlarda araştırma birimi örgüt içindeki “birey”, bireylerden oluşan “informal” veya “formal” “gruplar”, “departmanlar”, ve nihayet bir bütün olarak örgütün kendisi olmuştur. Sonuç olarak özellikle modern yaklaşımın katkıları ile örgütler sosyoteknik sistem olarak ele alınmış; bir yandan sosyal yapıyı oluşturan birimlerin diğer yandan teknik bünyenin beraberce optimizasyonu hedeflenmiştir. Geliştirilen örgüt yapıları ve işleyiş özellikleri ile bir yandan teknik rasyonellik sağlanmaya, diğer yandan da insan unsuru ile ilgili olarak sosyal disiplinlerin bulguları kullanılmaya, böylece bir bütün olarak örgütlerde rasyonellik gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁸

2.2. Fordizm’den Post-fordizm’e Geçiş ve Modern Örgüt Kuramı

Koçel, örgütlerle ilgili yaklaşımları sınıflandırmanın zor olduğundan söz eder. Koçel’e göre; Yönetim ve Organizasyon ile ilgili görüşlerin doğrusal bir şekilde gelişmediği, değişik disiplinlere mensup akademisyen ve araştırmacıların birbirinden tamamen farklı bakış açılarından hareketle değişik yaklaşımlar geliştirdikleri bilinmektedir. Sınıflandırmanın diğer bir zorluğu da birbirinin kronolojik ve doğrusal bir şekilde izliyor olarak algılanmasıdır. Bu da görüşlerin birden bire modern yaklaşım adı altında belirmesi tehlikesi taşımaktadır.¹⁴⁹ Bu güçlükler rağmen literatürümüzde Modern Yaklaşım adı altında; Sistem Yaklaşımı ve Durumsallık Yaklaşımı ele alınmaktadır.¹⁵⁰

Bu bağlamda, 1950’li yılların sonlarından itibaren, endüstride neo-klasik ya da insan ilişkileri yaklaşımının yeterli verimlilik sağlamada başarısız olduğunu belirten araştırmacılar, gerek bilimsel yönetim ve gerekse insan ilişkileri akımının önerilerine tereddütlerle bakarak araştırmalarına yeniden yön vermeye başlamıştır.¹⁵¹ Modern Yaklaşım olarak kabul edilen **Sistem Yaklaşımı**, tek başına yeni bir bilimsel disiplin olmaktan çok, belirli olayların, durumların ve gelişmelerin incelenmesinde kullanılan bir düşünce tarzı, bir bakış açısı, bir

¹⁴⁸ a.g.e.,s.351

¹⁴⁹ a.g.e.,s.347

¹⁵⁰ a.g.e.s.,348 ;Genel İşletme,Editör: BERBEROĞLU, G., Anadolu Üniv. Yayın No:1268,Eskişehir,2001; ÖZALP,İ., Yönetim ve Organizasyon, Anadolu Üniv. (Editör: İ.ÖZALP), Eskişehir,1997; ERTÜRK,M., İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon, Beta Basım-Yayım-Dağıtım AŞ.,İstanbul,2000; EREN, E.,Yönetim ve Organizasyon, Beta Basım-Yayım-Dağıtım AŞ.,İstanbul,1996; AKAT, İ.,BUDAK,G.,BUDAK, G., İşletme Yönetimi, , Beta Basım-Yayım-Dağıtım AŞ.,İstanbul,1994; CAN,H., Organizasyon Ve Yönetim, Adım Yayıncılık, Ankara, 1991

¹⁵¹ Genel İşletme,Editör: BERBEROĞLU G., Anadolu Üniv. Yayın No:1268,s.107,Eskişehir, 2001

yöntem, bir yaklaşımdır.¹⁵²

II.Dünya savaşı yıllarından itibaren yönetim konularının ele alınışında yeni bir bakış açısı hakim olmaya başlamıştır. “Sistem Yaklaşımı” (Systems Approach) olarak bilinen bu yeni düşünce tarzı biyolog Ludwig von Bertalanffy’nin 1920’lerde başlattığı “Genel Sistem Teorisi”nden kaynaklanmaktadır. Her nesneyi kendine göre ayırt edici özellikleri bulunan bir sistem olarak düşünen bu teori, her nesnenin (sistemin) başkalarını etkilemesini “çıkıtı”, başkalarından etkilenmesini de “girdi” olarak ele alır ve sistemin çıkıtısı zorunlu ve kaçınılmaz olarak bir başka sistemin girdisi olarak düşünülür. Bir kaynakta, bir araya gelip anlatılan biçimde etkileşen nesnelere “sistem”, bunların bir araya geliş biçimine de “sistem yapısı” adı verildiğinden söz edilmektedir.¹⁵³

Aralarında etkileşerek bir sistem oluşturan öğelerin hem bir sistem olarak hem de sistem içinde incelenmesinin ilk örneği doğa bilimlerinde verilmiş, Avusturya’lı biyolog Bertalanffy doğadaki bilinen sistemlerin çevreleriyle öz enerji alışverişine girdiklerini saptamış, bu alışverişin işleyiş yasalarını da matematiksel bir model geliştirerek incelemiştir. Bilimsel yarar ve geçerliliği toplum bilimleri alanında da giderek yaygınlaşan bir uygulama alanı bulmuştur.¹⁵⁴

Biyoloji, Matematik, Fizik, Kimya, Ekonomi gibi bilim dallarının birleşiminden oluşan ve özellikle büyüme ve gelişme gibi konulara uygulanabilecek ilke, prensip ve teoriler geliştirmek, Genel Sistem Teorisinin ilk amacı olmuştur. Böylece olayları (ve sistemleri) tek bir açıdan ve başka olay ve çevre şartlarından kopuk olarak incelemek yerine, her olayı belirli bir çerçeve içinde, başka olaylarla ilişkili olarak incelemenin, olayları anlama, tahmin etme ve kontrol etme açılarından daha etkin olduğu ileri sürülmüştür. Böylece bir “bütüncü” ve “genelci” görüşün yönetim konularına uygulanması ile yönetimde Sistem Yaklaşımı adı verilen yeni bir yaklaşım tarzı ortaya çıkmış bulunmaktadır.¹⁵⁵ Modern örgüt kuramında genel bir yaklaşım yoktur. Her yazar sistemi düşündüğünde kendisine göre önemli konular üzerinde durmaya çalışmıştır. Ancak ortak özelliğin beşeri sistemleri bir bütün olarak inceleme eğilimi olduğunu belirtebiliriz.¹⁵⁶ Sistemleri basitten karmaşığa doğru hiyerarşi içinde birden dokuza kadar sınıflayan Boulding’e göre, **sosyal sistem** (aile,ordu,devlet, okul,

¹⁵² KOÇEL,s.239

¹⁵³ FİŞEK, K., Yönetim, AÜ. SBF Yayınları, No:387, Ankara, 1975,s.20

¹⁵⁴ a.g.e.,s.21

¹⁵⁵ KOÇEL,s.239

¹⁵⁶ ÖZALP,s.45

özel işletme vb) sekizinci sıradadır. ¹⁵⁷

Sistem kuramının yönetim bilimine sunduğu iki yabancı kavram da holizm ve negatif entropidir. Sinerjik etki diye bilinen holizm, Chester Barnard'ın , *The Function Of The Executive* adlı eserinde biçimsel örgütü “iki ya da daha çok sayıda kişinin bilinçli bir biçimde eşgüdümelenen faaliyetlerinin bir sistemi” diye tanımladığı görüş olarak sistem fikrinin ana temasıdır. Sistem yaklaşımının yönetim bilimine girişinin temel etmenlerinden birisi İkinci Dünya savaşı döneminde İngiliz Silahlı Kuvvetlerinde Yöneylem Araştırması konusunun gelişimi olmuştur. Böylece sistem yaklaşımı, matematik modellerle nicel yöntemlerin bir arada kullanılmaları sonucunu doğurmuştur. Doğrusal Programlama, Monte Carlo yöntemleri, PERT ve Oyun Kuramı bu yöntemler arasında sayılabilir. ¹⁵⁸

Modern örgüt kuramlarının oluşmasında diğer önemli yaklaşımsa **Durumsallık Yaklaşımı(Koşul Bağımlılık)** olarak kabul edilmektedir. 1950'li yılların sonları ile 1960'lı yıllarda örgüt konularına tamamen değişik açıdan bakılmaya başlandığı yıllarda bu yaklaşımın ortaya çıktığı söylenebilir.

Durumsallık yaklaşımı Fordizmin krizinin yaşandığı dönemde ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında Durumsallık Yaklaşımı örgüt kuramcılarının Fordizmin krizine verdikleri bir cevap olarak kabul edilebilir. Çünkü daha önce de sözü edildiği gibi Fordizmin krizi toplumun pek çok alanında ekonomi politik, örgütlenme, içsel ve dışsal koşullar arasında uygun bir birleşim sağlanması yönünde değişimin yaşanmasına neden olmuştur.

Klasik örgüt kuramı her zaman ve her yerde uygulanacak evrensel kurallar belirlemiştir (bu da bir anlamda Fordizmin yükselişinde de önemli katkılar sağlamıştır).

Ancak Durumsallık yaklaşımında örgüt; yapısına yönelik, her türlü koşulda geçerli olacak en iyi yolu aramak yerine üyelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak ve karşılaştıkları dar çevre ihtiyaçlarına göre bir model aramalıdır. Bu yaklaşıma göre, değişik durumlar ve koşullar yönetimde başarılı olmak için değişik kavram ve davranışları gerektirir. Önceleri örgütlerin iç koşulları dikkate alınmış, dış koşullar (pazar,devlet,rekabet, tüketiciler vb.) veri (sabit) olarak kabul edilmiştir. Durumsallık yaklaşımı ise iç koşullara (teknoloji, örgüt yapısı,personel, faaliyet karması, hedefler, vb.) ve dış çevre faktörlerine uygun örgüt kuramı geliştirmektedir.

Böylece dış koşulları da dikkate alan durumsallık yaklaşımı, Fordizmin krizinden kurtulmayı

¹⁵⁷ a.g.e.,s.45

¹⁵⁸ CAN, H., *Yönetim ve Organizasyon*, Editör: S.GÜNEY, Nobel Yayın-Dağıtım, Ankara, 2001,s. 19-21

bekleyen örgütler için postfordist çözümlerin önerileceği zemini sağlamıştır.

Ancak açık sistem yaklaşımını esas alan durumsallık yaklaşımı ile ilgili olarak yapılan bütün çalışmalara rağmen, henüz durumlara ilişkin değişkenlerle örgüte ilişkin değişkenler arasında neden-sonuç ilişkilerini açıklayan bir kuram ortaya konamamıştır.

2.3. Postfordist Paradigmada Örgüt Kuramı

1970'lerden başlayıp, 2000'li yılların başlarına kadar olan süre içinde gelişen, yaygın şekilde tartışılan ve popüler hale gelen yönetim düşünce ve yaklaşımlarının üç genel grupta ve bakış açısı ile almanın mümkün olduğu belirtilmektedir. Bunlar; yönetim ve organizasyon konularına *sosyolojik ve ekonomik* açıdan bakan görüşlerin ortaya çıkması, *globalleşme ve bilgi çağı* çerçevesinde gelişen kavram ve uygulama ve yaklaşımlar, son olarak da *postmodernist* bakış açısının gelişmesidir.¹⁵⁹ Koçel, ilk iki yaklaşımı, post-modern (postmodern değil) terimini, modern-sonrası anlamında, yani modern yönetim yaklaşımı sonrasındaki kavram ve yaklaşımları tarif etmek için kullandığını belirtmekle birlikte, diğer taraftan *postmodern* yaklaşımı 'tartışmalı' olarak nitelemesinde, bunu, diğer ikisinden farklı bir zemine yerleştirdiği anlaşılmaktadır. Biz de çalışmamızda postmodern yaklaşımı bir sonraki bölümde inceleyeceğiz.

Örgütlere sosyolojik (endüstri ötesi toplum) ve ekonomik (postfordist) açıdan yaklaşıldığında nelerin ortaya konulabileceği çalışmanın bu kısmının araştırdığı sorulardan birisidir. Literatürün önemli bir kısmında klasik ve neo-klasik örgüt kuramları ve bu dönemlere ait örgütsel özellikler, çağdaş endüstri toplumu kuramları ve fordist paradigma içinde gerek tarihsel olarak dönemselleştirme ile gerekse genel karakteristikleri açısından uyumludur. Bununla beraber, bu bölümde ele aldığımız post-modern paradigmalardan *endüstri ötesi toplum kuramları* ile *fordizmden postfordizme* geçişin kuramsallaştırma çabalarında da genel olarak tarihsel ve bakış açıları itibarıyla çakışan bir dönemsellikten söz edilebilir. Yani bu iki paradigma (çıkış zeminleri farklı da olsa) eş zamanlı ortaya çıkmıştır.

Daha önce de vurgulandığı gibi, yönetim ve organizasyon literatürümüzde modern sonrası (post-modern, postmodern değil) yaklaşımlar denildiğinde kastedilen, 1970'li yılların

¹⁵⁹ KOÇEL, s.348

ortalarından itibaren yönetim ve organizasyon uygulamalarında çeşitli yeni ve değişik görüşlerdir. Bu düşünce ve uygulamalar şöyle sıralanmaktadır:¹⁶⁰

- Yalın Yönetim ve Organizasyon (Lean Management and Organization)
- İşletmelerde Süreç Yenileme (Değişim Mühendisliği, Proses Yenileme, Business Process Reengineering, Reengineering BPR),
- Toplam Kalite Yönetimi (Kalite Güvenliği, Quality Assurance, Total Quality Management)
- Ekip (Takım) Organizasyonu (Team-Based Organization)
- Öğrenen Organizasyon (Learning Organization)
- Kademe azaltma (Delaying); Temel (Öz) Uzmanlık, (Core Competence)
- İşletmelerarası Karşılaştırma veya Kıyaslama (Benchmarking); Personel Güçlendirme (Empowerment)
- Dış Kaynaklardan Yararlanma (Outsourcing)
- Stratejik Birlikler Oluşturma (Strategic Alliances)
- Küçülme (Örgütsel Küçülme, Downsizing)
- Uygun Büyüklüğü Bulma (Rightsizing)
- Şebeke Türü Organizasyon yapıları (Network Organizations)
- Melez (Hibrid) Organizasyon Yapıları (Hybrid Organizations)
- Yığılım Organizasyonları (Cluster Organizations)
- Sıfır Hiyerarşi

Bütün bu düşünce ve yaklaşımların uygulama alanında ortaya çıkan yenilikler olduğu söylenebilir. Kuramsal alanda ise bu yeni teknik ve yaklaşımların bir kısmının örgüt kuramlarının bir uzantısı, uygulaması veya değişik yorumu olduğu da vurgulanmaktadır.¹⁶¹

¹⁶⁰ a.g.e.,s.350

¹⁶¹ a.g.e.,s.350

Çalışmamızın amaçları arasında söz konusu yenilik ve uygulamaların her birinin tanımlanması, açıklanması yer almamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu bölüm için amacımız; post-modern paradigmanın örgüt kuramlarına etkilerini ve örgütlerin ele alınış sürecini paradigmanın ekseninde açıklamaya çalışmaktır. Bütün bu yenilik ve uygulamalar post-modern paradigmanda örgütlerin kendilerini dışa vurdukları özelliklerine işaret etse de, takdir edileceği gibi her birisi ayrı olarak, çeşitli akademik çalışma düzeylerinde incelenen ve incelenmeye devam eden konulardır.

1990'lı yılların hakim çevresel değişimleri olarak ortaya çıkan *küreselleşme, demokratikleşme ve insan hakları*, bilgi işleme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve nihayet artan rekabet, bu kavram ve tekniklerin uygulamalarını hem zorunlu hale getirmiş, hem kolaylaştırmıştır. Ayrıca bunlara ek olarak, yönetim tekniklerinin moda ve geçici akımlara konu olması (fads and fashion) da, günümüzde bu yeni kavramların uygulama alanını genişletmiş görünmektedir. Bütün bu teknik ve kavramlar, iletişim teknolojilerinin üretim ve örgütlenme biçimindeki etkisine, işgücünün nicel/nitel esnekliğine, hiyerarşik yapıdaki erimeye, çalışanların işletmeye bağlılığı ve katılımına, çalışma yaşamının yeni formlarına vurgu yapmaktadırlar.¹⁶²

Daha önce vurguladıklarımızı özetle tekrarlayacak olursak; Postfordist paradigmanda postfordizmin en önemli özelliği; fordizmin katı değişmez ilişkilerine ve kurallarına karşılık, esnek bir yapıya sahip olmasıdır. Esneklik kavramı, yalnızca üretimle sınırlı olmayan, geniş bir alandaki değişiklikleri nitelemek için kullanılmaktadır. Esneklik kavramı; *istihdam hacim ve biçimlerinde, ürün niteliğinde, emek piyasalarında, iş pratiklerinde, teknolojide, örgüt yapılarında*, fordist katı düzenlemelerin ve standartizasyonun, esnetilmesi ve yumuşatılması anlamına gelmektedir¹⁶³ Temel özelliklerinden birisi de yepyeni üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yepyeni yöntemlerin, yeni piyasaların ortaya çıkması hepsinden önemlisi ticari, teknolojik ve *örgütsel yeniliklerin* temposunun büyük ölçüde hızlanmış olmasıdır. Yukarıda sıraladığımız teknik ve uygulamalar, bu anlamda Fordizmin içine girdiği krize bir cevap, kapitalizmin kendini yeniden üretme biçimi olarak kabul edilebilir.

¹⁶² a.g.e.,s. 352

¹⁶³ BELEK,s.54

Postfordist Örgütlerin Özellikleri

Postfordist paradigmadan örgütlerin özelliklerine baktığımızda şunlar söylenebilmektedir;

Fordist (endüstriyel) firmaların örgütsel ortamı ile “esnek” teknoloji ve “esnek” emekgücü kullanan “postfordist” (bilgiyle tanımlanan) örgüt yapısı birbirinden farklılık göstermektedir. “Postfordist” örgütsel yapı bir yönüyle de daha geniş kapsamlı toplumsal ilişkilerin küçük ölçekli bir modeli durumundadır. Dolayısıyla *firma yapısındaki değişiklik aynı zamanda toplumsal ilişkiler bütünündeki değişiklikler hakkında da bilgi vermektedir*. Aynı olgu Fordist örgüt dokusu için de geçerlidir.

Esnek uzmanlaşma yeni enformasyon teknolojisine bağımlıdır (ve böylece halihazırda toplumsal değişim kuramlarının iç içe geçmeleri ve örtüşmeleri açıklanmaktadır)¹⁶⁴

Esnek teknoloji esnek uzmanlaşmayı doğurur. Yeni fikirler çabucak yeni ürünlere, daha yeni fikirler daha yeni ürünlere dönüştürülebilir. Üretim müşteriler hesaba katılarak yapılır, epeyce özgül isteklere ve sürekli akış halindeki ihtiyaçlara uygun hale getirilir. Müşterinin isteklerine duyarlı, kısa vadeli üretim ne ölçek ekonomisi sağlamak (yalnızca uzun seriler halinde üretim yaparak gerçekleştirilebilir) için zorunlu geniş ölçekli atölye ve teknoloji gerektirir, ne de Fordist türde sanayi kuruluşlarının ortak özelliği olan vasıfsız ya da yarı vasıflı işçiye bağımlı olabilir. Esnek uzmanlaşma hem makinelerin hem de işçilerin vasıflı ve esnek olmasını gerektirir.¹⁶⁵

Esnek uzmanlaşmadan büyük firmaların da yararlanmaması için bir neden olmadığı gibi, büyük firmaların bu konuda çarpıcı başarı gösterdikleri de dikkat çekicidir. Benetton şirketinin bazı postfordistlere göre, postfordist uygulamaların neredeyse bayraktarlığını yapan şirket olduğuna belirtmekte ve Benetton firmasının şu özelliklerinden söz edilmektedir: “Benetton, 2500 ulusal ve uluslararası mağazaya sahip bir aile şirkettir. Bu mağazalardaki satışlar hakkındaki tüm bilgiler eksiksiz olarak on-line aktarılmakta, bu enformasyon merkezinde tasarım ve üretimin dayanağını oluşturmaktadır. Benetton’un kendi ana üretim atölyelerinde yaklaşık 1.500 işçi istihdam edilmekte, 200’den fazla taşeron firmadan oluşan bir şebeke tamamlanmaktadır.”

Kumar, Benetton ile birlikte IBM örneğine de yer vererek, bir sanayi bölgesindeki küçük firmalar ile büyük firmalar arasındaki ayırımın aşınmasına dikkati çekerek bu büyük

¹⁶⁴ KUMAR,s.54

¹⁶⁵ a.g.e.,s.55

firmaların “çözülme” ve “örgütsüzleşme” yi değerli kılan bir ortamından söz etmektedir. Yazara göre , büyük firmalar, Taylorist türde büyük ölçekli, merkezileşmiş, hiyerarşik olarak eşgüdümlemiş birer örgüt görüntüsünden ziyade birer küçük firma konfederasyonları görüntüsü verecekleri bir geleceğe gözlerini dikmiş bulunmaktadır. Yazar, çok tanınan postmodernist yazarlardan Lash ve Urry'den aktararak önde giden İngiliz sanayicisi Sir Adrian Cadbury'nin vizyonuna yer vermektedir: “Büyük şirketler gelecekte daha ziyade küçük girişimlerden oluşan bir federasyona benzeyecek, *”küçük güzeldir” sloganından ötürü değil, büyük olmasının pahalı ve esneklikten yoksun olmasından ötürü... Yarının firmalarının... kendi müşterileri için rekabet edecek uzmanlaşmış firmalara her açıdan yaslanarak kendi iş alanlarının asıl faaliyetleri üzerinde yoğunlaşacaklarını umuyorum*”.¹⁶⁶ İngiliz sanayicinin öngörüsü günümüzde yeni yönetim teknik ve uygulamalarından “outsourcing” e (dış kaynak kullanımı) işaret etmektedir. Örgütlerde “outsourcing-dış kaynak kullanma” uygulamaları post-modern dönüşüme örnek olarak sıkça gösterilmektedir.¹⁶⁷

Harvey de 1970'li yıllarda küçük işletmelerin patriyarkal ve zenaat türü örgütlenme yapılarının yıldızının parladığını, 10 yıldan kısa bir sürede %25 arttığına dikkati çekmektedir. Ortaya yeni eş güdümlü sistemler çıkmakta olduğunu; küçük firmaları büyük ölçekli, hatta çok uluslu işlere bağlayan, karmaşık ve çeşitli taşeron düzenlemeleri, küçük işletmelerin güçlü finans ya da pazarlama örgütlerinin şemsiyesi altında bütünleşmesini örnekleyerek açıklamakta ve o da Kumar gibi Benetton firmasını örnek vererek, firmanın doğrudan üretime hiç girmediğinden, bağımsız üreticiler ordusuna komutalar aktaran güçlü bir pazarlama örgütü olarak çalıştığından söz etmektedir.

Fordist tipik bir ürünün hayatı beş ile yedi yıl arasındayken, esnek birikim bunu bazı sektörlerde (örneğin konfeksiyon-tekstil) yarı yarıya azaltmış, bilgisayar oyunları ya da

¹⁶⁶a.g.e.,s.55-65: Lash, S., Urry, L. *The End Of Organized Capitalism*. Cambridge, Polity Press, 1987

¹⁶⁷ İngiliz sanayicinin öngörüsünde yanılmadığı ortaya çıkmaktadır. Outsourcing (Dış Kaynak Kullanımı), işletme yönetiminde bir yaklaşım olarak; bir firmanın, ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmetleri kendisi üretmek yerine, dışarıdan bağımsız bir firmadan sağlamasına ilişkin stratejik bir karardır. MARIOTTI, J., "Strategic Outsourcing Can Be Powerpul Medicine",1995,[http:// www.IndustryWeek.com](http://www.IndustryWeek.com) . Outsourcing'in işletmelerin rutin satın alma faaliyetlerinden farkı oldukça belirgindir. Rutin satın alma süreci genellikle uzun vadeli sözleşmelere dayanmadan, maliyet odaklı kararlar içeren daha yalın bir süreçtir. Öte yandan outsourcing, yasal sonuçlar doğurabilen bir sözleşmeye dayalı, tarafların risk paylaştığı daha karmaşık bir ilişki biçimidir. (Price-Waterhouse'un tahminlerine göre dünyada outsourcing uygulamalarının hacminin 2000 yılı itibariyle 120 milyar \$'a ulaşacağı belirtilmiştir . MAY, Andrew S. (1998) “ Business Process Outsourcing : A New Test Of Management Compentence”, *Career Development International*, 3/4. Outsourcing'in bu denli popüler olmasının ardında yatan nedenlerin en başında; firmaların daha az katma değer yaratan alanlardan çok , asıl faaliyet alanlarına (core activities) yoğunlaşmalarının,verimlilik, karlılık ve kalite açısından sağlayacağı rekabet avantajının geldiği söylenebilir.

yazılım programlarında ise yarı-hayatı on sekiz ayın altına inmiştir. Yani esnek birikim tüketim cephesinde; çabucak değişen moda çok daha büyük bir dikkat ve ihtiyaç uyarma yolunda çabaların seferber edilmesi ve bunun gerekli kıldığı kültürel dönüşüm ile elle gitmiştir. Kısacası fordist modernizm, görece olarak istikrarlı estetiği, yerini, farklılığı, gelip geçiciliği, modayı ve kültürel biçimlerin metalaşmasını yücelten postmodernist estetiğin istikrarsızlığına ve bir yanılıp bir sönen özelliklere bırakmıştır.¹⁶⁸

Bununla birlikte küçük ölçekli üretim ve siparişe dayanan piyasaların hedeflenmesi, büyük sermayenin gücünün azalması anlamına gelmemiştir. Aslında, yüksek derecede belirsizliğe, her an her şeyin değişebilirliğine ve koyu bir rekabete dayanan bir ortamda, bilgi ve hızlı karar verme yeteneği karlılık için yaşamsal hale geldiği oranda iyi örgütlenmiş şirketler küçük işletmelere göre rekabet avantajına sahiptir.

Yoğun rekabet evresinden sonra, örneğin hava yolları, enerji ve finansal hizmetler gibi sektörlerde, dev birleşmeler ortaya çıkmış, büyük şirketlerin faaliyetlerini çeşitlendirdiği gözlenmiştir.¹⁶⁹

Esnek uzmanlaşmanın ilerleme kaydetmesi işçilerin yapılan işe daha fazla bağlanmaları ve daha fazla doyum bulmaları anlamına gelir. Esnek uzmanlaşma zanaatkarlık vasıflarını değerli kılar ve aynı zamanda girişim içerisindeki her mertebeden işçinin işbirliği yapmasına bağımlıdır. Başka düşünürler, esnek uzmanlaşma gerçekliğini kabul etseler de, onun etkisi konusunda daha az ümitlidirler.¹⁷⁰ Lash ve Urry'ye göre, "örgütlü kapitalizmin sona ermesi" dedikleri fenomenin merkezinde, kitlesel üretimin girdiği kriz yatmaktadır.¹⁷¹ Onlara göre, kapitalizm Batılı toplumların çoğunluğunda 1870'li yıllardan İkinci Dünya Savaşı'na uzanan dönemde "örgütlü" bir yapıya ulaşmıştır. Örgütlü kapitalizm-ki "liberal kapitalizm"den sonra gelir- sanayi toplumunun bildik bazı görünüşlerinden oluşuyordu: Ekonomik girişimlerin ulus-devlet çerçevesinde yoğunlaşması, merkezileşmesi ve düzenlenmesi; Fordist ve Taylorist çizgilerde kitlesel üretim; korporatist bir sanayi ilişkileri örüntüsü; insanların ve üretimin sanayi kentlerinde coğrafi ve mekansal yoğunlaşması; kültürel modernizm. Esnek uzmanlaşma ve esnek iş örgütlenmesi biçimleri kitlesel üretimi gitgide yerinden etmektedir. Kitlesel sanayinin işçi sınıfı daralıp parçalanmakta, bu da sınıf politikasının çökmesine ve sanayi ilişkilerindeki ulusal korporatist sistemin dağılmasına yol açmaktadır. Kökeni

¹⁶⁸ HARVEY, s.245

¹⁶⁹ a.g.e.,s.245

¹⁷⁰ KUMAR,s.260

¹⁷¹ aktaran,KUMAR,s.260:Lash&Urry, 1987

açısından örgütlü kapitalizmin bir etkisi olan özgün bir hizmet sınıfı, daha sonraki gelişiminde kapitalizmi gitgide örgütsüzleştiren yeni değerlerin ve yeni toplumsal hareketlerin bir kaynağı haline gelir. İnsanlar ve işyerleri daha eski sanayi kentleri ve bölgelerinden uzaklaştıkça ve üretim ademimerkezileşerek büyük kısmı Üçüncü Dünya'ya olmak üzere küresel bir dağılıma tabi tutuldukça ("sanayisizleşme"), sanayinin ayrışmasına mekansal ayrışma eşlik eder. Çoğulculuk ve bölük pörçük olma toplumun tüm alanlarında artar. Modernizm kültürünün yerini postmodernizm kültürü alır.¹⁷²

Postfordist birikim rejimi kapitalizm açısından yeni bir genişleyici uzun bir dalganın hazırlığı anlamında ele alıp değerlendirilmektedir. Bilgisayar iletişim teknolojilerinde olduğu kadar biyo teknolojideki gelişmeler kar oranlarının ve üretimin artırılmasına yönelik gelişmeler olduğundan bu gelişmeler bir anlamda Taylorizmin mikro elektronik dönüşümüdür. Teknolojik gelişme ile işgücünün azaltılması ve esnek ilişkiler temelinde yeniden örgütlenmesi hedeflenmiştir. Postfordist birikim rejiminde üretime yönelik düzenleme biçimlerindeki değişim artan ölçüde işgücü piyasası esnekliği gerektirmektedir. Bu da çalışma zamanları ve iş olanakları ile makine arasındaki ilişkileri birbirinden ayırmaktadır. Bu gelişmeler tipik Fordist üretim sürecinde çalışan işgücünü yol ayrımına getirmektedir.¹⁷³

İşgücü piyasasında esneklik uygulamaları işgücünü; çekirdek işgücü ve çevresel postfordist yığın işgücü olmak üzere ikiye ayırmıştır. Çekirdek işgücü; işinden zevk alan, yüksek gelir ve iş güvencesine sahiptir. Yönetim ve yönetim politikalarına karşı olumlu davranışlar içersindedir. Çevresel iş gücü ise; yalnız bırakılmış, esnek, düşük gelirli, sendikasıız, iş güvencesi bulunmayan kısa dönemli hizmet sözleşmeleriyle istihdam edilmektedir. Bu bağlamda Postfordist organizasyonunun amacı, kitle işçisinin ortadan kaldırılması, işletmelerin kapasite kullanım oranlarının yükseltilmesi ve işyerinde kollektif çalışma ve kollektif organizasyon olgusunun yaratılmasıdır. İş organizasyonlarına yönelik bu düzenleme biçimlerinin yanı sıra diğer düzenleme biçimleri şöyle sıralanabilir:¹⁷⁴

- Üretimde yerleşme eğilimi ve alt-işveren uygulamalarının artışı ile küçük ölçekli işletmelerin yaygınlaşması
- Refah devleti formunun ve sosyal güvenlik sisteminin zayıflaması ile iş güvencesine yönelik hukuksal yapının esnekleştirilmesi

¹⁷² a.g.e., s.202

¹⁷³ GÜMÜŞ, s.123

¹⁷⁴ a.g.e.,s.123

- Anti sendikal davranış ve tutumların yoğunlaşması, sendikaların zayıflaması, işsizliğin yapılaşması, tipik istihdam biçimlerinden uzaklaşma ve atipik istihdam biçimlerine yönelik, işgücü piyasasında homojenliğin azalması giderek heterojen bir yapıya kaydırılması

Örgütler incelenirken ele alınabilecek diğer bakış açısı da “örgütlerin nasıl değiştiği ve varlığını sürdürdüğü”dür. Özellikle, çevrenin, örgütler üzerindeki etkisini vurgulayan, Durumsallık (Koşul Bağımlılık) Yaklaşımı ile birlikte, örgütlerin, yöneticiler tarafından bilinçli ve sistematik olarak ele alınan kararlarla değiştikleri ve çevrelerine uyum sağladıkları görüşü, değişim konusunda yaygın bir görüş olarak süregelmiştir. Bu görüşe göre, örgüt yönetimi, içinde bulunduğu çevreyi sürekli olarak izler, gelişmeleri belirler, örgütün yapı ve işleyişinde değişiklikleri yapacak kararları alır, bunları uygular ve böylece örgütler çevrelerine uyum sağlamış olurlar. Bunu yapmayan ve yapamayan örgütler ise çevrelerinden kopar ve bir süre sonra faaliyetlerini durdurmak ve sahip değiştirmek zorunda kalırlar. Örgütlerin bu şekilde bilinçli olarak alınmış kararlarla çevrelerine uyum sağlamalarını inceleyen görüşler “*Adaptasyon-Uyum Yaklaşımı*” olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁵

Ancak, 1975’li yılların ortalarından itibaren örgüt kuramında ağırlık kazanan bir diğer görüş, örgütlerin çevreleri ile olan ilişkilerini incelerken, yöneticilerin bilinçli karar vermeleri yerine, “çevrenin seçiciliğine” ne ağırlık veren görüş olmuştur. Örgüt kuramında, “Ekolojik Görüş” “Popülasyon Ekolojisi” veya “Örgütsel Nüfus Çevrebilim Modeli” olarak da bilinen görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre; doğadaki canlı varlıklar, nasıl tabii bir seçimle (seleksiyonla) elenip, bir kısmının yaşamı son bulurken, diğerleri bir evrim içinde gelişerek yaşamlarını sürdürüyorsa, örgütler dünyasında da durum bunun bir benzeridir. Hannan ve Freeman önderliğinde gelişen bu sosyolojik yaklaşım ile örgütlerin değişmeleri, yaşamlarını sürdürebilmeleri veya yok olmaları, doğal yaşamda canlıların evrimine benzer bir yaklaşımla incelenmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır.¹⁷⁶

Örgüt kuramlarının 20.yy’ın ikinci yarısından sonra çoğunlukla makro bir yaklaşımla örgüt dizaynının sistem tarafına odaklandığını söylemek mümkündür. *Kaynak Bağımlılığı Kuramı*, *İşlem Maliyeti Yaklaşımı* ve *Örgütsel Ekoloji Kuramı* neredeyse makro ekonomi kuramından ayırt edilemez özellikler taşımaktadır. Bu kuramlar öncelikle, örgütlerin sosyo ekonomik çevreyle olan ilişkilerini ele almakta ve örgütleri yapılarını, strateji ve performanslarını

¹⁷⁵ KOÇEL,s.351

¹⁷⁶ a.g.e.,s.352

anlamada sistem odaklı yaklaşımlardır.¹⁷⁷

Modern sonrası paradigmlar açısından örgütsel yeniliklerin yanında örgüt kuramındaki gelişmelere baktığımızda, daha önce de belirtildiği gibi, makro yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

1975: İşlem Maliyeti (Transaction Cost)

1977: Kurumsallaşma (Institutionalization) Yaklaşımı

1977: Popülasyon Ekolojisi- Örgütsel Nüfus-Çevre (Population Ecology)

1978: Kaynak Bağımlılığı (Resource Dependence) Yaklaşımı

1980: Rekabet Stratejisi (Competitive Strategy)

1988: Vekalet Yaklaşımı (Agency Theory)

Özetle, bilgi ve buna dayanan teknolojilerin iş dünyasında artan önemi dolayısıyla işletmeler, bu yeni duruma uyabilmenin yollarını araştırmışlardır. Bu doğrultudaki arayışlar sonucu yeni örgüt yapıları ve iş yapma yöntemleri ortaya çıkmıştır.¹⁷⁸ Bu yeni yapılanma tarzları ve yöntemler, endüstri toplumu/fordizm paradigmasının, yerini, endüstri ötesi (bilgi, enformasyon toplumu)/postfordizm paradigmasına bıraktığını göstermektedir.

Boje&Dennehy'e göre (tablo.3) örgütlerin post-modern olarak kabul edilen özellikleri modern olandan çok da farklı bir durum ortaya koymamaktadır. Çünkü bu tür örgütler kuramsal temelleri ve özellikleri itibarıyla *modernizmin ve modern bilimin* temel kabullerinden ve felsefesinden kopmuş, uzaklaşmış değildir. Kısacası post-modern örgütler, aynen endüstri ötesi toplumun endüstri toplumunun devamı niteliği taşıdığı gibi, modern örgütlerin devamı niteliği taşırlar. Çalışmamızda bu husus, *postmodernizm* paradigmasının ele alındığı bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla ele alınacaktır. Post-modern örgüt ile örgütlere postmodernizm paradigmasından bakışın farklılığını daha sonraki bölüme bırakarak, çağımız örgütlerinin değerlendirmesini, post-modern paradigma perspektifinden baktığımızda;

¹⁷⁷ BASSET, G., A. CARR, "Role Sets and Organization Structure", *Leadership & Organization Development Journal*, Vol.17, No. 4, 1996, s.37

¹⁷⁸ KOÇEL, s.367

Tablo 3. Örgütlerin Modern/Post-Modern Karşılaştırılması

	MODERN	POST-MODERN
Planlama	<ul style="list-style-type: none">*Kısa dönemde kar amaçlı*Kitle üretimi*Çalışan maliyettir*Dikey (vertikal) planlama*Yukarıdan aşağı odaklı*Planlama düzeni sağlar	<ul style="list-style-type: none">*Uzun dönemde kar amaçlı*Esnek üretim*Çalışan yatırımdır*Yatay (horizontal) planlama*İçsel ve dışsal müşteri odaklı*Planlama düzensizliğe ve karışıklığa neden olur
Örgütlenme	<ul style="list-style-type: none">*Tek adama tek ve becerisiz iş*İşgücü-yönetim kutuplaşması*Bölgelere ayırma*Dikey hiyerarşi iyidir*Homojenlik iyidir*Çeşitlilik yönetim tarafından tolere edilmelidir.*Etkinlik, iş gücünün uzmanlaşması, formalleşmesi, rutinleştirilmesi, parçalara ayrılması ve bölünmesiyle artar.	<ul style="list-style-type: none">*Ekip çalışması, çoklu beceri sahibi işgören*İş gücü-yönetim işbirliği*Geçirgen sınırlarla esnek networkler*Basık örgüt yapısı iyidir.*Heterojenlik iyidir*Çok seslilik ve çeşitlilik bir kazançtır*Etkinlik, iş gücünün uzmanlaşması, formalleşmesi, rutinleştirilmesi, parçalara ayrılması ve bölünmesiyle azalır
Yönlendirme	<ul style="list-style-type: none">*Yetki üstlere verilmiş bir haktır.*Dıştan gelen ödül ve ceza*Nezaret mekanizması her yerdedir.*Kadınların ve azınlıklara düşük ücret uygulanır.*Söyleme, beyaz erkek egemendir.*Bireysel teşvikler	<ul style="list-style-type: none">*Yetki ekip tarafından lidere verilmiş bir haktır.*İçsel ödül ve ceza*Çalışanların iç disiplini esastır.*Kadınlar ve azınlıklara eşit ücret uygulanır.*Söylem çok sesliliğe dayanır.*Ekipse teşvikler
Liderlik	<ul style="list-style-type: none">*X ya da Y kuramı*Çok tabaka ve kuralla merkezi*Patron merkezli*Beyaz erkek kariyer yolları	<ul style="list-style-type: none">*S kuramı (Servant Leadership)*Geniş ve az tabakayla ademi-merkezi*İnsan merkezli*Kadınlar ve azınlıklar için de kariyer yolları
Denetim	<ul style="list-style-type: none">Çalışanlara ne yapılması gerektiği söylenir*Merkezi denetim*Kalite süreç sonunda kontrol edilir*Mikro nezaret*Kırtasiyecilik*Pek çok prosedür, kural*Üst yöneticiler için eğitim*Sonuç kriterlerinin ölçümü*Bilgiyi merkezde stoklama*Korkuya dayalı denetim	<ul style="list-style-type: none">*Vizyona uygun hareket edilir*Ademi merkezi denetim*Kalite kontrol herkesin işidir*İki yönlü nezaret*Kırtasiyeciliğin azaltılması*Prosedür ve kuralları azaltma*Tüm çalışanlar için eğitim*Süreç kriterlerinin ölçümü*Bilgiyi herkese dağıtma*Öz denetim

BOJE,D., DENNEHY, <http://www.horsesenseatwork.com/psl/pages/postmoderndefined.html> (giriş tarihi:12.10.2004)

Yukarıdaki tablonun TKY, Outsourcing, Şebeke Organizasyonlar, Yığılım (Cluster) Organizasyonu, Değişim Mühendisliği, Benchmarking, Empowerment, Stratejik Ortaklıklar Oluşturma, Downsizing, Öğrenen Organizasyonlar, Sanal Organizasyonlar vb. örgütsel teknik, kavram ve uygulamaların genel karakteristiklerini vurguladığını söyleyebiliriz. Bütün bu yenilikler ve gelişmeler;

Örgütlerin fordizmin krizine (uluslararası rekabet, Keynesyen politikaların yetersizliği, tüketici eğilimlerinin çeşitlenmesi, sendikal hareketin birikimli etki gösteren sertliği ...) ardından *postfordist bir cevap*,

Endüstri Ötesi Toplumun da, küreselleşme, iletişim teknolojileri ve insan hakları gibi kavramlarının etkilerini karşılamaya çalışan *post-modern örgütsel uygulamalar* olarak değerlendirilebilir.

Örgütlerin ve örgütsel yaşamın bilimin bir konusu olarak ele alındığı 20.yy'ın başından bu yana yaklaşık yüz yıl geçmiştir. Örgütler ve örgütsel yaşam değiştikçe, bu değişim olgusu çeşitli paradigmlar perspektifinde kuramlaştırılmıştır. Yukarıda ele aldığımız gerek endüstri/endüstri ötesi toplum, gerekse fordist/postfordist paradigmda “toplum” ve “örgütler” aydınlanmanın ilerlemeci geleneğiyle uyumludur. Başka bir deyişle, bu paradigmların ortak paydası toplum ve örgütlerin evrilmekte olduğu inancıdır.

Baransel, “Modern gelişmeler klasik kuramı geliştirmektedir, ancak onun *güç, sorumluluk, işbölümü, uzmanlaşma ve kısımların karşılıklı bağımlılıkları* gibi temel unsurları hala geçerlidir ve örgütlerde insanlarla çalışmak için bunların anlaşılması gereklidir”,¹⁷⁹ derken kanımızca, örgütlerin ve örgütsel yaşamın bazı değişmez olgularına işaret etmektedir. Klasik yönetim düşüncesinin öncüsü Taylor’a ve onun yönetim düşüncesini ifade etmek için kullanılan Taylorizme yönelik tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde, bu tartışmalara yer verilmesi uygun görülmüştür.

2.4. TaylorİZM’in Çağdaş Yorumları

20.yy’ın başlarında geliştirdiği Bilimsel Yönetim Yaklaşım ile yönetim konusunu bir bilim olarak inceleyen ilk kişi unvanını alan Taylor, geliştirdiği fikirlerle kendisini izleyen çok sayıda meslektaşına esin kaynağı olmuş, bununla beraber bir çok bilim adamı tarafından da eleştirilmiştir. Ancak eleştirileri yapanların çoğunun, Taylor’un görüşlerini içeren eserlerinin başında yer alan “*The Principles of Scientific Management*” adlı eseri dahi görmeden birbirlerine atıf yaparak eleştiride bulunmaları dikkat çekicidir. Bununla birlikte yönetimle ilgili olarak öne sürdüğü görüşlerin büyük kısmının günümüzde hala kamu ve özel sektörde uygulama alanında geniş kabul görmesi, görüşlerinin yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını

¹⁷⁹ DAVIS, İşletmelerde İnsan Davranışı, Yön Ajans, 3. Baskı, 1988, s.258

ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁰

20.yy'ın önemli yönetim [guru]larından¹⁸¹ kabul edilen Drucker, ülkemizde de yaygın olarak bilinen eserlerinde Taylor'a yönelik eleştirilerin haksızlığını vurgulayarak, Taylor'un fikirlerinin ve uygulamalarının önemini anlatmaktadır. Drucker'ın *Kapitalist Ötesi Toplum* adlı eserindeki şu sözleri dikkat çekicidir :

“Darwin, Marx, Freud üçlüsü genellikle modern dünyanın kurucuları olarak bilinmektedir. Eğer dünyada adalet diye bir şey varsa, bu listeden Marx'ın adının çıkarılıp yerine Taylor'ın adının konması gerekir.”¹⁸²

Drucker, bu iddiasını sanayi devrimi sürecindeki 'işçi'nin dönüşümüyle gerekçelendirmektedir. Drucker, kapitalizmden ve sanayi devriminden esas yararlananın, “kapitalist”ten çok, imalat sanayiindeki mavi yakalı işçinin, yani “proleter”in olduğunu belirtir ve ayrıca ‘bilimsel yönetim’in sendikalarla aydınların tüm direnişine rağmen, Marx'ın proleterlerinin artık burjuva olduğunu ileri sürer. 1930'lara varıldığında Taylor'un Bilimsel Yönetim'i, gelişmiş dünyanın tümünü sarmış durumdadır ve o tarihlerde Marx'ın proleterleri henüz pek “zengin” sayılmasalar da, “verimli” ve çoktan orta sınıf olmuşlardır. Drucker'a göre proleterlerdeki bu “dönüşüm”, Marx'ın 1900 yılına kadar devrim beklediği çok gelişmiş ülkelerde Marksizmin neden böyle başarısızlığa uğradığını açıklamaya yetmektedir.¹⁸³

Drucker “*Yeni Gerçekler*” adlı eserinde de Taylor'un gelişmiş ülkelerin kalkınmasındaki önemini şu sözleriyle vurgular:

“Adam Smith, bir ülke ya da bir bölgenin işgücü geleneği ile, ister pamuklu dokuma olsun, ister keman söz konusu olsun, belli bir ürünü üretmek ve pazarlamak için gerekli olan beden işçiliği ve yöneticilik becerileri konusunda ustalık geliştirmesinin birkaç yüzyıl alacağını bildiriyordu. Oysa Birinci Dünya Savaşı sırasında, sanayi dönemi öncesine ait çok sayıda niteliksiz insanı neredeyse hiç zaman kaybetmeden üretken işçiler haline getirme gereği doğdu. ABD ve Birleşik Krallık bu konuda gerekli olanı

¹⁸⁰ YÜKSEL,Ö.,AYKAÇ B., “Frederick Taylor'ın Görüşlerinin Değerlendirilmesinde Yeni Bir Yaklaşım”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 27, Sayı:4,1994,s.83

¹⁸¹ Guru: Sih dininin ilk on önderine verilen ad. FRANKEL, B., *Sanayi Sonrası Ütopylar*, Çev. K. Durand, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul,1991,

¹⁸² DRUCKER,P., 62

¹⁸³ a.g.e.,s.61-62

yapabilmek için, 1885-1910 yılları arasında, Frederick Taylor'un geliştirdiği bilimsel yönetim kuramını, mavi önlüklü işçilerin sistematik eğitimine geniş bir ölçekte uygulamaya başladılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında daha da geliştirilen eğitim konusu, o tarihlerde Japonlar, yirmi yıl sonrasında da Güney Korelilerce benimsendi ve ülkelerin şaşırtıcı kalkınması için temel haline geldi.¹⁸⁴

P. Drucker "*Gelecek İçin Yönetim*" (1992) adlı eserinde de Marx'ı ve Marksizmi yenilgiye uğratan olgunun üretim ve nakletme işlerindeki [verimlilik]¹⁸⁵ artışı olduğundan söz etmektedir. Drucker'a göre bunun çalışmasını da aslında Taylor başlatmıştır. Böylece, proleterlere, beceri, refah ve öğrenim yetmezliklerine rağmen, orta sınıfın elde ettiği gelir kadar ücret ödenmesine ve orta sınıf statüsü kazanmalarına imkan veren verimlilik sağlanmıştır. Büyük Ekonomik buhran kapıya dayandığında Marx'a ve marksistlere göre "proletarya devrimi"nin tam zafere ulaşacağı anda, proleterler artık burjuva haline gelmiştir.¹⁸⁶ Böylece Marx'ın proletaryanın "sefilleşmesi" nin önüne geçilemeyeceği ve bunun da bir devrime yol açmasının önlenemeyeceği şeklindeki [kehanetinin]¹⁸⁷ yanlışlığı ispat edilmiştir.¹⁸⁸

Drucker, "*Kapitalist Ötesi Toplum*" adlı eserinin "*Prodüktivite Devrimi*" alt başlıklı bölümünde, Taylor'un amaçlarını ve onu motive eden unsurları dile getirmekte ve Taylor'a yönelik karşı çıkışların sebeplerini dönemin politik ve siyasi zeminine dayandırmaktadır. Drucker'a göre entelektüel tarihte pek az insan Taylor kadar etki yaratmıştır. Aynı zamanda, onun kadar yanlış anlaşılan, sözleri onunkiler kadar yanlış anlamlara çekilen pek az kişi

¹⁸⁴ DRUCKER,P.,s.228

¹⁸⁵ Prodüktivite terimi, Taylor'un gününde bilinmiyordu. Hatta II.Dünya Savaşı öncesinde ABD'de kullanılmaya kadar da ortaya çıkmamıştı. 1950 yılında bile, en etkili İngilizce sözlüklerden *Concise Oxford* "prodüktivite" kelimesini hala bugünkü anlamında vermiyordu. DRUCKER,s.59(yazarın kendi notu)

¹⁸⁶ DRUCKER,P.,*Gelecek İçin Yönetim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Fikret Üçcan, 3.Baskı, 1995,s.111-120

¹⁸⁷ Marx'a göre, kapitalist sistem kendi sonunu hazırlayan çelişkileri bünyesinde taşımaktadır. Sistem geliştikçe, yeni üretim yöntem ve teknikleri geliştikçe emeğin verimliliği yükselmekte, mallar ucuzlamakta ve kar oranları düşmektedir. Bu da kapitalistlerin daha çok üretim yapmasına ve rekabetin şiddetlenmesine neden olacaktır. Rekabet rekabeti yok etme eğiliminde olacak, pazar az sayıda firmanın kontrolüne girecek, bu da sermayenin belli sayıda kapitalistin eline geçmesiyle sonuçlanacaktır. Bu da makinalaşmayı artıracak ve işsizler yedek ordusu yaratacaktır. Marx'a göre işçilerin ücreti işsizlerin sayısı tarafından belirlenmekte ve düşük ücret düzeyi üretile tüketim arasındaki dengeyi bozacağından keskinleşen sermaye sınıfı ile işçi sınıfının çelişkisi kapitalizmin yıkılışını kaçınılmaz kılacaktır. OKUR, A.,*İktisadi Sistemler*, Güleç Matbaacılık, İzmir, 2000, s.112

¹⁸⁸ DRUCKER,s. 111

vardır.¹⁸⁹

Drucker'a göre 1880 yılların başlarında Taylor'u çalışmaları için motive eden unsurlardan birisi endüstri proleterleri ve "burjuvalar" arasındaki sınıf savaşı daha doğrusu savaşın kendisinden çok korkusudur. Çünkü bu bütün gelişmiş ülkelerin kabusu haline gelmiştir. Yazara göre Taylor ve Bilimsel İşleme Yönetimi'ne karşı olumsuz tepkilerin odağında Amerikan sendikaları vardır. Sendikalar, savunmaya ilişkin bütün üretimin ABD'de yapıldığı o yıllarda, fiilen orduya ait mühimmat depolarında ve deniz kuvvetleri tersanelerinde işgücü ve çalışmayla ilgili her türlü araştırmayı yasak etmeyi başarmışlardır.

Sendikalar göre Taylor'un suçu, "vasıflı iş" diye bir şey olmadığını söylemesidir. Beden işçiliğinde yalnızca "iş" vardır. Bu işlerin hepsi aynı biçimde analiz edilebilir. Bu durumda, işini analizlerin gösterdiği biçimde yapan işçi, "birinci sınıf bir adam"dı, "birinci sınıf ücret"i hak ediyordu; yani [vasıflı]¹⁹⁰ işçilerin uzun çıraklık yılları sonunda hak ettikleri ücreti. Fakat ABD, Taylor'un Bilimsel İşletme Yönetimi'ni uygulayarak yarı vasıflı işçileri birkaç ayda eğitmiş ve Almanların kendi zenaat erbabıyla hiçbir zaman ulaşamadığı kadar ileri düzeyde optik cihaz üretimi alanına kaydırılmıştır. Ayrıca, o zamana kadar, Taylor'un birinci sınıf adamları da, verimliliklerinin artması sayesinde, 1911 yılında hiçbir zenaat erbabının hayal edemeyeceği kadar çok para kazanmışlardır.¹⁹¹

Drucker'a göre Taylor'un şanssızlığı, tarihin onu haklı, aydınları haksız çıkarmasında yatmaktadır ve bunu şu sözleriyle açıklamıştır; "Taylor'a aldırış edilmemesinin nedenlerinden biri de iş konusunun hakir görülmesi eğiliminin hala geçerli olmasıdır... özellikle aydınlar arasında. Taylor'un iş kavramını incelemeye başlaması, kapitalistlerle işçiler arasındaki karşılıklı ve durmadan büyüyen nefret karşısında duyduğu şoktu. Bu nefret zaten 19.yy'ın sonlarına hakim olan duyguydu. Taylor, Marx ve diğerlerinin gördüğü şeyi görmüştü. Aynı

¹⁸⁹ DRUCKER,P., s.55

¹⁹⁰ Drucker dönemim vasıflı işçilerini şöyle tanımlamaktadır: "Üyelik, üyelerin oğullarına verilen bir şerefti. Bu kişiler beş veya yedi yıl arasında bir çıraklık döneminden geçmek zorundaydılar ama sistematik bir eğitim almadıkları için onlarla ilgili iş incelemeleri de yapılmazdı. Hiçbir şeyin yazıya dökülmesine izin verilmezdi. Yapılacak işle ilgili çizimlerde yoktu. Üyelere sır saklayacaklarına dair yemin ettirilirdi. Taylor'un "iş incelenebilir" demesi, iş analizinin yapılabileceğini, basit ve tekrarlanan hareketlerin her birinin kendine göre en iyi biçimde, en iyi zamanda, en iyi aletlerle yapılabileceğini söylemesi, gerçekten de bu sendikalara doğrudan bir saldırı niteliğindedir. Taylor sendikaları böylesine rahatsız ederken, bilimsel yönetimden kaynaklanan gelir artış payının iş sahiplerine değil, işçilere aktarılması yönündeki ısrarıyla da çağının iş sahiplerini gücendirmişti."a.g.e., s.56

¹⁹¹ a.g.e.,s.58

zamanda, onların göremediğini de görmüştü... bu çatışmaya aslında gerek yoktu. Taylor işçileri verimli kılmak, böylelikle doğru dürtüst para kazanmalarını sağlamak üzere harekete geçti. Taylor'un motivasyonu randıman değildi. Şirket sahiplerine kar sağlamak da değildi. Son nefesine kadar, verimliliğin meyvelerinin, şirket sahiplerine değil, işçilere gitmesi gerektiğini savunup durmuştu. Onun asıl motivasyonu, şirket sahipleriyle işçilerin, kapitalistlerle proleteryanın, verimlilik konusunda ortak çıkarları olup, bilgiyi ise uygulayarak uyumlu bir ilişki geliştirdikleri toplumu yaratmaktı. Günümüzde bunu anlamaya en çok yaklaşanlar, İkinci Dünya Savaşı sonrası Japon işverenlerle, Japon sendikaları olmuştur. Taylor'un şöhretinin zarar görmesinin en büyük nedeni, bilgiyi işin incelemesine uygulamış olmasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir şey o günün sendikalarına bir antitez olarak görülmüş, en iftiracı ve en kişilik yıpratıcı kampanyalardan birini harekete geçirmişlerdir.”

Ama Taylor'un bilgiyi işe uygulamaya başlamasından birkaç yıl sonra, verim yılda %3.5-4 hızıyla yükselmeye başladı. Bunun anlamı, her 18 yılda iki katına çıkacak demektir. Taylor bu işe başladıktan sonra, tüm ileri ülkelerde verim elli katına çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerde yaşam standardındaki yükselişle hayat kalitesindeki iyileşme, işte bu eşi görülmemiş artışa dayanmaktadır. 1930'lara varıldığında Taylor'un Bilimsel Yönetim'i sendikalarla aydınların tüm direnişine rağmen, gelişmiş dünyanın tümünü sarmış durumdaydı.¹⁹²

Ancak, Drucker'ın Taylor'u ve onun etkilerinin günümüze uzanan olumlu projeksiyonlarına karşılık *eleştirel yaklaşımlar* da varlığını sürdürmektedir.

Drucker'ın üretkenlikteki devrimin Taylor ile başlayıp, bu devrimle yabancılaşmanın yenildiği; proleterlerin burjuvalaştığı iddiasına karşılık Belek, somut olguların bu yorumun tam tersi bir tablo resmetmekte olduğunu ileri sürmekte ve Braverman'ın Taylor hakkındaki şu görüşlerine yer vermektedir:

“Taylor'un yaptığı en önemli katkı yabancılaşmış emeğin en iyi ne şekilde kontrol edilebileceği noktasında olmuştur. Çünkü o zamana kadar işbölümü, gerekse makineleşmenin ortaya çıkardığı bireysel düzeydeki en önemli sorun, Kapital'in ilk cildinin neredeyse üçte birlik bir kısmını işgal eden, yabancılaşmaydı. Burada üretimin kontrolünü elinde tutan egemen açısından önemli olan, işçinin yaptığı işe yabancılaşması ve giderek ona karşı yıkıcı bir faaliyet içine girmesiydi. Dolayısıyla

¹⁹²a.g.e.s., s.54-63

pasif ya da aktif, yabancılaşmış emeğin her tür tepki biçimi, karın korunması açısından matematiksel ve zora dayalı her tür denetim biçiminin yaygın ve kontrollü biçimde kullanılmasını zorunlu kılmaktaydı. İşte Taylor bu koşulların ürünü olarak ortaya çıkmıştır.”¹⁹³

Braverman’a göre emek sürecindeki bütün kontrolün yönetime geçmesi gerektiğini savunan Taylorizm’in üç ilkesi vardır:¹⁹⁴

1. Emek sürecinin beceriksizleştirilmesi, basitleştirilmesi: Bu anlamda bütün üretim sürecinin parçalanması
2. Emek sürecinin dehumanize edilmesi: Beyin çalışmasının üretimden alınarak, planlama düzeyinde merkezileştirilmesi. Kol ve kafa emeklerinin tamamen ayrılması. Bu ilke nedeniyle Braverman Taylorizm’in düşünme ile eylemenin en derin biçimde birbirinden ayrıldığı emek örgütlenme biçimi olduğunu belirtmektedir.
3. İşçinin yaptığı işin her aşamasının yönetimce planlanması ve bu planın işçiye direktifler biçiminde iletilmesidir.

Harry Braverman, daha önceleri ortaya atılmış olan sanayi sonrası “hizmet toplumu” tezine bir yanıt olarak, hizmet işlerinin büyük bölümünün en az imalat sanayilerinde olduğu denli “Taylorizasyon”a tabi olduğunu ileri sürmüştür. Büronun atölye gibi sanayileştirilebileceği, beyaz yakalıların görevlerinin mavi yakalılarıinkiyle aynı rutinleşme, parçalanma ve vasıfsızlaşmaya tabi olduğu göstererek, sanayi ekonomilerinde hizmet sektörünün payı arttıkça, yeni bir çalışma ilkesinin, yeni bir profesyonelleşme etiğinin yayılacağına duyulan inancın hatalı olduğu sonucuna varmıştır.¹⁹⁵

Lash ve Urry’a göre enformasyon toplumunda bilimsel yönetimin daha da genişlemesini anlamamıza Braverman’ın görüşü yardımcı olmaktadır: “Taylorizmin yalnızca işgücünün aşağı düzeylerinde uygulanmasının amaçlanmadığını hatırlamak önemli. Taylorizm, standartlaşma ve basitleştirmenin hem idari işin hem de kol işçiliğinin görünümüleri olacağını kapsayan açık seçik “işlevsel yönetim” ilkelerinden oluşuyordu. Üstelik, Taylor “beyin

¹⁹³ aktaran, BELEK, s.44 :Braverman, H., *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*, Newyork ve Londra, Monthly Review Press, 1974

¹⁹⁴ aktaran, a.g.e.,s.45: Braverman,1974

¹⁹⁵ aktaran, KUMAR, s.34: Braverman,1974

gücüne dayalı işlerin mümkün olduğunca atölyeden kaldırılıp planlama ya da tasarım bölümünde toplanması gerektiği”ni belirtirken, burada açıkça hem yöneticilerin işlerini hem de daha mütevazî işverenlerin yerine getirdikleri görevleri, beyin gücüne dayalı iş sayıyordu. Bilgi-hangi düzeyde olursa olsun tüm işçilerin vasıfları ve yargı gücünü kullanma potansiyelleri- örgütün her bölümünden toplanıp alınacak ve tamamen planlama bölümünde yoğunlaştırılacaktı. Bilimsel yönetimin “bilim” kısmı genelde idaricilerin mülkiyeti değil, yalnızca bütün bir planlama işiyle uğraşan uzman bir çekirdek kadronun mülkiyeti olacaktı. Orta düzey idarecilerin çoğunluğunun vasıfsızlaşmaları, yaptıkları işi bütünlüklü olarak kavrama ve denetleme yeteneğini öbür işçilerle birlikte yitirmeleri, Taylorizmin orijinal ilkelerinin daha sonradan geliştirilmesi olmayıp, bu ilkelerin odağında yer alıyordu. Bu nokta, fabrikalarda Taylorizmin karşına dikilen en büyük direnişin atölye işçileri kitlesinden ya da onların sendikalarından değil, orta düzey yönetici ve denetçilerden kaynaklanması gibi çarpıcı bir olguyu bir parça açıklamaktadır”.¹⁹⁶

Taylorizmin başlıca amaçlarını dört başlıkta toplanmaktadır:¹⁹⁷

1. Modern yönetimin temeli olmak üzere; bilginin yönetimce biriktirilmesi
2. Planlama aktivitesinin ayrı bir ofise alınarak kafa ve el emeği işlevlerinin birbirinden tamamen koparılması
3. Performans ile gelir arasında yeni bir ilişkinin yaratılması (çünkü kimi zaman ücretler %60 artırıldığında, performans üç katına çıkabilmektedir ve daha sonra görüleceği gibi bu olgudan Ford yararlanacaktır)
4. Her işçi için iş yükünün yönetimce belirlenmesi

Kumar’a göre dikkati en fazla çeken de bilgisayarların sürüp giden gelişiminin bizzat bilgisayar profesyonellerini Taylorizasyona maruz bırakmasıdır. Bilgisayar işi, görevlerin tasnifi ve bölünmesi şeklindeki bildik örüntüyü izlemiş, bu da gitgide, büyük bir çalışanlar kitlesi açısından rutinleşmiş işlere ve küçük bir tasarımcılar ve araştırmacılar grubu açısından yüksek derecede uzmanlaşmış işlere yol açmıştır. İlk sistem analistleri programcılardan ayrılmış; bu yazılım programlarını tasarlayanlar ile uygulamaya koyanlar arasındaki önemli

¹⁹⁶ aktaran, a.g.e.,s.34: Lash&Urry, 1987

¹⁹⁷ BELEK,s.46

bir ayrımı işaretlemiştir. Daha sonra programcılar kendilerini, büyük ölçüde tekrara dayalı kodlamayla meşgul olan daha rutin işletimciler sınıfından ayırmışlardır. Şimdi yaratıcılığın tamamı, daha sonra programcılar tarafından basitçe işletilebilecek olan program “paket”lerinin-ücret bordrolarının hesaplanması gibi- tasarlanması ve hazırlanmasına kaymıştır. Bilhassa bilgisayar programcılarının vasıfsızlaşması, otomasyona uğramış bürolarda beyaz yakalı işçilerin genel vasıfsızlaşmasıyla birlikte alındığında, Morris-Suzuki'nin “yarı vasıflı bilgisayar işçisi”ni geleceğin tipik işçisi olarak betimlemesine yol açmıştır.¹⁹⁸ Webster ve Robins'e göre bu : “Bir çok bilgisayar işçisi yalnızca vasıflılık halesine sahip: Gündelik olarak yaptıkları iş, uzmanlaşmış bir katiplik emeğinden birazcık daha fazla bir şeydir.”¹⁹⁹

Genel hatlarıyla bakıldığında işgücünün vasıf ve özerklik açısından artış kaydetmekte olduğundan kuşkulamak için gerekçelerimiz vardır. Taylorizm egemen ilke olarak kaldığı ölçüde, enformasyon teknolojisinin işgücünü proleterleştirme kapasitesi, profesyonelleştirme kapasitesinden daha büyüktür. Bu süreç daha fazla sayıda öğrenim görmüş ve daha eğitilmiş bir işgücünün ortaya çıkmakta olduğunu gösteren meslek istatistikleri tarafından etkin bir şekilde gizlenebilir. Diploma düşüklüğünün –yani aynı işler için daha yüksek nitelikler talep edilmesinin- artışı ve buna benzer bir iş etiketleri enflasyonu ve mesleklerin kendi kendilerini överek reklam etmeleri süreci, daha “bilgili” bir toplumun gelişmekte olduğu yönünde oldukça hatalı bir izlenim yaratabilir.²⁰⁰

Ritzer'e göre de Taylor, “kafa” emeğiyle “kol” emeğini birbirinden ayırmıştır. Geçmişte kalifiye işçi her ikisini de yapıyordu. Taylor ve yandaşları bu kalifiye işçilerin kafalarındaki incelediler, sonra bu bilgiyi herkesin öğrenip yapabileceği basit, kafa çalıştırmayı gerektirmeyen rutinlere dönüştürdüler. Böylece işçilere sürekli tekrar ettikleri “kol” emeğinin dışında fazla bir şey kalmadı. Bu ilke, McDonaldlaştırıcı toplumun, insanın yerine insansız teknolojiyi geçirme çabasının temelinde hala varlığını korumaktadır.²⁰¹

Murphy, *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri (2000)* başlıklı incelemesinde Taylorizmi şöyle değerlendirmektedir; “Taylor da görüşlerini bir karışıklık döneminde “küçük

¹⁹⁸ aktaran, KUMAR ,s. 39: Morris-Suzuki, T., “Capitalism in the Computer Age”, *New Left Review*, 160, 1986

¹⁹⁹ aktaran, a.g.e.,s.39:Webster, F., Robins, K, *Information Technology: A Luddite Analysis*, Norwood, NJ, Ablex Publishing Corp., 1986

²⁰⁰ KUMAR,s. 39

²⁰¹ RITZER, s.220

işyeri”, fabrika lehine tedricen terk edilmeye başlandığında, kaleme almıştır. Fakat bu değişme, pratikte bulunmayan yönetim uygulamalarını gerektiriyordu. Mühendislik eğitimi almış olmasından ötürü Taylor, fiziğin yasalarının işyerini düzenlenmesi için kullanılabileceğini öne sürdü. Ürettiği şey “basamak zinciri” işbölümü diye de anılan, günümüzün pek çok örgütünde bulunan bir fonksiyonel işbölümü açıklamasıdır. Fransa’da Henry Fayol, Taylor’ın işyeri anlayışını genişleterek geliştirdi. Ancak, Taylor gibi Fayol da, fabrikanın canlı bir yapıya benzediğine ve bu nedenle her işçiye, bu organizmanın bekasına katkıda bulunan bir eşsiz görev tahsis edilmesi gerektiğine inanıyordu. İş planı, buna göre, örgütsel ihtiyaçlar ve doğa yasaları tarafından belirlenir. Taylorizm taraftarlarına göre, işi yapıya kavuşturacak “en iyi yöntemi” keşfetmek mümkündür. Gayet tabii, bilim bu planın temelini teşkil eder.²⁰²

İnsani ihtiyaçlardan çok, organizasyona öncelik verilmesi Taylorizme has değildir. İnsani ilişki teorisyenleri, bilimsel yönetime sempati ile bakıyor ve “insani unsur” işyerine sokmaya çalışırken, esasen isteksizce yönetimin ayrıcalığına meydan okuyorlardı. Başka bir deyişle, toplumsal bir şey ise de, bir soyut sistem olarak işyeri imajı muhafaza ediliyordu. 1950’lerde “nesnelere yönetim”le beraber sibernetiğin doğuşuyla birlikte, işin insani yanı organizasyonel öngerekliliklerce daha da karanlıkta bırakıldı. Herzberg, Maslow ve McGregor gibi yazarlar bile (hümanist yönetim teorisyenleri denilen teorisyenlerin çekirdeğini oluştururlar) işi psikolojik bir şey diye gördüler ve dolayısıyla, işin geleneksel yapısı asla ciddi biçimde sorgulanamadı. Bu hümanistlerden her biri, işyeri mantığını tahrif etmeksizin, işçileri işlerine adapte edecek şemalar öne sürdüler. Çünkü organizasyonun aklın ve kontrolün mekanı olacağını varsayıyorlardı.²⁰³

“Yönetim ve Organizasyon” kuramlarıyla ilgili eserlerimizde, Taylor hakkındaki vurgulanan görüşler şöyledir; Taylor’un örgüt kuramına en büyük katkısının *iş dizaynı ve standartlaştırma ile fonksiyonel formenlik* kavramı olduğu konusunda görüş birliği olduğu söylenebilir.²⁰⁴ Taylor’un en büyük katkısı bilimsel ilkeleri yönetsel sorunlara uygulamaya çalışmasıdır.²⁰⁵ Koçel, kitabının 8. ve 9. baskılarına, *AD Business(1998)* adlı yayında yer alan “*Taylorizm Gerçekten Öldü mü?*” başlıklı makalesini eklemiştir. Koçel söz konusu makalede

²⁰² s.108

²⁰³ a.g.e., s.108

²⁰⁴ KOÇEL, s.199; EFİL,İ., *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*, Alfa Yayınevi, 6.Baskı,İstanbul, 1999, s.30-32

²⁰⁵ CAN, H., *Organizasyon ve Yönetim*, Adım Yayıncılık, Ankara,1991, s.43; DİNÇER, Ö., FİDAN, Y., *İşletme Yönetimi*, 1.baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım AŞ., İstanbul, 1996, s.118

özete; Taylorizmin öldüğü ya da sonunun geldiği gibi yorumlara katılmadığını, ancak evrime ve günün koşullarına göre yoruma uğradığını, Taylor yaklaşımının her türlü verimlilik anlayışının temeli ve Taylorizmin bir alt yapı olduğunu vurgulamaktadır. Taylor'un fikirlerinin zaman içinde test edile edile geliştirildiğini, zenginleştirildiğini yazar şöyle örneklendirmektedir; “günümüz SOP’leri (Standart Operating Procedures- Standart İş Yapma Prosedürleri) Taylorizmin öngördüğü “iş tarif etme ve parçalara ayırma” anlayışının devamı değil mi?, Bugün pek çok işletmenin neredeyse harcadığı parayı düşünmeyecek kadar benimsediği eleman seçme yöntemleri (psikoteknik testler, diğer sistematik seçim yöntemleri) evrime uğramış bir Taylorizasyon uygulaması değil midir?, Bugün “insana yatırım” anlayışına dönmüş eğitim ve geliştirme faaliyetlerinde Taylorizm’in izi yok mudur?”.²⁰⁶

Kısaca, yönetim ve organizasyon kitaplarımızda, Taylor’un yönetim bilimi ve ilkelerine yaptığı olumlu katkılardan ağırlıklı söz edilmektedir. Eleştirel bakış açısı neo-klasik kuram çerçevesinde ele alınmakta, Taylor’un yönetim düşüncesinin pek de değişmeden günümüze taşındığı şeklinde yukarıda yer verdiğimiz eleştirilere ise literatürümüzde çok sık rastlanmamaktadır.

²⁰⁶ KOÇEL, s.197-198

2. BÖLÜM

POSTMODERNİZM

Çalışmanın 1. bölümünde modern sonrası toplum kuramları *bir dönem olarak* ele alınmış ve bu kuramların örgütler ve örgüt kuramlarındaki izdüşümleri tartışılmıştır. 1. bölümde sözü edilen post-modern paradigmların, daha çok sosyolojik ve ekonomik perspektiflerde de olsa örgüt çalışmalarına kaynaklık ettiği ve aynı zamanda yönlendirici olduğu söylenebilir.

1. bölümde ele alınan (post-modern) kuramların ‘tanıdık, genel kabul görmüş, *modernist* bakış açısı ve *modern bilim*in yöntemleriyle oluşturulduğunu, *örgütler* hakkında düşünmenin ve fikir üretmenin de birer kaynağı olarak akademik topluluklarda “meşru” kabul edildiğinden anlıyoruz. Örneğin; Drucker, Toffler, Bell gibi yazarların eserlerine atıflar yönetim ve örgütlerle ilgili çalışmalarda sıkça gözlenmektedir. Bir kaç kez vurgulandığı gibi, söz konusu kuramlar postmodernizm kapsamına girse de, bütün bu post’lar modernin *bir devamı, bir aşaması* olarak, modernizmle ve onun düşünme pratikleriyle bağlantısını koparmayan, bir anlamda modernist bakış ve yaklaşımla postmodern durumu –modernin sonrası- olarak dönemselleştirmeye çalışan kuramlar olarak düşünülebilir. Ancak modern sonrası paradigmalardan *postmodernizm*, diğerlerinden ayrılan ve oldukça önemli ve dramatik farklılıklar taşıyan bir [söylem]²⁰⁷ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda *postmodernizm* paradigması ayrı bir bölüm olarak ele alınmıştır.

Çalışmamızda, ilk olarak postmodernizmin dönemsel olarak ortaya çıkışı, kökenleri ve gelişimi modernizm/postmodernizm karşılaştırmasıyla sunulacaktır. Daha sonra ise postmodernizmin, modernizmden bir anlamda kopuşa, kırılma noktasına veya yeni bir düşünme biçimine mi işaret ettiği tartışmalarına ve aynı zamanda modern bilime getirdiği eleştirilere, söylemlerine, özelliklerine ve *epistemolojik* konumuna yer verilecektir. Daha sonraki bölümde de bu paradigma çerçevesinde örgüt kuramı ve örgüt çalışmaları ele alınacaktır.

²⁰⁷ ‘söylem’; içinde hem açıklama iddiasında olan kuramları hem de ideolojileri barındırmaktadır.

Bu bölümün temel soruları şunlar olacaktır;

Postmodern toplum paradigması “toplum”u nasıl açıklamaktadır?

Postmodern paradigmanın “bilim” anlayışı ve modern bilime yönelik eleştirel yaklaşımı nedir?

Bu sorulara yanıt bulabilmek için izlenecek yöntem ;

- Postmodern söylemin “modernizm”e bakışını değerlendirmek için; modern, modernite ve modernizm kavramları, modernleşme sürecinin belirleyicileri ve modernizm tartışmalarının içinde yer alan kuramsal bakış açıları özetle ele alınacaktır. Çünkü postmodern söylemin kavranması ve açıklanmasına yönelik her türlü girişim modernizmle olan bağıni belirtmeksizin temelsiz kalacaktır. Dolayısıyla bu çaba son bölümde örgüt kuramına ve örgüt çalışmalarına modernist/postmodernist bakışın açıklanmasında bize yardımcı olacaktır.
- Postmodernizmin kökenleri, gelişimi ve bugüne taşıdığı iddialar ortaya konularak, postmodern söylemle birlikte anılan yazar ve düşünürlerin, “toplum”u postmodern perspektifte nasıl tanımladıklarına ve bu “toplum”un özelliklerine yer verilecektir. Bu da bize örgütlere postmodern yaklaşımların anlaşılmasına ve “söylem”lerinin örgüt çalışmalarında, kuramsal çerçevede ve uygulama alanında nasıl ele alındığını ortaya koyabilmemize yardımcı olacaktır. Böyle bir sistematik izlemezsek, yani modernizme ve postmodernizme göndermede bulunmadan “postmodern söylemin” örgüt çalışmalarında yansımalarını dile getirmek açıklayıcı olamayacaktır. Böylece *örgütlere postmodern yaklaşımların akademik zeminde nasıl karşılandığı*, bu konuda, başlangıç dönemlerinden günümüzde süre giden tartışmaların (karşı/yandaş tüm taraflarıyla) geldiği nokta, mümkün olduğu kadar sergilenebilecektir.
- Diğer taraftan postmodernist söylemin en önemli belirleyici özelliklerinden birisi de modern bilime getirdiği radikal eleştirilerdir. Bu eleştirileri vurgulamak için modern bilimin doğuşu, gelişimi ve epistemolojisini -kapsayıcı olmama riskini de göze alarak- özetlemenin yararlı olacağı düşünülmüştür.

2.1. Modernizm, Modernite, Modernleşme

“Modernlik” ve “modernizm” kimi zaman birbirinin yerine kullanılabilen, kimi zaman farklı anlamlar verilen terimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kumar ikinci yolu izleyen bir akademisyen olarak değerlendirilebilir. *Modernlik* terimi modern dünyayı doğuran değişimlerin hepsini (*düşünsel, toplumsal ve politik*) kapsamaktadır. Yazar, *modernizmi* ise 19.yy’ın sonunda Batı’da ortaya çıkan bir kültürel hareket olarak değerlendirmekte ve sorunları daha da karmaşıklaştırmayı göze aldığını belirterek, modernizmi bir açıdan modernliğe karşı gelişen eleştirel bir tepki olarak yorumlamaktadır.²⁰⁸ Modernizm, özgül bir modernleşme süreci tarafından yaratılan modernite koşullarına sıkıntılı ve yalpalayan estetik bir cevap olarak da tanımlanmaktadır.²⁰⁹

Modern, modernizm, modernite gibi kavramların açıklanmasında ve yorumlanmasında farklılıkların yanında, bu kavramların tarihsel olarak başlangıç noktalarının da farklı sunulduğu dikkati çekmektedir.

Modern sözcüğünün etimolojisine baktığımızda, Latineden yaratılmış bir sözcüktür. Modo’dan (“son zamanlar”, “tam şimdi”) gelen modernus, ilk olarak İsa’dan sonra 5.yy sonunda antiquus’un karşıt anlamı olarak kullanılmıştır. Daha sonraları, bilhassa 10.yy’dan sonra modernitas (modern zamanlar) ve moderni (bugünün insanları) terimleri de yaygınlık kazanmıştır.²¹⁰

Terim olarak “modern”in yukarıda vurgulandığı gibi gerilere giden bir tarihçeye sahip olduğunu belirten Harvey, [Habermas’ın “modernite projesi”]²¹¹ olarak andığı kavramın aslında 18.yy’da belirlediğini dile getirmektedir. Bu proje, Aydınlanma düşünürlerinin nesnel

²⁰⁸ KUMAR, s.88,

²⁰⁹ MURPHY, s.29

²¹⁰ ASLAN, S., YILMAZ, A., “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, *Modernite’den Postmodernite’ye Değişim*, Editör: C. Can Aktan, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s.75-95

ASLAN YILMAZ, s.75

²¹¹ Habermas’ın 1980’de Frankfurt şehrinin verdiği Theodor W. Adorno ödülünü alırken yaptığı ve daha sonra “*Modernity-An Incomplete Project*” başlığıyla yayınlanan konuşması, bugün yürütülen modernizm tartışmalarında önemli bir yer tutar. Habermas bugün tanımladığımız anlamdaki modernizmin Aydınlanma düşünürleri tarafından, 18.yy ortaya atıldığını, amacının hem objektif bilim, evrensel ahlak, hukuk ve sanatın kendi iç mantıklarına göre gelişmesini sağlamak, hem de bunların herkes tarafından öğrenilmesine imkan tanıyarak, öğretilerinin kişilere kazandıracağı birikim sayesinde, güncel yaşamı daha mantıklı ve zengin kılmak olduğunu öne sürer. Daha fazla bilgi için bkz. D.Doltaş, *Postmodernizm ve Eleştirisi: Tartışmalar, Uygulamalar*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.56

bilimi, evrensel ahlak ile hukuku, kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme konusunda gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabadan ibarettir”.²¹²

Bertrand Russel *Batı Felsefesi Tarihi* adlı eserinde “modern” adı verilen dönemi orta çağ düşüncesinden çok ayrı bir genel zihin yapısı olarak ikiye ayırmıştır:

1-Kilisenin azalan otoritesi

2-Bilimin artan otoritesi

Russel, kilise otoritesinin dediklerinin hiçbir zaman ve kesin olarak değiştirilemeyeceğini ileri sürdüğünü, bilimin otoritesininse ortaya koyduklarında, ihtimallik temelinde ihtiyat payı bıraktığını ve onları değişime açık saydığından söz etmektedir. Böyle bir durum ortaya, ortaçağ dogmacılığından çok ayrı bir zihin mizacı çıkarmaktadır. Düşünüre göre, orta çağa karşıt olarak oluşan modern düşüncenin coğrafi çıkış noktası ise Rönesans denen deviniyle İtalya’da başlamıştır ve modern dünyayı eski çağdan ayırt eden hemen her şey, 17.yy’da gösterişli atılımlar yapan bilime yüklenebilir.²¹³

Harvey ise, modernizmin (henüz bütünüyle yazılmış ve açıklanmış olmayan) karmaşık tarihsel coğrafyasının, modernizmin tam olarak ne olduğu konusunda yorum yapmayı bir kat daha güçleştirdiğini vurgulamaktadır. Ona göre, insanın kendisini nereye ve hangi zamana yerleştirdiğine bağlı olarak modernizm bütünüyle farklı görünmektedir. Çünkü hareket bir bütün olarak, genellikle bilinçli bir biçimde hedeflenip kavranan *evrenselci* bir konuma sahip olsa da, bir yandan da “güçlü bir mekan” duygusuyla verimli bir bağı olan *seçkin* bir [“avangard sanat”]²¹⁴ fikrine de kıskançça sarılmaktadır. Yazara göre modernleşme düşüncesinde amaç; “özgür ve yaratıcı biçimde çalışan çok sayıda bireyin katkıda bulunduğu bir bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yolunda kullanmaktır. Doğa üzerinde bilimsel hakimiyet, kaynakların kıtlığından, yoksulluktan ve doğal afetin rastgele darbelerinden kurtuluşu vaat etmektedir”.²¹⁵

Şaylan, Batı’nın son üç yüzyıllık tarihini modernite çağı olarak nitelemenin mümkün olduğundan söz etmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında, 16.yy’da başlayan ve 20.yy’a kadar

²¹² HARVEY, , s.25

²¹³ RUSSEL, B., *Batı Felsefesi Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 1997, s.233-273

²¹⁴ Öncü sanat. Bkz. TDK sözlüğü

²¹⁵ HARVEY,s.25

süren dönem ve bu dönem içinde ortaya çıkan belli bir dönüşüm (Batı Avrupa'nın dönüşümü) modernleşme süreci olarak adlandırmaktadır.²¹⁶ Giddens ise modernliğe yaklaşımında, basitçe; 17.yy'da Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan *toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine* işaret etmektedir. Giddens bu yaklaşımıyla, modernliği belirli bir zaman süreci ve coğrafi çıkış noktasıyla ilişkilendirmekle birlikte, modernliğin temel karakteristiklerini de “şu an için bir kara kutu içinde dikkatlice istiflenmiş olarak bir kenara bırakmaktan” yana olduğunu ifade etmektedir.²¹⁷

Modernleşme sürecinin etiği; insancılık (hümanizm), özgürlük ve eşitlik gibi değerler üzerinde kurulmaktadır. Bu çerçevede içinde kapitalist dönüşüm, Reformasyon, Rönesans ve Aydınlanma çağı olarak değerlendirilebilmektedir. Modernleşme düşüncesi, bir aydınlanma projesi olarak *sürekli ve doğrusal bir ilerleme anlayışı* üzerine oturmaktadır. Akıl ve bilim sürekli ilerlemenin motorudur ve bu bağlamda Aydınlanma düşüncesinin [teleolojik]²¹⁸ özellik taşıdığı söylenebilmektedir. Yani ilerlemenin, tarihin ileriye doğru akmasının bir nihai ereği vardır; sözü edilen bu nihai erek, ideal toplum düzeni olarak belirlenmektedir. Kuşkusuz Aydınlanma düşüncesinin farklı paradigmalara göre bu ideal toplum düzeninin tanımı da farklılık göstermektedir.²¹⁹

Modernliğin ortaya çıkardığı dönüşümleri vurgulayan Giddens (1994), modern yaşam tarzlarının bizi bütün geleneksel toplumsal düzen türlerinden eşi görülmedik bir biçimde söküp çıkardığından söz etmektedir. Yazara göre, modernliğin getirdiği dönüşümler hem yaygınlıkları hem de yoğunlukları açısından önceki döneme özgü değişim biçimlerinin çoğundan daha etkilidirler. *Yaygınlık* düzleminden bakıldığında bu dönüşümler küresel düzeyde toplumsal bağlantı biçimleri kurulmasında etkili olmuşlardır; *yoğunluk* açısından ise günlük yaşamımızın en özel ve kişisel özelliklerini değiştirme aşamasına gelmişlerdir.²²⁰

²¹⁶ ŞAYLAN, ,s.43

²¹⁷ GIDDENS, A., *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994 , s.9

²¹⁸ Evreni amaçlarla sonuçlar arasında bir ilişkiler sistemi olarak gören kuram. Bkz. TDK sözlüğü

²¹⁹ ŞAYLAN, s. 44-92

²²⁰ GIDDENS , s. 12

2.1.1. Modernleşme Sürecinin Belirleyicileri

Daha önce de vurgulandığı gibi modernizmin tarihsel olarak başlangıç noktalarında ve modernleşme sürecini açıklamadaki farklı yaklaşımlar dikkate alındığında, modernleşme sürecinin belli başlı yapı taşları da çeşitlilik göstermektedir. Modernleşme sürecinin ele alındığı metinlerde genellikle, *rasyonellik, tarihin ileriye doğru aktığı fikri, insan aklına ve bilimsel düşünceye inanç, sanayileşme* gibi kavram ve olguların altı çizilebilir. Bunlara daha yakından baktığımızda modernleşme süreci içindeki işlevlerini şöyle ifade edebiliriz:

Modernleşme sürecinin belirleyici özelliklerinden birisi; insana ve insan aklına duyulan sınırsız güvendir. Bu güven aynı zamanda modernitenin tarih anlayışını da tanımlamaktadır. Bunu kısaca sürekli ilerlemeci tarih anlayışı olarak irdelemek mümkün görünmektedir. Burada insanın aklını kullanıp, sürekli olarak doğa ve kendisi ile ilgili bilgisini artıracak varsayılmaktadır. Sürekli artan bilgi, insana doğayı ve doğanın bir parçası olan toplumu, kendi çıkarlarına uygun olarak sürekli yeniden kurmasına olanak sağlayacaktır; böylece tarih de sürekli olarak ileriye doğru akacaktır. Bunu modernite "*insanın yücelmesi*" olarak yorumlamaktadır.²²¹

Rasyonel toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve rasyonel düşünce tarzlarının gelişmesi de modernleşme sürecinin diğer bir belirleyici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Harvey'e göre modernleşme; efsanenin, dinin boşnancın akıldışılığında, iktidarın keyfi kullanımından ve kendi insan doğamızın karanlık yanından kurtuluşu vaat ediyordu. Ancak bu tür bir proje aracılığıyla bütün insanlığın *evrensel, sonsuz ve değişmez* nitelikleri ortaya çıkarılabildi. Aydınlanma düşüncesi ilerleme fikrine kucak açmış, modernitenin savunduğu o tarih ve gelenekle kopuşu aktif biçimde hedeflemiştir. İnsanlığın ilerlemesi adına, insan yaratıcılığını, bilimsel keşifleri ve bireysel mükemmeliyeti alkışladığı ölçüde, değişim girdabını olumlu karşılamış, gelip geçici, anlık ve parçalanmış olanı, modernleşme projesinin gerçekleştirilebilmesi açısından zorunlu bir koşul gibi görmüştür.²²²

²²¹ ŞAYLAN, s.44

²²² HARVEY, s.26

Kumar, modernleşme sürecinin belirleyicileri arasında Fransız Devrimi'nin modernliğe karakteristik biçim ve bilincini kazandırdığını, ancak maddi [tözünü]²²³ de Sanayi Devriminin sağladığını ileri sürmektedir. Yazar, bu aşikar noktanın modernlik üzerine kaleme alınan literatürde çok ender kabul edilmesini ilginç bulmaktadır. Bunun sebebini de modernliğe ilişkin olarak yazılanların bir çoğunun sosyologlardan ziyade felsefeciler ve kültür tarihçileri tarafından yazıldığına bağlamakta, modernliğin genellikle düşüncelere dair bir olay, bir ideoloji, kültürel bir üslup olarak görüldüğünden söz etmektedir. Modern dünyayı, onun aynı zamanda sanayi dünyası olduğunu hesaba katmaksızın düşünmek mümkün müdür? sorusunu yönelten yazar, modernliğin ancak 18.yy sonuna doğru İngiliz Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışıyla maddi biçimine büründüğünü savunmanın akla yatkın geldiğini şöyle açıklamaktadır:

“Modernlik aynı zamanda devrimin işareti olan önce –ve- sonra niteliğine sahiptir. Sanayi Devrimiyle birlikte modernliğin niteliği çağdaşlarınca git gide bariz bir şekilde görülmeye başlandı; bu durum o dereceye vardı ki, insanlığın tarihindeki önemli tek bölünmenin sanayi öncesi medeniyet ile sanayi medeniyeti arasındaki bölünme olduğu düşünölmeye başlandı. Böylece, modernlik ve devrim arasındaki bağlantı, politik ya da düşünsel alanda da kendisini ortaya koyar. Modernliği sanayicilikle bağlantılandırmak için zorlayıcı bir gerekçe var. Batı toplumu, yalnızca sanayileşme ile birlikte gitgide belirginleşen bir şekilde dünya medeniyeti haline geldi. Bir bütün olarak dünya, modern bir toplum olmanın sanayileşmiş bir toplum olmak anlamına geldiğini gittikçe aşikar bir şekilde görmüştür. Modernleşmek sanayileşmektir. Yani Batı olmaktadır. Modernliğin doğuşu, modernlik konusundaki modern düşüncesi, yani bizim modernlik düşüncemizin genellikle 17.yy'da doğduğu düşünölmür. J.B. Burry, bu türün en iyi ve en berrak çalışmalarından birinde, “Modern tarih 17.yy'da başlar” demektedir. Bu görüşe göre, bu yoldaki kilometre taşları da açıkça görölebilir. Bu kilometre taşları; Montaigne'in *Denemeler*'i (1580), Francis Bacon'ın *Advancement Of Learning* (1605) ve *Novum Organon*'u (1620) ve Descartes'in *Metot Üzerine Söylev*'i (1637) gibi eserlerde bulunur. Modernlik, 18.yy'dan bu yana uzanan dönemde Batı toplumlarındaki ekonomik, teknolojik, politik ve bir çok açıdan düşünsel yaratımlara gönderme yapar.

²²³ Değişenlerin özünde değişmeden kaldığı varsayılan idealist kavram, cevher, kök, asıl. Bkz. TDK sözlüğü

Bu durumda ‘modernleşme’; bu modernliğin yaratıldığı ve böylelikle öbür Batılı olmayan toplumlar tarafından taklit edilebilir hale getirildiği süreç olduğu düşünülebilir.”²²⁴

Harvey’e göre iktisatçı Schumpeter’in [‘yaratıcı yıkma’]²²⁵ imgesi de, moderniteyi anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü ‘yaratıcı yıkma’ modernist projenin uygulanmasının karşılaştığı pratik ikilemlerden türemiştir. Daha önce yapılmış olan çok şeyi yıkmaksızın yeni bir dünya nasıl yaratılabilirdi? sorusunu yönelten yazar, “Goethe’den Mao’ya kadar uzanan bir çizgide bir çok modernist düşünürün işaret ettiği gibi, yumurtaları kırmadan omlet yapmak düpedüz olanaksızdır”²²⁶ yorumuyla da ‘yaratıcı yıkma’ nın modernleşme sürecindeki önemine dikkat çekmektedir.

Kapitalist gelişme süreçlerini anlayabilmek için yaratıcı yıkma imgesine başvuran Schumpeter’in bakış açısına göre, bir kahraman figürü olan girişimci, ‘yaratıcı yıkma’ nın en önemli unsurudur. Çünkü teknik ve toplumsal yeniliğin sonuçlarını en uç noktalara kadar taşımaya hazırdır. İnsanlığın ilerlemesi de ancak bu tür yaratıcı kahramanlık sayesinde güvence altına alınabilir. Schumpeter için ‘yaratıcı yıkma’, hayırlı sonuçlar doğuracak bir kapitalist gelişmenin ilerici [leitmotifi]²²⁷ idir.²²⁸ ‘Yaratıcı yıkma’, yeni ve daha iyi ürünleri üreten firmaların eski ürünleri ve onları üreten firmaları tasfiye etmesi, bu yolla yeni teknolojilerin üretim sürecine dahil edilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Sürekli büyümeyi ve gelişmeyi sağlamak için yapılan yeni icatlar yenilikler nedeniyle eski bir çok şeyi ortadan kaldırırken toplum dönüşmektedir.²²⁹ Drucker’a göre Keynes de dahil olmak üzere klasik ekonomistler “yenilik”i ekonomik sistemin dışında görmüşlerdir. “Yenilik”in ekonominin

²²⁴ KUMAR, s.104-206

²²⁵ Denge iktisadında kar, her ne kadar riski üstlenmenin bir ödülü olarak görülüyor idiyse de makul bir açıklaması yapılamamaktaydı. Schumpeter’in teorisi bu konuya açıklık getirmektedir. Ona göre kapitalizmin başarısı girişimcilerin ortaya çıkmasına imkan veren koşulları yaratmasına bağlıdır. Girişimciler yeni ürünler yaratarak veya eski ürünleri yeni bir şekilde bir araya getirerek refahın artmasına yardımcı olurlar. Bunu yaparken geçici tekeller kurarlar. Buna Schumpeter yaratıcı yıkma demektedir. Eğer tekeller engellenirse girişimciler yeterli kar elde edemeyeceklerdir. Bu, onların yenilik için kaynak (araştırma-geliştirme için) ayırmamaları demektir. Daha fazla bilgi için Bkz. Ö.DEMİR, “Joseph A. Schumpeter: Hayatı, Eserleri ve Katkıları”, AÜ, SBF Dergisi, Cilt:50, No:1-2, Ocak-Haziran 1995

²²⁶ HARVEY, s.29

²²⁷ Almanca bir sözcük; ana, kılavuz kavram. Bkz. The Oxford English-Turkish Dictionary, ABC Kitabevi, İstanbul, 1990

²²⁸ HARVEY, s.30

²²⁹ DEMİR, s.165

üzerinde depremin, savaşın veya iklimin herkes tarafından bilinen derin etkisi gibi bir etki yarattığı kabul edilmiş, ancak ekonominin önemli bir parçası olarak görülmemiştir. Schumpeter ise yeniliğin ve dolayısıyla girişimcinin rolünün *modern* ekonomilerin özü olduğu konusunda ısrar etmiştir.²³⁰

Diğer taraftan 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren modernizmin büyük ölçüde kentsel bir olgu olduğu dile getirilmektedir. Harvey'e göre kırdan kente yoğun bir göçle ortaya çıkan kentsel büyüme, sanayileşmeyle, makinalaşmayla, mimari çevrede devasa bir değişimle ve kentsel politik hareketlerle huzursuz ve karmaşık bir ilişki içinde varlığını sürdürmektedir. "Dev ölçekte kentleşmenin psikolojik, sosyolojik, teknolojik, örgütsel, politik sorunlarıyla başa çıkma konusundaki acil ihtiyaç, modernist hareketin fişkırmasına yol açan bir topraktır" diyen Harvey'e göre modernleşme aynı zamanda kentleşme sanatıdır.²³¹

Başka bir açıdan modernite; Max Weber tarafından formüle edilen tarihsel bir dönemi ifade eden de bir kavramdır. Weberci anlamda modernite, feodaliteyi ya da orta çağları izleyen, aklın öncelik aldığı tarihsel dönemi ifade etmektedir.²³²

Modernlik 20.yy'ın kapanış yıllarında yaşayan herkesin görebileceği iki yönlü bir olgudur. Modern toplumsal kurumların gelişimi ve bunların dünya çapındaki yaygınlığı, insanoğluna güvenli ve çok hoş bir yaşamın tadını çıkarması için modernlik öncesi sistemlerin herhangi bir çeşidinden çok daha fazla fırsat yaratmış durumdadır. Fakat modernliğin, bu yüzyıl içinde iyice belirginleşmiş olan karanlık yönü de vardır. Genelde modernliğin "fırsat yönü" en etkili biçimde toplum biliminde klasik kuramcılar tarafından vurgulanmıştır.²³³

Ancak, Marx ve Durkheim modern çağı sorunlu bir dönem olarak görmüşlerdir. Fakat her ikisi de modern çağın sağladığı olumlu olanakların onun olumsuz karakteristiklerine daha ağır bastığına inanmışlardır. Marx, sınıf mücadelesini kapitalist düzen içindeki temel bölünmelerin kaynağı olarak görmüş; ama, aynı zamanda daha insancıl bir toplumsal sistemin ortaya çıkışını düşlemiştir. Durkheim, endüstriyalizmin daha çok yayılmasının, iş bölümü ve ahlaki bireyciliğin birleştirilmesiyle bütünleşmiş, uyumlu ve doyurucu bir toplumsal yaşamı kuracağını inanmıştır. Max Weber ise toplum bilimin bu üç kurucusu arasında en kötümser

²³⁰ DRUCKER, P.F, "Schumpeter, and Keynes", *Forbes*, Vol.131, pp.124-125, May, 1983

²³¹ HARVEY, s.40

²³² ŞAYLAN, s.22

²³³ KUMAR, s.106

olanıdır. Modern dünyayı, maddi ilerlemenin, yalnızca bireysel yaratıcılığı ve özerkliği ezen bir bürokrasinin genişlemesi pahasına elde edildiği paradoksal bir ortam olarak görmüştür.²³⁴

Jeannierre'ye göre de modern olmak, artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir. Bu mantığın dört ayrı alanda –*fiziksel, toplumsal, siyasal ve kültürel*- analiz edilmesi yazara göre yalnızca en kolay olmakla kalmaz, zorunludur da.²³⁵

2.1.2. Moderniteye Geçişi Belirleyen Dört Devrim

Bilimsel Devrim: Newton başlatmıştır ve evrensel yerçekimi kanununu keşfederek iki dünya görüşü arasındaki kopuşu belirlemiştir. Kopuştan önce insan, Tanrının düzenli ve ölçülü bir şekilde yarattığı sonlu ve hiyerarşik bir dünyada, doğalla tanrısal arasında bir aracıdır. İçinde insanın doğadan koptuğu ve yeniden bulmaya çalışacağı bölünmüş dünya, bu simgesel birliğin yerini almıştır. Bundan böyle, fiziksel evren; mekanik olarak düzenlenmiş, determinizme boyun eğen ve insanın, yasalarını keşfetmek zorunda olduğu bir evren olarak görünmektedir.²³⁶ Modern düşüncenin oluşumu Newton'un zirveye ulaştırdığı bilimsel devrime bağlanınca doğal olarak mekanistik dünya görüşü modernizmin bir parçası haline dönüşmektedir. Modernizm bu anlamda toplumsal bir teori olarak kabul edilebilir. Tarihten ekonomiye kadar her toplumsal olgu ve düşünceye etki eden modernizmin, doğrusal toplumsal gelişme anlayışı, mekanistik yasalarla uyumlu çalışır.²³⁷

Siyasal Devrim: Siyasal devrimde kopuş, modern demokrasinin önce İngiltere ve Amerika'da, ardından da Fransa'da belirliğiyle damgalanır. Burada yenilik, demokrasinin ötekiler arasında yalnızca bir yönetim biçimi olmayı bırakıp, devletin tek rasyonel biçimi haline gelişidir. Artık *modern devlet* ancak *demokratik devlet* olabilir.

²³⁴ a.g.e., s.104-206

²³⁵ JEANNIERE, A., "Modernite Nedir?", *Modernite Versus Postmodernite*, Derleyen: Mehmet KÜÇÜK, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, s.16-21

²³⁶ a.g.m., s. 17

²³⁷ DULUPÇU, S., "Mekanistik dünya Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım", CBÜ, İİBF, Yönetim ve Ekonomi, Sayı:4, 1998, s.113-116

Kültürel Devrim: Kültürel devrim, yeni fiziksel dünya görüşünün içine çok güçlü bir şekilde kök salan bir düşünce hareketidir. Almanya’da *Aufklärung*, Anglo-sakson dünyasında *Enlightenment*, Fransa’da *Lumieres* olarak adlandırılmıştır. Söz konusu olan düşüncenin laikleşmesi, her alanda tüm ölçütlerin rasyonelleşmesidir.

Endüstriyel devrim: Endüstri devriminin safhaları, doğayla, bilimsel ve kültürel devrimlerin betimlediği yeni ilişki tipine hem eşlik eder, hem de onu yapılandırır. Özellikle endüstri alanında, “modern” kelimesinin evrimi gündelik dilde daha büyük bir açıklıkla belirlemiştir. Demiryolları şebekesinin kuruluşu, endüstri modernitesine geçişte önemli bir safha oluşturmuştur. Hala endüstri devrimi yerine, teknik devrimden söz edilebilir. Vurgu böylece teknik yapı ve onun özerkliği üzerindedir. Bu bakışta, teknik ilerlemenin, emek örgütlenmesini ve daha çok da, teknik yapının büyüyen özerkliğini olanaklı kılan dinamizme getirdiği altüst oluşlara daha az dikkat sarf edilir; bunun nihai safhası, enformasyon kullanımının, modernleşme süreci içinde enerjinin büyümesine, üzerinde hakimiyet kurulmasına ve taşınmasına eşit, hatta daha üstün bir önem kazanmasına dayanır.

Bu dört evrim birbirine bağlıdır, ama esnek bir tarzda. Her birey bunlardan farklı yoldan etkilenir. Bir alanda modern, bir başka alanda geleneksel olunabilir, iki alan birbirine bağlı da olsa. Sözelimi siyasette modern olunurken, aynı zamanda oldukça geleneksel bir üretim tarzına da bağlı kalınabilir. ²³⁸

Modernleşme sürecinin belli başlı yapı taşlarını dikkate alarak modern paradigmada toplumun özelliklerini özetlemeye çalışırsak, altını çizebileceğimiz hususları şöyle gösterebiliriz:

²³⁸ JEANNIERE, s. 18

Tablo.4 Modern Paradigmada “Toplum” un Özellikleri

Newton’un geliştirdiği mekanistik dünya anlayışı

Reformasyon, Rönesans ve Aydınlanma çağı olarak sürekli ve doğrusal bir ilerleme anlayışı

İnsan ve insan aklına duyulan sınırsız güven

Rasyonel toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve rasyonel düşünce tarzlarının gelişmesi, düşüncenin laikleşmesi, dinsel kosmoloji yerine bilimin geçmesi ve yaşama ekonominin egemen olması .

Monarşı ve oligarşilerin yıkılıp siyasal sistemlerin demokratikleşmesi

Schumpeter’in ‘yaratıcı yıkma’ imgesi

Endüstri devriminin safhalarının, doğayla, bilimsel ve kültürel devrimlerin betimlediği yeni ilişki tipine hem eşlik etmesi, hem de onu yapılandırması

Kentlerin ön plana çıkması

Yeni türde toplumsal kimliklerin (ideolojiye bağlı olarak ulusal ya da sınıfsal türden kimlikler gibi) toplumsal bütünleşmede belirleyici konuma gelmesi.

Kaynak: Çeşitli eserlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.2. Postmodernizm

Sanayi sonrası toplum kuramları, yaklaşımları ya da söylemler, İngilizce ve Fransızcada “sonrası” anlamına gelen *post* sözcüğü ile yapılan tamlamalarla ifade edilmektedir. Postmodernizm sözcüğü ise en çok karşılaşılan tanımlamalardan birisidir. Çoğu zaman da postmodernizm kavramı diğer toplumsal çözümlemeleri de kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.

2.2.1. Postmodernizmin Kökenleri Ve Gelişimi

Harvey, ekonomik, politik ve kültürel gelişmede kafa karıştırıcı bir evre açmış olan “postmodernizm” olgusunun köklerinin tarihsel olarak araştırılmasından öğrenilecek çok şeyin olduğunu belirtmektedir.

Postmodernizm, evrensel modernizmin dünyaya bakışının “yeknesaklığı”na yönelik tepkiyi meşru bir tepki olarak görmektedir. Genellikle *pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist*

eğilimli olarak algılanan modernizm, doğrusal gelişmeye ve mutlak doğrulara inançla, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlanmasıyla, bilgi ve üretimin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilir. Buna karşıt olarak postmodernizm, “kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında, heterojenliği ve farklılığı özgürleştirici güçler olarak” öne çıkarır. *Parçalanma, belirlenemezlik ve bütün evrensel ya da bütüncül (totalizing) söylemlere karşı* derin bir [güvensizlik]²³⁹, postmodernist düşüncenin temel özellikleridir.²⁴⁰

Daha önce de belirtildiği gibi postmodernizm, çağdaş entelektüel literatürde “post” önekiyle birlikte kullanılan biricik terim değildir; burada “postaydınlanmacılık”, “postpozitivizm”, “postyapısalcılık”, “postmarksizm”, “postliberalizm”, vb. türde çok sayıda terimi bunun örnekleri olarak dile getirmek mümkündür. Murphy’ye göre, adlarının, kendilerini “postmodern” diye gören ve kendilerine “postmodern” denilen yazar, düşünür veya akademisyenlerle birlikte anılmasını istemeyenler bazen “yüksek modernite”, “postendüstriyel toplum” türünde kavramlara başvururlar ve postpozitivist, postliberalist vb. kişiler olarak anılmak isterler. Murphy ayrıntıları elden kaçırmak pahasına bir genellemeye başvurduğunu belirterek, 20.yy’ın son çeyreği ve 21.yy’ın başı “*postizm*” adıyla etiketlenebileceğini ileri sürmektedir.²⁴¹

John W. Murphy “*Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*”(2000) adlı eserinde *post* öneki bu yoğun başvurunun nedenini, modernite denilen süreçte ve modern düşünce ve kültürde çok şeyin değiştiğinin göstergesi olarak yorumlamaktadır. Batı’da bu konuda ayrıntıda olmasa bile, genelde bir entelektüel mutabakatın söz konusu olduğundan söz eden yazara göre, “post” öneki her durumda, radikal bir kopuşu dile getiriyor olup olmasının hiçbir önemi bulunmaksızın bir değişmeye, nitelediği gerçekliği izleyen, fakat ondan farklı bir “gerçekliğe” ve düşünme biçimine atıfta bulunur. “Postmodernite” –kavramı *bir fiili sürece* atıfta bulunur- “anti”modernite, “non”modernite değildir, “post”modernitedir. Aynı şekilde “postmodernizm”- *bir kültüre, bir düşünme eğilimine* atıfta bulunur-“anti” veya “non”modernizm değildir, “post” modernizmdir.²⁴²

²³⁹ Postmodern söylemde, Aydınlanma projesinin dolayısıyla modernizmin (yaklaşık üç yüzyıllık bir süreç içerisinde), ilerleme, özgürleşme ve mutluluk vaat eden söylemlerine rağmen dünyada, açlık, sefalet ve cahillik içinde yaşayan insan topluluklarına hala bir çözüm bulamadığı vurguları ve yakın tarihte ise Auschwitz ve Hiroşima örnekleri güvensizlik kaynağı olarak sıkça dile getirilmektedir.

²⁴⁰ HARVEY, 1997,s.21

²⁴¹ MURPHY, s.6

²⁴² a.g.e.,s.7

Modernite farklılaşmadır; ortaçağdan farklılaşma. Modernite; ortaçağ toplumunun ve dünya görüşünün farklılaşmaya maruz kalmasının doğurduğu problemlere ve ortaçağ'ın egemen düşünce biçimlerine tepki olarak düşünülebilir. Postmodernite, moderniteden farklılaşmadır ve bu anlamda postmodernizm, modernite dönemi rasyonalizmi, modernite dönemi kartezyenizmi, modernite döneminin büyük anlatıları, aydınlanma ve kolonyalizmin 20.yy'ın ortalarından sonra çöküşünün doğurduğu dünya şartları karşısında geliştirilmiş bir tepkiler demetidir.²⁴³

Postmodern düşünce, modern düşüncenin devamı değildir, ondan farklıdır. İnsana ve onun çevresine birbirinden başka, karşıt kavramlarımı gibi yaklaşmak, dahası herhangi bir ayırmadan, sınıflandırmadan kavramsal düzeyde söz etmek postmodernler için imkansızdır. Modern düşünce ise bunun tersini yapar: özneyi nesneden, kişiyi toplumdan, yaşanan gerçeği izlenen gerçekten, sanat ürünlerini sanatsal olmayan ürünlerden ayırmak gerektiğini öne sürer. Bu ayrımı değişik kuram ve yöntemlerle yaptıktan sonra da ayırım ve sınıflandırmalardan nesnel, evrensel ve süreklimiş gibi söz eder.²⁴⁴

Düşünce tarihi içinde postmodernizm eleştirel yaklaşım düzeyinde, Batı düşüncesinin yüzyıllardır içinde bulunduğu çelişkilere, çifte standartlara, yapaylığa ve çarpıklığa dikkat çeken, dinamik ve özgürleştirici bir tavır sergiler. Bununla birlikte postmodernizm, yaklaşımı gereği kuramları reddettiği için bu düşünce biçimini benimseyenler eleştirilerini yaşama geçirmek istediklerinde açmazlara sürüklenmektedir. Diğer önemli bir başka konu da, postmodernizmin Batılı olmayan toplumlardaki algılanış ve etkileridir. Batıda çok ciddi bir özeleştirici niteliğinde olan ve büyük sıkıntılara yol açan postmodern yaklaşım, Batılı olmayan ve modernist yaklaşımın iyice anlaşılmadığı toplumlarda 'sorumsuz bir göreceliliğin' özrü olarak kullanılabilir.²⁴⁵

Postmodernizm terimi ilk kez Frederic de Onis tarafından 1930 yılında modernizme önemsiz bir tepki olarak kullanılmış olsa da, 1960'lı yıllarda New York sanat çevresinde genç ressamlar, yazarlar ve eleştirmenlerce kullanılmaya başlanmasıyla popüler olmuştur. Postmodernizm tartışmaları giderek toplum bilim ve felsefe alanlarına yayılmış²⁴⁶, 1970 ve 1980'li yıllarda

²⁴³ MURPHY, çevirenin öznünden

²⁴⁴ DOLTAŞ, s.27

²⁴⁵ a.g.e., s.28

²⁴⁶ HASSARD,J., "Postmodernism, Philosophy and Management: Concepts and Controversies", *IJMR*, June,

söylem olarak bir yoğunluk ve yaygınlık kazanmıştır.

Bir çok kuramcı, mimarının, basitçe modernizme yönelik en net tepkiyi göstermesinden ötürü değil, aynı zamanda postmodernist özellikleri en aşık haliyle sergilemesinden ötürü postmodernizmi temsil ettiğini düşünmektedir. İnsanların çoğunluğunun gündelik hayatları çerçevesinde postmodernizmle karşılaşmaları ihtimali en fazla mimari aracılığıyla gerçekleşir. Ve bizzat bu sıradanlık postmodernizm açısından önemlidir. Postmodernizm bina ve kent tasarımlarında (“planlarında” değil) “yüksek” ve “aşağı” kültür, “seçkin” sanat ve “kitle” sanatı arasındaki modernist ayrımları yıkmaya çalışır. Tek düze bir üslup yaratmak yerine “beğeni kültürlerinin” çeşitliliğini kabul eder ve bir üslup çoğulculuğu sunarak bu “beğeni kültürleri”nin ihtiyacını karşılamaya çalışır. Örneğin, Faneuil Hall Market’te sanat filmleri gösteren sinemalar ve büyük zincirlerin temsilcileri, gurme restoranları ve fast-food lokantaları, büyük moda tasarımcılarının imzasını taşıyan giyim eşyalarını satan mağazalar ile kitlesel olarak üretilmiş giyim eşyalarını satan mağazalar yan yana yer alır. *Yalnızca farklı insanların farklı şeyler isteyecekleri değil, aynı insanların farklı zamanlarda farklı şeyler isteyecekleri varsayılır.*²⁴⁷

Düşünceleriyle postmodern felsefenin oluşumuna katkıda bulunan düşünürlerin önde gelenleri olarak, Nietzsche, Heidegger, Wittgenstein, Foucault, Levinas, Derrida, Lyotard, Baudrillard, Rorty, Kristeva gibi isimler sayılabilir. Varoluşçuluk, marksçılık gibi düşünce okullarının tersine postmodern felsefenin temel bir savunusu olmadığı gibi özetlenebilecek genel bir öğretisi de yoktur. Bu nedenle postmodern felsefe denince daha çok II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan marksçılık, yapısalcılık, varoluşçuluk, post-yapısalcılık gibi bir dizi felsefe akımından çeşitli biçimlerde etkilenmiş pek çok Fransız felsefecinin değişik bakımlardan belli yaklaşımlara karşı çıkmalarını anlatan ortak bir felsefe düzlemi anlaşılmalıdır. Bu anlamda postmodern felsefe kendi içinde alabildiğine değişik felsefe eğilimlerinin bir araya geldiği, birbirinden son derece farklı konuların ya da tutumların savunulduğu kendi içinde bütünlüğü olmayan ayrışık bir felsefe bağlamına göndermede bulunmaktadır.

Postmodern felsefenin çok büyük ölçüde yaşam bulduğu 20.yy’ın ikinci yarısındaki Fransız felsefe bağlamının biçimlenişinde kimi felsefe anlayışlarının çok özel bir yeri vardır.

Blackwell Publisher, UK,1999

²⁴⁷ KUMAR, s.132

Kuşkusuz bunların arasında en önemlisi Alman felsefe geleneğidir. 19.yy düşünürlerinden Hegel, Marx, Nietzsche bir yanda, 20.yy düşünürlerinden Husserl, Heidegger öbür yanda, özünde Fransa kökenli postmodern felsefenin doğuşunda önemli bir yer tutmaktadırlar. Bütün bu Alman filozoflarına ek olarak, çoğunlukla yapısalcılığın doğuşunu olanaklı kıldığı düşünülen İsviçreli dilbilimci Suassare de ayrıca anılmayı hak etmektedir.²⁴⁸

Nitekim bütün bu düşünürlerden çok değişik açılardan beslenen Fransız felsefecileri 1960'lı ve 1970'li yıllarla birlikte postmodern felsefenin temel çatısını kuracak kilit değerde önemi bulunan düşünceler dile getirmişlerdir. Genel olarak postmodernizm terimi, terimin ilk ortaya atıldığı mimari başta olmak üzere sanat dallarında, felsefede, dinde, toplumda, kültürün hemen her alanında modernizm diye anılan anlayışa tepki olarak doğmuş bir dizi tutum ve yaklaşımı kapsamaktadır. Postmodern felsefe söylemine genel çizgileriyle bakıldığında değinilmesi gereken önemli noktalardan birisi, postmodern kavrayışın geleneksel felsefeden bütün bir kopmayı gerçekleştirmek amacıyla özel olarak tasarlanmış konu seçimleriyle biçimsel özellikleridir.

Bu bağlamda postmodern felsefe metinleri, geleneksel felsefe metinleri gibi salt felsefenin sorunları ile teknik konuları üzerinde yazılmış metinler olmaktan çok, çoğu durumda klasik felsefenin gözünde felsefe dışı konular olarak görülecek *toplum ile kültürün her yönüyle, her günkü yaşamın bütün anlarıyla ilgilidirler*. Nitekim postmodern felsefe metinlerinin en belirgin özelliği bölük pörçüklüklüdür. Bu nitelikleriyle hem geleneksel felsefe metni tasarımındaki kendi içinde bütünlüklü olma ülküsüne karşı çıkarılarken hem de çağdaş varoluş deneyinin bölük pörçüklüğünü dile getirmektedir. Derinlikli olmak yerine kimileyin sığığa varacak ölçülerde yüzeysel olma, ağırbaşlı yazılar yerine alaycı, dalgacı, tiye alıcı olmalarıyla yazı yazma ediminin bir oyun oynamaya dönüştürülmesi yine postmodern felsefe metinlerinin ayırt edici özelliklerindedir.²⁴⁹

Postmodernizmin bir başka özelliği ise, Marx'ın büyük özgürleşme anlatısı, Freud'un psikanalitik terapi ve Darwin'in evrim teorisi gibi total anlatılara ve yasalara karşı çıkmasıdır. Postmodernizm ister siyasi, ister dinsel, ister toplumsal nitelikli olsun bütün küresel, her şeyi

²⁴⁸ Postmodern Felsefe, <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp...>

²⁴⁹ "Postmodern Felsefe", <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp...>

kapsayıcı dünya görüşlerine meydan okumaktadır.²⁵⁰

Postmodernist yaklaşıma göre toplum, sanat, dil, politika, hatta bilim hem insan gerçeğinden doğar hem de onu oluşturur. Modernistlerin yaptığı gibi bilgi alanlarını ayırarak tartışmak ise son kertede onların çarpıtılmasına, yapaylaşmasına ve anlaşılmamasına neden olur. Jacques Derrida, Michel Foucault, Jean-François Lyotard, ve Jean Baudrillard gibi bilim adamları Rönesans ve hümanist düşünceler üzerine temellendirilmiş insan-merkezli kurumları, ideolojileri, kuramları ve uygulamaları böyle bir yaklaşımla incelerler; *bunların nasıl kendileri dışındaki gerçekleri değil, yalnızca kendilerini yansıttıklarını* dil, söylem ve kavram düzeyinde kanıtlamaya çalışırlar. Modernist yaklaşımın temelini oluşturan insan ve us-merkezli kuramların, değer ve yöntemlerin kendilerinden başka, kendilerinin dışında ve /veya üstünde bir gerçeği yansıttıkları savının yanlışlığını, yanıltıcılığını böylece göstermek isterler. Tahmin edilebileceği gibi postmodern düşünürlerin insana, topluma ve gerçeğe bakış açıları ayrınıt düzeyinde birbirinden farklıdır. Ancak, gerek Amerikalı gerekse Fransız ve diğer Avrupalı postmodernistlerin insanı, modernistler gibi, *evrensel nitelikli, benzer us ve duyulara* sahip kişiler olarak ele almadıkları açıktır. Onlara göre insan, *sürekli bir oluşum* halindedir. O hem her an çevresini yorumlayarak algılayarak ondan etkilenir ve bu etki sonucu değişir, hem de çevresini kendi eylem, tavır ve görüşleriyle etkiler ve onu bir ölçüde değiştirir. Bu görüşün ışığında insandan tanımlanabilir, özgün ve özgür bir kişiymiş gibi söz etmek, yaşam gerçeğini çarpıtmak olur. Postmodernistler bu nedenle *kişi* sözcüğü yerine *özne* sözcüğünü kullanırlar.²⁵¹

2.2.2. Postmodern Düşünürler ve Söylemleri

Postmodern düşünürler için belirleyici bir toplum kuramı olanaksızdır. Çünkü insan ve toplum belirlenemez olgulardır. Genel olarak toplumda parçalanmışlık, kaos ve süreksizlik vardır. Öyleyse toplumu kavramak, açıklamak, geleceğe dönük kestirim yapmak olanaksızdır. Postmodernizme göre, toplumla ilgili çözümlene ve öneriler (hermeneutics) *yorumbilim* üzerine oturmalıdır. İnsanla ilgili bilgi üretmek, doğa ile ilgili bilgi üretmekten farklı olacaktır. Çünkü insan ile ilgili bilgi üretilirken bilginin öznesi ile nesnesini birbirinden ayırmak mümkün olmayacaktır. İnsanla ilgili bilginin nesnesi de öznesi de insandır. Dilthey,

²⁵⁰ ASLAN&YILMAZ, s.83

²⁵¹ DOLTAŞ, s.24

toplumla ilgili bilginin doğa ile ilgili bilgiler gibi üretilemeyeceğini ve geçerli bilim kuramı ya da epistemoloji çerçevesinde (pozitivist bilim anlayışı ile) insanın ya da toplumun kuramının yapılamayacağını belirtmektedir. İnsanlar kendileri ve toplumla ilgili açıklama yaparken esas olarak *yorum* yapmaktadırlar. Doğa bilimleri üzerinde bile özne-nesne ayrımı yapılamazken toplum bilim üzerinde nasıl mümkün olacaktır? ²⁵²

Sosyal bilimciler günümüzde ilk kurucularının doğa bilimleri gibi işleyen bir “toplum bilimi” oluşturma çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığını inkar etmemektedirler. Bunun en önemli nedeni, sosyal dünyanın günlük yaşantılarında kendi öznel anlamlarını meydana getiren insanların faaliyetlerinden oluştuğu gerçeğidir. Sosyal bilimler davranışı gözlemlemektense, eylemi anlamakla ilgilidir. Genelde sosyal bilimleri özelde de sosyolojiyi bilimsel bir uygulama olarak değil, insanı ve toplumu anlamaya çalışan bir teşebbüs olarak görmek gerekir. Sosyal bilim görünürde olanı değil, altta yatan ve ilk bakışta görünmesi zor olan süreçleri ve dinamikleri incelemeyi temel amaç olarak benimsemelidir. Sosyal bilimlerin, doğa bilimleri gibi olmasının önündeki en önemli engellerden biri de sosyal bilimlerin, bilimselleştirilmesi son derece zor olan ahlaki, siyasi ve felsefi boyutları içermesidir. ²⁵³

Daha önce de belirtildiği gibi, düşünceleriyle postmodern söylemin yayılmasına katkıda bulunan belli başlı düşünürlerin görüşlerine yer vermek, örgütlere postmodern yaklaşımı ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Görüşlerine ve söylemlerine yer vereceğimiz yazarlar, örgütlerle ilgili bu bağlamda yapılan çalışmalarda temel referans noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, örgütlere ilişkin postmodern söyleme *kabulcü* ve *şüpheli* yaklaşımlar, argümanlarını söz konusu düşünürlerin fikir ve kavramlarına başvurarak oluşturmaktadırlar. Diğer taraftan, sözkonusu kişileri ayrı ele almamızın nedeni, her ne kadar postmodern olarak nitelendirilseler de söylemlerindeki göze çarpan farklılıklardır. Bu farklılıklar “modernizme” ve “modern bilime” olan yaklaşımlarında olduğu kadar “postmodern toplum” açıklamalarında da ortaya çıkmaktadır.

²⁵² Aktaran, ŞAYLAN, s. 195

²⁵³ YILDIRIM, E., “Cogito Ergo Sum’dan” Vivo Ergo Sum’a Örgütsel Analiz, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Ekim, 2002, Sayı: 2/2, s.157

Jean BAUDRILLARD

Baudrillard, postmodernizm terimini bazı çevrelerde günün modası haline geldiği 1980'lere kadar benimsememiş olsa da, 1960'ların sonundaki ve 1970'lerin başındaki çalışmaları, “tüketim toplumu” ve bu toplumda, göstergelerin, medyanın ve medya iletilerinin çoğalması, çevre tasarımı ve sibernetiğin sevk ettiği sistemler, günümüz sanat ve gösterge kültürü üzerinde odaklaşan bir çok ön-postmodernist temalar içermektedir. Baudrillard'ın anlatısı üretim ve endüstri kapitalizminin egemenliğindeki modernite çağının sona ermesi, “taklitler”, “hipergerçeklik” ve yeni teknoloji, kültür ve toplum biçimleri tarafından oluşturulan postendüstriyel postmodernite çağıyla ilgilidir.²⁵⁴ Baudrillard, modern ve ileri kapitalist toplum üzerinde durmuş ve ortaya çıktığını düşündüğü bu yeni toplumsal formasyonu “tüketim toplumu” kavramı ile tanımlamıştır. Baudrillard'ın “tüketim toplumu”, (kapitalizmin yeni bir aşamasında), yeni bir toplumsal formasyon içinde, üretim sistemi rasyonelleştirilmiş, homojenleştirilmiş ve hiyerarşisi kurulmuş bir istek ve gereksinimler zinciri yaratmaktadır. Bireyler, tek bir meta almaya değil bir nesnelere sistemi almaya özendirilmekte; böylece birey tüketim yolu ile kendini diğer bireylerden farklı kıldığını sandığı bir tanınma sürecine girmekte ama aynı zamanda tüketim toplumunun uyumlu bir parçası olarak onunla bütünleşmektedir.²⁵⁵

Baudrillard, üretim faaliyetlerinden önceki (pazar araştırmaları, yoklamaları vb.) uygulamalarla, üretim sonrası (reklam, pazarlama, koşullama vb.) uygulamaların, ‘satın alma karar gücünü’ satın alandan alıp, işletmeye geçirdiğinden söz eder. Burada, pazarın davranışlarını denetleyen, toplumsal tutumları ve gereksinimleri yönetip, ayarlayan üretim işletmeleridir. Bu önceliğin tüketiciye ait olduğu ve pazarda üretim işletmeleri üzerinde etkisi olduğu kabul edilen “klasik düzen”e karşı bir söylencedir ve eleştirel değerdedir. Baudrillard'a göre 19.yy'da üretici güçlerin ussallaştırıldığı sürecin 20.yy'daki eş değerlisi, tüketim alanının ussallaştırılmasıdır. Bu dizge, kitleleri işgüçleri olarak toplumsallaştırdıktan sonra, bu güçleri tüketim güçleri olarak toplumsallaştırmak (yani bu güçleri denetlemek) için daha ileri gitmiştir. Böylece tüketimin gerçekliği, bir zevk ya da fayda işlevi değil, bir üretim işlevidir. Yani, üretim düzeni “zevk” ya da “ihtiyacı” kendi yararı adına almaz, her şeyi bir üretici güçler dizgesinde yeniden düzenler. Baudrillard'a göre, bu ekonomik çark içindeki

²⁵⁴ KELLNER,D., “Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar”, *Modernite Versus Postmodernite*, Derleyen: Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1993, s.227-258

²⁵⁵ ŞAYLAN, s.202

pazar araştırmaları vb. uygulamaların, talebi pazarın amaçlarına sürükleme, aynı zamanda da bu hedef süreci, tersine bir süreç ortaya atarak sürekli gizleme ihtiyacıyla vardır. “İnsan, ancak otomobillerin satışının, üretiminden daha güç hale gelmesinden sonra insan için bir bilim konusuna dönüşmüştür”.²⁵⁶

Baudrillard, tüketicinin tüketme zorunluluğuna karşı çıkamayacağını, çünkü kapitalizmin ileri aşamasında tüketimin birincil *toplumsal bütünleşme modu* haline geldiğini ileri sürmektedir. Görüldüğü gibi, Baudrillard için tüketim bir *varolma* modudur ve birey ancak bu yolla kimlik ve prestij sahibi olabilmektedir.

Baudrillard’ın ortaya attığı önemli kavramlardan birisi de *değer işareti* olmuştur. Buna göre metaların artık birer değer işaretleri vardır ve bu değer yeni toplumsal formasyona egemen kurallar, kodlar ve toplumsal mantık tarafından belirlenmektedir. Örneğin, prestij markalarında olduğu gibi bazı metaların işaret değeri diğerlerinden daha yüksektir ve tüketim toplumlari bu işaret değeri hiyerarşisi tarafından belirlenmektedir. Bireyin diğer bireylerle ilişkisi, toplumsal konumu ve prestiji büyük ölçüde bu değer işaretleri tarafından ortaya konmaktadır. Böylece Baudrillard, toplumsal çözümlemesini bir [semiyolojik]²⁵⁷ sisteme bağlamış görünmektedir. 1960’lı ve 1970’li yıllarda marksizm ile ilgilenen yazarın daha sonraki yıllarda görüşlerinde değışiklik yapmaya başladığı anlaşılmaktadır. Baudrillard’a göre marksizmin en büyük yetersizliğı her şeyi üretim ve emek moduna indirgemesi ve böylece örneğin, iletişim sürecinin etki ve öneminin çözümleme dışında kalmasıdır.

Baudrillard “sanayi ötesi toplumu” tam bir dönüşüme uğrayan ve bunun sonucu olarak kendine özgü bir kültür ve teknoloji tarafından belirlenen toplum olarak tanımlamaktadır. Bu toplum, modernite çağının dönüşmesi ile ortaya çıkmaktadır. Sanayi teknolojisi, mal ve hizmetlerin metalaşması, mekanizasyon gibi özellikler, sanayi toplumu ya da başka bir deyişle moderniteyi belirlemişlerdir. Sanayi toplumu ile ilgili kuramlar da bu belirlemeyi çıkış noktası almışlardır.²⁵⁸

Ama artık sanayi ötesi aşamasına geçilmiştir ve Baudrillard, bu dönüşümün ancak bir takım metaforlarla açıklanabileceğini düşünmektedir. *Hiperrealite, simülasyon, simulacra,*

²⁵⁶ BAUDRILLARD, J., “Bir Tüketim Kuramı Üzerine”, Çev. O.Olcay KUNAL: Cogito, Dünya Büyük Bir Mağaza, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:5, Yaz,1995, s.89-102

²⁵⁷ Gösterge bilimi, işaretler, işaret bilimi. Bkz. TDK Sözlüğü

²⁵⁸ ŞAYLAN, s.102

implosion (içe patlama-astrofizikten alınan bir kavram), sözü edilen kavramlara örnek verilebilmektedir. Düşünürün, neokapitalizm olarak tanımladığı bu yeni toplumsal aşamada insan üzerinde kesin ve kapsamlı bir denetim sürecinin (sibernetik) egemen olduğu ileri sürülmektedir. Sanayi ötesi toplumda her şey belirlenmiş bir modele göre yapılmaktadır ve büyük bir atılım yapan iletişim teknolojisi sayesinde bu modellemeye dayalı denetim kolaylıkla işletilebilmektedir. Artık insanlar gerçeğe bakarak modeli değil, kendilerine sunulan modele bakarak kurgusal gerçeği belirlemektedir. El kitapları, dergiler, tv ve reklamların etkinliği gibi araçlar, insana her konuda gerçeği temsil ettiği varsayılan modeller vermekte (örneğin evin nasıl olacağı, nasıl döneceği derginin verdiği model tarafından belirlenmektedir) böylece modellerden oluşan işaretler ağı insanların düşünce ve davranış dünyasını belirlemektedir. İşte bu nedenle Baudrillard'a göre sanayi ötesi toplumda artık bir *hiperreality* egemendir. Görüntü ile gerçek arasındaki fark kalkmıştır ve bu, doğal olarak, örneğin moderniteye özgü olan ikilemi, yüksek kültür ile alt (popüler) kültür arasındaki farkı da ortadan kaldırmıştır. Baudrillard'a göre modernite çağının sınıf ve sınıf çatışmasını öne çıkaran kuramları postmodernite çağında içe doğru patlayarak (*implosion*) anlamlarını yitirmektedir.

Bir başka deyişle siyasal süreç, toplum, sınıf ve sınıf çatışması, toplumsal değişim gibi alanları açıklamaya yönelik geleneksel kuramlar tüm geçerliklerini yitirmişlerdir; çünkü bu kuramlar, insanı, toplumsal sınıfı ya da yığınları herhangi bir eylemi yapmaya yeterli saymaktadırlar. Halbuki artık bir *olağanüstü uyumluluk (hyperconformity)* aşamasına girilmiştir ve insanlar bu aşamada özgür eylem yapma yeteneklerini yitirmişlerdir. Yığınları böylesine uyumlu bir sessiz çoğunluk haline getiren temel mekanizma, Baudrillard'a göre enformasyon ve medya devrimi olmuştur.²⁵⁹

Baudrillard'ın dozu gittikçe artan kötümser görüşünde, televizyonun ve kitle iletişiminin işlevi; tepkiyi önlemek, bireyi özelleştirmek; onları *[görüntüyle gerçek arasında bir ayırım yapabilmenin olanaksızlaştığı]*²⁶⁰ bir taklit evrenine yerleştirmektir. Baudrillard çok daha fazla enformasyonun ama çok daha az anlamın bulunduğu bir evrende olduğumuzu söyler²⁶¹

²⁵⁹ a.g.e.,s.204

²⁶⁰ Bunun çarpıcı bir örneği olarak, ülkemizde tv kanallarından birinde gösterilen "*Kurtlar Vadisi*" adlı dizide hikaye gereği ölen baş kahramanın dizideki adıyla, bazı izleyiciler tarafından -gerçekte ölmüş gibi- mezar hazırlanması ve başında dualar okunması, bazı izleyicilerin yerel gazetelere ölüm ilanı vererek, kahramanın "dizideki ailesine" taziyeler sunmaları verilebilir.

²⁶¹ SARUP, M., *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*, Ark Yayınları, Çev. Baki GÜÇLÜ, Ankara, 1997, s.234

Ona göre, araç iletidir; başka bir deyişle, *içeriği* değil *biçimi* önemlidir medyanın.²⁶²

Modernite, olgular arasındaki bağlantıları araştıran, görüntü ile yetinmeyen bir bakış biçiminin egemen olduğu çağdır. Modernitede anlam görünmeyendir, derindedir ve onu oradan çekip çıkarmak sözkonusudur. Postmodern çağda ise insan ve toplumla ilgili her şeyi medya belirler hale gelmektedir. Baudrillard, bu çözümlemeden hareketle, postmodern çağın belirleyici özelliğinin, sınıf çatışması ve sınıf çatışması mantığının yerine taklitlerden oluşan bir *gerçeküstücülüğün* (hyperreality of simulations) geçtiğini ileri sürmektedir. Postmodern topluma bir imajlar ağı egemendir ve bu imajlar insan ya da toplum yaşamı ile ilgili olguların taklididir. Ancak bu taklitler için bir gerçekliği temsil etmek sözkonusu olmamakta; medya ve iletişim eskirliği ile bu taklit imajlar, gösteri ya da oyunlar gerçekliği belirlemektedir. Baudrillard için postmodern toplumda bir hiperrealite egemendir. Yeni toplumsal düzende işaretler ve kodlar ile gerçeklik kurulmaktadır.²⁶³

Baudrillard, çağdaş toplum kuramlarının insanın dışındaki gerçekten çok diğer kuramlara gönderme yaparak kurulduğunu ileri sürmektedir. Bu, kuramın bir dış gerçekliği yansıtmak yerine bir takım işaret ve da sembollere bağlı olarak gerçekliği kurmaya kalkması anlamına gelmektedir. Yeni, postmodern çağda birey artık öylesine yoğun bir biçimde meta işaretleri, medya gösterileri, taklit ve temsil süreçlerinden oluşan bir dünyada hapsedilmiş bulunmaktadır ki, kendisine bir kod düzeni içinde verilen *gerçeğe* ulaşması kesinlikle mümkün değildir. Çünkü gerçek artık sadece bir kurgudur ve hiperrealite sözcüğü bunu anlatmak için kullanılmaktadır.²⁶⁴

²⁶² a.g.e.,234, Baudrillard'ın bu çözümlemesine dayanarak sıkça dile getirilen örnek Körfez Krizidir. Örneğin Şaylan bu örneği şöyle anlatmaktadır; "*Vietnam Savaşı* bütün acımasızlığı, vahşeti ve haksızlığı ile Amerikan yurttaşlarının televizyonlarında yansıma bulurken, buna karşılık Körfez Savaşı, televizyonlarda sağlıklı insanlar, ışıklı gösteriler, teknik araçlar olarak yansımıştır. Yani 1990'ların medyası *Körfez Krizi* gerçekliğini, uygun gördüğü bir simularca ağı içinde insanlara gerçeğin temsili olarak sunmuştur". ŞAYLAN,s.209. Bu örneğin kullanıldığı diğer bir kaynakta ise; *CNN'nin Körfez Savaşı sırasında yaptığı yayında, savaşı tasvir etmekte tahlil etmekten daha başarılı* olduğu vurgulanmakta, bu süreçte dünya televizyonlarında yansıtılmayan tek imgenin, bir kurban, tek bir ölü insan imgesi olduğu belirtilmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. ADAIR, G., *Postmodern Kapıyı iki Kere Çalar*, İletişim Yayınları, Çev. Nazım DİKBAŞ, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s.64

²⁶³ ŞAYLAN, s.208

²⁶⁴ a.g.e., s.208

Michel FOUCAULT

Foucault'nun modernite ve hümanizma eleştirisi, toplum ile ilgili yeni perspektifler ortaya atması, bilgi ve iktidar ilişkileri ile ilgili çözümlenmeleri onu postmodern düşüncenin belli başlı kaynaklarından biri haline getirmiştir. Foucault, akıl, özgürleşme ve ilerlemeyi birbiri ile özdeş kılan Aydınlanmacı yaklaşımı kökten yadsımış; *bilgi ve iktidarın* yeni biçimleri arasındaki ilişkilere dikkati çekerek Aydınlanmacı gelişmenin yeni tür baskılara yol açtığını ileri sürmüştür. Ona göre, tartışmasız bir gerçeklik olarak kabul edilen modern bilgi formları (bilim), rasyonalite, toplumsal kurumlar; büyük dönüşüm ya da Aydınlanma çağında, iktidar ya da baskı kurma araçları olarak işlev görmüşlerdir.²⁶⁵

Foucault, modernite çağının iki döneme ayrılabilceğini düşünmektedir: klasik çağ (1660-1800) ve modern çağ (1800-1950). Bu iki dönemden önce, yine modernite içinde düşünülmesi gereken Rönesans vardır. Düşünüğe göre, modernite tarihinde, Aydınlanma projeksiyonunda öngörülenin aksine, *sürekli ilerleme* türünden bir özellik yoktur. Gerçek modernite tarihinde sürekli ilerleme gösteren bir olgu vardır ve bunu insan üzerinde baskı kurma tekniklerinin giderek rafineleşmesi biçiminde tanımlamak olanaklıdır. Foucault'ya göre klasik çağda insan akli (*reason*) her şeyi bir kaos ve düzensizlik içinde bulmuştur ve *toplumsal evren, akıl tarafından, akla uygun bir biçimde düzenlenmeye başlamıştır*. Bir başka deyişle, her türlü insan deneyimi sistematik bilgi ya da söylem aracılığı ile düzenlenmeye tabi tutulmaktadır. Bu bilgi ve söylem inşası, dil üzerinde gerçekleşmiş yani dil üzerinde bilgi üretilerek topluma düzen vermek egemen mod konumuna gelmiştir. Foucault'ya göre bu, aynı zamanda, bütün insan tutum ve davranışlarının iktidar özdeş bilgi anlayışının belirleyici baskısı altına girmesidir. Bu durum, doğal ve meşru kabul edilmiştir.

Foucault, bu çözümlenmesinden hareket ile moderniteye karşı son derece kritik bir bakış formül etmekte, modernitenin temel öncüllerinden biri olan akıl ile özgürlük özdeşliğini radikal bir biçimde yadsımaktadır. Modernitenin temeli olan *rasyonellik* ilkesinin, indirgemeci ve baskıcı olduğunu ileri sürmektedir. Foucault için bilgi ve doğru kavramları iktidarın ve üstünlük kurmanın olmazsa olmaz parçalarıdır.²⁶⁶

Foucault ilk çalışmalarından itibaren kendisini *bilginin arkeoloğu* olarak nitelemektedir, yani

²⁶⁵ a.g.e., s.209

²⁶⁶ a.g.e., s.216

bilginin arkeolojisini yapmaya uğraşmaktadır. Çünkü, insanın, özellikle kendisi ve toplum hakkındaki bilgisi, bilginin tamamlayıcı parçası olan rasyonellik zaman içinde değişmektedir. Zaman içinde ortaya yeni kavrama ve açıklama biçimleri çıkmaktadır. Bu, aynı zamanda bilgi felsefesini ve bilginin yapılışını belirleyen temel kodlar olarak tanımlanabilmektedir. *Sözü edilen kodlar, belli bir tarihsel dönem içinde toplumsal uygulamaları da belirlemektedir.* Foucault'a göre Marx ya da Hegel gibi tarihin evrimsel öyküsünü yazmak keyfi bir totalleştirmedir. Ve bütün totalleştirmelerde olduğu gibi hiçbir meşruiyet temeli yoktur. Totalleştirme sırasında kaçınılmaz olan soyutlamalar, açıkladıklarından çok daha fazlasını gizlemektedirler. Bir başka deyişle, bilgini öznesi olan insan, kendisini nesne olarak ele alıp açıklamaya kalkarken son derece karmaşık, değişken ve belirsiz olan ilişkilerini ve bu ilişkiler arasındaki değişken hiyerarşiyi belirleyemez; bir soyut model içinde kendisi, yaşamı ve parçası olduğu toplum ile ilgili karmaşık olgular bütünüdürün birebir temsilini yapamaz.

Bununla birlikte Foucault toplumsal yapıları, insan ve toplum yaşamındaki düzenlilikleri ve insanın entelektüel kavrama yeteneğini bütünü ile yadsımamaktadır. Foucault gerekli ön hazırlıkları yaptıktan sonra düzenliliklerin, sürekliliklerin ve totalite biçimlerinin kavranabileceğini düşünmektedir. Postmoderniteyi moderniteden kesin bir kopuş olarak tanımlayan Baudrillard'ın aksine, özellikle düşünme referansı ve ekonomi politik alanlarında süreksizliğe çok daha dikkatli bir biçimde yaklaşmaktadır. Bir bakıma, Foucault'nun diyalektik bir süreklilik üzerinde durduğu söylenebilmektedir. Yani ona göre tarihsel kopuşlar arasında mutlak bir ara alan ya da kesit bulunmaktadır. Buna göre, eğer postmodernite bir yeni tarihsel aşama olarak kabul edilecek olursa, bu aşamayı kavramak için *moderniteye belli göndermeler yapmak*, bağıntıları ortaya çıkarmak gerekecektir.²⁶⁷

Foucault, 1970'li yıllarda yeni bir kavramı- *genealogy*- (soy kütüğü) arkeoloji yerine kullanmaya başlamıştır. Genealogy, Foucault'ya göre tarihsel olayları bütün karmaşıklığı ile ortaya çıkarmayı amaçlayan bir bakış ya da yaklaşımdır; bu yaklaşım, her şeyden önce tarih için sürekliliği yadsımaktadır. Genealogy, toplumsal alanın en küçük, mikrolojik değerlendirmeleri de dahil olmak üzere, bütünü ile gözden geçirilmesini öngörmektedir. Foucault, genealojik yaklaşımla insan ve toplum bilimlerini *iktidar ya da güçle ilişkilendirmekte*, bilimin temel işlevinin gücü yaygınlaştırmak ve meşrulaştırmak olduğunu ileri sürmektedir. *Discipline And Punish* adlı kitabında iktidar ya da gücün, bilgi temelli

²⁶⁷ a.g.e., s.217

disiplin teknikleri içinde hapisane, işyeri, hastane gibi kurumlarda nasıl işlevselleştiğini tartışmaktadır. Örneğin, toplumda bir mahpus, asker ya da öğrenci aynı ölçülerde düzenlenmiş ve kurallara bağlanmıştır. Buna göre, 'modernitenin bireyi' kimlik, arzular, gövde ve ruh olarak disiplin edici kurallar ya da başka deyişle *siyasal teknikler* ile biçimlenip, kurulmuş bulunmaktadır. Bu disiplinin amacı, normalizasyonu sağlamak; yani her türlü toplumsal ve psikolojik düzensizliği elimine ederek hem akıl hem gövdesi belirlenmiş kolayca öğrenebilen özneler yetiştirmektir.²⁶⁸

1970'lerin başından itibaren Foucault, modern iktidarı (gücü), hiçbir biçimde temsili özelliği olmayan ve anti-hümanist yönü ağır basan bir süreç olarak ele almaya başlamıştır. *İktidar*, Foucault'a göre, dağılmış, belirsiz, şekilsiz (*heteromorphus*), öznesiz bir olgudur ama bireylerin fiziksel gövdelerini ve toplumsal kimliklerini kurmaktadır. Buna göre iktidarı bir üst yapı kurumu olarak gören ya da sınıf ilişkilerine bağlayan bütün modern kuramların yadsınması gerekmektedir. Modernitenin iktidarı kurumlaştırmasına göz atıldığında iki kategorinin ortaya çıktığı görülür: hukuksal ve ekonomik modeller. Foucault'ya göre bu iki kategori kurumlaştırmanın modası geçmiştir ve yanlış varsayımlara dayanmaktadır. Ona göre tarihin akışı içinde bir kırılma noktası ortaya çıkmıştır ve bu kırılma noktasını belirleyen özellik karlı bir iktidar modunun egemen hale gelişidir. Bu yeni iktidar modu baskıcı değildir, işlevseldir ve üretkendir. Kısaca belirtmek gerekirse, bu yeni tür iktidar fiziksel zor kullanmaya ya da herhangi bir temsil düşüncesine dayanmamaktadır; bu iktidar siyasal teknolojilerin hegemonyası içinde disipline edici bir işlev ile ortaya çıkmakta, bireyin ruh ve gövdesine biçim vermektedir.

Bilgiyi nesnel ve tarafsız (örneğin pozitivism) ya da özgürleştirici (örneğin Marksizm) olarak tanımlayan moderniteye özgü kuram ya da bakış biçimleri Foucault için anlamsızdır; ona göre bilgiyi belirleyen esas parametre iktidar ile ilişkilerdir. Ona göre modern birey bilginin hem nesnesidir hem de öznesidir. Modern birey, disipline edici bir bilimsel mekanizma matriksi içinde belirlenmektedir. Bu çok önemli bir tartışmayı gündeme getirmektedir.

Modernitenin bilim anlayışı, esas olarak insan ya da bireyin öznelliği dışında kalan, bu öznellikten etkilenmeyen, nesne ya da olguların doğru olarak kabul edilen temsili düşüncesine dayanmaktadır. Burada temsil, nesnel gerçekliğin düşünce ve dildeki yansıması olarak

²⁶⁸ a.g.e.,s.218

tanımlanmaktadır. Buna karşılık, Foucault'ya göre bilim esas olarak insanların toplumda nasıl düşünüp, davranacaklarını belirleyen bir iktidar modudur; birey için geçerli olacak ahlaksal, hukuksal, tıbbi ya da cinsellik mekanizmaları da bu iktidar modu tarafından üretilmektedir. Bu çözümleme içinde, bilginin esas işlevinin, içselleştirilmiş bir toplumsal denetimi yürütmek olduğu söylenebilmektedir. Modern ve ileri kapitalist toplumun en belirgin özelliği, her türlü toplumsal ilişkiler ağında ortaya çıkan ve düzenleyici işlevi gören yeni bir iktidar olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁹

Foucault'nun görüşünde iktidar, her zaman üstten olumsuz ve baskıcı bir yolla uygulanmaz, her zaman açık bir ilişkiler demetidir. İktidar, bir kurum yapı ya da belli başlı insanların elinde bulunan bir güç değil, her hangi bir toplumda karmaşık ve stratejik ilişkiler odağına verilen bir addır.²⁷⁰

Baudrillard ile Foucault karşılaştırıldığında, kuramın yapılabirliğine yönelik radikal eleştirilerine karşın Baudrillard'ın kuramsal bir açıklama girişimi içinde olduğu kolaylıkla söylenebilmektedir. Baudrillard, postmodern iktidarın kaynağını elektronik medya ve bilişim alanlarında ortaya çıkan büyük bir atılım ya da devrime bağlamaktadır. Foucault'nun çözümlemeleri ise daha çok, mevcut toplumsal kuramların eleştirisine yönelik görünmektedir. Örneğin, iktidar çözümlemesi yerleşik, kabul gören paradigmalardan eksikliği ve yetersizliği varsayımı üzerine kurulmuş bulunmaktadır.

Sanayi devrimi ile beraber toplumsal denetim ya da uyumlaştırma işlevinin önem ve ağırlığı ciddi biçimde artmıştır. Başkaldırmaya (bu suç sayılmaktadır) hazır yığınların düzen içinde tutulması gerekmektedir. Foucault bu noktaya değindikten sonra *hapishane disiplini* ile *sanayi disiplini* arasında bir özdeşlik kurmaktadır. Kapitalist toplum düzeninde, hapishane, fabrika, okul, tıpkı askeri örgütlenme gibi disiplinli ve uyumlu toplum projeksiyonunun gerçekleştiği kurumlardır. Bireyi disipline ederek toplumsal düzen ile uyumlu hale getirmek, bu çerçevede toplum ya da insan bilimlerinin *ana matrisi* olarak nitelenmektedir.

Foucault modern ve olağanüstü karmaşıklaşmış kapitalist toplumda her türlü ilişkiyi ve disipline edici süreci iktidar olarak tanımlamaktadır. Ancak bu iktidar, artık parçalanmıştır, dağılmıştır ve belirsiz çoğulculuk sergilemektedir. Bu, postmodern aşamaya geçen toplumlara

²⁶⁹ a.g.e., s.222

²⁷⁰ SARUP, s.129

özgü bir niteliktir.

Foucault, örneğin Baudrillard'ın aksine, tarihte bir kırılma olmadığını, postmodern dönem ile Aydınlanma çağı arasında bir süreklilik ve geçişme olduğunu düşünmektedir. İlk çalışmaları, modernitenin kesin ve radikal eleştirisini yansıtmaktadır ama bu bakış biçiminin zamanla değiştiği söylenebilmektedir. Düşünür daha sonraki çalışmalarında *Aydınlanma döneminin olumlu miraslarından* söz etmektedir. İçinde yaşanan çağın bir tarihsel dönem olarak ele alınması, dogmalara karşı aklın ve rasyonel otoritenin ön plana çıkarılması, kritik bakış geleneği, düşünürü göre olumlu miraslardan örnek olarak verilebilmektedir.²⁷¹ Foucault için Aydınlanma bütünü ile yadsınabilecek ve eleştirilecek bir süreç değildir.²⁷²

Foucault'ya göre, iktidar “üst-alt” düzeneği içinde az ya da çok itaatkar olan kitlelere çeşitli otorite biçimlerini kullanarak zorla bir takım kısıtlamalar getirmek biçiminde işlemez. Foucault toplumsal , kültürel ve siyasal yaşamlarımızın tümüne yayılan karmaşık ve birbirleri arasında ayırım gösteren iktidar ilişkilerinin genellikle cezalandırıcı müeyyidelerle değil, toplumsal düzende yürürlükte bulunan norm ve değerleri *içselleştirmeye ikna ederek* emniyet altına aldığı ileri sürer. Foucault özneyi bilen, isteyen, özerk, kendini eleştirebilen bir özne olarak görmemiz gerektiğini açıkça vurgular. Artık özneyi çok yönlü, dağınık ve belli bir merkezden yönetilemeyecek söylemlerin beşiğinde anlamak durumunda olduğumuzu ileri sürer.²⁷³ Foucault, *iktidarın kaynağını belirli bir yapı ya da kurum içerisindeki belirli bir merkez ya da tepe noktasına yerleştiren bütün çözümleri reddeder*. Gerçekte iktidarın uygulanmasını, yeni bilgi nesnelere ortaya çıkmasına yol açması ve hatta onları yaratması bağlamında düşünmemiz gerektiğini söyler. Bilgi iktidarın sonuçlarına daha bir devinim kazandırır. Bilgi olmadan iktidarın uygulanması, bilginin de iktidara yol açmadan varolması

²⁷¹ ŞAYLAN, s.229

²⁷² Foucault modernizmin Aydınlanmayla örtüşen yanlarına karşı çıkmaz, incelemesini Aydınlanmanın ilke ve uygulamaları üzerinde yoğunlaştırır. Foucault' a göre modern yaklaşım evrensel diye kabul ettiği bir bilgi tanımı yoluyla ahlaka ve yaşama ilişkin yeni normlar üretir ve kişilere ve toplumlara yeni sınırlar koyar. Böylece modernizm bilginin üretilmesi ve aktarılmasına ilişkin oluşturduğu yeni normlar ve onların ürünü yeni sınırlamalarla temel amacına da ters düşer. Kişinin özgürleşmesi, olgunlaşması ve aklını sürekli ve doğru kullanabilmesini kendine ilke edinen Aydınlanma ancak kendisine konulan sınırları sorgulayarak, çevresinde evrensel ya da değişmez diye görüleni sorunsallaştırarak amacına ulaşabilir. Bir başka deyişle, kişilerin kendilerine verilen emirleri, yüklenen görevleri, *çalıştıkları kurumların yönetim biçimlerini sorgulayabilmeleri* ve böylece erişkin insanlar olarak bireysel ve toplumsal sorumluluklar yüklenabilmeleri ve kendilerini ve toplumunu daha ileriye götürebilmeleri için özgür düşünüp özgür hareket etmeleri şarttır. Daha fazla bilgi için bkz. D.DOLTAŞ, 2003.

²⁷³ SARUP, s.116

olanaksızdır.²⁷⁴

Foucault, insan ve toplum bilimleri alanında önemli etkiler yaratmış bir düşündürüdür. Hiç kuşkusuz en önemli katkılardan biri, insan ve toplum bilimleri alanında çalışanları, iktidar ve iktidar ilişkileri, bilginin doğası ve işlevi konularda duyarlı hale getirmesidir. Foucault'nun iktidar çözümlemesi, iktidarı sınıf ilişkilerine indirgeyen makro kuramlar ya da yüz yüze ilişkilerden doğan bir süreç olarak ele alan mikro kuramlar için tutarlı bir eleştiri olmuştur.²⁷⁵

Jean-Francios LYOTARD

Günümüz postmodern söylemin önde gelen düşünürlerinden biri olan Lyotard, özellikle bilim ve kuram ile ilgili çözümlemeleri ile tanınmaktadır. Lyotard için bir metnin yazarı tarafından nasıl anlamlandırıldığı çok önemli değildir; asıl önemli olan sorun bu *metnin diğerleri, yani alıcılar tarafından nasıl anlamlandırıldığıdır*. Yani sorun, metnin nasıl iletildiği ve ne tür etkileşimlere yol açtığıdır. Metnin *iletirme biçimi ve alıcıların konumu esas belirleyicidir*; bir başka deyişle, her hangi bir metnin potansiyel enerjisi diğerleri (insanlar ya da diğer metinler) üzerinde bir değişim ya da metamorfoz oluşturmakta, böylece o doğrultuda diğerlerini etkilemektedir. Lyotard metin terimi içine, bir yazının, fotoğrafın, resmin, siyasal eylemin, her hangi bir karar ya da seçim yapmanın da girdiğini düşünmektedir.²⁷⁶

1971 yılında Vincennes Üniversitesi'nde profesör olan Lyotard, aynı yıl yayınladığı *Discourse and Figure* adlı çalışmasında ilk kez yeni, sistematik bir kuramsal perspektif geliştirmeye kalkışmıştır. Bu, metni ya da bir başka deyişle dilde anlamlandırmayı öne alan yaklaşımların kritiği ve yadsınması olarak tanımlanabilmektedir. Geleneksel söylem içinde anlam (dil semantik ögesi) metnin dilsel öğelerinden biri sayılmaktadır. Lyotard adı geçen çalışmasında, metni belirleyen sürecin o metni kaleme alanın niyetleri değil, okuyanın deneyleri, duyumları ve imajları olduğunu ileri sürmüştür. Böylece Lyotard postmodern söylem içinde yerini almaya başlamıştır. Özellikle 1974 yılında yayınladığı *Economie Libidinale* adlı yapıtında marksizmden ya da başka bir deyişle moderniteden tamamen kopmuş ve ona postmodern söylem içinde ün kazandıran tezlerini ortaya atmıştır. Lyotard, bu

²⁷⁴ a.g.e.,s.118

²⁷⁵ ŞAYLAN,s.229

²⁷⁶ a.g.e.,s.230

çalışmasında modernitenin temel kavramları olan “akıl” ve “kuramı” radikal bir eleştiriye tabi tutmaktadır. Lyotard sözü edilen yapıtında bir tür arzu ve istek felsefesi kurmakta ve bu felsefeyi çözümlemesinin temeli almaktadır. Buna göre insanın arzu ve istekleri toplum içinde devlet, ekonomi, işyeri, aile vb. kurumlar tarafından biçimlenip baskı altına alınmaktadır. İnsanı belirleyen temel süreç ise, Lyotard’a göre, arzuların, istek ve eğilimlerin enerji yükü ya da bir başka deyişle yoğunluğudur. Toplum ise bu belirleyici süreci baskı altına almakta, dolaşımının engellemektedir. Buna göre, libidinal ekonominin işlevi bir taraftan arzu ve isteklerin alanlarını tanımlamak diğer taraftan da arzu ve isteklerin akışını tüm yoğunlukları içinde özgürleştirmektir. Bu, baskı altında olan insanın özgürleşmesi anlamına gelecektir ve bu noktada Lyotard’ın Nietzsche’ye doğru kapsamlı bir dönüş gerçekleştirdiği söylenebilmektedir. Ancak değinilen bu özgürleştirme bilgi alanında ya da bilgiye dayanarak gerçekleştirilemez, çünkü bilgi, arzu ve istekleri baskı altına almaktadır. Arzuların, bütün yoğunlukları ile özgürleşeceği alanlar, Lyotard’a göre bilgi değil, yazın ya da sanattır. *Arzuları tarafından belirlenen insan, karşı karşıya kaldığı bir metni yazarının anlamlandırdığı gibi değil, arzularına bağlı olarak anlamlandırmaktadır; yazarın düşüncesi değil, doğal sonucu olarak modernitenin temel kavramlarından biri olan rasyonalite yadsınmış ve yerine arzular, istekler ve onların yoğunluğu geçmiştir.*²⁷⁷

Kanada hükümeti, Lyotard’dan gelişmiş toplumların geleceği ile ilgili değerlendirme raporu yazmasını istemiş ve bu rapor düşünür tarafından kaleme alınmıştır. Raporda ana tema, gelişmiş toplumlarda 19.yy’dan beri süre gelen bilim, sanat ya da kısaca kültür süreçlerinin büyük bir dönüşüm içinde olduklarıdır.²⁷⁸ Lyotard, bu çalışmasındaki hipotezini, toplumların postendüstriyel, kültürlerin de postmodern olarak bilinen çağa girdikçe “bilgi”nin konumunun değiştiği üzerine kurduğunu belirtmektedir. Bilginin son birkaç on yıl içerisinde üretimin esas gücü olduğunu vurgulayan yazar, bu durumun zaten yüksek derecede gelişmiş ülkelerdeki işgücü kompozisyonu üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir.²⁷⁹ Bu dönüşüm, onun postmodern olarak tanımladığı durumun ortaya çıkışıdır. Postmodern durumu belirleyen *temel ölçüt bilginin durumudur* ve postmodern durumda artık *yeni bir bilgi anlayışı* geçerli olmaktadır. Gelişmiş toplumlar büyük ve kapsamlı bir değişim geçirmekte ve sanayi ötesi toplumlara doğru evrilmektedir. Sanayi ötesi toplumda, sanayi toplumuna özgü bilgi

²⁷⁷ a.g.e., s.232-236

²⁷⁸ a.g.e.s,234

²⁷⁹ LOYATARD, J., *Postmodern Durum*, Çev. Ahmet ÇİĞDEM, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990

anlayışı ya da epistemoloji (buna modernite çağının epistemolojisi demek mümkündür) işlerliğini kaybedip, çökmüştür. Kuramların bir doğruluğu temsil etme özelliği taşımadıkları ortaya çıkmıştır. Buna göre, Lyotard, yeni kurgulanacak epistemolojide gerçekliğin doğru olarak yansıtılması anlamına gelen *temsil sorununu dışlamak gerektiğini* düşünmektedir.

Lyotard'ın en tanınmış ve yankı uyandırmış tezi *büyük anlatılar* [(grand narratives)]²⁸⁰ sözcüğü ile tanımladığı toplumu açıklamak iddiası olan kuramların, böyle bir şeyin olanaksızlığı nedeni ile yadsımasıdır. Büyük söylemler, doğrunun tek temsili oldukları iddiası ile diğer söylemleri ve her şeyi yadsımakta, onlar üzerinde bilim sözcüğünün fetişleştirilmesi yolu ile baskı kurmaktadır.²⁸¹ Lyotard, bilginin toplumsal sistemin işlerliğinin yeniden üretilmesini ifade eden işlersellik (performativity) ölçütü, üniversiteyi, fikir değil beceri geliştiren ve mevcut sistem tarafından gereksinim duyulan rolleri üstlenecek kişiler yetiştiren bir kurum haline getirdiğini söyler.²⁸² Lyotard için postmodern durumda en önemli ve üzerinde durulması gereken sorun, insanın özgürleşmesidir. Toplum ve insanla ilgili kuramlaştırmanın ya da bir başka deyişle tek temsil olma iddiası taşıyan büyük anlatıların olanaksızlığının kabulü ile özgürleşme yolunda çok büyük bir adım atılacak ve böylece insan düşüncesi çok büyük bir baskıdan kurtulacaktır. Lyotard'a göre, bu bakış toplumla ilgili bilginin olmazlığı anlamına gelmemektedir: toplumla ilgili bilgi ya da kuram açık uçlu olmak zorundadır. Lyotard *her türlü anlatının eşit düzeyde meşruluk taşıması gerektiğinden* söz etmektedir.²⁸³

Ancak diğer taraftan Lyotard "*The Postmodern Contidion*" adlı eserinde postmodern bir toplumsal teori ortaya koyma davetini de açıkça ortaya koymaktadır. Lyotard'ın başlıca odağı epistemolojik olsa bile, postmodern duruma ilişkin bir toplumsal teoriyi üstü örtük olarak varsaymaktadır: "Şu an işlerlikte olan hipotezimiz, toplumlar postendüstriyel olarak bilinen ve kültür postmodern olarak bilinen çağa girdikçe, bilginin statüsünün değişikliğe uğradığıdır"

²⁸⁰ Lyotard evrenselliğin ve evrensel nitelikli kuramların insanları sürekli değişen özneler olarak değil, bir sürütün benzer üyeleri gibi gördüğünü ve yaşam gerçeğini çarpıtarak kişiler üzerinde kendi normları doğrultusunda baskı oluşturduğunu Marksist ve liberalist kuramlardan örnekler vererek göstermeye çalışır. "Büyük anlatılar" diye adlandırdığı ve totaliter nitelikli bulduğu bu evrensel kuramlar yerine, öznelere kendi çevrelerini tanımlarında yardımcı olacak "küçük anlatılar"la yetinmelerinin onlar açısından daha yararlı olacağı görüşünü savunur. Daha fazla bilgi için bkz. D.DOLTAŞ, *Postmodernizm ve Eleştirisi: Tartışmalar, Uygulamalar*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2003.

²⁸¹ ŞAYLAN, s. 234

²⁸² BİRDAL, S., "Postmodernizm Ve Sosyal Bilimlerin Sorunu", *EVRENSEL*, aylık kültür, sanat, edebiyat dergisi, sayı:102, 2000

²⁸³ ŞAYLAN, s.236

sözleri bunu yansıtmaktadır.²⁸⁴

Bütün postmodernistler gibi Lyotard'ın çözümlenmeleri de bir toplumsal ayrışma (modern/postmodern) varsayımı üzerine oturmaktadır. Düşünür bu toplumsal ayrışmanın nasıl ortaya çıktığı ya da modern toplumun nasıl postmodern topluma dönüştüğü sorusu üzerinde hiç durmamaktadır. Hatta postmodern durumun kapitalizmin yeni ve ileri bir aşaması olduğu yolundaki tartışmalara da hiç girmemektedir. Bu Lyotard için tutarlı bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir; çünkü bu sorular üzerinde tartışma başladığı anda yadsıdığı kuram inşası alanına girmiş olacaktır. Ancak hem toplumla ilgili çözümlenme yapmak hem de kuramsal inşadan kaçınmak pek kolay değildir. Lyotard, postmodern durumdan söz ederken bu toplumsal aşamaya bilişim ve iletişim ya da enformasyon devrimlerinin egemen olduğunu söylemektedir. Yani toplumsal değişken olan teknoloji, modern toplumdan postmodern topluma geçişte belirleyici nitelik olarak ele alınmaktadır.²⁸⁵

Jacques DERRIDA

Jacques Derrida postmodern söylemin bilim kritiğinin genel çerçevesini oluşturmada öncü düşünürlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Dekonstrüksiyon kavramı üzerinde önemle duran Derrida'nın "dil" çözümlenmesi üzerine yaklaşımı entelektüel çevrelerde oldukça tartışma yaratan gelişmelere neden olmuştur. Derrida'nın görüş ve düşünceleri postmodernizm üzerine yapılmış örgüt çalışmalarında sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Derrida ve görüşleri ile ilgili değerlendirmelere 3. bölümde yer verilecektir.

2.2.3. Postmodernizm Üzerine

Yukarıda yer verdiğimiz yazarların dışında da postmodern söyleme yönelik düşünceler ifade edilmektedir. Postmodernizme yaklaşımda farklılıklar taşıdığı söylenebilen bu düşünceleri özetle ifade etmeye çalışırsak;

Bazı postmodernistler, postmodernliği tarihsel bir aşama olarak değil, daha ziyade

²⁸⁴ KELLNER, s.238

²⁸⁵ ŞAYLAN, 1999, s. 240

modernliğin sonuçlanması olarak, modernliğin veriminin ve eğer kalmışsa potansiyelinin eleştirel olarak değerlendirilebileceği bir bakış açısına varılması olarak görürler. Bu görüş uyarınca postmodernlik, kendi ilkeleri ve pratiğinin bilincine varmış bir modernliktir, *özbilinçli bir modernliktir.*²⁸⁶

Çağdaş sosyologlardan Giddens de, modern toplumların, “postmodern” olarak düşünülemez olsa da, başat özelliğinin yüksek derecede bir “*düşünümsellik*” olduğu bir “yüksek” ya da “radikalleşmiş” modernlik aşamasına ulaştıkları düşüncesinin en tanınmış savunucularıdır. Yazar, yüksek “*düşünümsellik*” derecesiyle, modern toplumların kendi üzerlerine düşünmek zorunda kaldıkları ve aynı zamanda *gerisin geri* kendi üzerlerine düşünme yeteneğini geliştirdikleri bir noktaya vardıklarını kastetmektedir. Söz konusu gelişmeleri modernliğin aşılmasından çok “*modernliğin kendi kendini anlamaya başlaması*” gibi görmenin daha anlamlı olacağını ileri sürmektedir.²⁸⁷

Aydınlanma modernliğinin kendi kafa karışıklıklarıyla (çözumsuz çelişkileriyle) uğraşılması için gerekli araçlarının yine kendisinin sunduğunu belirten Habermas’ın görüşü, postmodernlik kuramcılarının en az Habermas kadar düşman olan başka birkaç yazar tarafından da paylaşılmaktadır. Habermas ile aynı *Eleştirel Kuram* okulundan gelen Wellmer, bugün modernliğin yadsınması ya da geçersizleştirilmesi olarak görünen şeyin temelde “özeleştirel” bir modernizm biçimi olduğunu savunmaktadır.²⁸⁸

Diğer taraftan modernliğin en canlı savunucusu ve postmodernliğin en cüretkar yadsınması Marshall Berman’da görülür. Habermas açısından olduğu gibi Berman’a göre de modernlik iki uçludur. Modernliğin gücü ve dinamizmi, modernliğin yarattığı kadar yıkması anlamına gelir. “Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden, ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi”. Modernlik tüm insanlığı birleştirir, ama bu “çatışık bir birliktir, bölünmüşlüğün birliğidir: Bizleri sürekli çözüme ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, muğlaklık ve acının girdabına sürükler”.²⁸⁹

Bununla birlikte, modernliğin bizi daha fazla etkileyen yönü ister yıkıcı kapasiteleri, isterse

²⁸⁶ KUMAR, s.211:

²⁸⁷ GIDDENS, s.39

²⁸⁸ aktaran, KUMAR,s.212: Wellmer, A., “The Persistence of Modernity: Essays on Aesthetics, Ethics and Postmodernism”, Cambridge, Polity Press, 1991

²⁸⁹ aktaran,KUMAR,s.209: BERMAN, M., “All That Is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity”.Londra:Verso, 1992

yaratıcı kapasiteleri olsun, modernlikle yaşamaktan başka seçeneğimiz yoktur. Berman, 1960'lı yılların Amerika'sının coşumcu "postmodernizm"ine belli bir sempati duyar, ama 1970'li ve 1980'li yılların Fransız düşünürlerini eleştirir. Berman, Baudrillard'ı, Foucault'u ve onları izleyenleri politik ve toplumsal gerçekliğin tamamından el etek çekerek düşünsel bir dünyaya kapanmakla suçlar.²⁹⁰ Berman'a göre postmodernistler kendilerinden önceki düşüncülerin hepsini eleştirirken, kendi düşüncelerinin eleştirisini yapmamaktadırlar.²⁹¹ Berman örneğin Foucault'nun, hapishane, hastane vb. gibi kurumlara obsesif yaklaşarak, Weber'in "demir kafesi"nin varyasyonları diyebileceğimiz sonu gelmeyen düşünce serileri geliştirmekte olduğunu belirtmekte ve böylece bu tür kurumların içinde ya da dışında "kurtuluş" ya da "özgürlük" ün herhangi bir yolunun olma potansiyelini red ettiğini vurgulamaktadır. Foucault aslında kendi okurlarına düşünceleriyle "demir kafes" koymaktadır.²⁹²

Modernliğin hala tamamlanmamış bir tasarı olduğu kanısı Habermas, Wellmer, Berman ve benzer doğrultuda düşünenlerin konumlarını bağlantıya geçiren bu noktadır. Modernlik, hala gerçekleştirilmeyi bekleyen bir potansiyele sahiptir. Bu düşünce Berman'ın yaptığı gibi coşkuyla savunulabilir ya da Habermas'ın yaptığı gibi daha temkinli bir umut besleyerek savunulabilir.²⁹³ Habermas, değişik postmodern teorilerin moderniteye yönelttiği eleştirileri, aydınlanma karşıtı ve irrasyonel teorilerde görülebilecek tepkilerin bir biçimi olarak görmekte, dolayısıyla faşizmle tedirgin edici bir akrabalıkları bulunduğu uyarısında bulunmakta ve modernitenin tamamlanmamış bir proje olarak gelişme potansiyelinin olduğunu söyleyerek moderniteyi savunmaktadır.²⁹⁴

Gellner'e göre de Aydınlanma akılcılığı, kendini benimseyenlere devasa bir ekonomik ve politik iktidar bahşetmede gösterdiği başarı sayesinde, dünyadaki eğitimli insanların çoğunluğunun tercih ettikleri düşünce tarzı haline gelmiştir. Yazar'a göre postmodernistlerin göreceliği felsefi açıdan savunmaya elverişli olabilir, ama bu nihilizme yol açıyor olması gerçeğinden ayrı olarak, pratik açıdan hiçbir anlam barındırmamaktadır.²⁹⁵ Gellner için

²⁹⁰ Aktaran, a.g.e.,s. 209: BERMAN,1992:

²⁹¹ MONCHINSKI,T., An Interview With Marshall Berman, *Cultural Logic*, Vol.4, No.2, Spring, 2002

²⁹² MUÑOZ, J., GLADYS, M., Review Essay:Marshall Berman, All That Is Solid Melts Into The Air: Experience Of Modernity (Newyork Penguin Books, 1982), *New Afrikan Jornal Of Culture, Politics, Conciousness*, Vol.1, No.1, 2002

²⁹³ KUMAR, s. 209

²⁹⁴ KELLNER, s.251

²⁹⁵ aktaran, KUMAR, s.210: GELLNER, E., *Postmodernism, Reason and Religion*, Londra: Routledge, 1992

gerçeğin görel olduğu; bütün inançların eşit ölçüde geçerli olduğu fikri temelden yanlıştır. Bu fikrin çok garip bir şekilde, ahlaki açıdan çok geçerli olan bir fikre, bütün insanların eşit haklara sahip oldukları fikrine gönderme yaptığını belirten Gellner'e göre madem bütün insanlar eşit haklara sahiptir, o halde bütün inanışlar eşit derecede doğrudur demek tam bir saçmalaktır. Çünkü bazı inanışlar doğrudur, diğerleri değildir. Bu açıdan postmodernizme şiddetle karşı çıkılmalıdır.²⁹⁶

Gellnerle birlikte Giddens ve Habermas gibi modernliği savunanlar, modernliğin önlenmesinin, sadece değerlerinin değil dayandığı temelin de önlenmesi anlamına geleceğini ve epistemik ve politik kaosa sebep olacağını belirtilmektedir.²⁹⁷

Kellner'e göre de ne Foucault ne de Derrida postmodern toplumsal teoriler üretmişlerdir. Ayrıca ne Baudrillard ne de Lyotard modern ve postmodern arasındaki kırılma ya da kopuşta neyin söz konusu olduğunu yeterince teorileştirmişlerdir.²⁹⁸

Postmodernizm; farklılığın, çeşitliliğin önemini irdeleyip, dünyayı betimlediğimiz dil ve söylem üzerinde önemle kafa yormamız gerektiği üzerinde durması pozitif yanı olmakla birlikte, farklılıkları üretken bir biçimde nasıl birbirleriyle uzlaştırabileceğimiz ve birbirimizle nasıl iletişim kurabileceğimiz konusunda hiçbir ipucu vermemiştir.²⁹⁹

Kumar modernizmin savunusunu şöyle yorumlamaktadır;

“Bizler tek bir kültürden doğmuş olsak da tüm kültürlerin devasa bir hızla ve şevkle benimsemekte olduğu ve bu kültürlerin bir çoğunu karışıklık olarak içine iten ve insanların yaşadıkları ortamı tamamen değiştiren bir bilgi tarzının (Aydınlanma akılcılığının) egemenliğindeki bir dünyada yaşıyoruz. Bu yalnızca bir olgu. Modernlik konusundaki bu görüşler ile postmodern kuramın hiç olmazsa bir çizgisinin konumu arasında belli bir karşılıklık olduğunu görmek önemlidir. İster Gellner'in modernliği bir olgu meselesi olarak metanetle kabullenme tarzında olsun, ister Habermas ve Berman'ın modernliğin özgürleştirici vaadini hala yerine getirmek zorunda olduğunu bildiren daha arzu yüklü inancı olsun, modernliğin yandaşları açısından, hiç değilse

²⁹⁶ aktaran, ASLAN&YILMAZ, s.90 : GELLNER, 1992

²⁹⁷ a.g.e., s.92

²⁹⁸ KELLNER, s.244

²⁹⁹ KALE, N., “Modernizm'den Postmodernist Söylemlere Doğru”, DOĞU_BATI Yeni Düşünce Hareketleri Özel Sayısı, Mayıs-Temmuz, 2002

zamansal ya da tarihsel anlamda modernliğin bittiğinin ilan edilemeyeceği çok açıktır. Ama bu, modernliğin değişmediğini söylemekle aynı şey değildir. Modernliğin kapitalist sanayileşme süreci tarafından güdümlendiğini belirten Habermas ve Berman'ın modernlik anlatımında böyle bir anlayış üstü kapalı olarak bulunmaktadır. Bir medeniyetin ömrü çerçevesinde iki yüzyıl çok uzun bir süre olmayabilir, ama yapısının büyük bir kısmını açığa vurmak açısından modernlik için yeterince uzun bir süredir. Bu, modern, kapitalist medeniyet hakkında herkesin fikir birliği yaparak söylediği gibi, doğası gereği istikrarsız ve dinamik bir toplumsal biçim açısından özellikle geçerlidir.³⁰⁰

Bir dönem (epoch) olarak modern/postmodern paradigmanda “toplum” u açıklamaya ilişkin girişimleri ve eleştirilerini genel bir çerçevede de olsa ele almış bulunuyoruz. Bu alandaki çalışmalara baktığımızda kuşkusuz çok zengin bir literatürle karşılaşmaktayız. Çünkü modern/post-modern/postmodern paradigmlar pek çok disiplinin (tarih, ekonomi, edebiyat, sanat, mimari, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, hukuk...) bilim yapma çerçevelerini ve perspektiflerini etkilemiş görünmektedir.

2.3. Postmodernizm ve Bilim

Postmodernizmin en belirgin özelliklerinden birisi de modern bilime olan eleştirel yaklaşımıdır. Postmodern eleştiri, çok çeşitli alanlarda (bilim, sanat, medya, siyaset, din vb.) kullanılan modern pratiklerle, kültürel ve kuramsal perspektiflerle bağları koparmayı ifade etmektedir. Bu yaklaşım örgüt çalışmalarında da kendini göstermeye başlamıştır. Bu noktada, (bölümün başında izlenecek yöntemde vurgulandığı gibi) postmodern paradigmanın, modern bilime yönelmiş olduğu eleştirilere gönderme yapmadan, örgüt çalışmalarına yansımaları sergileyemeyiz. Bununla birlikte, postmodern eleştirinin hedeflediği modern bilimin tarihinden özetle de olsa söz etmek kaçınılmaz hale gelmektedir.

³⁰⁰ KUMAR, s.211

2.3.1. Modern Bilim

Bilim, ilk uygarlıklardan beri insanlığın en önemli ve büyük uğraşısı olarak görülmektedir. Bu konudaki gelişmeler sonsuz sayıda halkalardan oluşan bir zincirin durmadan büyümesi gibidir. Bu gelişmenin hızı, zaman kesitlerine göre farklı olmuşsa da asla kesilmemiştir. Yani gelişmenin bir bütünlüğü vardır. Buna karşın ona etki eden güçlerin çokluğu ve çeşitliliği, zaman zaman bu gelişmeyi olumlu ya da olumsuz yönlendirmiş ama asla durduramamıştır. İnsanlık, kazanılan bu ivme ile yepyeni oluşumlardan ve bilimsel bulgulardan bir yenisini yaşamının heyecanını her an hissetmektedir.³⁰¹

Modern bilimin doğuşu, insanlık tarihinin belki de en önemli olayıdır. Bilim, araştırma yöntemi olarak insan düşüncesine güçlü bir nitelik kazandırmıştır. Kimi bilim tarihçileri bilimi, kökü ilk uygarlıklara uzanan bir deneyim ve bilgi birikimi olarak algılamakta, kimi ise bilimi, belli kültürel koşullarda ortaya çıkan kimi üstün yetenekli seçkinlerin öğrenme ve araştırma tutkusunun ürünü saymaktadır.³⁰² Modern bilim ya da çağdaş bilim anlayışı, kısaca belirtmek gerekirse kapitalist dönüşüm ile beraber ortaya çıkmıştır. Modern bilimin Galileo ile birlikte ortaya çıktığı burada bir varsayım olarak kabul edilmektedir. Galileo'nun "ben taşın ya da bir cismin neden düştüğü ile değil nasıl yere düştüğü ile ilgileniyorum" yaklaşımı modern bilimi ifade etmektedir.³⁰³

Epistemoloji

Bilgilerin kaynağını, tanımını, elde ediliş sürecini ve kesinlik düzeyini inceleyip tartışan felsefe dalı *Bilim Felsefesidir*. Bilim felsefesine, sözcük anlamı "bilginin bilgisi" olarak tanımlanabilen **epistemoloji** adı verilmektedir. Epistemoloji; Bilgi nedir? Bilginin kaynakları nelerdir? Bilgi nasıl ve hangi yapılarla elde edilir? Bilginin zaman ve mekan boyutlarına göre konumu nedir? Ya da başka bir deyişle bilginin geçerlik ve kesinlik düzeyi nedir? Nelere bağlıdır? gibi sorular üzerinde durmaktadır.³⁰⁴

Bilginin Kaynakları

³⁰¹ AKSOY, A., *Bilim Tarihi Ve Felsefesi*, Yıldız Tek. Üniv. Yayını No:290, 1994,s.1

³⁰² YILDIRIM,C.,*Bilimin Öncüleri*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2001,Ankara, s.6

³⁰³ ŞAYLAN, s.43

³⁰⁴ a.g.e.,133

Özetle ifade etmek gerekirse, bilginin kaynağı nedir sorusuna verilen yanıtların iki farklı ve karşıt felsefi yaklaşım içinde toplanabildiği söylenebilir. Bilginin kaynağını insanın aklı ve düşünme kapasitesi olarak niteleyen felsefi yaklaşım, genel olarak *idealizm* olarak adlandırılmaktadır. Buna karşılık bilginin öznesi ve kaynağının aklın dışında, nesnel bir evren olduğunu öngören bilim felsefesi yaklaşımına da *realizm* adı verilmektedir. Bu iki epistemolojik konum şöyle özetlenebilir:

İdealizm

İdealizm, tüm gerçekliğin temel olarak zihinsel ya da manevi olduğunu ve bu manevi iradenin tüm maddesel varlığa bire bir yansıdığı öne sürmektedir.³⁰⁵ İdealizm geniş anlamda; her türlü varlığı düşüncenin ürünü ya da düşüncenin kendisi sayan bütün öğretileri kapsar. Büyük erdemci Sokrates'in (İ.Ö.486-400) ünlü öğrencisi Platon (İ.Ö.427-347) bu anlamda idealisttir. Platon'a göre idealler, bir mekan içinde olmadıklarından, bize dışardan gelmezler, Onlar önce zihnimizdedirler. Dışarıdaki maddesel bölgeler bizlere onları hatırlatarak, onları uyandırırılar. Bu yüzden ki bilgilerimizi, duyularımız yoluyla, maddelerden aldığımızı sanmaktayız. Bu bir kuruntudur. Gerçekte, maddeler, evrensel akıldaki örneklerine göre biçimlenmişler, sonra da, bizlere görünerek, zihinlerimizde uyuyan asıllarını uyandırmışlardır. Niçin?.. Çünkü gerçek olan, süreklidir, kalıcıdır. Sürekli ve kalıcı olanlarsa, maddeler değil, sadece düşüncelerdir.³⁰⁶

İdealizm, bütün bilgilerin insanın aklı içinde olduğunu öngörmektedir. Yani bilgi, aklın bir özelliği olarak kabul edilmektedir Felsefe tarihine bakıldığında idealizmin birbirinden farklı ele alış biçimlerinden söz etmek olanaklıdır. Örneğin, Berkeley'in (1685-1753) öznel idealizmi, felsefede maddenin varlığını reddetmesi açısından önemlidir. Maddi nesnelere sadece algılandığından var olduklarını savunmuştur.³⁰⁷ Bununla birlikte Platon'un bilgi anlayışı nesnel idealizm olarak tanımlanmakta, Fichte ve Hegel'in ise diyalektik bir idealizmi formüle ettiği söylenebilmektedir. Nesnel idealizm anlayışı; "insan düşüncesindeki her şeyin mükemmel bir modeline ulaşmak" biçiminde tanımlanmaktadır. Öznel idealizmde ise düşünce ön plandadır ve varlık bireyin düşüncesi ile temellendirilmektedir.³⁰⁸

³⁰⁵ MAHÇUPYAN, E., *İdeolojiler ve Modernite*, Yol Yayınları, İstanbul, 1996, s.19

³⁰⁶ HANÇERLİOĞLU, O., *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.64

³⁰⁷ RUSSEL, s.419

³⁰⁸ ŞAYLAN, s.140

Realizm (Materyalizm)

Realizm, insan aklının dışında nesnel bir evrenin varlığını kabul etmektedir ve insan bu evren ile ilgili olarak aklını kullanarak bilgi üretmeye çalışmakta; bu üretim sonucu bilgi sahibi olmaktadır. Realizm içinde de naive realizm, kritik realizim ya da diyalektik materyalizm gibi yaklaşımların yer aldığı söylenebilmektedir. Bilindiği gibi, bu yaklaşımlar yoğun farklılıkları hatta bir çok karşıtlığı yansıtmaktadır. *Realist bilim felsefesi*, bilimin nesne ve kaynağını insan aklının dışında kalan evren olarak kabul ettiği için *materyalizmle* çoğu zaman üst üste gelen yaklaşımlar olarak nitelenebilmektedir. Materyalizme göre, bilginin nesnesi ya da konusu maddedir ve buna göre bilim; maddenin bilgisidir, ya da başka bir deyişle kuram maddeyi açıklamak ve kavramak çabası sonucunda ortaya çıkan sistematik bilgiler anlamına gelmektedir.³⁰⁹

Materyalizm idealizmin aksine maddeyi töz olarak kabul etmekte ve zihinsel olan her şeyi maddesel olanın izdüşümüne indirgemektedir. İdealizmin reddinden güç aldığı için, *algılanamayan hiçbir şeyi gerçeklik kategorisinin içine sokmamaktadır*.³¹⁰

Bilginin İçeriği ve Elde Edilişi İle İlgili Yaklaşımlar

Bilindiği gibi, örneğin ünlü Descartes ile özdeşleşen *rasyonalist* akımla, John Locke (1632-1704) ya da Francis Bacon (1521-1626) gibi düşünürler tarafından savunulan *ampirist* yaklaşım, bilginin içeriği ve elde edilişi ile ilgili sorunlarda birbirleri ile çetin bir karşıtlık içine girmişlerdir.

En genel anlamda *rasyonalizmin* bilgi edinme yöntemi, akla dayanmak ya da başka bir deyişle tümdengelim kullanmak biçiminde tanımlanabilmektedir. Buna karşılık insan aklının içeriği olmadığını, dış dünyaya ait bilgileri, insanın ancak dış dünyayı gözleyerek elde edebileceğini varsayan yaklaşım ise *ampirizm* olarak ifade edilmektedir.³¹¹

³⁰⁹ a.g.e., s.141

³¹⁰ MAHÇUPYAN, s.25

³¹¹ a.g.e.,s.141

Rasyonalizm

Rasyonalizm (Uşçuluk), felsefe tarihlerinde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Genel anlamı düşünceci ve metafiziktir, bilginin duyumsal yanını yadsıyıp ussal yanını öne çıkaran ve bilgiyi sadece usun ürünü sayan öğretiler bu adla anılır.³¹²

Rasyonalizm; felsefede dogmatik bir akılcılık olarak tanımlanırken; günlük dilde, önyargılardan ve duygusal saplantılardan arınmış bir akıl yürütme olarak tanımlanır.

Rasyonalizme göre; “Genel-geçer bilgi vardır ve kaynağı akıl ve düşünmedir. Akıl doğuştandır”. İlk çağdan günümüze kadar başlıca rasyonalistler; *Sokrates, Platon, Aristoteles, Farabi, Descartes* ve *Hegel* olarak sıralanabilir. Örneğin, *Sokrates*’e göre; “İnsan bilgisi doğuştan gelir” ve bir öğretmen aslında öğrencisine yeni bir şey öğretmez sadece doğuştan onun aklında var olan bilgiyi açığa çıkarır. *Platon*’a göre de iki evren vardır: idealar ve görünenler (fenomenler) evreni. İdealar evreni doğmadan içinde bulunduğumuz ve herşeyin gerçeğinin bulunduğu evrendir. Görünenler evreni idealar evreninin bir kopyası, gölgesi yani yansımasıdır. Görünüşler dünyası olan bu evrenin bilgisi duyu organları ile elde edildiği için sanı’dır, aldatıcıdır. Çünkü duyu verileri kişiden kişiye değişen aldatıcı, göreceli bilgilerdir. Bu nedenle doğru bilginin kaynağı duyular olamaz. Bilgidir. Akılla idealar evreni hakkında kesin bilgi elde edilebilir. Bu nedenle doğru bilginin kaynağı akıldır. *Aristoteles* ise bir rasyonalist olmasına rağmen O’nu önceki rasyonalistlerden ayıran en önemli özellik bilgilerimizin doğuştan olmadığını savunmasıdır. *Aristoteles*’e göre bilgilerimiz duyu organlarınca elde edilir (pasif akıl) ve işlenerek (aktif akıl) tümel kavramlar oluşturulur. Akıl bilgi üretme gücüne sahiptir. Modern felsefenin ve Analitik Geometrinin kurucusu sayılan *Descartes*’e göre de Tanrı fikri, ruh, uzay ve tüm matematiksel düşünceler doğuştandır. Ancak bu düşünceler doğduğumuzda hazır olarak bulunmazlar. Düşünceleri doğurtan yetenektir. Bu yetenek Tanrı tarafından eşit olarak dağıtılmıştır. *Descartes*’a göre üç türlü bilgi vardır: 1- Doğuştan gelen, 2-Yapma, 3- Arızı bilgiler. Aklın kavradığı doğuştan olan bu bilgilerin dışındaki bütün bilgilerimiz duyularla kavranmış niteliktedir, arızı geçici bilgilerdir.³¹³

Descartes, duyulara güvenmediği için duyularla elde edilen bilgilerin şüpheli olduğunu düşünmüştür. Matematik ve fiziği apaçık ve kesin bilginin modeli olarak almış, onun

³¹² <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp>

³¹³ “Rasyonalizm”, <http://www.mkara44.sitemynet.com/rasyonalizm.htm> (erişim tarihi:20/05/2003)

dışındaki her şeyden bir kere de olsa şüphe etmiştir. O'na göre kesin bilgi bu şüphe edışten çıkmaktadır. Descartes böylece; "Mademki her şeyden şüphe ediyorum, öyleyse düşünüyorum; madem ki düşünüyorum, öyleyse varım"(Cogito Ergo sum) formülüne ulaşır. Bu sonuç O'na göre apaçık, kesindir. O'na göre kendisinde var olan düşünme yeteneği Tanrı'yı; en yetkin ve aldanmaz, aldatmaz olan Tanrı fikri de dış dünyayı kanıtlar. Descartes'in rasyonalizmi, iyi yönetilen her zihnin kesin, genel-geçer bilgiye ulaşabileceği görüşüne dayanır.³¹⁴ Gerçek anlamda usçuluk, din ve idealizm egemenliğine karşı insan aklının sınırsız olanaklarına güveni dile getirir. Özellikle 17 yy.'daki Descartes usçuluğu bu açıdan ileri bir yapıdadır.³¹⁵

Bir fikri bütününden ayırıp parçalar haline getirdikten sonra her bir parçanın ona özgü içeriğini inceleyerek bunun hakkında bilgi edinmek ve özelliklerini araştırmak işine bilimde *analiz* denilmektedir. Keza parçalar halinde incelenmiş ve her bir parçası hakkında yeterli bilgi edinilmiş bir bütün, bu parçalardan oluşmuşsa buna bilim dalında *sentez* denilmektedir. Descartes yaşam felsefesine analiz ve sentez yöntemlerini nasıl uygulayabileceğimizi çok açık ve gayet basit bir usavurma ile ifade etmiştir. Bu felsefe, yeni bir düşünce sisteminin hayata geçirilmesi olarak değerlendirilebilir. Öyle ki bu gelişme, o zamana kadar geçerli olan Aristoteles mantığının da adeta sonu demektir.

Aristoteles mantığının rafa kaldırılmasıyla ortaya çıkan bu boşluk; yaklaşık 200 yüz yıl süreyle, metodolojinin kullanılmasını ve Descartes'in ortaya attığı fikirlere göre bilimin yönlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bilimin zaferidir. Daha sonra bu akımın çok güçlü ve kişilikli bilim adamlarıyla destekleneceğini ve her seferinde bu fikirlerin gerçek bir devrim yarattığını çok iyi anlıyoruz. Bu dönemlerde bilim almış başını gitmiştir. Ancak düşünce sistemleri öylesine karmaşık bir durum göstermektedir ki, mutlak olarak yeni bir mantığa olan gereksinme, herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu gereksinmeyi ortaya koyan ise Bacon'dur. Ancak bunun yanıtını veren Descartes olmuştur. Bu yanıt ise, Metodoloji olarak adlandırılan, *yöntem bilim* olarak da ifade ettiğimiz bir sistem olarak sunulmuştur:

Apaçıklık kuralı: Doğruluğu apaçık meydana olmayan hiçbir fikri gerçek diye kabul etmemek... Bu şüphecilik kuralı diye adlandırılır.

³¹⁴ a.g.e.

³¹⁵ "Rasyonalizm"<http://www.felsefekibi.com/site/default.asp> (erişim tarihi:20/05/2003)

Analiz kuralı: Güçlüklerin her birini daha iyi ve kolay çözülebilmeleri için, daha küçük parçalara ayırarak incelemek.

Sentez kuralı: Basit ve tanınması en kolay fikirlerden başlayarak daha karmaşık fikirlere doğru yönelmek.

Gözden geçirmek kuralı : Kontrol ve saymalar yapmak.

Bu kurgu bütün canlılığıyla ve deyimleriyle bugün de kullanılmaktadır. Yeni ortaya atılan mantıklar dahi, metodolojinin bilim içindeki yerini fazla etkilememiştir. Çünkü bugünün bilim anlayışında, klasik bilim konularındaki yaklaşımlar hala bu yöntemlerle incelenmektedir. Bu nedenle yeni mantık ve bilim düzenlemelerine uygun bilim dallarını ayırdedebilmek için, özel adların yanı sıra *modern* ya da *çağdaş* gibi önadlar (sıfatlar) kullanılmaktadır.³¹⁶

Sonuç olarak rasyonalizm, insan aklını tüm insanlar için aynı ve değişmeyen bir şey olarak ele almıştır. Oysa çağdaş psikoloji ve antropoloji yaptığı çalışmalarda aklın da değişmekte olduğunu göstermiştir. Ayrıca rasyonalizm, akli doğadan ayrı bir öz, farklı bir varlık olarak ele almıştır. Böylece akıl ile nesne arasında bir *ikilik* yaratmıştır. Bilgi, *suje* (özne) ile *obje* (nesne) arasındaki ilişkiden doğmaktadır. O zaman birbirinden tamamen ayrı olan akıl ve nesnenin birbiriyle nasıl çakışarak bilgiyi ortaya çıkaracağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Böylece rasyonalizmin bilgi sorununu çözemediği görülmüştür. Hegel ise bu ikiliği "*objenin kendisi de suje gibi rasyoneldir*" diyerek aşmaya çalışmıştır.³¹⁷

Ampirizm

Bugünkü anlamda ampirizm 17.yy'da İngiltere'de gelişmeye başlamıştır. İngiliz filozoflarından John Locke (1632-1704), George Berkeley (1685-1753), David Hume (1711-1776), Stuart Mill (1806-1873) ve Herbert Spencer (1820-1904) bu gelişmede başlıca rolü oynamışlardır.

Aydınlanma çağı, bilimin ön plana geçmesi ve bir bilgi patlamasının yaşanmasıdır. Son iki yüz yıl içinde doğa ve toplum bilimler alanlarında büyük atılımların gerçekleştiği

³¹⁶ AKSOY, s.254-256

³¹⁷ "Rasyonalizm" <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp>

görülmektedir. Aydınlanmanın bilim anlayışında, Bacon'dan gelen faydacılık da önemli bir yer tutmaktadır.³¹⁸ Bacon'la Batı dünyasında bilimsel araştırmanın doğası ve amacı köklü bir biçimde değişmiştir. Eski çağlardan beri bilimin amacı bilgelik, doğanın düzenini ve onunla uyum içinde yaşamayı öğrenmek olmuştur. Bacon'dan beri bilimin amacı; bilgiyi doğaya hükmetmek ve onu denetim altına almak amacıyla kullanmak olmuştur.³¹⁹ Genel olarak “*bilgi kuvvettir*” sözünü ilk söyleyen kişi olarak kabul edilen Bacon felsefesinin temeli, insanlar doğa güçleri üzerinde bilimsel buluşlar ve keşiflerle egemenlik sağlamaya dayandığı için pratiktir.³²⁰

Bu akımın ilk çıkışını yapanlardan ve Descartes'le çağdaş olan İngiliz filozofu Bacon'nun asıl ilgi alanı hukuktur. Devlet adamı olarak görev yapan Bacon, “*Novum Organon*” adlı eserinde, zihnin o zamana kadar saplandığı başlıca hataların hangi kaynaklardan oluştuğunu göstermiştir. Bu düşünür [skolastik]³²¹ düşünceye karşı savaş açmış ve “doğanın büyük kitabı” adını verdiği deneye başvurmayı temel prensip olarak kabul etmiştir. Bu prensipten hareket ederek, olayları açıklayıcı yasaları bulmanın yollarını araştırmış ve sunmuştur.³²²

Rasyonalizm karşıtı olan ampirizm, bilginin sadece duyumlardan geldiğini ve görgüsel deney dışında hiçbir yoldan bilgi edinilemeyeceğini savunur. Deneyden gelen bilgi, doğrudan ya da dolaylı olarak elde edilebilir. Ne var ki doğrudan ya da dolaylı elde edilmiş olsun, usun yani aklın bunda hiçbir rolü yoktur.

Bilginin tek kaynağının görgüsel deney olduğunu ileri süren bu öğretiyi, Türkçede *ampirizm*, *görgücülük* ya da *deneycilik* olarak geçmektedir. Ampirizmin Batı dillerindeki kökü, *deney* ve *görgü* anlamlarını dile getiren *empeiria* deyimidir. Bu Yunanca deyim, *bilimsel bilgi* anlamındaki *episteme* deyimiyse *sezgisel* ve *tinsel bilgi* anlamındaki Yunanca *gnosis* deyimine karşıt bir anlam taşır ve *görgüsel bilgi* (insanın doğrudan doğruya gördüklerinden çıkardığı bilgi) anlamını dile getirir.

Ampirizm (görgücülük), birçok yanlışlarına rağmen, felsefe alanında temel öğretilerden biridir. Bilginin görgülere dayandığı savı, ustan ve doğuştan olmadığı anlamını içerir. Bu

³¹⁸ ŞAYLAN, s.139

³¹⁹ DURAN,B.,*Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996, s.81

³²⁰ RUSSEL, s.296

³²¹ Orta çağda, akıl yoluyla Hristiyan dinini kanıtlama ve bu dini Aristoteles Felsefesi ile bağdaştırmayı amaç edinen felsefe. Bkz. AKSOY,s.615

³²² AKSOY, s.258

bakımdan ampirizm, rasyonalizme karşıt bir düşünce akımıdır. Bilginin görgüseliği duyulardan, algılardan, deneylerden geldiği savını kapsar.

Bu felsefenin en büyük özelliği, kurgulardan kaçınması, deney ortamında kalmak istemesidir. Ampristler, sezgiye dayanan bilgiyi reddetmiş, bilginin deney ve tecrübelerle dayandığını savunmuşlardır. Fakat sezgisel bilgiyi reddediş, içgüdüsel fikirleri kesin olarak reddetmez, çünkü içimizde doğuştan var olan duygu, düşünce ve bedenimizi yönlendiren bir takım eğilimler de vardır.

İngiliz ampristler, tümdengelim ispatlar yerine tümevarım metodlarını tercih etmişlerdir. Çünkü bu deneyler için veriler elde etmeye yardımcı olur. Ayrıca ampirik görüş açısından nedensellik de önemlidir. “X,Y’inin nedenidir” dediğimiz bir ifade gözlenen olgusal bir ilişki betimlenmektedir. Gözlemlerimiz şimşek çakmasını gök gürültüsünün, sürtünmeyi ısının, gündüzü gecenin izlediğini göstermektedir. Bütün bu hallerde gözleme konu olan, veri düzgün ve değişmez bir geçişin olduğudur. Ne zaman X ortaya çıksa Y de çıkmaktadır. Şüphesiz gözlem konusu ilişkiler içinde eğreti ya da geçici olanlar da vardır. Mesela ormana atılan bir sigara yangın çıkarır ama bu her zaman ormana sigara atıldığında yangın çıkarır anlamına gelmez. Ayrıca yangın çıkması için başka faktörler de vardır. Ancak ampristlere göre bunları gerçek ilişkilerden ayırmak için gözlem yeterlidir.³²³

Bu bağlamda diyebiliriz ki, amprizm için [*apriori*]³²⁴ bilgi (önbilgi) yoktur. Ampirizmde *apriori* bilgi yani, deneyimden bağımsız olarak, yalnızca aklın kendisi ile elde edilen bilgi yerine [*a posteriori*]³²⁵ yani, deneyimle elde edilen bilgi vardır. Çünkü *apriori* olarak kabul edilen bilgi de denemeyle, çağrışımla ve doğada hüküm süren düzene uygunlukla elde edilmektedir. Temelde gerekli olan genel-zorunlu bilgi, realite alanında değil, cebir, geometri, aritmetik gibi alanlarla ilgili bir bilgidir ve dar alandır. Bilginin geniş bir alanı olan *matter of facts* (gerçeklerin sebebi) alanının bilgisi ise genel-zorunlu bilgi değildir. Çünkü bu tür bilgiler deneyime, alışkanlığa ve benzetmelere dayanır.³²⁶

³²³ ŞAYLAN, s.139-140

³²⁴ Gözleme dayanmayan, gözlem öncesi oluşturulan düşünce, inanç veya görüş, gözlemden bağımsız. AKSOY, s.613

³²⁵ Ampirik yoldan doğrulanabilir önermelerle dile getirilen bilgi; gözleme dayanan ya da gözlem sonrası oluşturulan inanç, yargı ve görüş; gözleme bağımlı, olgusal içerikli. a.g.e., s.613

³²⁶ “*Empirizm Nedir?*”, <http://www.ozyazilim.com/ozgur/marmara/arastirma.htm> (erişim Tarihi:20/05/2003)

Modern ussallık, genel kabul edilebilir bilgi iddiası için iki koşul belirlemiştir, *birincisi*; önermenin başkalarının da ulaşabileceği kanıt ya da kanıtlara dayalı olması *ikincisi* ise; biricik kanıt türünün de ampirik kanıt ve matematiksel ilişki olmasıdır. Bu ikinci koşulun arka planında yatan şey, *doğru bilginin evrensel geçerliliği* olduğu inancıdır. Böylece ampirik ve matematiksel kanıt, mantıksal ve nicel akıl yürütme, modern denilen ussallığın köşe taşlarını oluşturmuştur. Bir başka deyişle, yalnızca ampirik olarak doğrulanabilir önermelerin kurulabildiği alanlar rasyonel araştırmaya açık olarak kabul edilmiştir. Bu tutumun doğal bir sonucu olarak insan yaşamının geniş bir alanı “akıl dışı”na itilmiştir.³²⁷

Immanuel Kant’ın Epistemoloji Yaklaşımı

Ampiristler (deneycilik) ile rasyonalistler (akılcılık) arasındaki karşıtlığı bir sentez ile aşmaya çalışan en ünlü ve bilinen örneklerden biri Hume’den büyük ölçüde etkilenen Immanuel Kant’ın epistemoloji yaklaşımıdır. “Bütün bilgi deneyle başlar, ama bütünüyle deneyden kaynaklanmaz” ilkesine dayanan düşünür, aklın deney verilerini düzenleyici bir işlevi olduğunu vurgulamıştır.³²⁸

Aydınlanma çağı ve felsefesine damga vuran ve çok etkili olan Kant, sözü edilen bu karşıtlığı kurduğu bir bilgi felsefesi sistemi ile aşmaya çalışmıştır. Kant, bilginin öznesi ve kaynağının kesinlikle dış dünya olduğunu ileri sürmüştür ve buna göre bilgi edinmenin yolu dış dünyayı ya da evreni gözlemek olacaktır. Bu yaklaşıma göre bilgi üretmenin ya da bilgi sahibi olmanın yöntemi *ampirizim* biçiminde belirlenmektedir. Kant da bilginin temeline yöntem olarak ampirizmi koymuştur. Ancak Kant’a göre ampirik yolla, yani gözlem yapılarak elde edilen bilgi ham bilgidir ve bunun rafine edilmesi gerekmektedir. Gözlem yolu ile elde edilen bilgiyi rafine edip gerçek bilgi haline getirmek için, Kant’a göre bu bilgileri akıl süzgecinden geçirmek gerekmektedir. Bu bilgi ham bilgidir, çünkü dış dünyanın gerçekliğini insan duyu organları ile algılamaktadır yani bilginin kaynağında insanın algısı vardır. Ancak Kant’ın bu senteziyle gerilim aşılamamış, tartışmayı bir anlamda yeniden üretmiştir. Bilindiği gibi Kant, kendisinden sonra gelen düşünürler üzerinde çok etkili olmuştur ve bu etkisi hala sürmektedir. Eğer Batı felsefesinden söz edilebiliyorsa bunda Kant’ın önemli bir ağırlığa ve yere sahip

³²⁷ “Rasyonalizm”<http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp> (erişim Tarihi:20/05/2003)

³²⁸ GÜRSAKAL, N., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 178, Vipaş AŞ. Yayın No: 54, Bursa, 2001, s.7

olduğu yadsınamaz. Kant, sadece bilim felsefesi ve epistemoloji alanında değil, estetik ve etik gibi felsefenin diğer ana alanlarında da kapsamlı çözümlenmeler yapmıştır. Kant'ın tek sorunun ya da amacının bir entelektüel açmazı çözmek ya da aşmak olduğu söylenemez. Kant, çok önemli bir aydınlanma çağı düşünürüdür ve onun ısrarlı bir şekilde gerçekleştirmeye çalıştığı amaçlardan biri bilgiyi metafizik alanı dışına çıkarmaktır. Bütün Aydınlanma düşünürleri için metafiziği epistemoloji dışına çıkarmak vazgeçilmez bir amaçtır ve böylece bilgi-kuram sadece akıl ile temellenmiş olacaktır.

Aydınlanma çağının temelinde *bilim* vardır. Bilimsel bilginin kaynağının insan aklı ya da dış dünya olması bu temel özelliği değiştirmemektedir. Metafizik ise bilginin temelini aşkın, akıl ile kavranamaz bir mutlaka dayandırmayı ifade etmektedir. Metafizik de tıpkı bilim gibi bilgi vermektedir ama bu bilginin kaynağında kavranamaz, açıklanamaz bir mutlak vardır. Bir başka deyişle metafizik, sonunda ancak inanç ile temellendirilebilmektedir. Kant da bilginin kaynağını dış dünya ve bilgi edinme yöntemini ampirizm olarak niteleyip *bilimsel bilgiyi* metafizik alanı dışına taşımak istemiştir. Kant'ın bilim felsefesi alanında ortaya çıkan ikilemi aşmayı ne ölçüde başardığı ciddi bir felsefe tartışma konusudur ve felsefe tarihçileri bu tartışmayı sürdürmektedir. Burada önemli olan nokta, Kant'ın ve diğer Aydınlanmacı düşünürlerin bilgi ile ilgili çözümlenmelerinin daha sonra epistemoloji alanında büyük etkinlik kazanan, çok tutarlı ve sağlam eleştirilere karşın bu etkinliğini bir ölçüde sürdüren *pozitivizm* bir çerçeve hazırlamasıdır.³²⁹

Pozitivizm (Olguculuk)

Sözcük olarak pozitivizm, Fransız sosyal bilimcisi Auguste Comte (1798-1857) tarafından ortaya atılmış ve formüle edilmiştir. Comte, pozitivizmi hem epistemoloji hem de sosyoloji alanında popüler hale getirmiştir.

Hume ve Kant anlayışları temeli üstünde kurulmuş olan pozitivizme İngiliz düşünürleri John Stuart Mill (1806-1873)'le Herbert Spencer (1820-1903)'in de geniş çapta katkıları olmuştur. Öğretiye *olguculuk* adını veren Comte'tur. Comte'un terminolojisinde *positif* deyimini, kök anlamlarıyla *yıkıcı* (La. Negatio) anlamındaki *negatif* deyimini karşılığı olarak *yapıcı* (La.

³²⁹ ŞAYLAN, 1999, s.141-145

Positor) anlamını dile getirir. Comte, bu deyimle, kurduğu sistemden önceki bütün felsefelerin yıkıcı ve olumsuz olduklarını, ancak kendi sisteminin yapıcı ve olumlu olduğunu ileri sürmektedir.³³⁰ O'na göre; ister *idealist* ister *realist (materyalist)* olsun, deneyi aşan bütün spekülasyonlar metafiziktir. Felsefeden metafiziği atmak ve bunun yerine bilimi koymak gerekir, bundan ötürü de olguculuk (pozitivizm) bir *bilim felsefesi*'dir. Comte'a göre bilim felsefeden vazgeçebilir, çünkü bilim başlı başına bir felsefedir. Comtecu bilim anlayışı da genel bilim anlayışından farklıdır. Görgücü (ampirist) ve olaycı (fenomenalist) bir temele dayanan bu bilim anlayışı olguları açıklayamaz, sadece betimleyebilir (tasvir eder). Bu bilim, ne maddeyi ne de ruhu inceleyebilir, çünkü bunlar bilinemez. Bundan ötürü de olguculuk bir *bilinemezcilik*'tir. Bilim sadece *ilineksel (La. Positivus)* olanla uğraşacaktır, bu da olgu'lardır. Bilim bu olguları gözlemleyerek aralarındaki bağıntıları, yasaları kavramaya çalışan bir deney ve gözlem alanıdır. İdealizmle materyalizmi metafizik ve bundan ötürü de bilim dışı sayarak bunların üstünde bir bilim metodolojisi kurmaya çalışan olguculuk, bu niteliğiyle de *üçüncü felsefe* adını almıştır. Felsefede ve bilimde bir yöntem olmak isteyen bu üçüncü yol denemesi, maddi ve nesnel gerçeklikten de kopmakla bireysel bilinç çerçevesi içine kapanarak bir *öznel düşüncecilik* (sübjektif idealizm) niteliğini kazanmaktadır. Böylelikle, felsefenin ve bilimin temel sorunlarını saf dışına iten bu bilimsel felsefenin uğraşı alanında sadece iki konu kalmıştır: tarih ve toplum. Auguste Comte, Paris'te, kapısında *positivizm müdürü (Fr. Directeur du positivisme)* yazılı bir levha bulunan Monsieur-le-Prince sokağındaki 10 numaralı apartmanında, ne idealist ne de materyalist olan ve bundan ötürü de sadece tarihsel olguların gözlemlenmesine dayanan ilk olgucu varsayımını oluşturmuştur.³³¹ Bu fikrin temelinde ünlü "üç hal yasası" olarak adlandırılan ve içerikleri aşağıda açıklanmış olan temel aşamalar vardır:³³²

1-Teolojik dönem: İlk zamanlarda insanoğlu eşyanın ya da nesnelerin gerçek niteliğini ve oluşum nedenini bilmediği için, bir arayış içine girdi. Hemen bütün olayları açıklamakta güçlük çektiği için işin kolayına kaçarak, bunları yapacak ya da yaratacak Tanrı'lar buldu. Teolojik dönem olarak adlandırılan bu süreçte her şeyin altından ancak Tanrı'lar yardımıyla kalkabildi. Bu zaman içinde insanoğlu, *çoktanrıcılık* evresinden daha sonra çok sayıda

³³⁰ "Olguculuk", <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp> (giriş tarihi:21/05/2003)

³³¹ a.g.k.

³³² AKSOY,1994, s.243-244

görünmez varlıkların tek ve büyük bir iradenin yönetimi altında bulunduğu *tektanrıcılık* düşüncesine varmıştır.

2- Metafizik dönem: İnsan düşüncesinin bu durumu giderek köklü değişikliğe uğramış ve soyutçuluğa yönelmiştir. Artık gözlem yoluyla dünya olaylarını düzgün ve anlaşılır bir biçimde izlediği için bu durum insan düşüncesinin kendisine benzeyen tanrılardan vazgeçerek, soyut kavramlara yöneldiği ve Tanrısını bu soyut kavramlarla nitelediği bir durumdur. Ancak teolojik dönemdeki sorunlar, metafizik dönemde de aynen görülmektedir. Bu dönemde de eşyanın ve olayların *niçin*'i araştırılmakta, bunlara yanıt aranmaktadır. Farklı olan yöntemlerdir. Bu dönem bir bakıma insanların çaresiz kaldıkları bir dönemdir.

3- Pozitif Dönem: Bu dönemde insanlık olgunluk dönemine girmiştir ve bazı problemlerin kendisi için çözümsüz olduğunu kabullenmiştir. Artık olayların *niçin*'ini araştırmamakta, olayları, tanıdığı, bildiği olaylarla açıklamaya çalışmaktadır. İnsanın mutlak'a erişemeyeceğini, bunun olanaksız olduğunu algıladıkları, artık olayları gözlemlemek ve tanımak yolu ile onlar üzerinde mantıksal çıkarımlar yaparak yani usavurmayla değişmezlik oranlarını saptamaya çalıştığı bir dönem.

Her bilim, insan düşüncesi ve felsefe gibi, kendi içinde üç durumdan geçmektedir. Auguste Comte, Hegel'in üçlemelerinden esinlendiği bu *üç durum*'u her olguda gözlemler ve onları çocukluk, gençlik, olgunluk çağlarına benzetir. Şöyle der: "Hepimiz çocukluğumuzda tanrıbilimci, gençliğimizde metafizikçi, olgunluğumuzda da fizikçi -eşdeyişle müspet felsefeci- olduğumuzu anımsamaz mıyız?". Buna göre her bilim, kimi hala birinci ya da ikinci durumda bulunmak üzere bu üç evreyi geçirmiş ya da geçirmektedir. Comte'a göre bilimlerin yalınlıkları oranında sonuncu duruma erken erişmişlerdir. Bilimlerin en yalını olan matematik ilk gününden beri olgucu durumdadır, tanrıbilimsel ve metafizik durumları geçirmemiştir, binlerce yıldan beri ilk biçimiyle sürüpgelmiş ve "üç kez için on etmesi için Tanrı'ya yalvaracak hiç bir sağduyulu kişi çıkmamıştır". Buna karşı örneğin astronomi bilimi karmaşıklığı yüzünden üç durumun üçünü de geçirmiştir: Aristoteles'le tanrıbilimsel, Copernicus ve Kepler'le metafizik, Newton'la pozitif olmuştur.³³³

³³³ "Olguculuk", <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp>

Pozitivist aşamanın bilgisi sayılan *bilimsel bilgi*, Comte'a göre, belli özellikler taşımaktadır. *Birinci olarak*, bilimin alanı içine ancak şu ya da bu yolla ölçülebilen objelerin ya da ilişkilerin girdiği varsayılmaktadır. Buna göre, şu ya da bu yolla ölçülemeyen objelerin bilgisi olmayacaktır. *İkinci olarak* bilim önergelerinin göreliliği olmadığı bir başka deyişle doğruluklarının zaman ve uzay ile sınırlı kalmadığı öngörülmektedir. Bir bilgiye bilimsel yöntem ile ulaşıldıktan sonra o bilgi her zaman "doğruyu" temsil edecektir. Buna göre Comte'un bilgi anlayışında uzay ve zaman boyutları belirleyici sayılmaktadır. *Üçüncü olarak*, bilimin bir zorunluluğu ya gerekliliği yansıtmadığı kabul edilmektedir. Zorunluluk ya da gereklilik bilim için değil, ahlak için geçerli nitelikler olarak ele alınmış bulunmaktadır. Bilim için geçerli ölçüt ya da nitelik *DOĞRU/YANLIŞ* değerlendirmesi olacaktır. Pozitivist bilgi anlayışına göre, doğruluk esas olarak *ampirik doğruluk* ya da başka bir deyişle test edilebilirlik biçiminde tanımlanmaktadır. Ancak burada ampirik doğruluğu, geniş bir çerçevede yorumlamak gerekmektedir. Teknik yetersizlik nedeni ile test edilebilirlik söz konusu olmasa bile mantıken test edilebilirlik doğru/yanlış ölçütünün varlığı için yeterli olacaktır.

Pozitivist bilim anlayışı, mantıksal kurgu olarak iki değerli mantık üzerine oturmaktadır. Yani bir bilgi ya da bilim önermesi ya doğrudur ya da yanlıştır ve bu ele alışın doğal sonucu olarak her sorunun ancak bir tane doğru yanıtı olacaktır. Doğru bilgiye elde etmenin yolu ampirizimdir ya da başka deyişle "bilimsel bilgi" tümevarım yöntemi ile elde edilecektir. Ancak doğru bilgi elde edildikten sonra ve bu bilgi, zaman-mekan boyutlarından bağımsız olacağına göre, yeni doğru bilgiler elde etmeye olanak sağlayacaktır. Bunun yöntemi de tümdengelim olacaktır.

Pozitivizm, epistemolojik açıdan son derece etkin bir yaklaşım olmuştur ve bu etkinlik, çok tutarlı eleştirilere karşın bir ölçüde bugün için de sürmektedir. Bir başka deyişle pozitivist bilgi ve bilim anlayışına karşı çok farklı çevrelerden yöneltilen kapsamlı kritiklere karşın pozitivist bilgi anlayışının bütünü ile hala yıkılmadığı, şu ya da bu ölçüde etkisini sürdürdüğü söylenebilmektedir. Bilgi edinmeye ampirist yaklaşımın, kanıtlama ve doğruluğun ölçütünün "test edilebilirlik" olarak belirlenmesi pozitivist yaklaşımın güçlü yönleri olarak sayılmaktadır. Bugün bile bilgi üretmenin en yaygın biçimi olan üniversitelerde araştırma ve çalışmalarda (doktora programları gibi) pozitivist bakış açısı ciddi ölçüde ağırlığını

korumaktadır. Genç bilim adaylarından genellikle pozitivist şemalara uygun yetkinlik kanıtlayıcı çalışmalar yapmaları istenmektedir.³³⁴

Mantıksal Pozitivizm (Viyana Çevresi Düşünürleri)

Comte ile yakın ilişkileri olan John Stuart Mill, İngiliz Deneycilik okulunun da etkisiyle, pozitivist bilimsel ve mantıksal yanlarını geliştirmeye çalışmıştır. İngiltere’de pozitivist bir başka temsilcisi olan H.Spencer, yaklaşımında, Darwin’in evrim kuramına yer vermiştir. Pozitivizm bundan sonra daha çok Almanya ve Avusturya’da gelişmiştir. Viyanalı fizikçi ve düşünür Ernest Mach, İngiliz filozof David Hume’un görüşlerinden yola çıkarak, bütün bilginin dolaysız olarak deney yoluyla duyu verilerinden elde edilen önermelerden oluştuğunu öne sürmüştür. Mach’ın bilgi kuramlarının değişebildiği, ama temel olguların değişmediği düşüncesini sonraki bir çok olgucu da benimsemiştir. Pozitivizm bu gelişme döneminden sonra, özellikle de simgesel mantığın hızla yaygınlaşmasının etkisiyle güçlenmiş, Charles Sanders Peirce ve William James gibi mantığa da ağırlık veren ABD’li pragmatistlerin görüşlerindeki yakınlıklar sayesinde daha da yaygınlaşmıştır. Gerektirdiği mantıksal sistem de pozitivist yakınlığı olan Bertrand Russell gibi bir çok düşünür tarafından olgunlaştırılmıştır. Bütün bu gelişmeler Mantıksal Pozitivizm akımıyla sonuçlanmıştır.³³⁵

Mantıksal pozitivistler ya da yeni pozitivistler olarak da adlandırılan Viyana Çevresi’nin başlıca temsilcileri; Moritz Schlick, Rudolf Carnap ve Otto Neurath’tır.

Viyana Çevresi'nin kurucularından Otto Neurath, "radikal fizikselcilik" olarak anılan görüşünü, Aydınlanma'dan beri güdülen "bilimin birliği" ülküsü çerçevesinde, *tek bir bilimsel dil* oluşturarak kişilerarası anlaşma olanağını en üst düzeye çıkarmak amacıyla ortaya atmıştır. Bu bağlamda Neurath'ın fizikselciliği farklı bilimlerin dillerinin arzu edilir bir biresimini vaat eden dilsel bir öğretilerdir.

Bu görüş, Viyana Çevresi düşünürlerinin bilginin temellerini yalın ve yorumlanmamış duyu deneyimlerinde aramak yerine, fizikselci ve bütüncü bir bilgi kuramına yönelmelerini sağlamıştır. Bütün bilimsel önermelerin -fizik alanıyla sınırlı kalmadan- zaman ve uzam

³³⁴ ŞAYLAN, s.148-150

³³⁵ <http://www.geocities.com/temellicus/felsefe-olguculuk> (erişim tarihi:24/05/2003)

bağlamında yer alan maddi şeyler üzerinden ifade edilmesi gerektiğini savunan bu fizikselcifik anlayışı, birleşik bilim ülküsüne dayalı bu yöntemin yeterli bilimsel ölçüleri sağlayan her türden araştırmada kullanılabilceğini savlar.

Bu akım, özellikle II.Dünya Savaşı'ndan sonra Anglosakson ülkelerde çok güçlenerek hemen bütün akademik felsefe kuruluşlarına egemen olmuştur. Buna karşılık başta Viyanalı Ludwig Wittgenstein olmak üzere, önceleri pozitivistleri benimseyen Karl Popper ve Thomas S. Khun gibi düşünürler getirdikleri temel eleştirilerle mantıksal pozitivistlerin etkisinin azalmasına neden olmuşlardır.³³⁶

2.3.2. Modern Bilime Kritik Yaklaşımlar

Modern bilime yönelik eleştirilerden çok önceleri “bilim nedir?”, “kesin bilgi olanaklı mıdır?”, “bilginin kaynakları nelerdir?” türünden soruların, bilim felsefesi tarihinde yer aldığını görmekteyiz. 20.yy'ın başlarında ortaya çıkan başdöndürücü bilimsel gelişmelerin ve bu çerçevede ortaya çıkan epistemoloji tartışmalarının büyük fizikçilerden devrimcilere (örneğin Lenin) kadar çok geniş bir aydın spektrumunu ilendirdiği söylenebilir.³³⁷ Ancak, burada daha geniş kapsamlı epistemolojik tartışmalara yer vermek çalışmamızın hacmini büyütmeden başka bir işlev yüklenmeyecektir.

Pozitivistlerin Eleştirisine Dayanıklık Eden Gelişmeler

Modernizmin eleştirisi modern bilimin de eleştirisini kapsamaktadır. Modernizme ve modern bilime getirilen eleştirileri ve gelişmeleri postmodern söyleme dayanıklık ettiği için bilimde ‘paradigma değişimine’ yönelik görüşleri şöyle belirtebiliriz:

Modernist düşüncenin oluşumu Newton'un zirveye ulaştırdığı bilimsel devrime bağlanınca doğal olarak mekanistik dünya görüşü modernizmin bir parçası haline dönüşmüştür. Bu postüla aslında bizi 17.yy'ın klasiklerinin (tüm bilimsel ve sanatsal alanlardaki) modern oldukları gerçeğine ulaştırmaktadır. O halde modernliğin mekanistikle ilişkili olması,

³³⁶ a.g.k

³³⁷ ŞAYLAN, s.150

mekanistiğin 16.yy'daki bilim devrimine dayanması ve tüm bunların ötesinde bugünkü insanlığın dünya görüşünün bu süreç doğrultusunda şekillenmesi, fiziğin dolayısıyla mekaniğin hegemonyasını açıkça ortaya koymaktadır.³³⁸

Bilimsel Devrim, iki yüzyıldan fazla süren felsefi şüphecilikten sonra gelmiştir. 17 yy. filozofları bu şüphecilikten kurtulmak için çok çaba harcamışlardır. Descartes bunu sağlamak için felsefeyi matematiğe indirgemeye çalışmış, böylece Kartezyen matematisizm bilimsel dünya görüşünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Copernicus, Kepler, Galileo ve Newton bilimin yaradılışında ilk sırayı almaktadır.³³⁹ Newton Descartes, Galileo ve Kepler'in çalışmalarından bir sentez çıkarmaya çalışmıştır. Newton'a göre, Tanrı başlangıçta maddi parçacıkları, bunlar arasındaki çekimleri ve temel hareket yasalarını yaratmıştır. Böylece bütün evren hareket etmeye başlamış ve o gün bu gündür değişmez yasalarla yönetilen bir makine gibi işlemeye devam etmektedir. Newton'un geliştirdiği *mekanistik doğa anlayışı*, bütünüyle nedensel ve belirlenmiş dev kozmik makine anlayışıyla katı bir determinizme bağlanmıştır. Düşünüre göre olan biten her şey kesin bir nedene sahiptir ve kesin bir etkiyi meydana getirir. Sistemdeki herhangi bir parçanın geleceği eğer durum herhangi bir zamanda bütün ayrıntıları ile biliniyorsa, mutlak kesinlikle önceden tahmin edilebilir. Ancak mekanistik bilim anlayışına eleştirilerin gelmesi uzun sürmemiştir. *İzafiyet teorisi* ve *quantum fiziği* evrende hiçbir şeyin kesinliğinin olmadığını olsa olsa ihtimalin söz konusu olabileceğini ortaya koymuştur.³⁴⁰ Fizik bilimindeki bu gelişmeler 20.yy başlarında, pozitivistlere yöneltilen eleştirilere büyük destek vermiştir. Örneğin Danimarkalı fizikçi Niels Bohr'un öncülüğünü yaptığı *quantum kuramı* ile ilgili bulgular hem pozitivistlere hem de nedensellik ilkesine büyük darbe vurmuştur. Quantum kuramı, maddenin en küçük birimi olan atom parçacıklarının davranışlarını açıklamaktadır. Bu kuram ile bilgi üretim sürecinde süje (özne)-obje (nesne) obje ayrımı yıkılmış ve parçacıklar arasındaki etkileşimin nedensellik değil [*raslantısallık ilkesine*]³⁴¹ göre yürüdüğü kabul edilmiştir. Bohr, kendisine Nobel ödülü kazandıran çalışması ile parçacıklar fiziğinde *nedensellik* değil *raslantısallığın* geçerli olduğunu bulmuş ve bunun matematiksel ifadesini yazmayı başarmıştır. Süje (özne)-obje (nesne) ayrımının ortadan kalkması ile deney ya da gözlem yapan yani bilgi üreten kişinin de

³³⁸ DULUPÇU,M.,“Mekanistik Dünya Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım”,*Yönetim ve Ekonomi*, CBÜ,İİBF Dergisi,Yıl:1998,Sayı:4

³³⁹ RUSSEL, s.234

³⁴⁰ DURAN,s.85-86

³⁴¹ Daha fazla bilgi için bkz. GLEICK, J., *Kaos*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları 15, Çev. F. Üçcan, 7. Baskı, İstanbul, 2000

üretim sürecinin parçası olduğu görüşü yerleşmiştir. Bir başka deyişle bilgi üretme çabasında olan kişinin (süjenin) fiziksel ya da biyolojik özellikleri, düşünce yapısı, kişilik özellikleri, değer yargıları vb. nitelikler bilgi üretme sürecini şu ya da bu şekilde etkilemiş olacaktır.³⁴² Yine 20.yy başlarında Einstein, maddenin çözümlemesini başarmanın yanında evrenin açıklamasını ünlü 'görecelilik kuramı'na dayandırmıştır. Böylece Bohr, Einstein gibi büyük bilim adamlarının bulguları ile nedensellik ilkesi kesin olarak yıkılırken her sorunun zaman ve uzaydan bağımsız tek doğru yanıtı olduğunu öngören pozitivist bilgi anlayışı temelden sarsılmıştır.³⁴³

Yine aynı dönemlerde, küçükler ya da parçacıklar fiziği alanında Nobel ödülü almış olan Heisenberg'in, "elektronun yerini saptadığım zaman hızını ölçemem, hızını ölçtüğüm zaman yerini saptayamam" bulgusu, bir başka deyişle [*belirsizlik kuramı*]³⁴⁴ da bilim felsefesi alanında çok önemli gelişmelere kaynaklık etmiştir. Belirsizlik kuramı ile nedensellik ilkesi yıkılmakla birlikte doğru ya da yanlış ikilemine dayanan iki değerli mantığın yetersizliği ortaya çıkmıştır.

Fizik biliminde gerçekleştirilen bu büyük atılım, kesinliğe yönelik bir bilgi anlayışından belirsizliğe, göreceliliğe ve raslantısallığa dayalı bir bilim anlayışına geçişe yol açmıştır.

Pozitivizm, klasik fiziğin temel özellikleri üzerine oturan bir bilgi anlayışı ya da felsefesidir. Bu özelliklerin başında nedensellik ilkesi gelmektedir. Örneğin klasik fiziğin öncülerinden Laplace'ye göre bir olayın nedeni yok gibi görünebilir ama yine de bu olayın bir nedeni olmadığı sonucuna ulaşamaz. Nedenin ortaya konamaması, Laplace'ye göre sadece insanın ya da bilim adamının yetersizlik sorunudur.³⁴⁵

Pozitivist bilgi kuramı, olguların nesnel olarak kavranabilirliği tezine dayanır ve bu tez özne-nesne ayrımı, öznenin nesneyi objektif (nesnel) bir şekilde gözleyebileceği argümanlarıyla gerekçelendirmeye çalışılır. İlk, öznenin nesneden ayrı ve bağımsız olduğu varsayımı yapılır. (Bu varsayım bazen kanıtlanmaya çalışılan bir hipotez olarak da karşımıza çıkabilir) Özne, duyum, deney ve gözleme dayanarak nesneyi kavrayacaktır. Gözleme-kavrama-açıklama çabasını nesnel kılabilmek için, insanı da içine alan olay, olgu ve süreçler, nesnel bir

³⁴² ŞAYLAN, s.151-156

³⁴³ a.g.e.,s.154

³⁴⁴ Daha fazla bilgi için bkz. GLEICK, J.,

³⁴⁵ a.g.e.,s.153

alan ya da nesnelleştirilmiş bir alan olarak kabul edilirler. Kişinin (öznenin) gözleme sürecinin-dolayısıyla gözlem sonucunun- değer yargıları ve ideolojik yönelimlerden etkilenme düzeyi, ya hiç dikkate alınmaz ya da önemsiz bulunup ihmal edilir. Pozitivist bilim, işte bu varsayımlar altında, söz konusu süreçlerden geçerek üretilen “bilimsel bilgi”nin nesnel (değer yargılarından bağımsız, kişiye göre değişmeyen) bir karakter taşıdığı iddiasındadır. Dayanılan varsayımları yanlışlayıp geçersiz kılacak argümanları geliştirmek zor değildir. Örneğin özne-nesne ikilemine ilişkin pozitivist ayırım, özellikle *insanı ve toplumu* konu edinen disiplinler için tümüyle geçersizdir. İnsan bilimlerinde incelenen nesne, kendisi hakkında ortaya konan kategorilere ve öngörülere bağlı olarak her an etkileşime girebilmek konumundadır. Diğer bir deyişle nesne aynı zamanda öznedir. İnsanlar olguları **nesnel ve tarafsız** olarak değil, etken ve kendi istemlerinin doğurduğu eylem biçimlerinin yönettiği doğrultuda algılarlar.³⁴⁶

Karl Popper, haklı olarak *bilginin üretilmesi ve gelişmesinin deneyle değil hipotez olarak tanımlanan bir önbilgi (apriori) ile başladığını ileri sürmüştür*. Yani, standartlaşmış bilim yapma ya da bilgi üretme sürecinde bilgiyi üretecek kişinin üreteceği bilgi ile ilgili bazı önbilgileri ve kabulleri vardır; bu olmadan bilim yapmak mümkün gözükmemektedir. Popper’e göre bilgiyi üretecek kişi, *deney yada gözlemden önce aklını kullanarak üretmeyi düşündüğü bilginin çerçevesini, bir anlamda kapsam ve içeriğini belirlemektedir*. Genel olarak da deney ya da gözlem ile bu önbilgileri ayrıntılandırıp, doğru/yanlış değerlendirilmesine tabi tutulması söz konusu olmaktadır. Popper’in ifadesiyle “*gözlem, bizim yoğun biçimde işlev aldığımız bir süreçtir. Gözlem bir algıdır, fakat tasarlanmış ve önceden düzenlenmiş bir algıdır*”.³⁴⁷

Popper’in felsefesi insanın daima yanılabilir bir varlık olduğu savına dayanmaktadır. Bu felsefe aynı zamanda *bilimde hatanın varlığı* kavramını da saptamaktadır. Öyleyse buna karşı hazır olunmalı ve hata yapıp yapılmadığı her aşamada ayrıca araştırılmalıdır. Popper’in bilim felsefesine kazandırdığı en önemli ilke ise, **Yanlışlanabilirlik İlkesi** olmuştur. Ona göre; bilimsel bir varsayımın deney ve gözlemlerle doğru çıkmaması halinde, bilimsel kuram “yanlışlanabilir, çürütülebilir ve reddedilebilir”.³⁴⁸ Popper’a göre bu açıdan düşünüldüğünde, marksizim ya da psikanalizin (Freud) ilkel mitlerle bilimden daha çok ortak yanı vardır.

³⁴⁶ KARA,A.,İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm,Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s.19

³⁴⁷ ŞAYLAN, s.150

³⁴⁸ AKSOY,s.535

Popper için bunun nedeni fiziğe kıyasla kesinlikten yoksun olmaları değil, açıklama güçlerinin kapsamıdır. Bütünlükçü düşünce sistemleri olarak bunlara bir kez inanıldığında her türlü olay bunlarla açıklanabilirdi. Her şeyi açıklayabildikleri için de işin içine karışan fikirlerin yanlış olduğunu gösterecek bir temel işlevi görecektir ampirik kanıt kaynağı ya da tipine sahip değillerdi. Yani, marksizm ya da psikoanaliz gibi, kendilerini karşı olgusal kanıtlara karşı koruyan teorilerde böylesi bir risk unsuru yoktu. Dolayısıyla bilimin ayırt edici özelliği, bilim adamlarının bir teoriyi sadece onaylamaya değil, aynı zamanda çürütmeye de çalışmalarıydı. Popper'a göre bir teorinin onaylanması ya da teyit edici kanıtlar, onu yanlışlama amacı güden ampirik saldırılara karşı koymasının sonucudur. Kısacası; Popper'a göre, *"Bir teorinin bilimsel statüsünün ölçütü yanlışlanabilirliği, ya da çürütülebilirliği ya da sınanabilirliğidir"*.³⁴⁹ Popper, *Doğrulanabilme İlkesi yerine Yanlışlanabilme İlkesini* bir ölçüt olarak öne çıkararak, bilimsel yasaların geçerliliğinin asla nihai olarak doğrulanamayacağını, hipotezlerin ampirik olarak çürütülmesi yoluyla bilimsel ilerlemenin mümkün olduğunda ısrar etmiştir. Popper'a göre bilimsel bilgi sürekli hareket halindeki kum üzerine inşa edilmiştir ve önemli olan nereden yola çıktığımız değil, (eski kuramları kastederek) kestirimlerimizi ne ölçüde ampirik sınamaya ve dolayısıyla rasyonel eleştiriye tabi tutabildiğimizdir. Popper için bilimsel statü sadece teorinin yanlışlayıcı koşulları belirleyebilmesine ve bu koşulların ampirik olarak sınanması sonucunda ayakta kalmasına bağlıydı. Teoriden önce "gözlem" diye bir şey yoktu. Çünkü her türlü gözlem "teori yüklüydü" ve olgulara getirilen yorumlardan oluşuyordu.³⁵⁰ Böylece Popper ve Kuhn bilimsel kuramla bilimsel gözlemin derin ve kaçınılmaz olarak iç içeliğine vurguda bulunarak, nötr gözlem dili üretmek çabalarından kuşku duyduklarını ifade etmişlerdir.³⁵¹

Nesnellik kavramı üzerindeki ısrarlı vurgu, onun pozitivist kavramsal sistem içindeki merkezi konumundan kaynaklanmaktadır. Yanı sıra bu kavram, bilginin nesnelliği, bilgi üretme süreçlerinin evrenselliği, kuramların evrensel geçerliliği, bilimin değerden bağımsızlığı, değer-olgu ikilemi ve en genelinde bilim-ideoloji sorunsalının vazgeçilmez bir yöntembilimsel parametresidir.³⁵²

³⁴⁹ GIDDENS, s.176

³⁵⁰ a.g.e.,s.177

³⁵¹ GÜRSAKAL, s. 70

³⁵² KARA, s.19

Pozitivizme karşı, başlangıçtan beri öne sürülen en etkili kritiklerden biri gelecekle ilgili kestirim yapabilmenin temelsiz kalmış olmasıdır. Pozitivizm, bilgi için ölçülebilirliği esas ölçüt almaktadır ama ölçülebilirlik *zaman* ve *mekan* boyutları ile sınırlıdır. Pozitivizm, her ne kadar bu dar boğazı aşmak için ampirik olarak ulaşılan doğrunun zaman ve mekandan bağımsız olacağını öngörmüşse de sorun ortadan kalkmamaktadır. Bir kere burada Hume'nin klasik kritiğinin hala geçerli olduğu söylenebilmektedir. Aslında geleceğe yönelik kestirim yapabilme, Hume'un ünlü eleştirisinden sonra temelsiz kalma sorunu ile karşılaşmış bulunmaktadır. Hume, bir olay ya da fenomenle ilgili olarak (p) kadar deney ya da gözlem yapmış olmanın, bu sayı ne kadar büyük olursa olsun gelecekte de geçerli olacak doğruyu vermesinin hiçbir mantıksal dayanağı olmadığını ileri sürmüştür. Ampirizmi esas almasına karşın Hume, zaman ve uzaydan bağımsız, her zaman ve her yerde geçerli olacak doğru bilgi kavramının mantıksal bir paradoksu yansıttığını düşünmekteydi; böyle bir doğruluk ancak metafizik ile temellenebilirdi. Artık klasik sayılan bu kritiğin hiç kuşkusuz pozitivizm için de geçerli olması doğaldır. Eğer bu kritik göz önüne alınacak olursa, pozitivizm genelleme yapamayacak, geleceğin kestirimini dışlayacak bir bilgi anlayışını yansıtmış olacaktır.

Comte, bilimde kehanet yapılamayacağını öne sürmüştür ama tümevarım yöntemi ile elde edilen bilginin zaman ve mekan boyutundan bağımsız olarak hep doğruyu temsil edeceği varsayımı bir kehanet konumundadır. Eğer bu göz önüne alınacak olursa, pozitivist bilginin ancak *şimdi ve burada* sınırlılığı içinde geçerli olacağı söylenebilecektir. Böylece bilim için çok önemli işlevlerden biri olan ekstrapolasyon ve enterpolasyon (ampirik olarak elde edilen bilgilere dayalı olarak deney dışı ya da geleceği kestiren açıklamalar yapmak) bilgilenme sürecinin dışına itilmiş olacaktır.³⁵³

Mayor ve Forti bilim dünyasındaki bu dönüm noktasını şöyle dile getirmektedir;

“Heisenberg ve diğerlerinin ortaya koydukları çalışmalardan bu yana, bize dünyaya ilişkin tamamen yeni bir görüş açısı sunan bir bilimin yükselişine tanık olduk. Devasa bir saat olarak dünya imgesine inanmıyoruz. Farklı bir doğa imgesine ve bundan dolayı da farklı bir bilim imgesine sahibiz. Kesinliklerin sonuna geldik. Bilimsel gözlemin tüm düzeylerinde, doğanın *bir anlatı ögesi* içerdiğini keşfettik. İster kozmoloji, ister biyoloji isterse de parçacık fiziğinde olsun her yerde istikrarsızlıkları ve dalgalanmaları keşfettik.

³⁵³ ŞAYLAN, s.154

da farklı bir bilim imgesine sahibiz. Kesinliklerin sonuna geldik. Bilimsel gözlemin tüm düzeylerinde, doğanın *bir anlatı ögesi* içerdiğini keşfettik. İster kozmoloji, ister biyoloji isterse de parçacık fiziğinde olsun her yerde istikrarsızlıkları ve dalgalanmaları keşfettik. İyi tanımlanıp sınırlandırılmış koşullar altında bir sistemin benzersiz bir yol izleyeceği ve parametrelerde yapılacak küçük bir değişikliğin benzer şekilde sonuçlar açısından da küçük bir değişme üreteceği yönündeki düşünce, klasik doğa görünüşünde üstü kapalı olarak bulunuyordu. *Şimdi bu düşüncenin yalnızca basitleştirilerek idealleştirilmiş durumlar için geçerli olduğunu biliyoruz.* Sistemlerin genelde *doğrusal olmayan yasalar uyarınca işlediğinin ve ani geçişler, durumların çok türünlüğü, kendi kendini örgütlenme ve önceden kestirilemezlik biçimleri* altında karmaşık davranışlar sergilediğinin farkına varılmasıyla birlikte perspektifimizde kökten bir değişme oluşmaktadır. Böylece yüzyıl sona ererken hem bilimle hem de iktidarla bağdaştırılan ideolojilerin krize girdiğini görebiliyoruz.³⁵⁴

Aksoy'a göre bilim 20.yy'a girildiğinden beri artık daha karmaşık bir doku kazanmış, ilgi alanları oldukça genişlemiş ve insan gereksinimlerine bağımlı çok farklı konularda yepyeni bilimsel oluşumlar yaşanmaya başlamıştır.

Geriye giderek baktığımızda, teknolojideki gelişmelerin kökeninde; fizikte, kimyada, biyolojide, astronomide, meteorolojide, jeolojide ve de matematikteki gelişmelerin bulunduğu görülür. Bu gelişmeler toplum bilim ve sosyal bilimcileri de etkilemekte ve toplulukları, yaşam felsefeleri yönünden disipline edebilmeleri için de onlar, durmadan yeni fikirler üretmektedirler. Toplumları yönetenler ise, her ülkenin ve ulusun kendine özgü yapılanması, gelenek ve görenekleri, coğrafyası ve iş ve ekonomik gücünü birlikte göz önüne alarak bunlar arasında, seçeneklerden birine yönelmektedir. İşte bu tamamı birbirinden soyutlanamayan karmaşık yapı nedeniyle çağdaş bilim adamları ve yöneticilerin *kaçınılmaz* olarak bu bilgilenmeye gereksinme duymalarına neden olmaktadır.³⁵⁵

Pozitivist bilgi kuramının kendi içinde darboğazları ya da tutarsızlıkları barındırmakta ve bir bakıma bilimin genel tanımının değillemesine dönüşebilme eğilimi olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim 20.yy'ın başlarında sözü edilen bu dar boğaz ya da tutarsızlıkların epistemoloji

³⁵⁴ MAYOR, F., A. FORTI, *Bilim ve İktidar*, TÜBİTAK Yayınları,9. basım, Çev. Mehmet KÜÇÜK
Ankara, 1997, s.8-9

³⁵⁵ AKSOY, s.486

rtışmalarının en can alıcı konusu haline geldiği söylenebilmektedir. Kuşkusuz bütün bu gerlendirmeler esas olarak monist bir bilim varsayımına (doğa ve toplum ya da insan için çerli tek bir bilim anlayışı ve felsefesi) dayanmaktadır. Bilindiği gibi bu nokta da çok rtışmalıdır ve bir çok düşünür ya da toplum bilimci, doğa için geçerli olan bilim anlayışının ije-özne ayrımının belirsizleştiği toplum ve insan için geçerli olamayacağını ileri sürmüştür. erçekten de bir çok düşünüre göre insan ve toplum ile ilgili bilgi, bu çerçevede, doğa ile ilgili lgiden kesin ve belirgin farklılıklara sahip olacaktır, elde ediliş yöntemi, kesinlik düzeyi vb. alardan.³⁵⁶

ozitivizme en büyük darbeyi epistemoloji ve mantık alanındaki tartışma ya da karşıtlıklar değil, zizat bilim alanında ortaya çıkan gelişmeler vurmuş sayılabilir. Uygulamada pozitivist bilim layışının şu ya da bu biçimde etkinliğinin sürdüğü söylenebilmektedir. Einstein'ın lativitesiyle Heisenberg'in belirsizlik teorisinin hüküm sürdüğü günümüzde, modern bilim aplace'ın yolundan gitmekten de geri kalmamıştır.³⁵⁷ Murphy hala yaygın olan bu durumu öyle ifade etmektedir;³⁵⁸

epistemolojilerinde zihne pasif bir rol veren pozitivistler, bilginin hem nesnel şekilde hem de kesizce elde edilebilir sonucuna varırlar: Olgular, iradenin ürünü olmaktan öte, irade maksızın iradeyi belirler. Olgular özerktir. Bununla birlikte insan unsurunun araştırma recinin mümkün merteye dışına çıkarılmasının gerekmesidir. Zihin yalnızca doğayı yansıtale, kavramsal hatalar her zaman mümkündür. Bir anahtar metodolojik ilke olarak gözleme bel ağılayan pozitivistler, katı bir eğitim sonrasında doğruyu keşfetmeleri konusunda insanlara ivenilebileceğini savunurlar. Evrensel bilgiyi ortaya çıkarma ihtimallerinin artması için, urumsal zorunlulukların etkilerini nasıl hesaplamaları gerektiği araştırmacılara gösterilmelidir. u şartlanmanın nihai ürünü, metodolojik olarak teşvik edilen ebedilik durumu diye llandırılabilir. Doğruluğu kanıtlanmamış düşünceler tarafından yönlendirilmekten sakınmak in, araştırma *ampirik bir referansla* başlamalıdır. Dahası, bu kalkış noktası, özel bir duruş ktasına karşıt olarak reel dünya denilen şeyi temsil etmelidir. Bir incelemeye bu tarzda ıslamak için, yorumlayıcı yargılar araştırma projesinden çıkarılmalıdır. Bu gereklilikten layı, veri toplaması aşırı ölçüde araçsallaşır. Kısacası, geçerli verilerin doğuşuna doğal olarak jistik saflaştırma işlemlerinin yol açacağı düşünülür. Bir incelemeye önyargıların girmemesini ortalamaya hizmet eden standardizasyonu beslemek için, çeşitli teknikler öğretilir. Konuyla

ŞAYLAN,s. 152

GLEICK,J.,Kaos,TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları,Çev. Fikret ÜÇCAN,7.Baskı,2000,s.6

MURPHY, s.57

ilgili anahtar varsayım, tekniklerin manipülasyonunun, yorumu içermediğidir. Bu nedenle araştırma teknik hale geldikçe, muhtemelen insani hataların proje bulgularını etkileme ihtimali de o ölçüde azalır.³⁵⁹

Pozitivizm, metodolojik tekniklerin değerlerden bağımsız olduklarını ima eder. Belirli teknikler izlenerek yorum aşılabilir ve olgular ortaya çıkarılabilir. Nesnellik illüzyonu, olgular metodolojik dua kitaplarına dönüştürülerek ebedileştirilir. Titiz gözlem tavsiye edilir; çünkü araştırma apaçık, adım adım kurallara göre ilerler. Pozitif bilimin yeterliliğine duyulan bozulmamış inançtan dolayı, Comte ve Durkheim gibi ilk sosyologlar, toplumun bekası için önemli olan gayrişahsi doğrunun keşfedilebileceği tezini öne sürebilmişlerdir. Pozitivizm, kanaatin etkisini bastıran bir metodolojik kurallar serisini- ortaçağ filozoflarının pratiğini yaptıkları çileciliği besleyen kurallardan çok farklı olmayan bir kurallar serisi- dayatır. Bilme/kavrama yetisi eyleme yerine teknik prosedürlerin ikame edilmesinin, yüksek kalitede verinin toplanmasını kolaylaştıracağı sanılır; çünkü böylece zihinsel faaliyet araştırma metodolojisinin buyurduğu sınırlara uyacak duruma gelir. Yalnızca metodolojik kurallar serisine uyumlu kılınarak, bir politikanın doğruya açılacağı düşünülür. Bu nedenle, pozitivizmin başarısı yalnızca araştırmacının teknik açıdan yeterli olup olmamasına bağlıdır.³⁶⁰

Çağdaş filozoflardan sayılan Russel bu konudaki görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

“Hume’dan bu yana bilim felsefesinde yer alan iki büyük skandal nedensellik ve tümevarımdır. Bu iki yöneme hepimiz güveniyoruz; ancak Hume bu inancın hiçbir rasyonel temele dayanmayan, bilinçsiz bir inanç olduğu yolunda bir kanı uyandırmıştır. Bu durum derin bir rahatsızlık kaynağıdır; bilim ile felsefe karıştırılmaya devam ettikçe rahatsızlık artacaktır. Bir yanıt bulunabileceğini ummak durumundayız; ancak ben bir yanıtın bulunmuş olduğuna inanmıyorum. Bilim günümüzdeki durumuyla kısmen olumlu, kısmen de olumsuz olarak düşünülebilir. Bize çevremizi düzenleme gücü vermesi ve küçük de olsa önemli bir azınlık için zihinsel doyum olanağı sağlaması bakımından olumludur. Olumsuzdur; çünkü ne kadar maskeleyemeye çalışsak da insan eylemlerini, teorik olarak, önceden tahmin etme olanağı içeren bir gerekliliği varsaymakta, bu bakımdan da sanki insanın gücünü azaltmaktadır. Doğal olarak insanlar

³⁵⁹ a.g.e., s.58

³⁶⁰ MURPHY, s.59

bilimin olumlu yönünü alıkoyup olumsuz yönünden kurtulmayı arzular; ancak bunu başarma çabaları şimdiye dek boşa çıkmıştır. Nedensellik ve tümevarıma inancımızın irrasyonel olduğunu vurgularsak, bilimin doğru olup olmadığını bilmediğimiz ve bize onu olumlu kılan, çevremize egemen olma olanağının her an yok olabileceği sonucuyla karşılaşırız. Ancak bu sonuç tümüyle teorik olup, çağdaş bir insanın kabul edebileceği bir şey değildir. Öte yandan bilimsel yöntemin savlarını kabul edersek nedensellik ve tümevarımın, her şeye olduğu gibi, insan iradesine de uygulanabilir olduğunu kabulden kaçınamayız. 20.yy'da fizik, fizyoloji ve psikoloji alanlarındaki gelişmeler bu sonucu güçlendirmektedir. Sonunda öyle görünüyor ki, bilimin rasyonel kanıtlanması teorik olarak yetersiz ise de, bilimin olumsuz yönlerini bırakıp olumlu olanlarını alıkoymamızı sağlayan bir yöntem mevcut değildir. Durumun mantığıyla yüzleşmekten kaçınarak kuşkusuz bunu başarabiliriz. Ancak o zaman dünyayı anlamayı amaç edinmiş olan bilimsel keşif dürtüsünü de daha kaynağında kurutmuş oluruz. Geleceğin bu karmaşık probleme daha doyurucu bir çözüm getirmesini umalım.³⁶¹

Postmodernizm olarak tanımlanabilen bütün yaklaşım ya da tartışmaların ortak ve belki de en önemli özelliği yerleşik “bilim ve bilgi anlayışına” çok köklü eleştiri getirmeleri, daha da ötede yerleşik anlayışı içinde bilimin yapılabiliğini yadsımaları olduğunu daha önce vurgulamıştık. Bu yadsıma özellikle toplum ve insanla ilgili kuramlar için daha belirgin gözükmektedir. Örgüt kuramları ve örgüt çalışmaları da hem insan, hem de toplum bilimleriyle organik ilişki içerisinde olan alanlardır ve her tür paradigmada yeniden ele alınmışlar, yani bilimsel gelişmelerden etkilenmişlerdir. Bu nedenle, postmodern söylemlerin modern bilim kritiğini kavramak için modern bilimin doğuşu, gelişim süreci ve bugüne kadar taşıdığı epistemolojik tartışmalara kısıtlı da olsa yer verilmiş olması, postmodern paradigmada, örgüt kuramları ve örgüt çalışmalarını kavrama ve açıklama çabasında önemli bir koşul olarak görülmüştür.

Özetle; postpozitivist bilime göre;

Pozitivizm klasik fizik bilimine dayanmaktadır,

Fizik bilimindeki gelişmelerle (yeni fizik),

³⁶¹ RUSSEL,s.40-41

Quantum kuramı, raslantısallık ilkesi (Bohr), görecelilik kuramı (Einstein), Heisenberg (belirsizlik) kuramları;

“Doğruluğun” zaman ve uzaya bağımlı olduklarını göstermiş, kesinliğe yönelik bir bilgi anlayışından belirsizliğe, göreceliliğe ve raslantısallığa dayalı bir bilim anlayışına geçişe yol açmıştır.

Özetle, postmodern söylemin modern bilime eleştirisi;

- Postmodernizme göre, toplumla ilgili çözümleme ve öneriler (hermeneutics) yorumbilim üzerine oturmalıdır. Çünkü;
- İnsanla ilgili bilgi üretmek, doğa ile ilgili bilgi üretmekten farklı olacaktır. Çünkü insan ile ilgili bilgi üretilirken bilginin öznesi ile nesnesini birbirinden ayırmak mümkün olmayacaktır.
- *Toplumla ilgili bilginin doğa ile ilgili bilgiler gibi üretilemeyeceğini ve geçerli bilim kuramı ya da epistemoloji çerçevesinde (pozitivist bilim anlayışı ile) insanın ya da toplumun kuramının yapılamayacağı* belirtilmektedir. İnsanlar kendileri ve toplumla ilgili açıklama yaparken esas olarak “yorum” yapmaktadırlar.

3.BÖLÜM

MODERN SONRASI PARADİGMALAR PERSPEKTİFİNDEN ÖRGÜT KURAMI VE ÖRGÜT ÇALIŞMALARI

Örgüt literatüründe modern sonrası paradigmların ele alınışı, *yeni bir döneme* (post-modern) ve *epistemolojik olarak bir paradigma değişikliğine* (postmodern) gönderme yapmasıyla dikkati çekmektedir.

Post-modern paradigma çalışmamızın 1. bölümünde sunulmuş ve örgütleri **post-modern** ele alan bakış açısının genel özelliklerine değinilmiştir. 2. bölümde ise **postmodernizm** ve düşünürlerinin söylemlerine yer verilmiştir. Bu bölümde, 1. bölümde ele almaya çalıştığımız **post-modern** paradigmayla, 2.bölümde ele aldığımız **postmodern** paradigmanın örgüt kuramı ve örgüt çalışmalarındaki ayrışmasına daha yakından bakacağız. Çünkü bu ayrışma örgüt çalışmalarında iki farklı perspektifi gündeme getirmekte ve aynı zamanda bu perspektifler örgüt literatüründe konuyla ilgili yazarların (akademisyenlerin) konumlarını da belirlemektedir.

Özetle bu bölümde yanıt aranacak temel soru şudur;

Post-modern ve postmodern paradigma örgütlere ilişkin çalışmaların gündemine neler getirmiştir?

Bu soruya yanıt ararken izlenecek yöntem;

- Örgüt çalışmalarında post-modern ve postmodern paradigmanın ayrıştığı noktalar literatür incelemesiyle belirlenecektir.
- Modern sonrası bu paradigmların perspektiflerinden *modern örgüt kuramına* nasıl bakıldığı yazarların kendi eserlerinden ve birbirleri için yaptıkları değerlendirmelerden ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.1. Örgüt Çalışmalarında Paradigma Değişimi

Jackson&Pippa örgüt çalışmalarında paradigma değişiminin işaretleri olarak kabul ettikleri gelişmeleri şöyle belirtmektedirler,³⁶²

Baritz'in ideolojik önyarguların yönetim araştırmaları üzerine etkisini vurgulaması; Clegg&Dunkerley'in kuramsal anlamda temellerinin zayıf olduğundan örgüt kuramının genel olarak fakirleştiği ve böylece zayıf açıklama gücüne sahip olduğundan söz etmesi; MacIntyre'nin epistemolojik düzeyde bilimsel yönetim bilgisi birikiminin aslında var olmadığını daha çok bu bilgi birikiminin ideolojik baskılarla yapıldığı iddiasını ortaya koyması; Alvesson'nun örgüt kuramı üzerine benzer ideolojik baskıları dile getirmesi; Anthony'nin de yönetim eğitiminin amacının "anlamak" değil "davranış değiştirme" olduğunu iddia etmesi ve bunun da yönetim eğitiminin basmakalıplaşmasıyla sonuçlandığını ileri sürmesi.

Jackson&Pippa'ya göre, bütün bu yazarlar yönetim ve örgüt bilgisinin etkinliği ve doğruluğu üzerindeki kuşklarını dile getirmişlerdir. Örneğin, Maslow, McGregor ve Herzberg'in motivasyonu açıklayan kuramlarının geçerliliği son dönemlerde sorgulanmaya başlanmıştır. Ancak göze çarpmayan husus, bu kuramların kritiklerinin çok tanınmış örgütsel davranış kitaplarında yapılmamış olmamasıdır.³⁶³

Parker'ın örgütsel analiz çalışmalarındaki paradigma değişimine işaret edebilecek verdiği örnekler ise: güç/iktidar üzerine; Clegg ,kültür ve sembolizm üzerine; Turner, metafor üzerine ;Morgan , ırk ve cinsiyet üzerine; Hearn vd'nin çalışmalarıdır.³⁶⁴ Kreiner'e göre ise

³⁶² JACKSON,N., PIPPA,C., "Postmodern Management: Past-Perfect or Future-Imperfect?", **International Studies of Management&Organization**, Vol.22, No.3, 1992, pp.11-26 : Bu makalede adı geçen çalışmalar şunlardır; Baritz, L., "The servants of Power", In G. Esland, G. Salaman, and M-A Speakman (eds.), *People and Work*, Edinburgh, Holmes McDougall, 1975; Clegg, S.,Dunkerley, D., *Critical Issues in Organizations*, London, Routhledge and Kegan Paul,1977; McIntyre, A., *After Virtue*, University of Notre Dame Press, 1981 ;Anthony, P.D., *The Foundation of Management*, London: Tavistock,1986; Alvesson, M., *Organization Theory and Technocratic Consciousness*, Berlin, De Gruyter,1987

³⁶³ a.g.m., 1992

³⁶⁴ PARKER,M., "Post-Modern Organizations or Postmodern Organization Theory", **Organization Studies**, Vol.13, No.1, 1992, pp.1-23: Söz konusu makalede örnek olarak verilen eserler şunlardır: Clegg, S., *Modern Organizations*, London, Sage, 1990; Turner, B., *Organizational Symbolism*, Berlin, de Gruyter, 1989; Morgan,G., *Images of Organization*, London, sage,1986; Hearn,J., Parkin W., *Organization, Multiple*

modern toplumun köklü bir biçimde değişime uğradığını kabul etmiş görünmemize rağmen örgüt kuramlarındaki gelişmelerin, bu değişimin basit bir yansıması olduğu düşüncesi çok da yaygın değildir.³⁶⁵

Daha sonraki yıllarda paradigma değişimine dikkat çeken bir çalışmada, 1980'li yılların sonuna kadar postmodernizmi örgüt çalışmalarında açıklanmamış bir alan olarak kabul edilmekle birlikte ancak 1990'lı yıllardan itibaren yayılmaya başladığından³⁶⁶, son on yılda da, örgüt kuramlarında "postmodern" dönüşüm fikri üzerine gittikçe artan yoğun bir ilgiden söz edilmektedir.³⁶⁷

Postmodernizm örgüt çalışmaları için görece olarak yeni olsa da, sosyal bilimlerde, sosyoloji ve psikolojiden kadın çalışmalarına ve tarihe kadar geniş bir etki yayarak ele alınmış bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Postmodernizm, 20.yy'da bilime yönelik en önemli meydan okumalarından birisi olarak kabul edilmekte ve, "katı" olarak kabul edilen fizik bilimlerinde bile getirdiği çelişkilerin tartışıldığını vurgulanmaktadır.³⁶⁸ Örneğin Gıgch, Einstein, Heisenberg ve Bohr'un Nobel ödüllü çalışmalarına yer vererek modern fizik bilimlerindeki gelişmeleri özetlemekte, "katı" olarak kabul edilen fizik bilimlerinde gelinen noktanın; "kesinlik" ve "belirlenebilirlik"ten uzaklaşıp "belirsizlik", "belirlenemezlik" gibi kavramlara vurgu yaptığını, sosyal bilimlerinse fiziksel dünyanın dışında oldukları halde daha "kesin" olma ve "belirlenebilirlik" çabasında olduğunu belirtmektedir.³⁶⁹

Fizik bilimindeki gelişmelerin örgüt kuramlarına yansımalarının ele alındığı bir diğer çalışmada, Kuantum (parçacık) fiziğinde Heisenberg'in çalışmalarının sosyal bilimlerdeki etkisini vurgulanarak, örgütsel analizlerde; örneğin kuramcılarının örgüt varlıklarını (birimlerini) bireysel olarak ele almaktan çok, bu üyeler arasındaki (kuramcılar da dahil

Oppressions and Postmodernism, In, *Postmodernism and Organisations*, Hassard, J., Parker, M., (eds).148-162, London, Sage, 1993

³⁶⁵ KREINER, K., "The Postmodern Epoch of Organization Theory", *International Studies of Management & Organization*, Vol.22, No.2, 1992, p.37,

³⁶⁶ WHITE, R.F., JACQUES, R., "Operationalizing The Postmodernity Construct For Efficient Organizational Change Management", *Journal of Organizational Change Management*, Vol.8, No.2, 1995, pp. 45-71

³⁶⁷ HASSARD, J., "Comodification Construction and Compression: A Review of Time Metaphors in Organizational Analysis", *IJMR*, Vol.3, No.3, 2001, pp. 131-140

³⁶⁸ KILDUFF, M., MEHRA, A., "Postmodernism And Organizational Research", *Academy of Management Review*, Vol.22, No.2, 1997, s. 453-481

³⁶⁹ GIGCH, J.P., "Comparing the Epistemologies of Scientific Disciplines in Two Distinct Domains: Modern Physics versus Social Sciences", *System Research and Behavioral Science*, Vol.19, No.3, 2002, pp. 199-209

olmak üzere) etkileşim ve ilişkiyi açıklamaya yönelik çabalardan söz edilmektedir.³⁷⁰ Kuantum teorisinde nesne , bir muhtemel durumlar koleksiyonundan oluşur. Bu düşünce Heisenberg'in "belirlenemezlik ilkesiyle" takviye edilmiştir. Heisenberg bu ilkeyle, ölçüm sürecinin, ölçülen her ne olursa olsun ölçüleni etkilediğini göstermiştir.³⁷¹

[Kuhn]³⁷², nun bilimsel paradigmalardaki değişimle ilgili çalışmalarının örgüt çalışmalarında da etkili olmuştur. Örneğin, örgüt kültürü araştırmalarında araştırmacı/araştırılan ilişkisi, sosyal yapısalcıların ontolojik pozisyonlarının hesaba katılma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Böylece örgüt çalışmalarında gerek epistemolojik gerekse ontolojik bir sıçramadan bahsetmek mümkün hale gelmektedir.³⁷³ Paradigma değişiminin tespitine yönelik geniş bir literatür incelemesi gerçekleştiren Calas&Smircich 1980'li yıllarda örgüt analizlerinde çeşitli epistemolojik ve ontolojik paradigmalardan varlığı hakkında ilk tartışmalara Astley&Van de Ven, Burrell&Morgan, ve Ritzer'i örnek göstermektedirler.³⁷⁴ Aynı dönemlerde, nitel araştırmalara yönelik olduğu kadar örgütsel kültür ve sembolizme de yoğun bir ilginin de su yüzüne çıkmış olduğunu belirten yazarlar, *Administrative Science Quarterly*, *Journal of Management* adlı dergilerde 1980 yıllarda yayımlanan makale örnekleri sunmaktadırlar.³⁷⁵ Bu değişim yazarlara göre daha sonraları kuram inşası üzerine *Academy of Management Review*'de (1989) de gözlenmektedir³⁷⁶. Aynı derginin, entelektüel eğilimler üzerine yer verdiği, 1992 yılında çıkarılan özel yayının da bu değişime işaret ettiği belirtilmekte³⁷⁷ ve bu tarihlerde örgüt çalışmalarının *postmodern durumu tecrübe etmekte* olduğu dile

³⁷⁰ BRADBURY H., LICHTENSTEIN, B., "Relationality in Organizational Research: Exploring The Space Between", *Organization Science*, Vo.11, No.5, 2000, pp.551-564

³⁷¹ MURPHY, s.42

³⁷² Thomas Kuhn bilim tarihçisidir. *The Structure of Scientific Revolutions* (1970) adlı eserinde paradigma değişikliği fikrinin öncülüğünü yapmıştır. Kuhn için bilim, başarılı paradigmaların egemenliği, düşünmenin bir biçimi veya toplumun kendi kendisini organize ettiği kavramları, değerleri, algılamaları ve uygulamaları biçimlendiren ve toplum tarafından bunların paylaşıldığı bir gerçeklik vizyonu olarak karakterize edilebilir. Kuhn'a göre *paradigma* ; dünyayı açıklamak için standart çözümlerin yanında, ideallerin, değerlerin, yöntemlerin ve problem alanlarının sistematik olarak sunulmuş bir setidir. Yani dünyayı görme , anlama, algılama ve yorumlama biçimimizdir. Aktaran, CLARKE, T., CLEGG, S., "Management Paradigms For The New Millennium", *IJMR*, Vol. 2, No.1, 2000, pp.45-64

³⁷³ CALAS, B.M., SMIRCICH, L., "Past Postmodernism? Reflections and Tentative Directions", *Academy of Management Review*, Vol.24, No.4, 1999, pp.649-671

³⁷⁴ Adı geçen makalede sunulan örnek çalışmalar şunlardır; Astley., W., Van de Ven., G., "Central Perspectives and Debates in Organization Theory", *Administrative Science Quarterly*, 28 (1983),s. 245-273; Burrell, G., Morgan, G., *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*, Exeter, NH, Heineman,1979; Ritzer, G., *Sociology: A Multiple Paradigm Science*, Ed. Boston, Allyn and Bacon,1981

³⁷⁵ Daha fazla bilgi için, CALAS&SMIRCICH, 1999

³⁷⁶ a.g.m., 1999

³⁷⁷ PFEFFER, J., " Barriers to the Advance of Organizational Science Development As a Dependable Variable", *Academy of Management Review*, Vol.18, No.4, 1993

getirilmektedir.³⁷⁸

Cooper&Burrell'in *Organization Studies*'de kaleme aldıkları eserlerinin örgüt bilimine *postmodern düşünce*nin sunulmasına ilişkin başlangıç sayılabileceğinden söz edilmekte ve ayrıca Clegg ve Hassard&Parker gibi yazarların kitaplarının da bu gelişmeye işaret ettiği vurgulanmaktadır.³⁷⁹

Postmodernizmin toplumda olduğu gibi örgütlerde de kültürel, ekonomik ve politik değerlerdeki değişime vurgu yaptığından söz eden Hines, örgütlerde yönetici-çalışan arasındaki güç dengesizliğini ortadan kaldırılabilecek girişimlere, postmodern olarak tanımlanabilecek iş yapma biçimlerinden, işe alma ve elde tutma uygulamalarına kadar *postmodern dönüşüm* olarak kabul ettiği değişimlere dikkat çekmektedir.³⁸⁰ Totenbaum da paradigma değişimini ele aldığı makalesinde, postmodern bilim anlayışı içerisinde de kabul edilen kaos kuramının, örgütsel çalışmalarda yeni bir paradigma olarak ele alındığından söz etmekte ve aynı zamanda bu kuramın örgütsel uygulamalarda yaşama geçirildiğine dair örnekler (havayolu işletmeleri gibi) sunmaktadır.³⁸¹

Yıldırım'a göre ise 1980'lerden sonra yönetim-örgüt çalışmalarında örgütlerin ne olduğu, nasıl araştırılacağı, araştırmacının yeri, yönetimin rolü gibi konularda kesinliğin yerini tartışmalara ve anlaşmazlıklara bırakmıştır. 1960'ların sonlarına kadar modernist-pozitivist bir çerçeve içinde yürütülen örgüt ve yönetim araştırmalarının ana konusu, çevresel baskılar karşısında örgütsel düzenin ve işleyişin nasıl sağlanabileceği olmuştur. 1970'lerin ortalarından itibaren çevresel faktörlerle formel örgütsel yapı arasında nedensellik bağları kurmaya çalışan araştırmalar kadar, eleştirel ve radikal kuramların etkisiyle örgütlerin siyasi ve ideolojik yönlerini ele alan çalışmalar da ortaya çıkmaya başlamıştır. 1980'lerin sonlarından günümüze kadar postmodernizmin etkisiyle dil, söylem ve örgütsel gerçekliğin oluşturulması konuları önem kazanmaya başlamıştır. Öngörülebilirlik yerine belirsizlik,

³⁷⁸ CALAS&SMIRCICH, 1999; WHITE&JACQUES, 1995

³⁷⁹ GERGEN, J.K., THATCHENKERY, T.J., "Organization Science as Social Construction: Postmodern Potentials", *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol.32, No.4, December, 1996, s. 356-377 : Adı geçen eserler ise: Cooper R., Burrell, G., "Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis: An Introduction" *Organizations Studies*, Vol.9, No.1, 1988, pp.91-112 : Clegg, S. *Modern Organizations: Organizations Studies In The Postmodern World*, London, Sage, 1990 ve Hassard, J., Parker, M. *Postmodernism and Organizational Analysis*, London, Sage, 1993

³⁸⁰ HINES, A., "The Postmodern Shift in Values and Jobs and The Implications For HR", *Employment Relations Today*, Vol.26, No.4, 2000, pp.35-51

³⁸¹ TOTENBAUM, T.J., "From Newton to Chaos", *Organizational Dynamics*, Spring, 1998, pp.21-32

teklilik yerine çeşitlilik, düzenlilik yerine düzensizlik vurgulanmaya başlanmıştır.³⁸²

Yukarıda yer verdiğimiz akademisyenlerin görüşlerini değerlendirdiğimizde, örgütlere ilişkin çalışmalarda paradigma değişikliğinin 1970'li yılların sonlarına doğru başladığını, ancak bu değişimin 1990'lı yıllarda yayılarak taraftar bulmaya başladığını anlıyoruz. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, modernden postmoderne paradigma değişikliği, bu paradigmaya ilişkin perspektif çeşitliliğini de gündeme getirmektedir.

Söz konusu edilen örnek çalışmaların hangi yollarla paylaşılan bir postmodernizm anlayışından türediğine bakıldığında bunun cevabının verilemediği belirtilirken³⁸³ “tek bir postmodern kuramdan söz edilmeyeceği gibi”³⁸⁴, “ne kadar postmodernist varsa o kadar postmodernist perspektiften söz edilebilir”.³⁸⁵

Çeşitliliği vurgulamalarına rağmen, yazarların bu perspektifleri mümkün olduğunca az başlık altında toplama girişimleri de dikkati çekmektedir. Çalışmamızın bu kısmında bu girişimleri izleyerek örgütlere ilişkin post-modern/postmodern yaklaşımları netleştirmeye katkıda bulunmaya çalışacağız.

Modern Sonrası Paradigmalar

Modern sonrası yaklaşımların örgüt literatüründe de genellikle iki türde ifade edilmektedir: **post-modernizm** (tire ile) ve **postmodernizm** (tiresiz). Bu ayrıma göre, ilk terim *yeni bir dönem* (epoch), ikincisi ise *yeni bir epistemolojiyi* işaret etmektedir.³⁸⁶

³⁸² YILDIRIM, E., “Cogito Ergo Sum’dan” Vivo Ergo Sum’a Örgütsel Analiz, **Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Ekim, 2002, Sayı: 2/2, s.157

³⁸³ KILDUFF&MEHRA, 1997

³⁸⁴ aktaran, KILDUFF&MEHRA, 1997: Best, S., Kellner, D., *Postmodern Theory*, NY, Guilford Press, 1991

³⁸⁵ aktaran, a.g.m.,1997: Featherstone, M., “In Pursuit of the Postmodern: An Introduction”. *Theory, Culture and Society*, 5(2-3) :195-216

³⁸⁶ COOPER R., BURRELL, G., “Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis: An Introduction” **Organizations Studies**, Vol.9,No.1, 1988, pp.91-112: PARKER,M., “Post-Modern Organizations or Postmodern Organization Theory”, **Organization Studies**, Vol.13, No.1, 1992, pp.1-23: PARKER, M., “Critique in the Name of What? Postmodernism and Critical Approaches to Organization”, **Organization Studies**, Vol.16, No.4, 1995, pp.553-564: KREINER,1992: HASSARD, J., “Postmodern Organizational Analysis: Toward A Conceptual Framework”, **Journal of Management Studies**, 31:3, May,1994, pp.303-324: WHITE& JACQUES, 1995: WILLMOTT, H., “What Has Been Happening in Organization Theory and Does It Matter?”, **Personnel Review**, Vol. 24, No. 8, 1995, pp.33-53: ALVESSON,M., “The Meaning and Meaninglessness of Postmodernism: Some Ironic Remarks”, **Organization Studies**, Vol.16,N.6,1995, pp.1053-1074: CHIA, R., “From Modern to Postmodern Organizational Analysis”, **Organization Studies**, Vol. 16, No.4, 1995,s. 579-604: BOJE,M.D., “Alternative Postmodern Spectacles: The Skeptical and Affirmative Postmodernist (Organization) Theory Debates”, **Business and Economics Society International Conference**, Canary

Parker, örgütsel analizlerdeki paradigma değişikliğine yönelik tartışmaları, Gergen, Cooper&Burrell, ve Clegg'in çalışmalarına³⁸⁷ dayanarak değerlendirdiği makalesinde, bu paradigma tartışmalarını *post-modern* dönem ve *postmodernite* olarak ikiye ayırmakta ve *post-modernitenin* örgüt kuramı için daha net ve anlaşılabilir olduğundan söz etmektedir. Böyle bir dönemselleştirmenin kanıt ihtiyacını ise örgütsel yapılardaki ve fonksiyonlarındaki değişimin karşılayabileceğini belirten yazar, bunların net bir biçimde ortaya konulabileceğini vurgulamaktadır. Böylece bu yaklaşımın odaklandığı konular; örgütlerin bu çağa ayak uydurabilmeleri için örgütsel tasarım süreci ,örgütlerin başarısı ve etkinliği için yöntemler ortaya koymaktır.³⁸⁸

Hassard, *post-modernizm* tanımlamasındaki amacın, toplumun *yeni bir döneme* girdiği hipotezini destekleyen özellikleri ortaya koymak olduğundan söz etmektedir. Bu yaklaşım, dünyada olup bitenleri tanımlamak için 'doğru bir yol' bulmaya ihtiyacımız olduğu şeklinde realist bir fikre dayanmaktadır.³⁸⁹

White&Jacques'e göre de örgütsel araştırmalar için yeni bir konu başlığı olarak kabul edilebilecek *post-modernizmle*, örgütsel araştırmaların anlamını 'yeniden düşünme'yi öneren *postmodernizm* arasında fark bulunmaktadır. Modern sonrası toplum kuramları iki farklı varsayım seti sunmakta ve bunlar örgüt kuramı için farklı sonuçlar doğurmaktadır. Birincisi yani *post-modernizm*; endüstriyalizmin uygulama ve biçimlerine üretim düzeyinde odaklaşırken, diğeri yani *postmodernizm* daha çok endüstriyalizmin sadece var olan biçimlerine değil, endüstriyel paradigma içindeki varsayımlara, değerlere ve uygulamalara odaklanmaktadır. Bu yaklaşım kendisini üretim ve değişim biçimleriyle sınırlamamakta, iktidar ilişkileri ve süreçleri içinde bir 'sosyal gerçeklik' biçimi olarak yapılandırılmış endüstriyalizmin kritiğini amaçlamaktadır. Böylece, bu yazarlar tarafından post-endüstriyalizmin (endüstri ötesi toplumun) *postmodern* bir kritiği formüle edilmeye

Islands/Spain, July 22-26,1999 : ALVARADO, F., "Concerning Postmodernity and Organizations in the Third World Opening a Debate and Suggestions for a Research Agenda", *Organization Science* Vol.7, No.6: ,1996, CALAS&SMIRCICH, 1999.

³⁸⁷ PARKER, 1992: Söz konusu makalede sözü edilen eserler şunlardır; Gergen, K.,J., "Organization Theory in the Postmodern Area", In, Rethinking Organizations, M Reed and M. Huges (eds)., 207-226, London, Sage, 1992; Cooper R., Burrell, G., "Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis: An Introduction" *Organizations Studies*, Vol.9,No.1, 1988, pp.91-112 : Clegg, S. *Modern Organizations: Organizations Studies In The Postmodern World*, London,Sage, 1990

³⁸⁸ PARKER, 1992

³⁸⁹HASSARD, 1994

başlanmıştır. Bu açıdan *post-endüstriyel* kuram ile *postmodern* kuramı birbirinden ayırmak önemlidir. Post-endüstriyel toplum kuramları “modern”, diğeri ise “postmodern”dir.³⁹⁰

Péron&Péron da örgütlere sosyo-ekonomik yaklaşan *post-modern* paradigmanın bir anlamda postmodernizmin yapısal, optimist bir yorumu olmakla birlikte pragmatik ve pozitivist kabul edilebileceğini belirtmektedirler.³⁹¹

Willmot , örgütlere modern sonrası yaklaşımları iki yaygın kolla tanımlamaktadır. Birinci hat (*postmodernizm*); “gerçekliğin” nasıl sunulduğunu sorunsallaştırmakla meşguldür. Özellikle (hiç düşünülmeyen) ‘büyük anlatılar’ın (örneğin; sistem teorisi, popülasyon teorisi, marksizm) kullanımıyla ilgilenmektedir. Bu epistemolojik hat, “söylemlerin”, bizim, örgütlerin ampirik gerçekliğine inanmaza imkan verdiğini vurgulamaktadır. Kısacası, ampirik gerçekliklerin nasıl kurulduğunu çözümlenmeye çalışmaktadır. İkinci hat (*post-modern*) ise, örgütsel uygulamaların gerçekliğini, taraflarını veya meşru kabul edilen örgütsel biçimlerdeki değişimi ele almaktadır.³⁹²

Modern sonrası paradigmaların standart bir tanımı yapılamasa da görece olarak standartlaştırabileceğimiz iki yaklaşıma sahiptir. Bunlarda ilki; ‘modern’den sonra gelen bir dönemselleştirme (*post-modernizm*) , ikincisi ise; ‘modern’in karakterinden kopuş olarak algılanan *kültürel, entelektüel ve felsefi* değişimlere gönderme yapan *postmodernizmdir*. Modern sonrası topluma bir “dönem” olarak yaklaşan yazarlar içinde de bu “dönemselleştirme”nin değişik etiketlerle yapıldığı görülmektedir: postkapitalizm, postfordizm, postendüstriyalizm gibi.³⁹³ Bunlar daha çok post-modernite olarak ya da Jameson’un deyimiyle ‘kapitalizmin kültürel mantığı’³⁹⁴ olarak tanımlanmaktadır.

Alvesson’a göre postmodernizm çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Yazar, postmodernizmin ne olduğuna dair cevap verilemediğini vurgulamakta, postmodern söylemin içinde ‘anlamın kararsızlığı’ konusu önemli bir yer tuttuğundan, modernist bir yaklaşımla postmodernizm tanımlanmaya kalkışıldığında bir anlamda paradoksa düşüldüğünden dem

³⁹⁰WHITE& JACQUES, 1995

³⁹¹ PÉRON, M., PÉRON, M., “Postmodernism and the Socio-economic Approach to Organizations”, *Journal of Organizational Change Management*, Vol.16, No.1, 2003, pp.49-55

³⁹²WILLMOTT, 1995

³⁹³ALVESSON, 1995

³⁹⁴ aktaran, ALVESSON,1995: Jameson, F., “Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Modernism”, *New Left Review*, 146, 53-92

vurmaktadır. Yazar ayrıca postmodernizmin kültürel, mimari, felsefik konulara gönderme yaptığından söz etmekte, bunların da kendi aralarında çeşitli anlamlarda kullanıldığını belirtmektedir. Örneğin bazıları, bilimlerle (akademik alanlar) kültürel alanlar (akademik olmayan) arasındaki ayrımı kabul etmemektedirler. Bu yaklaşımlar bu alanlarda yapılmış çalışmaların lafzi ve anlatı karakterlerine vurgu yapmaktadırlar. Bu tür postmodernizm, çeşitli türlerde veya tarzlarda ‘*de-differentiation*’ (birleştirme) yi kabul etmektedir: örneğin, bilim ve sanat, kültür ve ekonomi gibi. Bu bağlamda çok geniş bir tartışma alanı yaratan postmodernizm, konuların ayrı olarak ele alınmasını engellemekte, spekülâtif ve tartışmalı duruma düşmektedir ve böylece postmodern düşüncenin de reklamı olmaktadır. Yayıncılar, dergi editörleri, akademik yazarlar arasında kim kendi bakış açısını ortaya koymak istiyorsa postmodernizmi o bakış açısıyla sunmakta, yani favori versiyonunu gündeme getirmektedir. Bu da konuyu tartışmalı hale sokmaktadır.³⁹⁵ Berthon&Katsikeas da modernizmi felsefe, ideoloji ve inançlar sistemi olarak daha tutarlı bir hareket olarak tanımlarken, postmodernizmi çoklu ideoloji, felsefe ve inançların karışımı olarak karakterize etmektedir.³⁹⁶

Boje tarafından oluşturulan tablonun (bkz.Tablo.7) örgüt çalışmalarında postmodernizm tartışmalarının taraflarını vurgulamak açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bu kısmında tabloda yer alanlarla birlikte, diğer yazarların görüşlerinin sergilenebilmesi için gerçekleştirilen literatür incelemesinden elde edilen bilgiler yer alacaktır. Böylece, postmodern paradigmanın akademik zeminde nasıl ele alındığı, örgütlere ilişkin kavramların postmodern paradigmanın kavramlarıyla nasıl ilişkilendirildiği, örgüt çalışmaları için varsayılan potansiyellerinin neler olduğu, postmodern paradigmanın sosyal bilimlere, dolayısıyla da örgüt alanındaki yapılan çalışmalara hangi yöntem ve teknikleri önerdiği, bütün bunların taraflarca kabul ve red noktalarında ortaya koydukları argümanların neler olduğu sorularına yanıt aranmış olacaktır. Bundan sonra örgüt literatüründeki modern sonrası paradigmalara (post-modern/postmodern) ilişkin akademik çevrelerdeki tartışmaları ve dolayısıyla kendilerini nereye yerleştirdiklerini çözümlenmeye çalışacağız.

3.2. Örgüt Literatüründe Modern Sonrası Paradigmalara İlişkin Sınıflandırmalar

Calas&Smircich, postmodernizmle ilgili yazılanlarda öne çıkan noktaları; *büyük anlatılara*

³⁹⁵ a.g.m.,1995

³⁹⁶ BERTHON, P., KATSIKEAS, C., “Essai: Weaving Postmodernism”, *Electronic Networking Applications and Policy*, Vol.8, No.2, 1998, pp.149-155

inanmazlık, [düşünümsellik]³⁹⁷ (reflexivity), anlamın kararsızlığı (muğlaklığı), temsil sorunu ve öznenin/yazarın(araştırmacının) sorunsallaştırılması olarak değerlendirmektedir.³⁹⁸ Öne çıkan bu kavramlar, çalışmamızın 2.bölümünde yer verdiğimiz, Lyotard, Derrida, Wittgenstein, Popper, Foucault gibi düşünürler tarafından dile getirilen ve postmodern söylemi oluşturan kavramlardır. Calas& Smircich son on yılda postmodernizmin örgüt kuramı üzerindeki önemli ve olumlu etkilerinin değerlendirmesini yaptıkları çalışmalarında, postmodern olarak nitelenen pek çok perspektifin bazı ortak özellikleri paylaşmakta olduğunu vurgulamaktadırlar. Bunlar; *dil, temsil, güç/iktidar ve özelliğin* yeniden ele alınışı olarak belirtilebilir.³⁹⁹

Hassard'a göre de postmodern örgütsel analizler için kullanılan kavramlar; *temsil, düşünümsellik, yazma, ayırma ve öznenin merkezsizleştirilmesi* tir. Hassard bu kavramlara ilişkin tartışmaları ortaya koyarak, tarihsel olarak *yeni bir dönem* ile *epistemolojik bir dönem* arasında "*ortada bulunan*" bir alan geliştirmeye çalışmış ve örgütlere postmodern yaklaşım için bu kavramsal temellere dayanmıştır. Hassard ortaya koyduğu bu beş kavramsallaştırmanın örgüt çalışmalarında postmodern analiz yapmak için temel kabul edilebileceğini belirtmektedir.⁴⁰⁰ Postmodern söylemin öne çıkan bu kavramları, konuya ilişkin hemen bütün çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır ve çalışmamızda bu kavramların örgüt literatüründe nasıl ve neden kullanıldığı açıklanmaya çalışılacaktır. Diğer taraftan Hassard ekstrem olarak kabul ettiği iki pozisyonun özelliklerini tablolastırmıştır;

Tablo.5 Bir Dönem ve Epistemolojik Olarak Postmodernizm

<i>Analiz Düzeyleri</i>	<i>Dönem</i>	<i>Perspektif</i>	<i>Epistemolojik</i>
Disiplin	Tarih		Felsefe
Ontolojik	Realizm		Ayrışma
Epistemoloji	Pozitivizm		Postpozitivizm
Konu	Endüstriyalizm		Metnin kendisi
Yöntem	Ampirizm		Dil oyunları
Kanıt	Gerçekler		Paradokslar

Kaynak: HASSARD, 1994, s.304

³⁹⁷ Düşünümsellik kavramı sayesinde kendi varsayımlarımız hakkında da eleştirel olma özelliği postmodern düşüncede önemlidir.

³⁹⁸ CALAS&SMIRCICH, 1999

³⁹⁹ a.g.m., 1999

⁴⁰⁰ HASSARD, 1994

Hassard'ın bu tablosu gerek toplum gerekse örgütler açısından post-modernizmle postmodernizm arasındaki farklılıkları net bir biçimde ortaya koymaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünü oluşturan post-modern paradigmanın toplum ve örgütlere ilişkin çözümlerini yukarıdaki tablonun birinci sütunu özetlemektedir. Bu, Hassard'ın belirtmiş olduğu ekstrem noktalardan birisidir. Yani modernist yaklaşımla ele alınan dönemselleştirmedir. İkinci pozisyon ise 2. bölümde ele aldığımız postmodernizmi özetlemektedir. Ancak Hassard'ın belirttiği gibi bu iki uç noktanın arasında pozisyon alanların varlığından da söz edilebilmektedir. Aşağıda ise eski ve yeni paradigmalara ilişkin Clarke&Clegg'in çalışmasındaki tablo'ya yer verilmiştir.

Tablo.6 Yönetimde Eski ve Yeni paradigmalara

	<i>Eski paradigmalara</i>			<i>Yeni Paradigmalara</i>
	Kuzey	Batı	Doğu	
Bireysel Yönetici	Etkin Yönetim (Drucker)	Girişimsel (Peters)	Toplam Kalite Yönetimi (Toyota)	Self-Mastery
Sosyal Grup	Etkin Takım Çalışması (Likert)	Paylaşılan Değerler (Deal/Kennedy)	Kalite Çemberleri (Sony)	Sosyal Sinerji
Bir Bütün Olarak Örgüt	Hiyerarşik Örgüt (Chandler)	Network Örgüt (Handy)	Yalın Örgüt (Honda)	Örgütsel Öğrenme
Ekonomi ve Toplum	Şirket Sorumluluğu	Serbest Girişim (Gilder)	Beşeri Sermaye (Ozaka)	Sürdürülebilir Gelişme

Kaynak: CLARKE, T., CLEGG, S., "Management Paradigms For The New Millennium", IJMR, Vol. 2, No.1, 2000, s.53

Örgüt çalışmalarına ilişkin Tablo 5'te sözü edilen iki uç pozisyonun yazarlar açısından sınıflandırılmasına ilişkin başka bir versiyonu da Boje'nin çalışmasında görmekteyiz. Boje'nin örgütlere ilişkin çalışmalar yapan akademisyenleri modern sonrası paradigmalara yaklaşımlarına ve görüşlerine (dönem/epistemolojik) göre sınıflaması aşağıda yer almaktadır.

Tablo.7 Postmodernizm Açısından Örgüt Teorilerine Farklı Yaklaşımlar

MODERN SONRASI ÖRGÜT TEORİLERİNE BAKIŞ	EPİSODİK(OLAY) (Post-modern)	ORTADA BULUNAN TEORİLER	EPİSTEMOLOJİK (Postmodern)
<u>Kabulcü Yaklaşımlar</u>	Postmodern bakış açısı örgütlenmeye çözüm sunabilir (Bergquist, 1993). Postmodern örgüt formları vardır. (Hatch, 1997).	Postmodern yaklaşımların potansiyelleri değerlendirilebilir (Hassard, 1993).	Postmodern örgütler modernizmden bağımsız değildir. (Cooper&Burrell, 1987).
<u>Ortada Bulunanlar</u>	Postmodern örgütler potansiyele sahiptir; ancak, modernist kalıpları engellemek için yapıbozucu olmaya ihtiyacı vardır. Her örgüt modern-öncesi, modern ve postmodern bölümlerin bir karışımı (melezi)'dir (Boje & Dennehy, 1993).	Farklı bakış açıları sunan pek çok postmodern yaklaşım vardır (Hassard, 1993; Gergen, 1992).	Çağdaş yönetim ve örgüt teorisi üzerindeki çalışmalar, sınıf, cinsiyet ve ırk konularına yeteri kadar yer vermemiştir.(Mills& Simmons,1995).
<u>Süpheci Yaklaşımlar</u>	Fordizm'den Post-fordizm'e geçiş gücün (erk) yapısını değiştirmez (Clegg, 1990; Boje, 1998).	Örgüt ve yönetim teorilerine kapitalist bakış, toplumun bazı kesimini içine almamıştır. (Burrell, 1997).	Postmodern örgüt formlarını kuramlaştırmak boşuna bir çabadır.(Parker, 1993; Thompson, 1993; Hassard & Parker, 1993; Alvesson & Deetz, 1996; Kilduff & Mehra, 1997).

Kaynak:M.D. BOJE, "Alternative Postmodern Spectacles: The Skeptical and Affirmative Postmodernist (Organization) Theory Debates", Business and Economics Society International Conference, Canary Islands/Spain, July 22-26.

Bu tablolama ya da sınıflandırmalarla ilgili dikkati çeken yorumlar da bulunmaktadır. Bunlara daha sonra yer verilecektir. Örgütlere ilişkin çalışmalarda postmodern paradigmanın ele alınışı ve süre giden tartışmaların genel çerçeve olarak söz konusu iki yaklaşım etrafında şekillendiğinden söz etmiştik. Dikkati çeken bir husus, özellikle postmodern pozisyonu savunan yazarların modernizmin -iddia ettikleri-, “ya-ya da”, “doğru-yanlış”, diğer bir deyişle “0-1” mantığıyla yapılan sınıflandırmalara karşı olsalar da, (hem o- hem öteki mantığını savunarak) kendilerinin ve diğerlerinin pozisyonlarını belirlemeye yönelik bu türdeki sınıflandırma girişimlerindeki kendi çelişkilerini ifade etmiş olmalarıdır. Bu yazarlara göre, postmodern yaklaşımı modernist bakış açısıyla dile getirmek akademik yayın yapabilmenin

koşuludur. Çünkü akademik yayınlar modernist bilimsel yöntemlerle değerlendirilmektedir. Bu durumu postmodernizmin sorunsallaştırdığı “temsil” konusunda Simircich& Calas’ın ifadelerinde görmekteyiz:

“Bütün söylediklerimizin Kuzey Amerika ve işletme okulları konumundan yazıldığını, bunun da örgüt çalışmalarını ele alırken önemli bir etkisi olduğunu baştan kabul ediyoruz. Bu durumda ister istemez postmodernizmin önemli konularından birisi olan temsil sorunuyla da mücadele etmek zorundayız. Aynı zamanda bu makaleyi bir yorumcu olarak yazmak ve bu alanda yakın geçmişteki ve hali hazırdaki yayınların tarihini ortaya dökmek modernist biçimde bir yazma işidir. Bu da postmodern yazarlar olarak kendimizi konumlandırmamıza ihanet etmektir. Bunun yanında bu özel yayının özel sayısı için yazıyor olmamız bazı kısıtlarımızı da tanımlamaktadır. Ancak yazarlar olarak bu çelişkiyi ortadan kaldıracak bir yol bulamadığımızdan okuyucuları bu konuda önceden uyarıyoruz.”⁴⁰¹

Hampden&Trompenaars da bazı konuları ABD’nin önderliğinde İngilizce konuşulan ülkelerin kurallaştırmakta olduğundan söz etmekte ve en dikkat çeken örnek olarak da “iş idaresi” ni vermektedir. Yazarlara göre ABD’nin bu alanda verdiği burslar çok yaygındır ve yönetimin evrensel kuralları olabileceğine ülkenin insanları da inanmıştır.⁴⁰²

3.3. Örgüt Çalışmalarında ‘Post’lar

Jackson&Pippa ,yönetimsel anlamda modernizm hala varolsa da, (diğer insan bilimleri alanlarında olduğu gibi) bu bakış açısının başarısızlıklarına postmodern cevapların kanıtlarının ortaya çıkmakta olduğunu belirtmekte ve bu cevapların iki biçimde karakterize edildiğini aktarmaktadır.⁴⁰³ Öne sürülen bu [iki yaklaşım]⁴⁰⁴ şöyle ifade edilmektedir;

Reaktif postmodernizm; çalışanların özgürlüğünün ve yaptıkları işle ilgili inisiyatiflerinin arttığına ilişkin (örn. empowerment, insan kaynakları yönetimi uygulamaları vb.) eş zamanlı dile getirilen beylik söylemlere rağmen, diğer alanlarda olduğu kadar yönetim alanında da

⁴⁰¹ CALAS&SMIRCICH,1999

⁴⁰²HAMPDEN C.-T, TROMPENAARS, **Kapitalizmin Yedi Kültürü**. Sabah Kitapları,Çev. F. Doruker,İstanbul, 1995, s.20

⁴⁰³ JACKSON&PIPPA, 1992: Foster, H., *Postmodern Culture*, London, Pluto Press. 1985

⁴⁰⁴ Kumar’ın (1997) kitabını Türkçeye kazandıran Mehmet Küçük, ‘reaktive postmodernizm’i tepki postmodernizmi olarak, ‘resistive postmodernizm’i ise, direniş postmodernizmi biçiminde çevirmiştir. Bkz. a.g.e., s.227

artan denetim olgusuna dikkat çekmektedir.

Direnççi (resistive) postmodernizm; ise ‘belirlenemezlik’ ve mükemmel olmayan bir gelecekle ilgilenir ve bu yüzden daha az taraftar toplamaktadır. Ancak direnççi postmodernizm, yönetimin radikal bir biçimde yeni bir anlayışını sunmaktadır. Fakat bu anlayış onun popüler görünümünü azaltmaktadır.

Reaktif postmodernizmin dili, yönetim disiplininin eski dilidir. Direnççi postmodernizmin dili ise yeni bir dildir. Bu da bu yaklaşımın işlenmesini zorlaştırmaktadır. Reaktif postmodernizmde postyapısalcılık anlamında yeni bir dil ortaya çıksa da uygulamada ve prensipte bu dil, bir veya iki jenerasyon öncekilerin çatı aralığına bıraktığı yönetim bilgisini cilalamaktan fazla bir şey ifade etmemektedir. Diğer taraftan direnççi postmodernizm yeni bir dil, yeni bir anlayış getirmektedir. Böylece uygulamalı anlamda yönetim eğitimi gündemine de yeni maddeler sunmaktadır. Bu uygulamaların hem pedagojik hem de epistemolojik tarafları bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Direnççi postmodernizm cesur savaşıdır. Reaktif postmodernizm ise görevini yerine getirmede başarısızlık yaşamaktadır.⁴⁰⁶

Bir diğer sınıflandırma modern sonrası paradigmalardan *pozitivistik duruş* ve *eleştirel duruş* olarak ayrılmalıdır. *Pozitivist duruşa* göre modern kurumlar niteliksel olarak modern sonrası bir döneme girmişlerdir. *Eleştirel duruş* ise dünyayı anlamının yeni bir yoludur. Her ikisi de dünyanın ve örgütlerin doğasının değiştiğinde hemfikirdir ancak postmodernizm bunu düşünen “*akıl bir durumudur*”.⁴⁰⁷

Postmodernizm *ılımlı ve sert postmodernizm* olarak da ifade edilmektedir.

Sert postmodernizm taraftarları [solipsizm]⁴⁰⁸’e düşme tehlikesinde görülmekte ve bunlar keskin bir biçimde evrensel doğruların varlığını kabul etmemektedirler. *İlimli* postmodernistler ise sosyal dünyanın ontolojik varlığını tanırırlar.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ JACKSON&PIPPA, 1992

⁴⁰⁶ ALVESSON, 1995

⁴⁰⁷ BOUCHER, C., A Description of Modernism and Postmodernism in the Context of Organisation Studies and Thinking About Management, *Working Paper*, ISSN 1038-74448, 1999, <http://www.rmit.edu.au>

⁴⁰⁸ *Solipsizm*: Tekbencilik, “kendimden başka bir şey yoktur”, dünya insan türünün varlığı ile değil, tek tek insanların kişisel düşünceleriyle varolmaktadır düşüncesi. Bkz. O.HANÇERLİOĞLU, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1970,s.310

⁴⁰⁹ BOUCHER, 1999

Literatürde postmodernizme ve post-modernizme ilişkin *olumlayanlar (affirmatives)* ve *şüpheli(skeptical)* yaklaşanlar sınıflamasıyla da karşılaşmaktadır.⁴¹⁰

3.3.1. *Post-modern Örgüt Kuramını Olumlayanlar*

Post-modern perspektifin örgütlere çözüm sunabileceğini düşünenler; iletişim teknolojilerinin (web, network vb.) örgütlere hiyerarşisiz bir çerçeve sunduğunu, eşitlik ve demokrasi düzeyinin yükseldiğini varsaymaktadırlar. Bu görüşe göre, her örgüt pre-modern, modern ve post-modern dönemlerin bir karışımıdır ve post-modern örgüt biçimlerinin varlığı kabul edilmektedir. Özetle bu grup, *yeni bir döneme* (post-modern) girildiğini vurgulamakta ve bunun örgüt kuramına uygulanabilirliğini *olumlamaktadırlar*.⁴¹¹ Boje, bu gruptakilerin yazılarının ve yayınladıkları kitapların başlıklarının; bilgi işçisi, bilgi sistemleri, sanal, network ,öğrenen örgütler vb. olduğunu ileri sürmekte⁴¹², Besson ise bu tür analistlerin (örneğin, insan kaynakları ve ya işgücü analistlerinin) örgüt biçimlerinde, taylorist-fordist'ten post-taylorist veya postfordist dönüşümü araştırdıklarını belirtmektedir.⁴¹³

3.3.2. *Postmodern Örgüt Kuramını Olumlayanlar*

Bir diğer pozisyon ise *postmodernizmin* (epistemolojik olarak) örgüt kuramına uygulanabilirliğini *olumlayanları* işaret etmektedir. Grice'a göre postmodernizmi *olumlayanlar*, örgütsel analizlerde bazı uygulamaların ve değerlerin diğerlerine göre iyi olduğunun kabulüne ihtiyaç olduğunu belirtmektedirler.⁴¹⁴ Örneğin 'rasyonellik' modern yönetimin itici gücü olmuştur ve rasyonaliteden vazgeçmemiz gerekmemektedir. İhtiyacımız olan, yönetim ve toplumların geleceğini anlama ve açıklama çabamızda rasyonaliteyi tutku, aşk, ümit ve sezgi gibi diğer insani taraflarla birlikte ele almaktır.⁴¹⁵ Rasyonellik örgüt hiyerarşisi içinde dağıtılabılır (örn. empowerment) ve bu tür uygulamalar, örgütte gücün/iktidarın, etkinliğe ve verimliliğe yol açacak doğru yerlerde kullanılmasını sağlayarak,

⁴¹⁰ BOJE, 1999; KILDUFF& MEHRA,1997

⁴¹¹ BOJE, 1999

⁴¹² a.g.b.,1999

⁴¹³ BESSON, D., "France in the 1950's: Taylorian Modernity Brought About By Postmodern Organizers", *Journal of Organizational Change Management* , Vol.13, No.5,2000, pp.423-438

⁴¹⁴ GRICE, S. "Critical Management Studies in Postmodernity: Oxymorons in Outer Space?", *Journal of Organizational Change Management* , Vol.10, No.5, 1997

⁴¹⁵ GEPHART, R.P, "Postmodernism and The Future History of Management" *Journal of Management History*, Vol.2, No.3, 1996, pp.90-96

örgütsel demokrasinin gelişmesine de yardımcı olur.⁴¹⁶ Murphy'e göre de son zamanlarda toplumsal hayatı aforoz etmeyen, insani istekleri bastırmak yerine yansıtan örgüt yapıları ortaya çıkmaktadır.⁴¹⁷

Bu gruptakilerin fikirlerini, örgütlere postmodern yaklaşırken modernizmin mirasından da yararlanmak gerektiği şeklinde yorumlayabiliriz.

3.3.3. Postmodern Örgüt Kuramına Şüpheyile Yaklaşanlar

Bu gruptakiler daha önce *sert*, *direnççi*, *şüpheli(skeptical)* gibi sınıflandırmalarda karşımıza çıkan, bir anlamda 'kuramın yapılabirliği'ne inanmayan postmodernistler olarak değerlendirilmekte ve bu açıdan bakıldığında postmodernizmi örgüt kuramı açısından olumlayanlardan ayrılmaktadırlar. Burada açıklanması gereken bir nokta bulunmaktadır; Bu gruptakiler postmodernizme değil, kuramın yapılabirliğine karşıdırlar. Dolayısıyla örgüt kuramına da böyle yaklaştıklarından postmodernizme örgüt kuramı açısından şüpheyile yaklaşmaktadırlar.

Bu gruptakiler örneğin Kilduff&Mehra'ya göre sosyal bilimlerde genellikle huzursuzluk yaratmıştır. Çünkü bu yaklaşım, bütün bilimsel araştırmaların ölümüne, yeni bilginin sonunun geldiğine ve bir kuramın diğerine karşı değerlendirmesinde kullanılan standartların çözümlenmesine çağrı yapan bir girişim olarak görülmüştür. *Şüpheli postmodernizm* sosyal bilimlerin başarı ihtimaline yönelik pesimist, olumsuz ve iç karartıcı değerlendirmeler sunmaktadır. Bu perspektiften, bir fenomen üzerindeki bütün yorumlar birbirine eşdeğerdedir. Dünya karmaşıktır ve bu dünyayı anlamaya yönelik tahmin ve nedensellik gibi kavramlara baş vurmak yersizdir. Her şey başka bir şeyle ilişkilidir, böylece nedenlere ve kökenlere yönelik araştırma süresiz olmalıdır. *Şüpheli* yaklaşım, ampirik sosyal bilimlerin başarısını reddeder ve bu nedenle de ,yeni ampirik araştırmaların sorumluluğunu üstlenmekten çok, var olan araştırmaları kritik eder. Şüpheliler; olumsuzluğu, güven ve ümit eksikliğini vurgular.⁴¹⁸

Olumlayan postmodernizm ise, rekabet eden yorumları birbirinden ayrı tutmanın yararına inanmayı muhafaza eder. Böylece bu ayrımla, bütün yorumlar eşit düzeyde geçerli ve değerli değildir. Bu perspektife göre, yorumun içeriğinde yeterlilik kuralları, tartışma ve sonuca

⁴¹⁶ BUTCHER, D., CLARKE, M., " Organizational Politics: The Cornerstone of Organizational Democracy", *Organizational Dynamics*, Vol.31, No.1, 2002, pp. 35-46

⁴¹⁷ MURPHY, s. 112

⁴¹⁸ KILDUFF&MEHRA ,1997

bağlamanın kriterleri, açıklık, katılık, ve pedagoji olmalıdır. Dekonstrüksif'e başvurmak isteyenler, örneğin; Fransız filozofu Rousseau'yu çalışmak isteyen bir araştırmacı, Fransızca'yı mümkün olduğu kadar okuyup, anlayıp yazabilmelidir. Ayrıca mümkün olduğunca filozofa dair, edebi, felsefi ve geleneksel retorikleri bilmelidir. Bunun yanında, Fransızca dilinin tarihini ve bununla birlikte toplum ve tarih gibi pek çok konuda bilgi sahibi olmalıdır. Aksi takdirde çok da fazla bir şey ortaya konamaz. Derrida için dekonstrüksiyon, metnin içinde yer alan belirlenemezlikleri açıklamak ve bu belirlenemezliklerin ne gibi radikal yorumlara sebebiyet verdiğini ortaya koymaktır. Böylece olumlayan postmodernizm, radikal yorumların peşinden gittiğinden, araştırmacıları katı standartlara bağlamaya devam eder. *Olumlayan* postmodernizm, farklılığın zenginliğini araştırdığı ve alışılmadık, tek ve orijinal olana konsantre olduğundan dolayı yeniliğin altını çizer. Postmodern sosyal bilimin çerçevesi şüpheyle yaklaşanlardan çok, olumlayanlara dayanacaktır.⁴¹⁹ Kilduff&Mehra örgütsel araştırmalarda postmodernizm uygulamalarını tanımlamak için, her iki yaklaşımdan da yazıları incelediklerini, daha çok şüpheli postmodernistlerin yazılarıyla karşılaştıklarını, ancak kendilerinin (Derrida'yı izleyerek), tarihi, gerçeği ve dünyayı benimseyen aktivist sosyal bilim adına nihilistik pozisyonu olumlayanları (şüphecileri), reddettiklerini belirtmektedirler.⁴²⁰

Örgüt literatüründe modern sonrası paradigmalardan postmodern paradigmanın ele alınışına ilişkin tartışmalar daha önce de belirttiğimiz gibi yukarıdaki kamplaşmalar ekseninde izlenebilmektedir.

Örgüt kuramında postmodernizme şüpheyle yaklaşan ikinci bir gruptan da söz edilmektedir; Bu gruptakilere göre de postmodern örgüt kuramı yoktur. Ancak burada kuramın yapılamazlığına inanan şüpheli postmodernlerden farklı olarak, postmodern örgütleri biçim değiştirmiş *geç modern örgütler* olarak değerlendiren bir şüpheli yaklaşım söz konusudur. Boje'ye göre örneğin Hassard ve Parker bu grupta yer almaktadır.⁴²¹

⁴¹⁹ a.g.m.,1997

⁴²⁰ a.g.m.,1997

⁴²¹ BOJE,1999

3.4. Örgüt Literatüründe Modern/Post-Modern/Postmodern Tartışmaları

S. Clegg,'in *Modern Organizations: Organizations Studies in the Postmodern World (1990)* adlı eseri modern sonrası paradigmlar konusundaki tartışmalara önemli derecede kaynaklık etmektedir. Alvesson'a göre Clegg, bu eserinde modernizmi dar anlamda bürokratik örgütlere eş tutmakta ve bu örgütleri, hiyerarşik, yetkelendirilmeme (disempowerment), esnek olmama gibi özelliklerle karakterize etmektedir. Clegg'e göre bürokratik örgütlere has bu özellikler değişmeye başlamıştır ve yeni örgütsel yapılar *post-modern* sıfatıyla anılabilir.⁴²² Yıldırım'a göre de Clegg, nispeten küçük ölçekli, esnek üretime çok vasıflı işgücüne dayanan, bilgi teknolojilerini yaygın bir biçimde kullanan, adem-i merkezi ve katılımcı yönetimi uygulamaya çalışan ve ağlar şeklinde örgütlenen Japonya, İsveç, İtalya ve Uzakdoğuda ortaya çıkan yeni iş örgütlenmesi biçimlerini post-modern örgütler olarak nitelendirmektedir.⁴²³

Wilmott'a göre ise Clegg, *post-moderni* herkesin kabul ettiği ve gitgide yaygınlaşan yaratıcı örgütsel uygulamalar olarak tanımlamakta ve epistemolojik (postmodern) odaklanmaları (farklı paradigmları, metaforları, dil oyunları vb.) tanımlama ve açıklamanın kendi haklılığı içinde sihirli ve büyüleyici olduğunu, fakat bunları örgüt çalışmalarına uyarılmanın ampirik konulara şüpheyile yaklaşmakla sonuçlanacağını belirtmektedir.⁴²⁴ Willmott, Clegg'in *post-modern* ampirik gerçeklikleri ne tasvir edilmiş gerçekliklerdir ne de gel-geç konular olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Willmott'a göre Clegg, söz konusu eserinde dil oyunlarından çok, herkesin yaygın olarak kabul ettiği *post-modern* örgüt biçimleri üzerinde durmakta ve bu biçimlerin detaylı ampirik örneklerini sunarak dönemsel bir pozisyon ileri sürmektedir. Willmott, Clegg'in eserinde baştan objektivist yaklaşımda olduğunu vurguladığını, elde ettiği ampirik gerçeklerin hayal mahsulü veya gel-geç gerçeklikler olmadığını ve önemsiz görülemeyeceğini belirttiğinden söz etmektedir. Yazara göre Clegg, örgütlerde *post-modern* biçimleri ele alışında, bu gelişmeleri aynı zamanda birer *kavramsal değişken* olarak değerlendirmekte, modern/post-modern örgüt biçimleri arasındaki uygunluğa veya devamlılığa teknik açıdan yaklaşmaktadır.⁴²⁵ Diğer taraftan Wilmott'a göre Clegg böyle yaparak, yaygınlaşan bu biçimlerin birer araç olarak kapitalist gelişmenin dinamikleri

⁴²² ALVESSON, 1995

⁴²³ YILDIRIM, E., "Cogito Ergo Sum'dan" Vivo Ergo Sum'a Örgütsel Analiz, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Ekim, 2002, Sayı: 2/2, s.157

⁴²⁴ WILLMOTT, 1995

⁴²⁵ a.g.m., 1995

olduğunu görmeyi bilerek ihmal etmektedir. Böylece teknik düşünerek örgütlerde “sınıf” ve “denetim” konusunu etik bir alan olarak görmeyi tercih etmektedir.⁴²⁶

Parker’a göre Clegg, *post-modern* kampta yer almaktadır. Çünkü onun yaklaşımında bir anlamda modernist yani “büyük anlatılar” (bkz. 2.bölüm) hala geçerlidir. Post-modern paradigmayı örgüt kuramı açısından “bir dönem” olarak ele alan *Modern Organizations: Organizations Studies in the postmodern World* adlı eserde Parker’a göre Clegg, örneğin örgütsel analizlerde “kültür” konusunu *post-modern* yaklaşımla ele almaktadır. Bu yaklaşımda, kültür çeşitliliğini kabul etmek ve bu konuda esnek davranmak örgütler için fırsatlar sunmaktadır. Ancak, örgütlenme yöntemleri ve bu çağın kompleks toplumlarına yönelik çözümler önerdiğinden bu yaklaşımda Parker’a göre modernist yani ‘büyük anlatılar’ hala geçerlidir.⁴²⁷

Yine benzer bir biçimde Gergen’in “*Organization Theory in the Postmodern Area*”(1992), adlı eserini değerlendiren Parker’a göre Gergen, “örgütlerin yeni çalışma yöntemleri bulmaları gerektiğini”⁴²⁸ söylerken kendisini post-modern ve postmodern arasında bir yere koymakta, önerdiklerinin örgütsel yaşam için uygulanabilirliğinden söz etmiş olması önemli olduğu halde, bunun onu hoşuna gitse de gitmese de ‘büyük anlatılar’a katılımını gündeme getirmekte olduğunu vurgulamaktadır. Parker’a göre, Gergen’in bu girişimleri görünürde radikal bir çerçeveyi çağırırsa da modern örgüt dizaynından uzak düşünülemez.⁴²⁹

Parker’ın “kültür” konusundaki çalışmaları *post-modern* olarak nitelemesi yanında, kültür konusunun White&Jacques tarafından da ele alındığını görüyoruz. White&Jacques’a göre, 1970’lerin sonunda “örgüt kültürü” kavramı sosyal sistemleri anlamada bir metafor olarak kabul edilebilir. Örgütlere bu yaklaşım, bir anlamda fizik bilimleri üzerine dayanan araştırma modellerinin yararını ve sınırlarına daha ihtiyatla yaklaşılması gerektiğine inanan kuramcıların, antropoloji ve sosyolojiden aldıkları yorumlayıcı araştırma modellerini öne çıkarması anlamı taşımıştır. Ancak çok geçmeden “kültür” kavramı, örgütleri anlamada, basit bir “*değişken*” olarak ele alınmaya başlanarak bu hızı kesilmiş ve böylece eleştirel potansiyeli

⁴²⁶ a.g.m., 1995

⁴²⁷ PARKER, 1992

⁴²⁸ aktaran, PARKER, 1992: Gergen, K.,J., “Organization Theory in the Postmodern Area”, In, Rethinking Organizations, M Reed and M. Huges (eds), 207-226

⁴²⁹ a.g.m., 1992

hafifletilmiş veya bütünüyle kaybolmuştur.⁴³⁰ 1980'lerin başında örneğin Morgan & Smircich bu eğilime dikkati çekerek uyarıda bulunmuşlardır.⁴³¹ Smircich , kültürü *değişken* ve *kök metafor* olarak ele alan yaklaşımları ayırmaya çalışmıştır.⁴³² Önceleri kültür, fizik bilimleri araştırma yöntemlerinin egemen yöntemleriyle çalışılan ve basitçe örgütlerin özelliklerine eklenen bir sıfat olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra ise “*kültür eşittir örgüt*” şeklinde bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Ancak, indirgemeci hipotez testleri yöntemleriyle ve ölçme merkezli yaklaşımlarla örgüt kültürü bir varlık olarak iyi tanımlanamamıştır. Örgütü “kültür gibi” tasavvur etmek, metod sorununu gündeme getirdiği kadar epistemoloji sorununu da getirmiştir. Bu yıllarda, bu yaklaşıma ait literatür diğer örgütsel literatür içinde asimile edilmiştir. Böylece “kültür”ün fonksiyonalistlerce bir *değişken* olarak maniple edilerek merkezi konuma gelmiştir. 1980'lerin başında ortaya çıkan kültür hareketinin eleştirel potansiyeli böylece kaybedilmiştir. Örgütsel kültür konusu, örgütsel düşünce okulları içinde asimile edilen tek konu değildir. Yönetim düşüncesi tarihi bunun örnekleriyle doludur. White&Jacques'a göre son yıllarda yapılmaya çalışılan (postmodernistlerce), erken dönemlerde dönüştürücü potansiyelleri asimilasyon ve homojenleştirme girişimlerine maruz kalan yöneylem araştırması, örgüt geliştirme, grup dinamiği gibi konuları masaya yatırmaktır.⁴³³

Boje'nin yazarları postmodern örgüt ve kurama ilişkin yaklaşımlarına göre sınıflandırma girişiminde Alvesson gerek dönemselsel gerekse epistemolojik pozisyonda *şüpheli* olarak yer almaktadır.⁴³⁴ Alvesson'nun Boje tarafından söz konusu pozisyonda değerlendirmesine kaynaklık eden eseri incelediğimizde özetleyebileceğimiz düşünceleri şunlardır;

Alvesson ,modernizme ilişkin; “sıkıcı, ruhsuz söylemler ve uygulamalar” gibi yakıştırmalara şüpheliyle yaklaştığından söz etmektedir. Niyetinin modernizmi ve modern örgütleri eleştiriden uzak tutmak olmadığını belirten yazar, modernizmin tarif edildiği gibi diktesi, zihinsel totaliteryanizmi, etnik merkezli (Batı kaynaklı) rasyonalizmi, baskıcılığı veya sıkıcı söylemleri (yazar burada sert postmodernistlerden söz etmektedir) konusundaki yargılara

⁴³⁰ WHITE& JACQUES, 1995

⁴³¹ aktaran, WHITE& JACQUES, 1995 MORGAN, G., SMIRCICH, L., “The Case for Qualitative Research”, *Academy Of Management Review*, 5,4, 1980

⁴³² aktaran, WHITE& JACQUES, 1995: SMIRCICH, L., “Concepts of Culture and Organizational Analysis”, *Administrative Sciences Quarterly*, 28,2, 1983

⁴³³ a.g.m., 1995

⁴³⁴ BOJE, 1999

katılmadığını vurgulamaktadır; “Postmodernistler modernizmi bir çeşit entelektüel emperyalizm olmakla eleştirmektedirler. Ancak burada postmodernistlerin bu çeşit bir kritiği savunmada paradoksu söz konusudur. Eğer, dilin doğası, birey, bilimsel bilgi, rasyonalizm, biçimsel örgütler vs. hakkında postmodern söylemin de bir ‘büyük anlatı’ olduğu eleştirisi kendilerine yöneltirse, bu paradokstan kurtulmak için söyleyebilecekleri tek şey postmodern söylemin bir istisna olduğunu iddia etmekten başka bir olmayacaktır.” (Baudrillard için de benzer eleştiri yapılmıştı, bkz. 2.bölüm). Alvesson’a göre çoğu postmodernistin inandığı da budur. Yani güvenilecek tek anlatı postmodern etiketi altında sunulanlar olacaktır; dil oyundur, rasyonalite bir mittir vs. İnsanlar *yaklaşımlarını* ve *metinlerini* (yazılarını) modernizm veya postmodernizm gibi geniş ve kaygan terimler etrafında organize ettikleri sürece güçlkle karşılaşılır. Bir terimin doğasında var olan çok anlamlılığından dolayı, bu terimin çeşitli başlıklarda kullanılmasıyla ortaya çıkan bulanıklık kişiyi yanılgıya kolayca düşürebilir.⁴³⁵

Alvesson’a göre, ancak Cooper&Burrell gibi modernizmi ‘*sistematik*’(konservatif) modernizm ve ‘*eleştirel*’ modernizm, Foster gibi postmodernizmi *direnççi* ve *reaktif* olarak ortaya koyabilirsiniz.⁴³⁶ Ya da Madison’nun yaptığı gibi ‘dekonstrüktif’ ya da ‘yorumbilimci postmodernler’.⁴³⁷ Ancak yine de modernizm ve postmodernizm kelimeleri için bu tür isimler vermek yetersiz ve zayıf kalmaktadır. Böylece pek çok yazar bu kavramlar altında derme çatma bir araya gelmektedirler. Bu tür ayrımlar modernizm kimliği üzerinde yanlış bir izlenim vermekte ve modernizm/postmodernizm kelime çifti açıkladığından çok daha fazla şeyi anlaşılabilir hale getirmektedir. Fried, Weber, Habermas, Davranışçılar, Marksistler, pozitivistler ve bürokrasi savunucularını aynı kampa yerleştirmek ve bunları postmodernizmle yüzleştirmek aslında muazzam bir ‘büyük anlatı’ yaratmaktır. Bu paradoks pek çok yazarın postmodernizm üzerindeki çalışmalarında görülmektedir. Bu aynı zamanda yazarların konularını belirlemede güçlüklerle karşılaşılmasına neden olmaktadır. Örneğin, Cooper &Burrell ve Lyotard için Habermas modernizmin bir temsilcisidir. Eleştirel Frankfurt Okulu’nun da önemli bir üyesidir. Ancak bu düşünce okulu, modernizmle savaşmada pek

⁴³⁵ ALVESSON, 1995

⁴³⁶ a.g.m., 1995: Daha fazla bilgi için Bkz. Cooper&Burrell, 1988; Foster, H., *Postmodern Culture*, London, Pluto Press. 1985

⁴³⁷ aktaran, ALVESSON, 1995: Madison, “The Politics of Postmodernity”, *Critical Review*, (Winter): 53-79

çok çağrı ve modernizmin kritik eleştirisini yapmakta olan bir okuldur.⁴³⁸

Örgüt kuramında eleştiri ise; sosyal (/siyasi) gücün nasıl kullanıldığını araştırmak; örgütsel hayatta kullanılan sembol ve kavramların gerçek yüzlerini teşhir etmek; kullanılan bilginin temellerini ve veri kabul edilenleri sorgulamak (epistemolojik) ve araştırmak (metodolojik) boyutlarını içermektedir.⁴³⁹

Pek çok yazar postmodernizmi bir felsefe ve bir dönem olarak ele alırken seçim yapmanın önemini vurgulamıştır. Buradaki husus şudur; *postmodern sosyal bilim yapmak* veya *postmodernizm üzerine sosyal bilim yapmak*.⁴⁴⁰

Parker da yazarların, postmoderniteyi açıklamaya veya postmodern olmaya çalışırken açık olmak zorunda olduklarını vurgulamakta ve bazı araştırmacıların bu anlamda net bir pozisyon aldığından; bazılarının da yeni örgütsel formlar üzerine odaklanırken aşağı yukarı geleneksel epistemoloji ile çalıştığından söz etmektedir.⁴⁴¹ Alvesson ise yazarların yaklaşımları için şu yorumu yapmaktadır; “Felsefik hatta ilerleyenler metinlerin dekonstrüksiyonu gibi daha dar bir göreve konsantre olurlar. Birisi postmodernizmi totalleştirmekte (post-modern) diğeri ise felsefi (postmodern) hale getirmektedir ki ikisi de kolayca yara alır görünmektedir. Dünyadaki değişimleri referans göstererek (post-modernizm) bir takım spekülatif açıklamalarda bulunmak ampirik destek talebi riski ile karşılaşmaktadır. Postmodernizme felsefik olarak yaklaşmak da bazı riskler taşımaktadır. Bu yaklaşıma getirilen eleştiri ise sosyal bilimlere neredeyse edebiyata ait kritisizme döndürme istekleri ile suçlanmalarıdır”. Diğer taraftan Alvesson, bu tür girişimlerin sosyal bilimler için bir gelişme olarak kabul edilmese de teşvik edici yönü olduğunu vurgulamaktadır. Yazara göre, gerçekçi yollarla yazı yazmak bazı diğer yazı tarzlarıyla tamamlanabilir. Metin içinde çeşitli seslere yer verilebilir, örneğin; çeşitli kuramsal bakış açıları ve ilgi grupları arasındaki konuşmalar derlenebilir veya aynı fenomen üzerindeki çeşitli yorumlar bir arada sunulabilir. Ya da çalışma, dekonstrüksiyon yöntemiyle yani iletişim uygulamaları ve dilin kullanımı konularında daraltılarak ele alınabilir. Yine de Alvesson’a göre, postmodernin hiçbir anlamı yoktur. Ancak diğer insanların postmodernizmi kullanmada “kendilerine pazar edinme, politika yapma ve kimlik kazanma gibi nedenleri olabilir. Bu akademisyenler için de geçerlidir. Eğer

⁴³⁸ a.g.m.,1995

⁴³⁹ YILDIRIM, 2002

⁴⁴⁰ ALVESSON,1995

⁴⁴¹ PARKER,1992

modernizmle ve modernizm etiketli çalışmalarla ilgili probleminiz varsa, daha önce söylenmiş pek çok şey için canınızı sıkmaksızın mükemmel bir başlangıç noktası yaratabilirsiniz. Elbette postmodernizm geniş bir çeşitlilikle bir fenomene ve pozisyona işaret etmektedir. Bu yaklaşımda söylem, kültür, güç, yapı, liderlik, strateji gibi kelimeler diğerlerine göre daha dikkatle ele alınabilir kavramlardır. Fakat bu postmodernizmi sıradışı bir biçimde problematik olmaktan kurtaramaz. Problem kelimenin kendisinde değil, problematik entelektüel hareketi teşvik etmek için nasıl kuramsallaştırıldığındadır”⁴⁴²

Boje'nin akademisyenleri sınıflamasında Parker'ı postmodernizme *şüpheli* bir pozisyonda görmekteyiz. Ancak Parker'ın postmodernizme örgüt kuramı açısından yaklaşımı postmodernist bir biçimde değil, tam tersi modernist bir özellik göstermektedir. Yani Parker daha çok örgüt kuramı açısından postmodernizme şüpheyle yaklaşmaktadır. Yazara göre “örgüt kuramcılarında postmodernizmin bütün uygulamalarını sahiplenmelerini beklemek kabul edilebilir değildir.” Diğer taraftan yazara göre “örgüt bilimi kendisini kritik eden bir literatür geliştirebilir. Bu ise örgüt biliminin kendi yapılanması içindeki ‘kültürel etkileri’ tartışmaya açmakla sağlanabilir (örneğin özgür irade ve bireyselleşme gibi Amerikan değerlerinin örgütsel davranış içeriklerinde ve kavramsallaştırmalarındaki etkisini gösteren çalışmalar gibi). Örgüt bilimi aynı zamanda kendi uygulamalarını değerlendirerek, egemen ve baskın olan örgütsel yapı ve uygulamaların övülmeye değer ve kusurlu tarafları ortaya konabilir.”⁴⁴³

Parker'a göre, Cooper&Burrell postmodernistleri takip etmektedirler, fakat postmodern örgütlerin varlığını tartışma konusunda daha dikkatlidirler. Daha çok postmodern perspektifi açıklama üzerine odaklanmışlardır. Parker, Copooper&Burrell' de ve dolayısıyla Gergen'de anlamakta zorlandığı konunun; örgütsel metinleri dekonstrüksiyona tabi tutulmasını ciddiyle ele almalarına rağmen, özellikle postmodern paradigma içinde yazmayı arzu edenler için önemli olan ‘yazar’, ‘metin’ ve ‘okuyucu’ ilişkilerinin doğasını açıklayıcı hiçbir şey ortaya koymamaları olduğunu belirtmektedir. Parker'a göre “postmodernizmi kabul edersek, sosyal bilimler içinde kullanılan dilde bir uzmanın yazı yazması sürdürülebilir değildir. Aksi durumda radikal ya da eleştirel perspektiflerden bir farkı yok gibi görünür. Bütün bunlar örgüt çalışmaları için ilginç ve eleştirel yayınlardır. İlginçtir, çünkü bu

⁴⁴² ALVESSON, 1995

⁴⁴³ PARKER, 1992

yaklaşımına göre, dünya paylaştığımız dil tarafından oluşturulduğundan, bu dünyaya ait sorulara cevaplarımız da dilimizin yarattığı söylem biçimleri sayesinde ortaya çıkmaktadır. Bir terimin içinde anlam sürekli ve durağan bir şekilde yerleşmez. Sürekli kaygan bir zeminde hareket eder. O halde, yazarın görevi bunu (dil oyunlarını) tanımak ve göstermek olmalıdır. Böylece yazar büyük anlatılarla dünyadaki bütün biçimleri açıklayamayacağına farkına varabilir. Eğer örgütlere bu yolla yaklaşırsak, biçimsel yapılarının imkansızlığını anlayabiliriz. Yapı miti basitçe, sosyal yaşam içinde sürekli oluşturulan yollardan birisidir. Postmodern kuramcılar mitsel yapının karmaşık yönlerini açığa çıkarmaya girişmelidir”⁴⁴⁴

Diğer taraftan, akademisyenlerin birbirlerini belirli pozisyonda görme girişimlerinin yanında, modern örgüt kuramına postmodernist yaklaşımı değerlendirmeleri de dikkati çekmektedir. Bu konuda da yazarların bir kısmı modern örgüt kuramına eleştirel veya postmodern yaklaşırken *-postmodern sosyal bilim* yaparken-, bir kısmı ise postmodern paradigmanın modern örgüt kuramını nasıl ele aldığını açıklamaya çalışmakta yani *postmodernizm üzerine sosyal bilim* yapmaktadırlar. Bir anlamda bu yazarlar kendi pozisyonlarını açıklamada Parker’ın dediği gibi net bir tavır almamakta aslında postmodernizm üzerine modern sosyal bilim yapmaktadırlar. Çalışmamızın bu kısmında literatürde karşılaştığımız eserlerde modern örgüt kuramına ilişkin değerlendirmelerde öne çıkan kavramları alt başlıklar halinde ele almaya çalışacağız.

3.4.1. Modern Örgüt Kuramına Yaklaşımlar ve Epistemoloji

Kale’ye göre modernizm, görülen gerçeğin insan zihninde hiç değilse belli bir bakış açısından kısmen algılanabileceği veya insan zihninin gerçeği gördüğü şekilleri ile yapıtında yansıtılabileceği fikrini savunmaktadır. Ancak postmodernizm bu fikri yadsımaktadır. Postmodernizme göre sosyal ve kültürel kurumlar doğanın kendisinde tartışılmaz doğrular olarak yoktur. Tüm kurumlar ve onların getirdiği sistem, kavram ve doğrular kurmacadır. Gerçeklikleri göreceli ve tartışmaya açıktır. Gerçek, her zaman insana ancak yorumları ile ulaşmıştır. Tüm kavramlar kurmaca oldukları gibi, ait oldukları söylence grubuna göre de farklılık gösterirler, her farklı dil grubu, her söylence kendi kavramlarını dolayısıyla kendi doğrularını ve yaşam deneyimini anlatır. Postmodernizm de, gerçeklerin kurmaca yapılarını gösterip, doğruların doğadan, doğal olarak gelmediğini kültür tarafından kabul ettirildiğini;

⁴⁴⁴a.g.m.,1992

dünyanın kültürümüzün söyleminden sosyal olarak kabul edilmiş anlamlar sisteminden tanıtıldığını irdelemektedir.⁴⁴⁵

Gergen&Thatchenkery, modernist çerçevede örgüt biliminin altı çizilecek varsayımlarını belirterek, bunların, örgüt biliminin karakterini tanımlayabileceğimiz “yapılaştırıcı inançlar” olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu varsayımlar, aynı zamanda örgüt biliminin araştırma biçimlerini, kuramsal özelliklerini ve bunların işyerlerine uygulamalarını da etkilemiştir. Araştırma konularından yayın biçimlerine, kuramsal içeriklere ve örgütlerde çalışan uzmanların örgütler içinde kendi uygulamalarına kadar bu inançların etkileri örgüt biliminin her köşesinde zımni olarak yer almaktadır.⁴⁴⁶ Gergen&Thatchenkery, modernist kalıplar içinde bilim hakkında söylenecek çok daha fazla şey olduğunu ve örgüt kuramında bazı kavramların bu açıdan ele alınabileceğini belirtmektedirler.⁴⁴⁷ Yazarların söz konusu ettiği kavramlar aşağıda ele alınacaktır.

Gergen&Thatchenkery nin modern örgüt kuramına ilişkin kavramları ele alma yaklaşımları *postmodern* olarak değerlendirebilir. Alvarado’nun da modern örgüt kuramının özelliklerini benzer kavramlarla ve çerçevede ele aldığını söyleyebiliriz.⁴⁴⁸ Ancak Alvarado modern örgüt kuramına kendisi postmodern yaklaşmamakta, postmodern yaklaşımları değerlendirmektedir.

Modern örgüt kuramına ilişkin değerlendirmeler benzer bir biçimde taraf olarak ya da olmayarak pek çok eserde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁹ Söz konusu yazarların görüşlerine modern örgüt kuramına post-modern/postmodern yaklaşımlar bağlamında bir arada yer verilecektir. Böylece akademisyenlerin kavramlara ilişkin görüşleri ve dolayısıyla pozisyonları bu açıdan da sergilenebilecektir.

Cooper&Burrell’a göre, modernizmle birlikte, insanoğlu kendi kendisini dünyanın merkezine koymuştur ve bu pozisyondan “düzeni” olan bir dünya görmüştür. Çünkü dünyayı bir düzen

⁴⁴⁵ KALE, N., Modernizm’den Postmodernist Söylemlere Doğru”, **DOĞU_BATI Yeni Düşünce Hareketleri Özel Sayısı**, Mayıs-Temmuz 2002

⁴⁴⁶ GERGEN, J.K., THATCHENKERY, T.J., “Organization Science as Social Construction: Postmodern Potentials”, **The Journal of Applied Behavioral Science**, Vol.32, No.4,December, 1996,s. 356-377

⁴⁴⁷ a.g.m., 1996

⁴⁴⁸ ALVARADO, F., “Concerning Postmodernity and Organizations in the Third World Opening a Debate and Suggestions for a Research Agenda”, **Organization Science** Vol.7, No.6,1996

⁴⁴⁹ KREINER 1992; ALVESSON 1995; KILDUFF&MEHRA ,1997;CALAS& SMIRCICH, 1999

içinde görmek insanoğlunu kaygı ve endişeden uzak tutacağını düşündürmüştür.⁴⁵⁰

Modernist düşünme biçimi örgütleri sosyal bir araç olarak görmüştür ve bu yaklaşıma göre örgütler insan rasyonalitesinin bir uzantısıdır.⁴⁵¹ Cooper&Burrell'in çalışmasında iki tür modernizmden söz edilmektedir. *Sistemantik* (konservatif) ve *eleştirel* modernizm. Sistemantik modernizm "aklı" öne çıkarır ve bu "araçsal rasyonalite" fikriyle karakterize edilebilir. Sistemantik modernizm aklın egemen bir biçimi olarak görülmektedir. Son zamanlarda daha çok "araçsal rasyonellik" olarak da anılmaktadır. Aklın araçsallaştırılması ilk olarak Saint-Simon ve Comte tarafından tasavvur edilmiştir. Daha yakın dönemlerde ise bu fikri Bell'in postendüstriyel toplum fikrinde görmekteyiz. Bell'in postendüstriyel toplum tezi, kuramsal anlamda bilgiye dayanmakta ve bu açıdan daha önceki toplumlardan ayrılmaktadır. Çünkü Bell, bilgi ve teknoloji arasındaki ilişkiye dikkat çekerek kuramsal bilginin postendüstriyel dönemde sistemantik ve teknokratik bir karakterde kullanımıyla ilgilenmiştir. Postendüstriyel toplum sosyal denetim, değişim ve yeniliği yönetmek için bilgi temelinde organize olmuştur. Kuramsal bilgi, modern dünyayı ayırt etmemize yardımcı olan geniş ölçekli ve karmaşık sistemleri yönetmek için, "yöntemsel vaatler" sunmaktadır. Postendüstriyel dönemin sosyal, ekonomik ve politik sorunları, karmaşıklığın organize edilmesi problemi çerçevesinde gündeme gelmektedir. Bunu başarmak için de yeni entelektüel teknolojiler elde edilmektedir. Bunlar; enformasyon kuramı, sibernetik, karar teorisi, oyun teorisi vb. Bu yaklaşımlarda problemler ve kısıtlar belirlenebilir/belirlenemez biçimleriyle karşı alternatifleriyle sunulmaktadır. Kısıtlar uygun ve biliniyorsa belirlenebilirlik söz konusudur. Ve bu yaklaşım sistemantik modernizmle uyumludur.⁴⁵² Day'a göre modernizmin bu yaklaşımı bilgi temelinde örgütlenen kapitalist toplumun 'ilerleme'yi ve bu ütopyaya olan inancı yansıtmaktadır. Bu inanç aynı zamanda bilim "kültürü"nü bir vaadidir.⁴⁵³ Kritik (eleştirel) modernizm ise Kant'ın aydınlanma düşüncesinin tekrar canlandırılması şeklinde ifade edilebilir.⁴⁵⁴

Modern örgüt kuramına ilişkin değerlendirmelerinde öne çıkardıkları kavramları şöyle sıralandırmak mümkündür:

⁴⁵⁰ COOPER& BURRELL, 1988

⁴⁵¹ a.g.m., 1988

⁴⁵² a.g.m., 1988

⁴⁵³ DAY, R., "Totality and Representation: A History of Knowledge Management Through European Documentation, Critical Modernity, and Post-fordism", *Journal of The American Society For Information Science and Technology*, Vol.52, No.9, 2001, pp.725-735

⁴⁵⁴ COOPER& BURRELL, 1988

Rasyonellik

Postmodernizm, modernizmin her olaya tek doğru cevabı olan rasyonaliteye verdiği seçkin yeri tartışmaya açmaktadır. Eğer evrensel bir akıl ya da rasyonellikten söz edemiyorsak o zaman ‘büyük anlatılar’ da olamaz. Postmodernizm tek bir (evrensel) tarih anlayışını red eder. Galileo’nun dünyanın sistemin merkezi olmadığını (güneş sisteminin merkezi olduğunu) ortaya koymasına benzer olarak, postmodernizm de insanın dünyanın merkezi olmadığı düşüncesini ortaya koymaktadır. Halbuki modernizmin temel varsayımında rasyonel ve anlaşılabilir bir dünya vardır ve insanlar tarafından bilinmeyi, anlaşılmayı beklemektedir.⁴⁵⁵

Modern örgütler doğrusal olarak rasyoneldirler, unsurlar arasında tekrarlanabilir neden-sonuç ilişkileri ve açık veri setleriyle ilgilidirler. Yani A B’ye neden oluyorsa, bu durumdaki en rasyonel hareket B’yi elde etmek için A üzerinde işlem yapmaktır. Bunun dışındaki hareket tarzları ise keyfi ve tesadüf olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵⁶ Rasyonel örgüt ve rasyonel karar alma fikri yönetim düşüncesinin özünü oluşturmuş, iş yaşamının günlük çalışma pratiklerini ve felsefesini anlamada temel bir kavram olmuştur.⁴⁵⁷

Gergen&Thatchenkery’e göre Aydınlanma bütün totaliter biçimlere karşı çıkmış ve bireysel rasyonaliteye yüksek derecede imtiyaz vermiştir. Yazarlara göre, içinde bulunduğumuz yüzyılın modernist düşüncesinin kökenlerinin Aydınlanma dönemine dayandığı pek çok kişi tarafından paylaşılmaktadır ve Decartes, Locke ve Kant gibi filozofların çalışmalarıyla ‘birey’ ve ‘evren’ öne çıkan kavramlar haline gelmiştir. Aydınlanma, 19.yy’da yaşanan romantizm akımı gibi önemli bir sapma gösterse de içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar devam etmiş ve çok çeşitli bilimsel ve teknolojik ilerleme, endüstrinin gelişimi, bu süreçte yaşanan savaşlar, toplumların bilime ve teknolojiye bağımlılığının artması ve çok çeşitli felsefi, kültürel hareketler, (mantıksal pozitivizm, modern mimari, modern müzik vb.) aydınlanmanın varsayımlarına mal edilmiştir.⁴⁵⁸

Diğer taraftan “yönetim”in insana dair varsayımları;

Kökü Adam Smith’in ekonomi kuramına dayanan ve Taylor, Gilbertler vd.’nin zihninde

⁴⁵⁵ BOUCHER, 1999

⁴⁵⁶ ALVARADO, 1996

⁴⁵⁷ RUTGERS, M.R., “Be Rational! But What Does It Mean?”, *Journal of Management History*, Vol.5, No.1, 1999, pp.17-35

⁴⁵⁸ GERGEN & THATCHENKERY, 1996

açıkça ortaya konabilecek bir varsayım olarak değerlendirilebilecek *rasyonel-ekonomik insan*,

Hawthorne çalışmalarında Mayo'nun elde ettiği sonuçlara dayanan *sosyal insan*,

Maslow'un ortaya koyduğu *kendini gerçekleştiren insan*,

ve psikolojik sözleşme kavramını ortaya koyan *kompleks insan* olmak üzere dört grupta incelenmiştir. Bütün bu varsayımlar insanları neyin motive ettiği konusunda yönetsel düşünce ve uygulamaları etkilemiştir.⁴⁵⁹

Modern düşünceye göre dünya, rasyonel düşünceli ve dikkatli gözlem yapabilen bireyler tarafından düzenlenebilir, idare edilebilir olarak tanımlanmıştır. 18.yy'ın bireysel düşünceyi öne çıkarması, 20.yy'da örgüt biliminin başlangıcı için rasyonelleşmenin başlıca aracı olmuştur. Bu etkilerden *birincisi*; işçi/işveren/ yönetici'nin bireysel 'aklını', seçkin bir çalışma nesnesi haline getirmiş olması, *ikincisi* de; örgüt bilgisinin , bilimsel araştırmacıların bireysel rasyonelitesinin bir ürünü (byproduct) haline getirmesidir. Diğer taraftan, bireysel rasyonalite insan davranışının başlıca kaynağı kabul edilerek, onun gizemini çözmek, örgütün gelecekteki mutluluğunu sağlamada bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. Bu varsayımları örgütsel çalışmaların başlangıcından beri birey ve örgüte ilişkin başlıca kavramlarda görebiliyoruz. Pek çok meslektaş için, örgütsel yaşamın mükemmelliğe yakın modernist modelini Taylorizm sağlamıştır. Bu düşünüş biçiminde, "çalışan" sistematik yollar içinde çeşitli girdilere (düzenler,saikler vb.) uyan yarı 'rasyonel vekil' olarak düşünülmüştür. Erken dönem Taylorizmin dehümanist özellikleri törpülenmiş olsa da genel konumu itibariyle çağdaş düşüncede de, yönetimin; planlama, örgütleme, eşgüdümleme ve denetleme süreci olduğu inancını yerleşmiştir. Bu tür inançlar örgüt kuramı ve uygulamalarında daha sonra da yayılmaya devam etmiştir. Örneğin bu inanca uygun olarak, iş zenginleştirme, iş rotasyonu, iş genişletme, iş dizaynı ve amaçlarla yönetim teknikleri 1960 ve 1970'lerde yaygın olarak kullanılmıştır. Daha yakın tarihlerde de Planlama-Programlama-Bütçeleme Sistemleri ve Toplam Kalite Yönetimi, çalışanlardan en yüksek çıktının sağlanmasında kullanılan girdi araçları/düzenleri (devices) olarak kavramlaştırılmıştır.⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ aktaran,COLE, G.A., *Management Theory and Practice*, DP Publications Ltd., 3.edition, London. 1990,p.37-39; Schein, E., (1965)

⁴⁶⁰ GERGEN & THATCHENKERY,1996

Benzer bir şekilde 'rasyonel vekil' inancı ideal yönetici kavramı içinde de rol oynar. Durumsallık kuramları da yöneticiye örgüt ve çevresel koşullar arasında optimal bir denge yaratabileceği adımlar sunmaktadır. Stratejik yönetim benzer bir biçimde bireysel rasyonalite varsayımına dayanır. Örneğin, bekleyiş kuramı ve liderlikte amaç-yol kuramı , bireysel rasyonalite varsayımı üzerinde temellendirilmiştir. Bununla birlikte, Boulding, Bertalanffy ve Weiner gibi kuramcılar, sibernetik ve genel sistem kavramlarıyla örgüt kuramının *rasyonel sistem* perspektiflerine katkıda bulunmuşlardır. Kısacası, "sistem" düşüncesi felsefik ve metodolojik olarak Taylorizme bağlıdır. Sonuç olarak rasyonel vekil (rational agency) inancı, örgütlere ilişkin çalışma yapan bilim adamlarını da kendi kavramlaştırmalarında sarıp sarmalamıştır. Böylece örgüt kuramının rasyonel düşüncenin özüne ait bir çıktı olarak kabul edilebileceği tartışılabilir. Modern zamanda rasyonellik, düşüncelerin içeriklerinde uzunca bir dönem hüküm sürmüştür. Örneğin, örgüt danışmanlığında rasyonellik yaygınlıkla değerlendirme yapmaya mazeret sağlamıştır. Danışmanın, bilimin yabancı meslek sahibinden çok, geleneksel standartlarla ve bilimsel eğitimin fazileti yardımıyla daha açık, objektif, derin ve yaratıcı bir biçimde düşündüğü kabul edilmiştir. Böylece danışman, örgütün sesi olmaya hak kazanmıştır.⁴⁶¹

Gergen&Thatchenkery'e göre de Taylor, Fayol ve Follet'in çalışmaları, toplumun ve örgütlerin bilimsel ve teknik rasyonalizasyon çabalarını yansıtmaktadır. Erken modernist çalışmalar (Taylor, Fayol, vd.) modern örgütlerin prototipinin bilimsel yasalarını, ilkelerini ve uygulamalarını araştırmışlardır. Bu yasalar, hiyerarşik örgütsel yapıların kontrolü ve geliştirilmesi için sistematik olarak uygulanabilecek yasalardır. Bu rasyonalizasyon çabaları modern yönetimin önemli bir unsuru olmuştur.⁴⁶² Bu çabalar içerisinde rasyonalite ve verimlilik kuşku götürmez bir biçimde de bilimle özdeşleştirilmiştir. Taylorizm taraftarlarına göre "en iyi yöntemi" keşfetmek mümkündür ve bilim bu planın temelini teşkil eder. Diğer taraftan, insani ihtiyaçlardan çok örgütlere öncelik verilmesi Taylorizme has değildir. İnsan ilişkileri kuramcılar bilimsel yönetime sempatiyle bakmış, "insan unsurunu" iş yerine sokmaya çalışırken isteksizce yönetimin ayrıcalığına meydan okumuşlardır. Başka bir deyişle, soyut bir sistem olarak işyeri imajını muhafaza etmişlerdir. 1950'lerde "nesnelere yönetim"le beraber sibernetiğin doğuşu, işin insani yanının örgütsel öngerekliliklerce daha da karanlıkta bırakılmasına neden olmuştur. Herzberg, Maslow ve McGregor gibi yazarlar bile -hümanist

⁴⁶¹ a.g.m.,1996

⁴⁶² GEPHART, 1996

yönetim teorisyenleri denilen teorisyenlerin çekirdeğini oluştururlar- işi psikolojik bir şey diye görmüşler ve dolayısıyla işin geleneksel yapısını asla ciddi bir biçimde sorgulamamışlardır. Bu hümanistlerden her biri, işyeri mantığını tahrif etmeksizin, işçileri işlerine adapte edecek şemalar öne sürmüşlerdir. Çünkü örgütün aklın ve kontrolün mekanı olacağını varsaymışlardır.⁴⁶³

Silverman'ın "*The Theory of Organizations*" (1970) kitabı işlevselciliğe karşı yönetim ve örgüt alanındaki başkaldırının ilk önemli işaretlerinden biri olmuştur.⁴⁶⁴ Silverman, 1960'lı yılların örgütsel analizlerini değerlendirdiği eserinde; bu çalışmaların büyük bir oranda, sistemlerin istikrarını sağlayan gayri şahsi tarafların açıklanmasıyla ilgilendiğini ileri sürmüştür. Bu çalışmalar öncelikle, sistemin güvenliğini tehdit eden problemlerden başlayarak, bunların belirli süreç ve yapıların etkinliği ile ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Örgütlere bu yaklaşım, sosyal yaşamın doğasını yok saymış ve dışında tutmuştur. 1970'lerde ise örgütsel aktörlerin "gerçekliği" nasıl inşaa ettikleri sorusu örgütsel analizlerde kıyaslamalı olarak daha az dikkat çekmektedir. Silverman ayrıca bir örgütte bulunan amaçlar ve kurallar yerine okuyucunun dikkatini, bunların örgüt üyelerinin kendi dünyalarını anlamlandırma sürecinde, kültür olarak insan eliyle yapılandırıldığına dikkat çekmiştir.⁴⁶⁵

Örgütlere postmodern yaklaşımda ise örgüt, *a priori* olarak tanımlanan basit neden-sonuç ilişkilerinin ötesinde tasavvur edilmekte ve ele alınmaktadır. Postmodernlere göre örgütlerin belirlenemez ilişkilerinin kompleks bir dünyası, bilinemez değişkenleri, açığa çıkmayan amaçları ve tanımlanamaz çıktıkları vardır. Örgütlere postmodern yaklaşım, örgüt kuramları ve uygulamaları içeriklerinde yer alan *örgüte özel rasyonalite* (örgütün kendine has rasyonelliği) rutinini anlamaya çalışır. Daha da ötede, postmodernite, normatif yaklaşımlara itiraz eder. Örneğin, Taylor'un baş yapıtının ilk cümlesi şudur; "Yönetimin temel ilkesi, işverenle birlikte çalışanın da refahını güvence altına almak olmalıdır", burada örgütlerin mantığı daha çok rasyonalitenin bir biçimi şeklinde tasavvur edilmektedir.⁴⁶⁶

Bazı yazarlar modernizmin felsefesini ve epistemolojisini dikte ettirici, zorlayıcı bulmaktadır. Modernizm, rasyonel davranışı güçlü bir ön kabul olarak (*a priori*) ele alır ve dünyadaki bütün örgütleri tamamen rasyonel olacağı düşüncesiyle tanımlar. Bu tür düşünen yazarlara

⁴⁶³ MURPHY, s.109

⁴⁶⁴ YILDIRIM, 2002

⁴⁶⁵ WILLMOTT, 1995

⁴⁶⁶ ALVESSON, 1995

göre modernizm bulaşıcıdır, zihinsel bir totaliteryanizm üretmektedir ve bundan kaçınmak gerekir.⁴⁶⁷

Örgüt ve Çevresi

Örgüt kuramında erken dönemlerde, örgütün bir bütün olarak kendisi, örgütsel aktörler ya da örgütün üyeleri, çevresinden özel olarak ayrılarak analiz edilmiştir. Diğer taraftan, örgüt kuramı gündemi yarım yüzyıl boyunca, özellikle de sistem ve durumsallık yaklaşımlarıyla bu kavramsal ayrılığı ortadan kaldırmak için “örgüt” ve “çevre” nin iç içe girmişliğinin kanıtlarını bulmaya çalışmıştır. Ancak bu yaklaşımlar da birbiriyle çelişik veya işbirliği içinde görülseler de, üretim ve yönetim, işgücü ve sermaye gibi örgütsel aktörler ayrı dünyalar olarak yorumlanmıştır.⁴⁶⁸

Postmodern yaklaşıma göre ise örgütler “kendisi” ve “diğerleri” ile iç içe geçmiş olarak varolurlar. Örgütlerin sınırlarını belirlemenin veya örgütsel aktörlerin görevlerini, kimliklerinin sınırlarıyla tanımlamanın bir gereği yoktur. Modernite örgütlerin sınırlarını *a priori* olarak belirlediğinden, postmodernite sınırları zamana ve mekana göre belirlemektedir. Postmodernistler örgütsel analizlerde daha çok yerel problemlere yerel ve pragmatik çözümler önermektedirler. Sistem düşüncesini örgütlerin sorunlarının çözümüne yönelik olarak mekanik bulmaktadır.⁴⁶⁹

Modernizm ve İlerleme Fikri

Modern örgüt kuramında örgüt ‘bir yerlere gitmektedir’; örgütler, her aşamanın bir sonraki aşamayı beslediği, doğrusal gelişme gösteren özelliğe sahip olarak düşünülmüştür. Bir örgütün gelişme göstermeden sabit bir durumda olduğu fikri (sabit süreçlerin döngü içinde tekrarlanması) modern örgüt düşüncesine yabancıdır. Modern yaklaşımda örgütlere ilişkin yaşam döngüsü perspektifi doğrusal olarak adlandırılmakta, örgütlerin ulaştığı olduğu durumlar, hem nitelik hem de nicelik yönünden kökeninden farklı tasvir edilmektedir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ a.g.m., 1996

⁴⁶⁸ ALVARADO, 1995

⁴⁶⁹ BECKHERMAN, A.T, “Postmodern Organizational Analysis: An Alternative Framework For School Social Workers”, *Social Work in Education*, Vol.21, No.3, 1999, pp.177

⁴⁷⁰ ALVARADO, 1996

Postmodern yaklaşımda, örgütler ve amaçlar arasında bir bağ kurulması gerekli değildir. Fiili olarak örgütler, bir zorunluluğun, özel bir isteğin veya bir iradenin fonksiyonel sonuçları değildirler. Birbirinden çok farklı örgüt biçimleri aynı amaca hizmet edebilirlerken, benzer örgüt biçimleri çok değişik amaçlara hizmet edebilirler. Spesifik örgüt biçimleri belirli bir amaçla teknik ilişkiye sahip olmayabilir. Diğer bir deyişle, örgütlerin varoluşlarını amaçlarına ya da biçimlerine bağlamak gerekli değildir. Örgütlerin biçimleri ve amaçları arasındaki ilişki örgütlerin kendine özgü rasyonelitesinden sonra gelen rasyonelliğinin bir fonksiyonudur. Bu sistem düşüncesinin ötesine gider, çünkü örgütlerin fonksiyonalist (işlevselci) yorumlarına benzemeyen bir şekilde, postmodernitede, belirli herhangi bir seçeneğin gerçekleştirilmesi mekanik veya fonksiyonel olarak diğerini men etmez, önlemez. Buna yönelik ampirik kanıtları *yeni-kurumsalcı* araştırmacılar sunmuşlardır.⁴⁷¹ Yeni kurumsalcılar örgütlerin çok daha geniş bir sosyal içerikte birbirlerinin biçimlerinin ve eylemlerinin karşılıklı etkileşimle var olduğunu ileri sürmektedirler.⁴⁷²

Etkinlik

Modern örgütlerin en önemli doğrusallık ölçüsü etkinliktir. Başka bir deyişle, bir örgütün yolunda ne kadar ilerlediğinin temel ölçüsü, girdi ve çıktı arasındaki ilişkiyi gösteren etkinlik ölçüsüdür. Fonksiyonalist analize göre bu “ilerleme”dir. Etkinlik, rasyonelitenin spesifik bir biçiminin (modern, endüstri, kapitalist) bir hedefidir.⁴⁷³ Diğer taraftan, etkinliğin, doğrusal ilerlemenin anahtarı da denetimdir. Modern kuramda, denetim sadece mecburiyetleri değil, teşvikleri de içerir. Bauman bunlar için “zorlayan” ve “baştan çıkaran” terimlerini kullanmaktadır.⁴⁷⁴ Bu niyetin temelinde bireyi örgüt kültürüne adapte etme yani bireyi sosyalleştirme süreci yer almaktadır. Bunlara ek olarak, modern örgütler, süreçleri biçimselleştirerek, tahmin edilebilirliği artırmaya çalışmaktadırlar. Sosyal bilimler adına yapılan çalışmaların çok önemli bir kısmı şöyle değerlendirilebilir; açıklama ve tanımlama tahmin edilebilirliği, tahmin edilebilirlik denetimi, denetim ise etkinliği sağlar.⁴⁷⁵

Etkinliğin yanında, etkililik ve verimlilik de rasyonel örgüt kriterlerinden sayılmıştır. Ancak son zamanlarda yönetim düşüncesinde bu görüşlerin karşısında yer alan bir eğilim

⁴⁷¹ a.g.m.,1996

⁴⁷² TRANFIELD, D., SMITH, S., “Organization Designs For Teamworking”, *International Journal of Operations&Production Managements*, Vol.22, No.5, 2002, pp.471-491

⁴⁷³ ALVARADO, 1996

⁴⁷⁴ aktaran, a.g.m., 1996 Bauman,Z., *Intimations of Postmodernity*, London and NY: Routledge, 1992

⁴⁷⁵ a.g.m., 1996

belirmektedir. Bu görüş, örgüt kuramında etik ve duygular gibi irrasyonel fenomenlerin önemine dikkat çekmekte ve açıkça “körleşmiş” olarak nitelediği pozitivizmin kurallarının yönetim kuramında daha fazla hakimiyetini sürdüremeyeceği iddiası taşımaktadır.⁴⁷⁶ Bu yaklaşıma göre etkinlik örgütün değişmezi değildir. Rekabet baskısı bile (geleneksel olarak etkinliğin motoru olarak düşünülür) girdi-çıktı ilişkisinde her zaman bir optimizasyona neden olmaz.⁴⁷⁷ Diğer taraftan ampirik araştırmalarda ortaya konulduğu gibi, insan rasyonelliğinin sınırlarının bulunduğu açıktır (örneğin yöneticilerin irrasyonel/rasyonel davranışları buldukları pozisyona ya da örgütün fonksiyonlarına göre görecelidir) ve en rasyonel örgütlerde bile örgütsel amaçların gerçekleşmesine yönelik eylemlerin bütünü kontrol edilemez.⁴⁷⁸

Denetim

Çalışmamızın 2.bölümünde postmodernizmin öne çıkan isimlerinden Fransız düşünür M. Foucault, daha önce de belirttiğimiz gibi *hapishane disiplini* ile *sanayi disiplini* arasında bir özdeşlik kurmaktadır.⁴⁷⁹ Foucault, disiplin biçimlerinin epistemolojik kurallarıyla ilgilenmiş, örgütsel analizin odaklandığı, örgütlenme süreci ve ilkelerinin tersine, gücün/iktidarın ve bilginin örgütlenmesine dikkati çekmiştir. Üretimin organizasyonundan dağıtım ve tüketime kadar bilgi sürekli olarak modifiye edilmekte ve bu süreç içerisinde öznellik (subjektivite) belenmekte, korunmakta ve iktidar/güç etkin yollarla ve etik söylemlerle biçimlendirilmektedir.⁴⁸⁰ Foucault’ya göre kapitalist toplum düzeninde, hapishane, fabrika, okul, tıpkı askeri örgütlenme gibi disiplinli ve uyumlu toplum projeksiyonunun gerçekleştiği kurumlardır. Foucault bireyi disipline ederek toplumsal düzen ile uyumlu hale getirmeyi toplum ya da insan bilimlerinin *ana matrisi* olarak nitelemektedir. Foucault modern ve olağanüstü karmaşıklaşmış kapitalist toplumda her türlü ilişkiyi ve disipline edici süreci *iktidar* olarak tanımlamaktadır. Ancak bu iktidar, artık parçalanmıştır, dağılmıştır ve belirsiz çoğulculuk sergilemektedir. Bu, postmodern aşamaya geçen toplumlara özgü bir niteliktir.

Foucault’ya göre, iktidar “üst-alt” düzeneği içinde az ya da çok itaatkar olan kitlelere çeşitli otorite biçimlerini kullanarak zorla bir takım kısıtlamalar getirmek biçiminde işlemez.

⁴⁷⁶ RUTGERS, 1999

⁴⁷⁷ ALVARADO, 1996

⁴⁷⁸ RUTGERS, 1999

⁴⁷⁹ ŞAYLAN, s.225

⁴⁸⁰ KNIGHTS, D., “Writing Organizational Analysis into Foucault”, *Organization*, Vol.9, No.4, 2002

Foucault, toplumsal , kültürel ve siyasal yaşamlarımızın tümüne yayılan karmaşık ve birbirleri arasında ayırım gösteren iktidar ilişkilerinin genellikle cezalandırıcı müeyyidelerle değil, toplumsal düzende yürürlükte bulunan norm ve değerleri içselleştirmeye ikna ederek emniyet altına aldığı ileri sürer.⁴⁸¹ Bu nedenle Foucault'a göre iktidar her yerdedir. "İktidar"ın belirli bir noktada yer aldığı ya da belirli bir noktada yayıldığı düşüncesi ona yanılılı bir çözümlenimin ürünü olarak görünür. İktidar belirli bir kurum, yapı ya da belli başlı insanların elinde bulunan bir güç değil, herhangi bir toplumda karmaşık ve stratejik ilişkiler odağına verilen addır.⁴⁸²

Foucault'nun yukarıda yinelediğimiz düşüncelerinin örgüt çalışmalarında yansımalarına baktığımızda şunları söyleyebiliyoruz:

"*Panopticon*" Foucault'nun hapisane disiplinini tasvir etmek için kullandığı sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sözcüğün anlamı: zindancı yerinin etrafında inşa edilen dairevi bir hapisane (1700'lü yıllara ait bir çeşit, nezarethane, gözetleme kulesi), fiil olarak panoptik ise bir görünüşte bütünü gören/gösteren anlamında kullanılmaktadır.⁴⁸³ Postmodern Örgüt kuramında hapisane metaforu örgütsel bir imaj olarak kullanılmaktadır.

Calas&Simircich Toplam Kalite Yönetimi (TQM/TKY) ve Tam Zamanında Üretim (JIT/TZÜ)'in daha etkin üretim sağlamasını, ileri üretim teknikleri olmalarıyla değil, panoptik'in gözetleme mantığı ile ilişkilendirildiğinden söz etmektedirler. Foucault panoptiği hapisanenin ortasında, etrafına hücrelerin inşa edildiği bir kule olarak tanımlamaktadır. Gardiyan bu kuleden gözetlenmeden sürekli olarak çevreyi gözetleyebilmektedir. Hücreler kuleye göre daha arkadan ışıklandırılmakta ve mahkumlar gardiyanın orada olup olmadığını bilmemektedirler. Foucault'ya göre panoptik, kendisinden sonra gelen diğer gözetleme mantıkları arasında, gözetleyenler orada olsun olmasın, insanların kendi kendisini disipline etmeye teşvik eden en katı örneklerden birisidir. Çalışanlara işlerinde daha fazla kontrol olanağı verdiğini iddia eden çağdaş örgütsel uygulamalarda bu mantığın izini sürdüğümüzde, TKY ve TZÜ gibi uygulamaların örgütün denetimi konusunda çalışanları daha gözle görülür bir pozisyonda kılarken, çalışanlara yönelik denetim mekanizmalarını ise daha görünmez kılmaktadır. Fabrikalardaki daha açık

⁴⁸¹ ŞAYLAN, s.223-226

⁴⁸² SARUP, s.129

⁴⁸³ Bkz. Oxford Dictionary,1990

mimari ,hayal meyal görünen bir baskı yaratan takım çalışması (takım çalışmasında söz konusu baskı detaylandırılmış talimatlar ve bilgisayarlaştırılmış izlemenin yerine geçerek merkezleştirilmektedir) gibi uygulamaların hepsi hiyerarşiyi, nezaretçinin dikkatli bakışlarının ikamesi için kullanılmaktadır. Örgütlere ilişkin bu tür gelişmeler aynı zamanda iktidarı da dağıtmakta ve görünmez kılmaktadır.⁴⁸⁴ Diğer taraftan Toplam Kalite Yönetimi (TKY) uygulamalarının söz konusu panoptiğe yeni teknolojiler eklediğinden ve bu teknolojilerin ise iş yoğunluğunun artışı, denetimi ve self-disiplini birbirinden ayrılmaz kıldığından söz edilmektedir. TKY'ne ilişkin bu tür kritikler yönetim kontrolünün artışına ve çeşitlenmesine vurgu yapmaktadırlar.⁴⁸⁵

Panoptikten başka, mahkumlar doğrudan disipline etme teknikleriyle de uysallaştırılırlar: örneğin nüfus sayımı (yoklama) gibi bilginin düzenlenmesine yönelik uygulamalar, insanların sınıflandırılmalarına ve diğerlerinin onları idare etmesine yardımcı olur. Foucault'nun deyimiyle “disiplin karakterize eder, sınıflandırır ve bireyleri birbirlerine göre belirli kurallar çerçevesinde ve hiyerarşi düzeninde tahsis eder, bir skala üzerinde dağıtır”.⁴⁸⁶ Örneğin Townley (1993) İnsan Kaynakları Yönetimini (İKY) bu perspektifte ele almakta ve Foucault'un bu yorumuyla, İKY'nin bir “bilim dalı” ve işyerindeki “bir iktidar ilişkileri uygulaması” olarak ele alma arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. Townley İKY'ni zaman içinde birikmiş oldukça tuhaf bir uygulamalar seti olarak gözlenebilmesi için bilinmedik taraflarını ortaya çıkarmaktadır. İKY bireylerin fiziksel ve zihinsel yeteneklerini disiplin konusu haline dönüştürmede git gide daha spesifik hale gelmektedir. İKY uygulamaları, bireyleri “ayrı” değerlendirdiğine bizi inandırmakta ve bu inanç bizleri tanımlanmış davranış biçimlerine yönlendirmekte ve bu davranışlarımızın bizi arzu ettiğimiz yere götüreceği konusunda ümitlenmemize neden olmaktadır. Bu uygulamalar çalışanları özgürleştirmemekte aksine bir nesne haline getirmektedir.⁴⁸⁷

Postmodern yaklaşıma göre her örgütte örgüt üyelerinin hem bireysel hem de grupsal olarak yer aldığı yönetilmeyen ve/veya yönetilemeyen bir alan vardır. Bu alanda denetim dışı, kendiliğinden olan faaliyetler söz konusudur. Burada arzular, endişeler ve duygular irrasyonel

⁴⁸⁴ CALAS& SMIRCICH, 1999

⁴⁸⁵ KNIGHTS, D., “Beyond Managerialist, Critical and Processual Approaches to Total Quality Management”, *Journal of Organizational Change Management*, Vol.15, No.3, 2002, pp.235-254

⁴⁸⁶ aktaran,CALAS& SMIRCICH, 1999: Foucault, M., *Discipline And Punish: The Birth Of The Prison*, New york,1979)

⁴⁸⁷ aktaran,a.g.m., 1999: Townly, B., “Foucault, Power/Knowledge, and Its Relevance For HRM, *Academy of Management Review*,18, 518-545

biçimde kendilerini ifade ederler. Öyküler, mitler, duvar yazıları, şakalar, takma adlar, karikatürler bunlara örnektir. Bu tip konuların önem kazanmasında, yönetim sorunlarını anlama ve açıklamada sağladığı katkıların payı da büyüktür. Çünkü örgütlerde “akıl dışı” olarak nitelenen durumların bilinmesine imkan tanımaktadır.⁴⁸⁸

Diğer taraftan Feldman, hapisane ile işyeri mantığı arasında, yani demokratik toplumlarda çalışanlarla mahkumlar arasındaki benzerliklerin farklılıklardan daha önemli hale getirilmesine katılmadığını belirtmekte ve postmodern yazarların modernizmin totalleştirilmesinden ve postmodernizmin özgürleştirmesinden söz ederken, daha önceki uygarlıklardan beri bazı denetim ve sınırlandırmaların insanların bir arada yaşaması ve çalışması için ortaya çıkarıldığını unuttuklarını vurgulamaktadır.⁴⁸⁹

Epistemoloji

Daha önce de belirtildiği gibi Nietzsche postmodern düşünceye kaynaklık etmiş filozoflardan birisi olarak kabul edilmektedir. Nietzsche’ye göre doğrular illüzyon olduğunu unuttuklarımızdır ve doğru; doğanın kendisinde olan bir şey değil, kökenleri insanlar tarafından yapılmış toplumsal sözleşmeye dayalı bir şeydir. Her dilsel topluluk, hatta her bireyin dünya hakkında farklı bir biçimde doğruyu algılama potansiyeli vardır. Bu perspektiften baktığımızda, sosyal bilimin amaçlarından birisi olarak doğruları takip etmek oldukça sorunlu hale gelmektedir. Belirlenebilirlik sadece dil oyunlarının sınırları içinde mümkün olmaktadır. İnsanların yarattığı bu dünyayı anlamak üzere bilim adamlarının çabalarında da evrensel bir fikirbirliğinden de söz etmek mümkün değildir.⁴⁹⁰

Postmodernistler için gerçeğin doğru, kesin ve objektif temsiline ulaşmanın bir metodolojisi mümkün değildir. Postmodernizm bu bağlamda paylaşılan sosyal dünyanın yaratımındaki bireysel algılamanın önemi üzerinde durmaktadır. Postmodernizm, bireylerin deneyimlerini nasıl anlamlandırdığına dikkati çekmektedir. Örgüt çalışmalarında da pek çok araştırmacı “anlamlandırma” alanında çalışmalar yapmaktadırlar. Bu çalışmalar göze çarpan bir biçimde söylem ve metinlerin önemine vurgu yapmaktadırlar.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ YILDIRIM, 2002

⁴⁸⁹ FELDMAN, S.P, “Playing With The Pieces: Deconstruction And The Loss Of Moral Culture”, *Journal Of Management Studies*, Vol.35, No.1, 1998, pp. 59-79

⁴⁹⁰ CALAS&SMIRCICH, 1999

⁴⁹¹ KILFUFF&MEHRA, 1997

Dünyanın kesin ve doğru bir temsili sorunu postmodern söylemin ana başlıklarından birisidir. Chia' ya göre postmodern düşünme örgütsel çalışmalarda ontolojik pozisyonumuzda eleştirel bir yaklaşım öne sürmektedir. Bu yaklaşım; “olma (*being*)” ontolojisinden “oluş (*becoming*)” ontolojisine revizyonu gerektirmektedir.

Modern düşüncenin ontolojik statüsü nesnenin analizidir. Böylece bu analizde, “birey” ve “örgüt” (olma), “bireyselleştirme” ve “örgütlenme” (oluş) süreçlerinden daha imtiyazlı bir statüyü işaret etmektedir. Modernist anlamda “süreç” genellikle, çıktılarda başarıya götürebilecek, izole edilebilir çeşitli aşamaları ve durumları ifade etmek için kullanılır. Modernist anlamda süreç; süreç içindeki varlıklara, birimlere ya da varlıklar içindeki süreçlere işaret eder (örneğin, örgütlerdeki stratejik süreçler). Burada sürece; varlıkların birimlerin “oluş”turulması gibi bir yaklaşım söz konusu değildir. Diğer bir deyişle modernistler “süreç”ten statik bir terim olarak bahsederler. Bu nedenle de “süreç” ayrışık, lineer, statik ve sıralı olarak tasavvur edilir. “Oluş (*becoming*)” ontolojisi ise süreçsel, heterojen ve ilişkilerin düzenlediği ve kurduğu gerçeği öne çıkarmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kurulmuş sosyal kategorileri (birey, örgüt gibi hali hazırda belirgin olan) ele almamalıyız. Bunun yerine, bu olmuş bitmiş kategorileri açıklamalı ve araştırmalıyız. Sonuç olarak, kuramsal odağımız, “yapı” ,”kültür” ve “etik” gibi örgütsel özellikler olmamalıdır. Bunun yerine, örgüt düşüncesinin kendisi sorunsallaştırılmalıdır. Örgütler görünüşte betonlaşmış, katılaşmış görüntüsünü nasıl kazanmıştır? Postmodern örgütsel analizin sorunsalı budur. Bu da modern ve postmodern düşünme biçimleri arasında farklı bir ontolojik pozisyona işaret etmektedir. Modern düşünce hali hazırda belirlenmiş duruma karşılık gelen süreci kuramlaştırmaya çalışır. Postmodern düşünce örgütlerin ortaya çıkışı üzerinde bir düşünme girişimidir. “Oluş (*becoming*)” ontolojisi eylemleri, ilişkileri ve süreçleri öne alır ve bundan dolayı bunları, “birey” ve “örgüt” gibi varlıklardan daha gerçek bulur.⁴⁹²

Diğer taraftan Hassard, post-modern kampta olduğu düşünülen Clegg'in, modern örgüt kuramının arkasındaki itici gücü temsil eden şeyin, aydınlanma düşüncesinden çok, ‘yapısal farklılaşma’ kavramı olduğunu ileri sürdüğünden söz etmektedir. Clegg’ e göre modern deneyimin temel bir unsuru olarak ‘farklılaşma’ süreçleri üzerindeki vurgular ,sosyolojik açıklamaların önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Özellikle “iş bölümü”, klasik sosyolojinin

⁴⁹² CHIA, R., “From Modern to Postmodern Organizational Analysis”, *Organization Studies*, Vol. 16, No.4. 1995,s. 579-604.

ve politik ekonominin temel ilgilerinden birisi olmuştur. Adam Smith, Karl Marx, Emile Durkheim'in çalışmaları birbirinden tamamen farklı da olsa "iş bölümü", bu çalışmaları birbirine bağlayan anahtar bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹³

Hassard'a göre Clegg bu yörüngeden hareketle, örgütler üzerindeki modern temel tezin Weber'in çalışmasında bulunduğunu ileri sürmektedir. Örgütler farklılıkları birbirine bağlayan yapılardır. Modernitenin "yönetimi" de 'yapısal farklılaşma süreçleri'ni bütünleştirme uygulamalarını gerektirmektedir. Farklılaşmaları yönetmede kurallar formüle etmek ve bunları bir bütün içinde düzenlemek Weber'in başarısıdır. Modernitenin büyük başarılarından birisi olarak örgütleri 'kimliklendiren' Weber ve izleyenleridir. Çünkü bu model yönetsel fonksiyonu sahiplikten ayrı olarak değerlendirmiştir.⁴⁹⁴

Aydınlanma söyleminin vurgu yaptığı diğer bir husus, bireysel gözlemin gücü üzerinedir. Bu vurgu özellikle ampirik felsefe içinde yüzyıllarca yapılmış, mantıksal pozitivizm (bkz. 2.bölüm) biçimiyle 20.yy'a taşınmıştır. Özellikle davranış bilimleri içinde bu akım, sadece rasyonelleştirme aracı olarak değil, kimya ve fizik bilimleriyle eşit tutulmuştur. Bu anlayış, bu alanda çalışanların araştırma metodolojisine ve istatistiğe muazzam bir ilgi duymasına neden olmuştur. Örgüt biliminin başlangıç kökleri de bu topraklarda yetişmiştir. Bu hükme göre, ampirik çalışmalarla ortaya konabilecek somut bir örgütsel gerçeklik ve objektif bir dünya vardır.⁴⁹⁵ Alvesson'nun bu "örgütsel gerçekliği" işaret eden çalışmalara verdiği örnekler şunlardır;

Kıdemli bir yayın olan *Journal of The Academy of Management*'ta (1958), William Wolf örgütü yaşayan bir varlık olarak tanımlayabileceğimiz iddiasında bulunarak, örgütün somut bir sosyal çevreye sahip olduğunu, biçimsel bir yapısı, tanımlanabilir amaçları olduğunu belirtmiştir. Benzer bir biçimde *Modern Organization Theory* (1959), adlı eserinde Mason Haire örgütün biyolojik dünyaya benzer bir yapıya sahip olduğunu ve gelişip büyüdüğünü tartışmıştır. *Administrative Science Quarterly*'nin ilk sayısındaki (1956) makalesinde James Thompson, işletme biliminin kuruluş amacı hakkında en önemli vurgusunu, tündengelim ve tümevarım metotlarına, işlemsel tanımlamalara, ölçme ve değerlendirmelere yaparken, aynı sayıda Talcott Parsons örgütün somut karakterini, toplumsal sisteme katkıda bulunmayı

⁴⁹³ HASSARD, 1994

⁴⁹⁴ a.g.m.,1994

⁴⁹⁵ ALVESSON,1995

sağlayacak amaçlara ulaşmayı hedefleyen sosyal bir sistem biçiminde tanımlayarak ortaya koymuştur.⁴⁹⁶

Yıldırım'a göre ise Parsons'un bu anlayışında, değerler adeta esrarengiz varlıklar gibi her şeyi düzenlemektedir, ancak bu değerlerin arkasında ne yattığıyla Parsons ilgilenmemiştir. Örneğin, örgütsel değerlerin nasıl ortaya çıktığı ve kimin çıkarlarına hizmet ettiği sorusu cevapsız kalmıştır. Ortak değerlerin aşırı vurgulanması örgüt içindeki amaçları ve çıkarları farklı olan değişik grupların varlığının göz ardı edilmesi anlamına gelmiştir.⁴⁹⁷

Bu bağlamda örgüt bilimcilerinin sorumluluğu; çalışmalarında değişkenleri izole etmek, ölçümleri standartlaştırmak ve böylece örgütsel olgular arasındaki ilişkileri değerlendirmek olmuştur.⁴⁹⁸ Gözlemsel süreçlere bu ilgi, etkin örgüt kuramlarının ve bunlar üzerinde çalışan bilim adamlarının yerini (konumunu) de belirlemiştir. Daha eski biçimleriyle bir dizi örgüt kuramı, optimum karar verme amaçları için verilerin sistematik bir biçimde bir araya getirilmesi gereğine işaret eden kuramlardır. Daha erken dönemdeki rasyonel karar alma kuramları ampirik gerçekler üzerindeki vurgularıyla karakterize edilebilir.⁴⁹⁹ İstatistiksel karar teorisi ve diğer matematiksel karar verme stratejilerinin ampirik girdilere uygulanmasının önemi üzerinde durulmuştur. Meslekteki katı gözleme yapılan bu vurgu ve bunun örgütsel çalışmalardaki tezahürü, kültür içinde örgüt kuramcılarının imajını da kuvvetlendirmiştir. Böylece katı gözlem kural ve teknikleriyle çalışan bilim adamının sesi imtiyazlı bir yere sahip olmuştur.⁵⁰⁰

Postmodernizmin ampirik terimlerle tartışılıp tartışılmayacağına gelince, Alvesson'a göre postmodernizm kendi iddialarını destekleme konusunda özenle ilgilenmiyor görünmektedir ve bu konuda yapılmış çalışmalar da zayıftır. Bununla birlikte yazar günümüzde uzmanlaşmayı ihlal eden bir 'yazma' biçimiyle karşılaşmakta olduğumuzdan da söz etmektedir.⁵⁰¹ Kreiner, örgüt kuramı söylemlerine ilişkin olarak, çalışılan konunun 'tartışılmaz temel varsayımların kabulü' ve nasıl çalışılması gerektiğini gösteren iyi

⁴⁹⁶ a.g.m.,1995

⁴⁹⁷ YILDIRIM, 2002

⁴⁹⁸ a.g.m., 1995

⁴⁹⁹ a.g.m., 1995

⁵⁰⁰ GERGEN & THATCHENKERY, 1996

⁵⁰¹ ALVESSON,1995

tanımlanmış ‘metodolojik istekler’ devam ederken, söz konusu yazma biçimiyle ilgili göz önünde tutulması gereken farklı özelliklerden söz etmektedir. Kreiner, ortaya çıkan bu örgüt kuramı söylemlerinin referans çerçevesini bulanıklaştırdığını ileri sürmektedir. Postmodern örgüt kuramı metaforik ve metodolojik olarak siyaset bilimi, antropoloji, dilbilimi, biyoloji, psikoloji ve diğer disiplinlerden bolca fikir almıştır. Bu da örgüt kuramlarının en iyi “pastiş” olarak değerlendirilmelerine neden olmaktadır. Yani o zamana kadar birbirinden uzak durmuş diyebileceğimiz disiplinlerin bir yaması şeklinde. Kreiner’e göre bu “analiz birliği” üzerinde belirsizliği de yansıtmaktadır. Bu tartışmaların göze çarpan diğer bir özelliği ise örgüt kuramının bir “bilim” olarak deşilmiş olmasıdır. Bunun iyi bir göstergesi, örgütler üzerinde gerçekleştirilen bilimsel çalışmalarla daha popüler tanımlamalar arasındaki bölünmenin artan bir şekilde sorgulanmış olmasıdır. Diğer taraftan örgüt kuramında değişime ilişkin göze çarpan diğer bir gösterge, bilimsel yöntemlere sıkıca bağımlı olmadan tanınmış sanayicilerin otobiyografilerine artan ilgidir. Bu gelişmeler ise bilimsel metotlara bağımlı olmadan da örgütler için geçerli tanımlamaları kabul etmeye istekli olduğumuzun bir kanıtıdır.⁵⁰²

Nitel araştırma tekniklerinin hızla yayılmasının bir işareti olarak ise, evrensellik iddiası taşıyan bilimsel doğruların toplumda *dil oyunları*, *paradigmalarla me taforlarla*, *geleneklerle*, *söylemlerle*, *dünya görüşleriyle* oluşturulduğunun hesaba katılmaya başlanması gösterilmektedir.⁵⁰³

Alvesson örneğin Foucault’un çalışmalarının felsefe, tarih, sosyal teori ve siyaset bilimi olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Alvesson’a göre bu Frankfurt Okulu düşünürleri (Habermas, Adorno, Marcuse vb.) ve hatta bugün Max Weber için bile söylenebilir.

Ancak diğer taraftan, akademik çalışmaların içinde uzmanlaşmanın yaygın olduğundan da söz edilmektedir. Alvesson için de bilim ve bilginin bugünkü durumu kendi disiplin ve altdisiplinlerine yapışıp kalmıştır. Bu durumla ilgili en genel şikayet, entelektüel uzmanlaşmanın parçalanması noktasındadır. Bugün modern bilim hiç olmadığı kadar moderndir. Çoklu anlayışları yansıtan ve görelî fikirlere çok destek olunduğu söylenemez. Örneğin, akademik psikoloji ve ekonomi gibi alanlarda yayınlanan makaleleri

⁵⁰² KREINER, 1992

⁵⁰³ JOHNSON, P., CASSEL, C., “Epistemology and Work Psychology: New Agendas”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, Vol.74, No.2, 2000, pp. 125-144

incelediğimizde ezici bir çoğunlukla geleneksel epistemolojinin hakim olduğu görülmektedir.⁵⁰⁴

Gürsakal da , klasik bilimin olguları anlama ve açıklama ile tahmin ve kontrol gibi iki temel amacının olduğunu, ancak bilginin gittikçe daha dar uzmanlık alanlarında sınırlı kalmasının, bilimin anlama ve açıklama amacına uygun olarak bilim ve toplum arasında olması gereken iletişimi olanaksız kıldığından söz etmektedir. Hem akademik çevrelerde hem de toplumun genelinde bilimin tahmin ve kontrol amacına ne derece ulaşabildiği konusunda eleştirilerin arttığını belirten yazar, örneğin; krizleri tahmin edemeyen ekonomik kuramlar çerçevesinde seçilebilecek üç yolun olduğunu vurgulamaktadır: Kuramları gözden geçirmek, bilimin amaçlarını yeniden düşünmek veya bunların her ikisi birden yapmak.⁵⁰⁵

Diğer taraftan , örgütlere yönelik yapılan çalışmalar diğer disiplinlere nazaran çok daha fazla plüralistiktir. En azından bu Avrupa için böyledir.⁵⁰⁶ Astley&Van de Ven da örgütsel literatürde bu plüralistikten söz etmekte ve bu yaklaşımın araştırmacıların örgütsel yaşamın 'anlatı' taraflarını ortaya koyabilmeleri açısından desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁰⁷ White&Jacques de , plüralist seslerle evrensellik iddiası taşıyan sesler arasındaki gerilime dikkat çekerek, özellikle "uluslararası yönetim" disiplininde Avrupa/ABD kaynaklı bilgilerin diğer ülkelere birer ihraç ürünü olarak satıldığını ve içerikledirmelerinde yerel bilgi üretimine dayalı kuramların yeterince temsil edilmediğini vurgulamaktadır.⁵⁰⁸

Feldman, örgüt çalışmalarında plüralistik yaklaşımın örgütsel yaşama zenginlik katacağını düşünenlere karşılık ise örgütsel çalışmalarda konuların dikkatlice sınırlandırılması gerektiğine inananlar olduğunu belirtmekte, bu şekilde düşünenlerin plüralistik yaklaşımın irrasyonel davranışları cesaretlendirebileceği, örgüt yaşamı için yıkıcı olabileceği ve kolayca manipüle edilebileceği inancında olduklarından söz etmektedir.⁵⁰⁹ Knights'a göre de son zamanlarda örgüt çalışmaları dekonstrüksüyonist ve postmodernistler tarafından sorgulanmakta ve bu

⁵⁰⁴ ALVESSON, 1995

⁵⁰⁵ GÜRSAKAL, s.71

⁵⁰⁶ ALVESSON, 1995

⁵⁰⁷ ASTLEY, G., VAN de VEN, A., "Central Perspectives and Debates in Organization Theory", *Administrative Science Quarterly*, 1983, 28, pp.245-273

⁵⁰⁸ WHITE&JACQUES, 1995

⁵⁰⁹ FELDMAN, S.P, "Playing With The Pieces: Deconstruction And The Loss Of Moral Culture", *Journal Of Management Studies*, Vol.35, No.1, 1998, pp. 59-79

çalışmalardaki bilgi üretimine yönelik epistemolojik temelli kurallar ele alınmaktadır.⁵¹⁰ Ancak, çalışmaların yine de büyük bir çoğunluğunun fonksiyonalist paradigmada ve neo-pozitivizm epistemolojisiyle ele alındığı ifade edilmektedir.⁵¹¹

Postmodernizme gerek dönemsel (post-modern) gerekse epistemolojik yaklaşımları şüpheyile karşılayanlardan Alvesson, postmodern kahinlerin postmodernizm hakkında konuşuluyor olunmasının yeterli olacağını düşünebileceklerinden söz etmektedir. Bu konuda postmodernlere hak da vermektedir. Ancak Alvesson'a göre, bilim/bilgi üreticileri genellikle bir mesajı kavrayamamışlardır. Postmodernler fikirlerinin gerçekten doğru etkiler yaratabilmesini sağlamak için öncelikle daha geniş grupları ikna etmelidirler. Postmodernlerin modern dönemin homojenlik derecesine karşı heterojenliği ve parçalanmışlığa ulaşmış olduğumuz iddiasını açıklamaları zordur. Postmodernlerin tanımladıkları sistematik olmayan deneyimler ve algılamaların neden olduğu heterojenlik izlenimi şüpheyile karşılanmalıdır. Yazara göre, 19.yy'ın ikinci yarısından bu yana endüstrileşmenin, küreselleşmenin, pazar ve kapitalizmin genişlemesinin sosyal ve kültürel değişimlere neden olmaması elbette mümkün değildir. Bu değişimlere, insanların yaşadıkları çağda tanıklık ettiklerinden fazla heterojenleşme ve parçalanmalar da dahil edilebilir. Ancak, "dil" in zorluklarına, "anlamın kararsızlığına" ve bütüncül açıklamalara (büyük anlatılar) ilişkin ince duyarlılıklar, paradoksal bir biçimde yazarları postmodern toplum hakkında cesur açıklamalar yapmalarını engelleyebilir. Yani, yazarlar, ampirik yöntemlerle de postmodernistlerin ileri sürdükleri tezlerin araştırması yönünde cesaretlendirilmelidir.⁵¹²

Önceleri modernizmin kendi yöntemleri temelinde modernizmle hesaplaşan postmodernizm yenilgiye uğramıştır. Ancak daha sonra postmodern söylem; *yorum, farklılık, belirsizlik, çok anlamlılık vs.* gibi vurgularıyla örgüt kuramı tartışmaları için yeni ve radikal bir çerçeve sağlamıştır. Böylece, ontolojik ve epistemolojik gündemin yeniden tanımlanması mümkün olmuştur. Artık modernizmin kendi doğrularının tanımlamaları daha fazla önemini sürdüremeyecektir, çünkü artık bunlar sorgulanmaya açık hale gelmişlerdir. Bu açıdan açıdan epistemolojik olarak devrimci bir durumdan geçmekte olduğumuzu ileri sürülmektedir.⁵¹³

⁵¹⁰ KNIGHTS, D., "Organization Theory in the Age of Deconstruction: Dualism, Gender and Postmodernism Revisited", *Organization Studies*, Vol. 18, No.1, 1997, pp.1-19

⁵¹¹ ALVESSON, 1995

⁵¹² a.g.m., 1995

⁵¹³ KILDUFF&MEHRA, 1997

Diğer taraftan Alvesson&Skoldberg'e göre epistemolojiyi düşünerek, epistemolojik ön anlayışlarımıza dikkat ederek ve eleştirerek, kendi 'düşünüş biçimimiz' hakkında düşünerek daha bilinçli hareket eder hale gelebiliriz.⁵¹⁴ Ancak Alvesson'nun epistemolojik konumu postmodern değil realist fikre dayanmaktadır. Alvesson bu bağlamda *eleştirel kuramcı* olarak değerlendirilen sınıflandırmada yer almaktadır.

Voronov&Coleman'a göre eleştirel teori *a priori* bir dünyanın varlığına inanır ve bu dünya yönetici/işçi, erkek/kadın vb. hiyerarşik olarak oluşturulmuş gruplarla ortaya çıkmaktadır. Eleştirel yaklaşımda "dil" in politik fonksiyonu dikkatlice sorgulanmakta ve iletişim sürecinde ideolojik ve sistematik olarak yayılmış olan güç dengesizlikleri araştırılmaktadır. Örneğin eleştirel kuramcılar, insan ilişkileri kuramcıları tarafından vurgulanan yaşam kalitesi, iş doyumunu ve katılımcı yönetim gibi uygulamaları örgütlerde gitgide artan denetime karşı çalışanların potansiyel dirençlerini bastırmanın bir yolu olarak değerlendirmektedirler. Eleştirel yaklaşıma göre örneğin, yetkelendirilmiş (empowerment) hissetmekle yetkelendirilmek aynı şey değildir. Yönetim tarafından tanımlanan metotlarla ve onlar tarafından oluşturulmuş sınırlı seçeneklerden birisiyle bir işi yapmak yetkelendirilmek değildir. "Geleneksel yönetim anlayışıyla çalışan meslektaşlarımız söz konusu örgütsel uygulamalara yönetsel görüş açısından bakmışlardır fakat eleştirel çalışanlar (eleştirel kuramcılar) çalışanın gözüyle bu uygulamaları değerlendirmektedirler. Eleştirel kuramcılarının amacı örgütlerde baskın olan sistemleri ortaya çıkarmak ve örgütlerde sömürüye neden olan uygulamalardan arınmış yeni örgütsel düzenlemeler yaratmaktır".⁵¹⁵

Eleştirel kuramcılar, örgütsel pratikleri öğretirken ya da uygularken "yönetim" i politik, kültürel ve ideolojik bir fenomen olarak ele almakta, yöneticileri olduğu kadar diğer sosyal grupları da (astlar, müşteriler, memurlar, kadınlar, erkekler vb.) yönetimin eylemlerinden ve ideolojilerinden etkilenen birer "kişi" olarak değerlendiren bir araştırma gündemi sunmaktadırlar. Eleştirel yönetim çalışmaları "non-managerialist" olmalıdır. "Non-managerialist" olmak yönetim karşıtı -"anti-management"- olmak demek değil, kurumsallaşmış yönetim değerlerinin dışında durmaktır.⁵¹⁶

⁵¹⁴ ALVESSON, M., KÄRREMAN, D., "Taking Linguistic Turn in Organizational Research: Challenges, Responses, Consequences", *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol.36, No.2, 2000,s.136-158

⁵¹⁵ VORONOV, M., COLEMAN, P., "Beyond the Ivory Towers: Organizational Power Practices and a "Practical" Critical Postmodernism", *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 39, No.2, 2003

⁵¹⁶ GRICE, 1997

Postmodernizm ise, alternatif üretmeye ihtiyaç duymaksızın, kurumsal ya da pragmatik olarak oluşturulan modern bilginin kritik edilmesine vesile olmaktadır.⁵¹⁷

Büyük Anlatıların Reddi

Örgüt çalışmalarında postmodern devirle ilgilenmeye başlayanların merkez ilgilerinden birisi de Lyotard'ın tarif ettiği 'büyük anlatılara'(bkz.2.bölüm) inanmazlıktır. Lyotard' a göre doğrunun, iyinin ve güzelin evrenselliği hakkındaki modernist görüş daha fazla kabul edilebilir değildir. Lyotard, Wittgenstein'i izleyerek, hali hazırdaki bilimin/bilginin durumunu "dil oyunları" olarak görmektedir. Ve dil oyunları bizleri hakim görüş üzerinde fikirbirliğine zorlamaktadır.⁵¹⁸ Lyotard'a göre postmodern durumda bilginin meşruluğu küçük hikayelere dayanmalıdır. Bilgi küçük hikayeler içinde üretilebilir. Küçük hikayelerin yaratıcılığı kabul edilirse, kuramlaştırma böylece geçici bir dil oyunu olacak ve böylece kendi kuralları ve bu kurallarının etkisinin sorumluluğunu da üstlenecektir.⁵¹⁹ Bu anlayışı örgüt bilimine uyarladığımızda, eğer bütün bilgimiz (bilimsel bilgimiz de dahil) dış gerçekliği kurmada nihai olarak temelsizse, o zaman doğal ve uygun olan, herkesin örgüt kuramı "pazarına" özgürce "doğrularını" sunması olacaktır. Postmodern anlayışta, gerçekliğin inşasını 'gerçeklerden' çok, pazar güçlerinin belirlediği doğrular kurmaktadır. Yani, dil oyunları (bu açıdan bilim de bir dildir) hakim görüş üzerinde bizleri fikir birliğine zorlayarak doğrunun tek temsili olma iddiasını öne sürmektedir. Oysa, bilginin epistemolojik temellerinin sorgulanması (bkz. 2.bölüm) her hangi bir doğrunun dış gerçekliği sorgusuzca temsil ettiği inancını sarsmıştır. Postyapısalcılığa göre bir metnin diğer bir metin üzerinde üstünlüğü yoktur. Önemli olan ne söylediğidir. Postmodernist yaklaşım yararlı bilgi neredeyse oraya başvurulabileceğini savunur.⁵²⁰ Kreiner, bu nedenle postmodernizmin örgüt kuramında açığa çıkan biçimlerini fikirlerin, metaforların, perspektiflerin, bölük pörçük modellerin bir pastışı olarak değerlendirmektedir.

Temsil Olarak Dil

Postmodernistler ve söylem analistleri "dil" ve "sosyal gerçeklik" arasındaki geleneksel anlayışın zayıflığını gündeme getirmektedir. Geleneksel anlayış "dil"in gerçekliği temsil ettiği

⁵¹⁷ CALAS&SIMIRCICH, 1999

⁵¹⁸ a.g.m., 1999

⁵¹⁹ a.g.m.,1999

⁵²⁰ KREINER,1992

fikrini öne çıkarmaktadır. Postmodern bakış açısı ise bu geleneksel anlayışın kuramsal problemlerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Postmodernistlere göre dil bir şeyi temsil ederken aynı zamanda onu oluşturur.

Alvesson&Kärreman'a göre sosyal bilimlerde çağdaş eğilimlerden birisi "dil" üzerine gitgide artan yoğun ilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgüt kuramının yakın ilişki içinde olduğu sosyoloji, sosyal psikoloji, iletişim kuramı ve kültürel antropoloji gibi disiplinlerden gelen araştırmacılar çeşitli konuları dilbilimi görüş açısından tekrar "düşünmekte" ve ele almaktadırlar. Bu araştırmacılar farklı arka planlara sahip olsalar da paylaştıkları şu mesajı vurgulamaktadırlar; toplumlar, sosyal kurumlar, kimlikler, ve hatta kültürler bile insicamsız bir biçimde metinlerin içinde yapılaştırılmış olarak değerlendirilebilir. Pek çok örgütsel araştırmacının da örgütsel çalışmalarda bu "dil"sel dönüşümün sonuçlarına kayıtsız kalmadığını söyleyebiliriz. Kısacası çağdaş örgütsel analiz bu "dil"sel dönüşümü kendisini konu etmeye başlamıştır. Yazarlara göre örgütsel literatürde bunun yansımaları çalışmamızda da incelediğimiz, Alvesson, 1995; Chia,1995; Cooper&Burrell, 1988; Kilduff&Mehra, 1997; Parker, 1992 gibi akademisyenlerin eserlerinde görülebilir.⁵²¹ Jeffcutt'a göre de "dil"in temsil sorunu örgütsel analizlerde "bilgi"ye modern ve postmodern yaklaşım arasında bir gerilim yaratmıştır.⁵²²

Örgütler **modern kuramda maddesel gerçekliğe** dayandırılarak tasarlanmıştır. Diğer taraftan modern düşünce, örgütlerin somut olmayan insani tarafıyla ilgilense de bunları kolayca hesaplanabilecek kalemlere indirgemeye çalışmıştır. Süreç içinde odak noktası, örgütün eylemlerinden çok, bu eylemlerin takibinde kullanılan araçlara ve maddi enstrümanlara kaymıştır. Örneğin, bu nedenle okullar, öğrencilerin öğrenmesinden çok kitaplarla, sıralarla ve müfredatla meşgul olmuştur. Ekonomik örgütler de yatırımlar sonucu ortaya çıkan faydadan çok yatırımın kendisine odaklanmıştır. Modernite örgütlerin soyut taraflarını gittikçe maddeselleştirmiş ve nesneleştirmiştir; bilgi talimatlar olarak, adalet kuralları olarak, zeka ise algoritmalar olarak maddeselleştirilmiştir.⁵²³ Modern öncesinin özelliklerinden birisi maddeyi dinin bir objesi haline dönüştürerek soyutlaştırmasıdır. Buna karşı modernizm, soyutu maddeleştirmiştir. Bu iki yaklaşımın karşısında olarak postmodernizm ise örgütü,

⁵²¹ ALVESSON& KÄRREMAN, 2000

⁵²² JEFFCUTT, P., "From Interpretation to Representation in Organizational Analysis: Postmodernism, Ethnography and Organizational Symbolism", **Organizational Studies**, Vol.15, No.2, 1994, pp. 241-274

⁵²³ ALVARADO, 1996

sembolik bir varlık olarak kabul etmektedir.⁵²⁴

Postmodern yaklaşımda bilim, retorik (güzel yazı yazma) ürünüdür. Metnin içinde başlık, kabuller, tablolar, şekiller, alt başlıklar bariz bir biçimde vurgulanarak hepsi birden bir yapıyı oluşturur ve metne canlılık verir. Postmodernistler, herhangi bir metnin retorik açıdan sorgulamadan muaf tutulmasını reddederler. Metinde gerçeğin nasıl sunulduğu önemlidir. Çünkü, bütün metinler argümanların sunulmasına yönelik bir dizi seçimleri temsil etmektedir. Postmodernistlere göre, bilimsel metinler de estetik değerlendirmeden muaf tutulmamalıdır. İnandırıcı metinler aynı zamanda artistik yapılarıdır. Bu, katı (hard) bilimlerde uzun zamandan beri kabul edilen bir konudur. Örneğin, eşitlikler ve sonuçlar zarafet ve sadelik taşımalıdır. Benzer bir biçimde sosyal bilimlerde de estetik olarak hazırlanmış metinlerin araştırmacıları diğerlerinden daha çok dikkat çekmeyi başarmaktadır. Bu nedenle vurgulamalar, sentaks, mantık, örnekler ve yapı önemli hale gelmektedir.⁵²⁵

Postmodernitede örgütler, 'temsili dünyada varolan' yani *maddi olmayan gerçeklik* olarak kabul edilirler. Örgütler dil oyunlarıyla var olurlar. "Dil" postmodernite ile moderniteyi birbirinden ayıran önemli bir konudur.

Modernist kuram, kullanılan dil ile söylenilen şey arasında (gönderen ile gönderilen) tanımlanabilir tek bir ilişki varsayar; dil, anlamın objektif bir taşıyıcısıdır, gönderilen mesajdan bağımsız olduğu düşünülür, yani şeffaf bir araçtır.⁵²⁶ Dilin gerçeği temsil etme yeteneğine olan inanç, örgütsel yapı ve örgütsel iletişimin modernist anlayışını da ortaya koymaktadır. Etkin örgüt, kendi içinde çeşitli grupların (pazarlama, üretim, insan kaynakları vb.) ürettiği verileri kendi fonksiyonlarıyla ilişkilendirebilen örgüttür. Böylece, bu çabalarla elde edilen sonuçlar diğer karar alma birimlerine kanal açmaktadır. Daha da önemlisi üst düzey yöneticiler bu çeşitli çabaların koordine edilmesine yönelik rasyonel karar alınması için bilgilendirilen kişilerdir. Böylece, rasyonaliteye, ampirik bilgiye ve temsil olarak dile yapılan vurgu, hiyerarşi ve işgücü arasında güçlü bir bölünmeye taraftar olmaktadır.⁵²⁷ Dilin gerçeği yansıttığı inancı, gözlem ve neden/sonuç arasındaki ilişkiyi de 'güvenle' birleştirmiştir. Bu inanç aynı zamanda 'ilerleme'nin genel varsayımları içerisinde, örgütleri anlama ve geleceğin başarılı biçimlerini oluşturma inancında önemli rol oynamıştır. Eğer objektif dünya dil

⁵²⁴ a.g.m.,1996

⁵²⁵ CALAS&SMIRCICH, 1999

⁵²⁶ WHITE, & JACQUES,1995

⁵²⁷ GERGEN &THATCHENKERY, 1996

yoluyla bilinebilir hale getiriliyorsa, başkaları bu önerileri tekrar araştırabilir ve daha ileriye yönelik düşünceler ileri sürebilir, bunun sonucunda elde edilen bulgular, başkaları bunları tetkik edebilsin diye tekrar uygun hale getirilebilir. Ancak, bu böylece sürüp gidecek olursa, kaçınılmaz sonuç; objektif doğruya yönelik bir sınır olacaktır. Böylece bilim adamları dünyanın doğası hakkında artan bir oranda sofistike bilgiye ve yine artan bir oranda kesin tahmin yapma yeteneğine sahip olacaklar ve nihai olarak tamamıyla etkin örgütler kurabilmeyi başarabileceklerdir. Bell'in deyimiyle "endüstri ötesi toplum, yenilik ve değişimi yönetmek, sosyal denetim amaçlarını sağlamak için bilgi etrafında örgütlenecektir."⁵²⁸ Bilimsel ilerlemeye yönelik aynı bakış açısı örgütsel fonksiyonların kuramlarında da düşünülmektedir. Örgütü sürekli öğrenme onu daha refah hale getirecektir. Bu modernitenin bakış açısıdır.⁵²⁹

Ancak buna karşılık pek çok postmodern, dilin gerçeği temsil ettiği görüşünü reddetmektedir. Dil dışarıdaki gerçekliği temsil eden ya da bireyin mental durumunu yansıtan bir ayna olamaz.⁵³⁰ Dil; mecazi, metaforik, belirlenemeyen, çelişkilerle dolu ve kararsızdır. Anlam evrensel değildir, güvenilmez ve tehlikelidir, parçalanmıştır ve yereldir. Dil bir şeyi aydınlatmak yerine aslında kendisini yansıtmaktadır. Ve bu dekonstrüksiyona tabi tutulmalıdır.⁵³¹

3.4.2. Postmodern Örgütsel Analiz ve [Dekonstrüksiyon]⁵³²

Postmodern araştırmada amaç; bilgiye yönelik egemen model ve içeriklere meydan okuyarak bilginin yeni biçimlerini üretmektir ve egemen söylem içinde temsil edilmeyen görüşlere, seslere yer vermektir. Postmodern araştırmacılar bu devrimsel değişimleri takip ederek, çeşitli perspektifleri ve araştırma tekniklerini karıştırarak ya da uygun hale getirerek estetik bir etki de yaratabilirler. Söylem tarzlarındaki bu kombinasyon özgürlüğü, doğruya yaklaşımda herhangi bir metodun diğerine üstünlüğü olmadığı inancını takip eder ve bütün araştırma yaklaşımları "kültürel" uygulamalar içinde vücut bulur ki, postmodernistlerin ortaya

⁵²⁸ aktaran, a.g.m.,1996: Bell, D., *The Coming Of Post-Industrial Society*, New York, Basic Books, 1974

⁵²⁹ a.g.m., 1996

⁵³⁰ a.g.m., 1996

⁵³¹ COOPER & BURRELL, 1988

⁵³² "deconstruction" terimi ilkin Türkçe'de yapıçözüm sözcüğü ile dolaşıma girmiştir. Yapısöküm olarak da kullanılmaktadır. Bkz. SARUP, 1997. Çevirenin notu,s.55

çıkarmaya çalıştığı da budur. Postmodern araştırmaların modernist mirası reddetmeleri gerekmemektedir. Bu miras seçici bir biçimde kullanılabilir.⁵³³ Bu bağlamda Kilduff&Mehra, postmodern perspektiflerini seçkin olmaktan çok, [eklektik]⁵³⁴ olduğu şeklinde tanımlayarak, tündengelem metotları ve sayısal analizler, etnografi, biyografi, dekonstrüksiyon, semiyotik ve yorum gibi yöntemlerin birlikte kullanılabileceğini belirtmektedirler. Niyetlerinin herhangi bir çalışma yöntemini öne çıkarmak değil, değişik yöntemlerin bir arada kullanılabilmesini vurgulamak olduğunu söyleyen yazarlar, bunun postmodern perspektifi daraltmaktan çok genişleteceğine inanmaktadırlar.⁵³⁵

Yazarlar, pozitivizmle ilişkili metotları dışlayan anlayışı kabul etmediklerini, geleneksel araştırma yöntemlerini, etnografik, görüşme ve oral (sözlü) tarih araştırmaları kadar gerekli gördüklerini vurgulamaktadırlar.⁵³⁶ Modernizme tamamen karşı bir pozisyon almış postmodernistler (aynı zamanda, modern bilimin ve onun yöntemlerinin başarısı karşısında yer alanlar) reddedilme riskiyle karşılaşmaktadır çünkü bu tür postmodernizm, diğer anti-modern entelektüel hareketlerden birisi olarak değerlendirilebilecektir.⁵³⁷

Dekonstrüktif Analiz

Postmodern söylemin önde gelen isimlerinden Fransız filozofu Derrida'ya göre dilin herhangi bir yapısal özelliğinden söz etmek mümkün değildir. Dilden başka bir seçenek yoktur ama dilin açık uçlu olma özelliği vardır. İnsan, dili kullanırken metafor yaparak eşdeğer olmayı eşdeğer kılmaktadır. Dilin dibine kadar metaforla dolu olduğuna işaret eden Derrida, "herhangi bir sözcüğün standart yazınsal anlama sahip olduğuna inanmanın yanılgıdan başka bir şey olamayacağını" ileri sürmektedir. İnsan metafor yaparak bir benzetme kümesinin başka bir benzetme kümesinin yerine geçmesine yol açmaktadır ve bu keyfi bir süreçtir. Özetle, dilin gerçekliği yansıttığı ama aynı zamanda gerçekliği oluşturduğu söylenebilmektedir. Dildeki anlamlandırma özerkliği, var olduğu varsayılan dış gerçekliğin nesnel temsiline olanak vermemektedir.⁵³⁸

⁵³³ KILDUFF&MEHRA, 1997

⁵³⁴ eklektiklik: farklı çağ ve üsluplardan seçilip devşirilen öğelerden yeni bir tasarım ya da ürün oluşturmak .Bkz. TDK Sözlüğü

⁵³⁵ a.g.m., 1997

⁵³⁶ a.g.m.,1997

⁵³⁷ a.g.m.,1997

⁵³⁸ ŞAYLAN, s.172-175

Derrida, bir dış gerçekliğin hipotetik olarak var olduğu kabul edilse bile, dilin özelliği nedeni ile bu dış gerçekliğin ancak görelî bir biçimde temsil edilebileceğini düşünmektedir. Halbuki, modernist bilim anlayışı esas olarak değişmez ve nesnel bir doğruluk temsiliyi sağlayacak modun peşindedir; örneğin mantıksal ampiristler (bkz. 3. bölüm) , dil-bilim özdeşliği ve test edilebilirlik çözümlenmeleri ile sözü edilen modu yakaladıklarını düşünmektedirler. Derrida'ya göre bu olanaksızdır, çünkü dilde kullanılan semboller (ses ya da yazı ile ifade edilen sözcükler) geçici, kaotik bir süreci oluşturmaktadır. Öyleyse bu sembollere yüklenen semantik öğe yani anlam, okuyucudan okuyucuya değişecektir. Yani metni okuyan bireyin semantik yüklemesi ile metni kaleme alan bireyin semantik yüklemesi arasında daima şu ya da bu ölçüde bir fark bulunacaktır; *anlamlandırma farkı*. Derrida anlamlandırma ve anlamlandırmanın bir ögesi olan önemsemenin (signification) bireyden bireye değişeceğini düşünmektedir.⁵³⁹ Bir kişinin yazdığı metnin, o kişinin metni kaleme alma amacı ne olursa olsun, anlamlandırması kendine özgü bir dinamizm içinde olacaktır. İşte Derrida'ya göre dekonstrüksiyon, bu anlamlandırma süreci içinde ortaya çıkacak; metni okuyan kişi, daha önce okuduğu metinlere gönderme yaparak metni anlamlandıracaktır. Bu gönderme yaparak anlamlandırma, yapıştırma ve montaj olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, metnin dekonstrüksiyonu (yapıbozumu) başka metinlerden alınıp montaj ya da yapıştırma yoluyla metnin anlamlandırılmasını ifade etmektedir. Metni yazan kişi, yazımı belirli bir önemseme modu içinde üretmekte, metni alan ya da okuyan kişi ise kendi önemseme modu içinde tüketmektedir; yani hem metni kaleme alan üreticisi, hem de okuyan tüketicisi anlamlandırma ve önemseme işine katılmaktadır. Böylece dilin özelliği gereği, ortaya bir kararsızlık ve çok seslilik çıkmaktadır. Dekonstrüksiyon, bilgiyi dilden ve anlamlandırma çabalarından kaynaklanan kirlilikten arındırmayı ifade etmektedir. Bir başka deyişle, dilin sorgulanması ve anlamsal kirliliklerin ortaya çıkarılmasıdır. Bütün modernist düşünürler, doğruluk betimlemesinin dil üzerinden yapılabileceğini düşünmektedirler. Örneğin, Habermas'ın, iletişimsel ussallık kavramı, konuşan ile dinleyen arasında karşılıklı olarak paylaşılan, toplumsallaşmış bir ortak alanın varlığını ifade etmektedir. Doğruluk bağlantısı, bu ortak alan içinde kurulabilmektedir. Ancak Derrida bu görüşe karşı çıkmakta ve anlamın esas olarak bir yorumsallığı yansıtaacağını ileri sürmektedir. Böylece anlamlandırmanın nesnellığının olmayacağı tekrar tartışma gündemine girmektedir. Bir başka deyişle, dekonstrüksiyon çözümlenmesi yorumun açık uçlu bir süreç olması kabulüne dayanmaktadır. Derrida'ya göre

⁵³⁹ ŞAYLAN, s. 173-174

bilim dilinin herkes için geçerli (aynı anlamı ifade eden) doğruluk temsilini yapabilmesi mümkün değildir. Bilim, yani gerçekliğin doğru temsil varsayımı insanın düşünce süreci üzerinde büyük bir baskı grubu oluşturmaktadır ve insanın bu baskıdan kurtulup özgürleşmesi gerekmektedir.⁵⁴⁰

Dekonstrüksiyon ,postmodern hareket içinde dilsel ve sembolik yapıları sökmek için kullanılan özel bir yöntem ve felsefe olarak ele alınabilir. Dekonstrüksiyon yeni bir düşünme biçimini öne sürmektedir. Derrida'ya göre önceki bütün düşünüş biçimlerimiz düşüncelerin nakledilmesi sırasında “dil”in rolünü ihmal etmişlerdir. Derrida ‘logocentrism’-sözmerkezcilik-fikrini Batı kültürü içinde logosun (söz, akıl) merkezi önemini yakalamak için kullanır. *Logocentrism* aynen “yasa” gibi insani meseleleri kontrol etmede işlev görür. *Logocentrism* uygarlaşma süreciyle eş anlamlı kabul edilmektedir. Dilin içinde taşınan ve gizlenen, bilginin baskıcı sistemi ve işlevidir. Dekonstrüksiyonun ortaya koyduğu radikal görüşe göre dil ve kültür evrensel baskı süreci içinde birlikte yer alırlar. Dil böylece örgütsel kültür içinde derinlerde gizlenmiş demokratik olmayan kötü/cani bir anahtar konumda görülmektedir. Kullanılan dille birlikte potansiyel sesler susturulmuş ve bu baskının farkına bile varılamamıştır. Kültürel süreç içerisinde dilin bu şekilde kullanımıyla hiyerarşi, baskının ortaya çıkardığı şiddeti gizlemek için bir aldatma olarak kullanılmıştır. Şiddet hiyerarşisinin çok azı üst yönetimle ilgilidir. Örgütlerde potansiyel seslerin sessizliğini sağlayan daha çok dilin baskıcılığıdır.⁵⁴¹

Alvesson, *dekonstrüksiyon* yöntemiyle, metinlerdeki güzel konuşma (retorik) yani dil oyunlarının ortaya çıkarılması çabasından söz etmektedir. Postmodernizmde, dil oyunlarının ortaya çıkarılması *doğruya ulaşmak* için değil, *doğrunun olmadığını anlamak* içindir.⁵⁴²

Postmodernizm sosyal bilimlerin gündeminde dekonstrüksiyon yöntemiyle önemli değişikliklere neden olmaktadır. Bu yaklaşımda, postmodernistler, sosyal kuramların gerçeklemek ve doğrulamak için birbirlerini takip ettiklerini ve birbirlerine nasıl kılavuzluk ettiklerini araştırmaktadır. Böylece bilim retorik bir yapılaşma olarak görülmekte ve postmodernistlerin görevi de bu metinleri dekonstrüksiyona tabi tutarak, bu yapılaşmayı açıklamaktır. Fakat şüphesiz bu çalışma da dil içinde gerçekleşmektedir. Bu , bu çalışmaların

⁵⁴⁰ a.g.e.,s.177-180

⁵⁴¹ KILDUFF&MEHRA, 1997.

⁵⁴² ALVESSON,1995

da retoriğinin araştırılması anlamına gelir ve böylece sürer gider.⁵⁴³ Çünkü “dil”in etkisinden kaçış imkansızdır. Dil, tartışma götürmez standartlara ulaşmamızı engeller ve gerçeklik doğru ile yanlış konusunda dilsel tarzda oluşan varsayımlardan doğar ve gerçeklik konuşma yerine inşa edilen konuşmanın bir ürünüdür çünkü fiilen dille temas halinde çoğalır.⁵⁴⁴

Modern sonrası toplum düşüncesine postmodern yaklaşım, post-modern yaklaşımın tersine, üretim yöntemleri, pazarlama ve ekonomik analizlerden çok, bunları oluşturmada kullanılan dil pratiklerine (söylemlere) odaklıdır. Postmodern düşünceye göre “gerçeklik”in kendisi bir sosyal etkileşim ürünüdür. Bu, sosyal aktörlerin fiziksel gerçekleri de yarattığı anlamına gelmez. Vurgulanmak istenen daha çok, “doğru” ve “gerçeğin” sosyal etkileşimle ortaya çıkan birer “sosyal ürünler” olduklarıdır. Yani;

Eğer nesnel bir gerçekliğin varlığına ilişkin bir ihtimal söz konusu olduğunda, bir sonraki adımda kişi, zihnindeki şemanın yeterlilik kriteri ile bu gerçekliğin tekabülîyetini aramaktadır. Ancak, eğer nesnel bir gerçeklikten söz edemiyorsak bu durumda kişi, “gerçeğe” ulaşabilmek için sosyal iktidardan kaçamaz. Nesnel olmayan gerçeklikleri sunmaya izinli olanlar kimlerdir? Birinin yerine ötekinin şemasına uygun davranmak ‘durumu’ kimlere hizmet eder? Postmodernistler metin içinde daha çok bu sorulara yanıt aramaktadırlar.⁵⁴⁵

Calas&Smircich, örgüt çalışmaları özelinde ve sosyal bilimler genelinde çağdaş kuramlaştırmadaki postmodern dönüşümün önemini vurgulamakta, örgüt kuramlarının metinselliğine dikkat çekerek, postmodernizmin farklı eleştiri biçimlerine yer açtığını savunmaktadırlar; “örgüt kuramlarının öznesi kimdir? Ve örgüt kuramlarında temsil edilen veya edilmeyen neler vardır? soruları metinlerin kendi konfigürasyonları içinde ele alınabilir. Daha da önemlisi bu tür sorular farklı kuramsal “ses”lerin ortaya çıkmasına izin vermektedir.⁵⁴⁶

Jackson&Pippa’ya göre postmodernizm bazı elit çevrelerin kendilerine hizmet eden ve geçerliliklerini otomatik olarak kendilerinin değerlendirdikleri tanımlamalara karşı çıkmaktadır. Böylece, postmodernizm bize vadesi geçmiş yönetim alanının, yönetim

⁵⁴³ a.g.m., 1995

⁵⁴⁴ MURPHY, s.112

⁵⁴⁵ WHITE& JACQUES, 1995

⁵⁴⁶ CALAS&SIMIRCICH,1999

eğitiminin rolünün ve içeriğinin tekrar gözden geçirilmesi fırsatı sunmaktadır. Örneğin yönetim eğitiminin dekonstrüksiyonuyla neye hizmet ettiğinin keşfedilebileceği ve böylece nelerin iyi yapıldığının nelerin hatıralarda kalması gerektiğinin ortaya çıkarılmasını mümkün kılacak ve sosyal hedefleri kucaklayacak bir yönetim eğitiminin gündeme gelebilecektir. Daha önceleri örneğin, genellikle (aslen ideolojik olarak) yönetimle ilişkilendirilen konular ve bu konuların içeriklerinin ne olması gerektiğinin kapitalizmin rasyonalitesinin sağladığı bir filtreden geçirilerek düzenlemekte olduğunu ileri sürülmüştür. Yönetim eğitimi, (daha çok Kuzey Amerika kuram ve uygulamaları temeline dayanan) ulusal kültür gibi kavramların nadiren onay gördüğü, uluslararası standartlaştırılmış bir müfredat olarak görülebilir. Hatta en iyi biçim olarak Batı tarzı örgüt biçimleri empoze edilmektedir.⁵⁴⁷

Diğer taraftan Parker'a göre, postmodernizmin eleştirel örgüt kuramına adapte edilmeye çalışılması tehlikelidir ve potansiyel taşımamaktadır. Parker'a göre hiçbir kurtuluş ve özgürlük projesi "doğru" ve "ilerleme" fikrini büsbütün terk ederek bir şeye hizmet edemez. Pek çok postmodernizm tanımından söz eden yazar, kendi tanımladığı postmodernizmin ortaya koyduğu en önemli sorunu; "öteki" (kişi, örgüt, kültür, toplum) hakkında kesin bilgi edinmenin mümkün olmadığı söylemi olarak değerlendirmektedir. Postmodernistlere göre "doğru" (örgütler veya herhangi bir şey hakkında) modernist bir kibir taşır ve bunun yerine daha alçak gönüllü iddialar ve tanımlamalar ortaya konmalıdır. Bu durumda Parker şu soruyu sormaktadır:

"Bugüne kadar hangimiz örgütler hakkında bütün cevapları bildiğimizi iddia etmişiz? Eğer bu soruya yanıtınız evet ise "sistemik" bir modernistsiniz (yazar burada Cooper&Burrell'in modernizm sınıflamalarından birisini kastetmektedir). Yanıtınız hayır ise (Cooper&Burrell eleştirel modernizm sınıflaması) ya Lyotard'a göre "postmodernist", Habermas'a göre "eleştirel modernist"siniz. Her ikisi de kesin doğruya ulaşmayı iddia etmezken, eleştirel modernistler ulaşma çabasını olumlarlar. Postmodernistler aynı fikirde olsun ya da olmasınlar, bazı politik, kuramsal ve etik pozisyonları yanlıştır, bazıları doğrudur. Bu pozisyonları doğrudur ya da yanlıştır şeklinde ortaya koymak epistemolojik olarak kesinlik iddiası ortaya koymak demek değildir. Bu tamamen pratik bir gereklilik ve ahlak sorumluluğudur. Bu anlamda etik ve politik eleştiri, postmodernist ataklara olduğu kadar, kritik edilmemiş modernizme karşı

⁵⁴⁷ JACSON&PIPPA,1992

da savunulmalıdır. Bunu Alvesson ve Wilmott'ta görebiliriz".⁵⁴⁸

Parker, makalesinde ne postmodernistlerle ne de sistematik (konservatif) modernistlerle aynı fikirde olmadığını belirtmektedir. Parker'a göre "örgütsel sorunlara ilişkin hepimiz aynı nihai sonuçlara ulaşamayız. Ancak "doğru", [geçici olarak uzlaşım]⁵⁴⁹ olarak düşünülürse postmodernistlerin ortaya sürdüğü her doğru geçerlidir yaklaşımından kurtulabiliriz. İlerleme fikrinden ve olasılığından vazgeçmemeliyiz. Aklımızda tutmamız gereken, epistemolojik görecelilik ile ahlak göreceliliği arasında dikkatli bir ayırım yapmamız gerektiğidir. Herhangi bir kuramda görelilik yaklaşım da söz konusu olsa onu kritik etmek değiştirme umudu taşımaktadır. Üzerimize düşen, örgütlerin hangi taraflarının değiştirilmesini istiyoruz ve amaçladığımız çıktılar nelerdir, bunları açıkça ortaya koymak olmalıdır. Metaforları ve dil oyunlarını sunmak yeterli değildir". Parker'a göre postmodern epistemoloji global kapitalizmin etkilerinin iyileştirilmesi konusunda zihinleri başka bir yönde meşgul etmektedir. Ancak yine de örgütler hakkında çalışanların postmodernizmin etkilerini hesaba katması gerekmektedir. Özellikle de bilginin geçici doğası hakkında.⁵⁵⁰

Feldman'a göre *dekonstrüksiyon* örgüt kuramı disiplini içinde ciddi problemler yaratabilir. Çünkü örgüt kuramları içinde "kültürel" ve "dilsel" biçimleri ortaya çıkarma amacı güden bu yöntem, hali hazırda istikrarlı olduğu söylenemeyen etik konusunu daha da istikrarsızlaştırabilecektir. Etik konusu örgüt kuramı içinde genelde ihmal edilmiş bir konudur. Bu durum *dekonstrüksiyon* yönteminin ortaya çıkarabileceği tehlikelerin de fark edilmesini güçleştirmektedir. İronik bir biçimde yine de postmodernizme teşekkür borçluyuz. Çünkü *dekonstrüksiyon* yöntemi dikkatimizi, örgüt biçimlerinden, örgüt kuramı ve örgütlerin kültürel tarafları içindeki ihmal edilmiş etik konuların rolüne çekmiştir.⁵⁵¹

Kilduff & Mehra'ya göre çağdaş dünya pek çok yönüyle postmodernist perspektiften yeniden ele alınabilir. İçinde yaşadığımız dünya geçmişten çok farklı sunulsun ya da sunulmasın postmodernizm, tarihsel yaşamın olduğu kadar çağdaş günlük yaşamın da ihmal edilmiş taraflarının altını çizmektedir. Örneğin, Baudrillard gerçek ve gerçek olmayanın arasındaki sınırın buharlaştığından söz etmektedir (bkz.2.bölüm). Taklitler gerçeklerin yerini almaktadır.

⁵⁴⁸ PARKER, M., "Critique in the Name of What? Postmodernism and Critical Approaches to Organization". *Organization Studies*. Vol.16, No.4.1995

⁵⁴⁹ entersubjektivite. Daha fazla bilgi için bkz. ŞAYLAN. 1999

⁵⁵⁰ a.g.m., 1992

⁵⁵¹ FELDMAN. 1998

Bu şüpheli yaklaşıma göre, yazmak ve araştırma olgusu, metnin dışında başka hiçbir şeyle ilişkili olmayan kendi anlam sistemlerinden ibarettir. Baudrillard'ın bu nihilistik görüşünü paylaşım ya da paylaşmayalım en azından bizi deneyimlerimizin ne kadarının temeli olmayan (orjinali) pek çok konunun, temsili olarak yapılandırıldığını anlamamız açısından uyarıcı bir değere sahiptir. Bu, hangi işaret ve imajların, üretilme ve bunların üreticiler ve tüketiciler üzerindeki etkileri sürecine odaklanacak bir araştırma gündemi sunmaktadır. Böylece [işaret bilimi]⁵⁵² bir araştırma yöntemi olarak önem kazanmaktadır.⁵⁵³

Calas&Simircich'e göre dekonstrüktif analiz bize, akademik olanlar da dahil olmak üzere metinlere nüfuz eden iktidar ilişkilerini anlamamıza yardımcı olabilir. Örneğin bu yöntem bize, yönetim alanındaki "büyük kitapların" bazı uygulamaların dışarıda bırakılmasına suç ortaklığı ettiklerini göstermede yardımcı olabilir. Bu görüş bazılarına göre haddini aşmış bir yorum olarak kabul edilebilir ancak dekonstrüktif uygulamada, kullanılan dil çok yakından ve dikkatli bir biçimde ele alınmaktadır. Farklı okumak ve ya farklı dinlemek kolay bir çaba değildir. En azından şu söylenebilir; tarihi, retorik (güzel yazı yazma) ve politik olarak 'geleneksel kuramlaştırma' biçimlerinin ne kadar "içinde" olduğumuzu öğrenmemize ve öğretmemize bir yaklaşım sağlamaktadır. Genel olarak postmodern analiz bize, "pozitif bilgi/kuram" ı temsil edebilmesi için "dışarıda tutulması" gerektiğine inanılanları anlamamıza yardımcı olmaktadır. Daha da önemlisi dışarıda bırakılanların farkına varmayı ve masum olduğu ortada olan bu tür metinselleştirmelerin olası sonuçlarını kavramamıza yardımcı olabilir. Doğru bilgiyi merkezleştirerek, bu analiz, kenarda bırakılmış veya yok sayılmış "diğer bilgilerin" potansiyellerini değerlendirmemize yarayabilir. Calas&Smircich'e göre dekonstrüktif analizin, içinde kendilerinin de bulunduğu "bilgi yuvası" olarak kabul edilen üniversitelere (özelinde işletme okullarına) yapılması çok daha anlamlı olacaktır. Bu yerleşik kabul görmüş kurumların mantığının ve ortaya konan kuramların öncelikli amacının ne olduğunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Ve bu konuda çok fazla da çalışma olduğu söylenemez.⁵⁵⁴

Chan da örgütsel analizlerde epistemoloji ile ilgili yöntemsel konuları ele alan çalışmalar sınırlı olduğunu belirterek, ve Hassard, Boje, Gephart, Kilduff&Mehra, Calas&Simircich gibi yazarların çalışmalarını da postmodernizmin örgütsel çalışmalarda gelişme aşamasının

⁵⁵² semiyoloji

⁵⁵³ KILDUFF&MEHRA, 1997

⁵⁵⁴ CALAS&SIMIRCICH, 1999

örnekleri olarak sunmaktadır.⁵⁵⁵

Postmodernizm sosyal bilimlerde genellikle huzursuzluk yaratmıştır. Postmodernizm, bütün bilimsel araştırmaların ölümüne çağrı yapan, yeni bilginin sonunun geldiği, bir kuramın diğerine karşı değerlendirmesinde kullanılan standartların çözümlenmesine çağrı yapan bir girişim olarak görölmüştür.⁵⁵⁶ Kilduff&Mehra , amaçlarının postmodernizmi bu tür olumsuz korodan kurtarmak olduğunu ve postmodern epistemolojinin içgörüsünü kullanarak, örgüt çalışmalarını, proaktif araştırmaları takip etmeleri için araştırmacıların dikkatlerini çekmek istediklerini belirtmektedirler.⁵⁵⁷

Yazarlara göre postmodernizm bir entelektüel hareket olarak ihmal edilmiş ya da yok sayılmış görüş açılarına, metinlere ve seslere yer açmaktadır. Postmodernizm, aşık olmaya, dışarıda bırakılana ve genellikle metnin içinde unutulana ve araştırmanın içinde söylenmeyen, gözden geçirilmemiş ve asla açıkça tanınmamış olana odaklanır. Standart modernist davranış merkeze odaklıdır ve kenardakileri (marjindekiler) yok sayar. Fakat marjinde kalanları elimine etme uygulaması sosyal bilimin homojenliğine yardım etmektedir. Postmodern devir ise üçüncü dünyayla (feminist, azınlık sesleri, dengesiz güç ilişkileri, cinsellik vb.) çakışmaktadır. Postmodernizm şimdiye kadar marjinalleşmiş sesleri araştırma sahasına getirerek seslerini duyurmaya çabalayanların sesini yükseltmiştir. Postmodernistler bu seslere kulak vermekle, kaçınılmaz olarak, kazanılmış güçlü siperlere karşı mücadele etmektedirler. Çünkü örgüt bilimcileri genelde postmodernist perspektiflerin birisiyle yazılmış olan akademik çalışmaların kritiklerini reddetme eğilimindedirler. Bu belki de postmodern yaklaşımların anlamının ya da öneminin açık olmayışından kaynaklanmaktadır. Eylemci bir postmodern duruş, gelenekselle savaşmakta ve koyulmuş sınırlara, cesur tahminleri ve yaratıcı araştırma yöntemleriyle meydan okumaktadır. Postmodern perspektiften çalışan araştırmacılar, yüzlerce case'i çalışarak onları genelleştirmeye çabalamaktan çok, bir veya birkaç case'i derinlemesine ve detaylı araştırarak kendilerini sınırlayabilirler. Bir konuyu detaylı anlamak için, yerel bilgi ve zamanı (tarihsellik) öne çıkarmak istatistiksel trendlere karşı bir postmodern seçimdir. Sonuçları desteklemek için kanıt sunumuna yönelik bütün bu çalışmalar okuyucuya mümkün olduğunca canlı, parlak ve dolaysız detaylar sağlamak

⁵⁵⁵ CHAN, A., *Toward a Genealogy of Organizational Culture The Perspectives of Foucault*. John Benjamin Publishing Comp., 2001, p.45

⁵⁵⁶ KILDUFF&MEHRA, 1997

⁵⁵⁷ a.g.m., 1997

amacındadır. Araştırmacı kanıtların bir özetini paylaşmakla kalmaz, aynı zamanda, bu kanıtları o zamandaki, örneğin; mektuplar, fotoğraflar ve detaylandırılmış görüşmelerle birlikte kendi sezgisinin yorumunu da paylaşır. Postmodern araştırmacılar yazma eyleminin sürecine de önem verirler. Bu okuyucuyu da metne bulaştırma çabasıdır. Bu pasif bir objektiflikten kaçınmak ve aktif yazar olmak içindir.⁵⁵⁸

Kilduff&Mehra'ya göre postmodernizme ilişkin verebileceğimiz örneklerde post modern mimariden yararlanabiliriz. Çünkü "mimarlık hem kuramın hem de uygulamanın uyumlaştırıldığı bir alandır. Mimarlık hem postmodernizm tartışmalarıyla (kuramsal) ilişkilidir hem de insanların yaşadığı ve eğlendiği binaları (uygulamalı) yapmaktadır. Postmodern mimariye örnek olarak ABD'nde ortaya çıkan üniversite kampüsleri verilebilir. Kresge Koleji, Kaliforniya Üniversitesi ve Penn eyaletindeki Palmer Müzesi postmodern mimari örnekleridir. Mimari alanını incelediğimizde örgütlerde postmodernizm uygulamalarının nasıl bir şey olacağını tahmin edebiliriz. Yani örgüt araştırmacılarının bu yaklaşımı araştırmalarında kullanabileceği inancındayız". Kilduff&Mehra bu inançlarını şöyle aktarmaktadır;

"Bize göre, meslektaşlarımızın adet üzerine "genel kabul görmüş klasik açıklamaları" yeniden ateşleyerek yaptıkları açıklamalar postmodernistlerin en cesur açıklamalarıdır. Mimarlık alanında, Paris'teki Louvre Müze'sine cam piramitin eklenmesi, müzenin mimarisindeki klasik detaylara dikkat çekmektedir. Cam piramit olmasa bu detaylar kendi bütünlüğü içinde o kadar da fark edilmeyen detaylar olarak kalabilirdi. Buna benzer olarak Derrida da ününü klasik çalışmaların dekonstrüksiyonu olan bir seri dikkatli çalışmalarla sağlamıştır. Derrida'nın gönderi ve gönderilen arasındaki bağlantı varsayımlarını eleştirmesi, radikal bir biçimde bütün yapısalılık girişimlerini (sosyal bilimlerde egemen olan) temelden oymuştur. Lyotard'ın büyük etkisiyle, postmodernizm, büyük anlatılara (marksizm, yapısalılık gibi) inanmazlık şeklinde anlaşılabilir. Ancak diğer taraftan postmodernizmin bütün vurguları olumsuz değildir. Büyük anlatıları terk ederek postmodernistler, geleneksel olana dikkatleri çekmektedirler. Örneğin, postmodernist mimarlar, eklektizim yararına sonsuz ilerleme mitini terk ederek binaları, farklı kültürlerin dikkat çeken bir sentezini göstererek

⁵⁵⁸ a.g.m.. 1997

dizayn edeler.⁵⁵⁹ Mimar Charles Jencks postmodern tarzı şöyle tarif etmektedir; “Araçsız bir biçimde geçmişi öne çıkaran herhangi bir geleneğin eklektik bir karışımı veya diğer mimarlarla ve halkla iletişime geçebilmek için geleneksel bir yapıda modern tekniklerin kombinasyonu”.⁵⁶⁰ Mimari postmodernizmin, örgütsel postmodernizmi tanımlamada yardımcı olacağını düşündüğümüz çeşitli yönleri vardır: birincisi, bu yaklaşıma göre, postmodernizm, modernizmle karşılaştırıldığında, örgütsel çalışmalar yapan uzmanlarla (azınlık) ve bilimin uygulamasıyla bunlardan etkilenmiş büyük bir popülasyon (profesyoneller) arasında iletişimi amaçlar. Postmodern örgüt bilimi, hakim geleneksel sosyal bilim tekniklerinin bugünün örgüt üyelerine uygunluğunu tartışmaktadır. Derrida'nın da açıkça ortaya koyduğu gibi, bir metnin yorumu, bütün geleneksel eleştiri araçlarını kullanmayı da gerektirmektedir. Aksi takdirde, eleştirel üretim, herhangi bir yönde gelişme riskiyle karşılaşır ve hiçbir şey söylemez hale gelir. Dikkatli ve titiz yorum radikal postmodern tekrar okumayla birlikte olabilir. Postmodernist perspektife göre bir grup elitin gösterdiği birkaç yolla araştırma yapmayı sınırlamak için bir neden yoktur. Çünkü postmodern perspektif “uzlaşma”ya şüpheyle yaklaşmaktadır. Pragmatik birliğe sadakat tehlikeli olduğunu düşünmektedir Çünkü pragmatik birliğe sadakat sosyal bilimlerde farklı yaklaşımları kritik etme imkanını azaltmaktadır.⁵⁶¹

Paradigma çoğulculuğu, farklı kuramsal alternatiflerin olduğu bilincini sağlaması açısından olumlu bir işlev görmektedir. Burada araştırmacı farklı paradigmaları öğrenmek zorunda kalmaktadır. Çok sayıda paradigmanın varlığı örgütsel bilgi üretime katkı sağlayacaktır.⁵⁶²

Hassard&Kelemen'e göre birden fazla paradigmayı araştırmalarında kullanmak isteyen “çoğulcular” her hangi bir araştırmanın değişik boyutlarını incelemede farklı paradigmalardan kullanılmasının araştırmayı açıklayıcı hale getireceğini düşünmektedirler. Örneğin örgüt yapısıyla ilgili konulara pozitivist dayanan işlevselci yaklaşılabilirken, örgüt kültürü konusunu yorumlamacı paradigmanın daha iyi açıklayabileceği öne sürülmektedir. Diğer taraftan tek bir egemen paradigmayı savunan “bütünleşmeciler”den söz eden Hassard&Kelemen, bu gruptakilerin paradigmalardan birleşmesinden yana olmalarına rağmen, asıl isteklerinin pozitivist-işlevselci paradigma içinde bütünleşmeyi sağlamak olduğunu ileri

⁵⁵⁹ a.g.m.,1997

⁵⁶⁰ aktaran, a.g.m.,1997: Jenks, C., *The Language Of Postmodern Architecture*, London, Academy Editions, 1984

⁵⁶¹ KILDUFF&MEHRA, 1997

⁵⁶² CALAS&SIMIRCICH, 1999

sürmektedir.⁵⁶³ Bununla birlikte örgüt kuramının deterministik, genelleştirici ve işlevselci olması gerektiğini savunanların yanında , örgüt analizinin akademik saygınlığının, açıkça belirtilmiş standartları ve uygulamaları olan tek bir paradigmanın olmasına bağlı olduğunu da iddia edenlerden söz etmek mümkündür.⁵⁶⁴

Örgüt kuramı ve Örgüt çalışmalarına ilişkin modern sonrası paradigma (post-modern/postmodern) tartışmalarının 1970'li yılların sonundan günümüze taşındığı ve postmodern yaklaşımın, modern bilimle meşrulaştırılmış tanındık ve genel kabul görmüş post-modern bakış açısına alternatif ya da tamamlayıcı bir söylem iddiasında olduğu anlaşılmaktadır.

Paradigma tartışmaları yoğun bir biçimde devam etmekte ve örgüt çalışmaları gündemine, farklı disiplinlerden (sosyoloji, felsefe, bilim felsefesi, dil bilimi, ekonomi-politik...) kaynaklanan çok çeşitli bakış açıları getirmektedir.

Bu bölümde söz konusu perspektif çeşitliliği mümkün olduğunca incelenmeye ve böylece, yazarların kendilerini ve diğerlerini nereye ve neden yerleştirdikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Örgütlere postmodern yaklaşımlar farklı disiplinlerden beslenerek, bir bütünlük ve sistematik içinde tanımlanamayan, metodolojik ve/veya metaforik fikirler sunmaktadır. Ancak, söz konusu yaklaşımlar örgütlerin hiç bilinmeyen özelliklerini ortaya koymamaktadır.

Bütün bu tartışmaların örgüt kuramı ve örgüt çalışmalarına ilişkin gündeme getirdiklerinin taşıdığı potansiyel kanımızca şunlardır;

- Örgüt kuramlarını ve tekniklerini 'tekrar okuyarak' temellerini ve uygulamalarını sorunsallaştırıp (metodolojik ve ideolojik), modernizmin karanlıkta bıraktığı alanların ortaya çıkarılmasını önermesi.
- Çalışmalarda ve araştırmalarda, örgütlerin yaşamın diğer alanlarıyla ve diğer disiplinlerle etkileşimine dikkat çekmesidir.

⁵⁶³ HASSARD, J., KELEMEN, M.,(2002) "Production and Consumption in Organizational Knowledge: The Case Of the Paradigms Debate", **Organizations**, Vol.9, No.2

⁵⁶⁴ YILDIRIM, 2002

4. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE (1980-2003 Tarihleri Arasında) YÖNETİM VE ORGANİZASYON ALANINDA HAZIRLANMIŞ DOKTORA TEZLERİNİN PARADİGMA EĞİLİMLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de Yönetim ve Organizasyon (Y/O) alanında hazırlanmış olan doktora tezlerine yönelik bir araştırma yer almaktadır. Araştırmaya ilişkin detaylı bilgiler; araştırmanın amacı ve kapsamı, kullanılan araştırma yöntemi ve bulguların değerlendirilmesi düzeninde tasarlanmış alt başlıklar halinde aşağıda sunulmaktadır.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı; Çalışmamızın 1.bölümünde post-modern paradigma perspektiflerinden toplum kuramları ve kuramların örgüt kuramı ve örgütlere yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştı. 2. bölümünde ise modern sonrası paradigmalardan postmodern paradigma ve bu paradigmanın modern bilime yaklaşımı incelenmişti. 3. bölümde ise 1. ve 2. bölümde ele aldığımız paradigmlar çerçevesinde örgüt kuramı ve örgüt çalışmalarındaki tartışmalara yer verilmişti. Bu bölümde amacımız ise; 1. ve 2.bölümler perspektiflerinin ülkemizdeki yönetim ve organizasyon alanında hazırlanmış olan doktora çalışmalarına yansımalarını belirlemeye yönelik olacaktır. Böylece yaptığımız araştırma söz konusu paradigmların ve yaklaşımların ülkemizde gerçekleştirilen örgüt çalışmalarının gündemine neler getirdiğinin anlaşılması olanağı sağlayacaktır.

Bu bölüm için araştırma sorularımız ise aşağıda sıralanmaktadır;

- *Ülkemizde yönetim ve organizasyon alanında 1980-2003 yılları arasında hazırlanmış olan doktora tezleri için seçilmiş olan konuların yönetim ve organizasyon alanının alt disiplinlerine ilişkin dağılımı, yoğunluğu ve tarihselliği nedir?*
- *Söz konusu paradigma eğilimleri çıkış ve yayılma düzeni açısından kurum (üniversite) ve yıl bazında incelendiğinde ülkemiz için “merkez ve çevre” den söz edilebilir mi?*
- *Tez konularının alt disiplin gruplarına dağılımı detaylı incelendiğinde 23 yıllık süreçte alanla ilgili kuram, kavram, teknik ve uygulamaların dağılımı nasıl bir paradigma eğilimine işaret etmektedir?*

Araştırmanın kapsamını Türkiye’de Y/O alanında 1980-2003 yılları arasında üniversitelerimizin Sosyal Bilimler Enstitülerinde hazırlanmış doktora tezleri oluşturmaktadır.

Yüksek Öğretim Kurumu’na (YÖK) göre doktora programının amacı; “öğrenciye bağımsız araştırma yapma bilimsel olayları geniş ve derin bir bakış açısı ile irdeleyerek yorum yapma ve yeni sentezlere ulaşmak için gerekli adımları belirleme yeteneği kazandırmaktır.”

Yine YÖK’e göre “doktora çalışması sonucunda hazırlanacak tezin ,

- 1- Bilime yenilik getirme,
- 2- Yeni bir bilimsel yöntem geliştirme,
- 3- Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliklerinden birini yerine getirmesi gerekir.

Doktora programı tamamlama süresi sekiz yarı yıldır ve ilk dört yarı yılı doktora derslerinin tamamlanması için ayrılmıştır. Öğrenci en geç beş yarı yıl sonuna kadar da yeterlilik sınavına girerek, başarılı olması durumunda atanmış olan danışmanı ve tez izleme komitesiyle birlikte doktora tez çalışmalarına başlar ve belirlenen süre içerisinde tamamlayarak tezini jüri önünde savunur. Bu aşamalarda başarılı bulunan öğrenci doktora diploması almaya hak kazanır.”¹

¹ <http://www.yok.gov.tr> (giriş tarihi:10.11.2004)

Diğer taraftan lisansüstü tezi hazırlayan kişi danışman eşliğinde; konu seçme, literatürden yararlanma, bilimsel araştırma mantığını kavrama, bunu çalışmada uygulama ve nihayetinde yazılı bir eser ortaya koyma (kayıtlara geçen) gibi aşamaları ilk olarak yüksek lisans tezinde gerçekleştirmektedir. Bu açıdan, yüksek lisans tezlerini akademik çalışmalarda ‘öğrenme süreci’nin ürünleri olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Yukarıda da vurgulandığı gibi doktora tez çalışmaları ise, gerek konu seçme süreci, gerekse çalışma konusunun ele alınış yöntemi açısından bireyin yaşamında akademik bilgi birikimini ortaya koyduğu önemli aşamalardan birisidir.

Doktora yapmak, ülkemizde genellikle akademisyenliğe yönelmenin de önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte bireylerin doktora tezlerinin yayınlanan makale ve bildiri türü eserlerine önemli derece kaynaklık ettiği de bilinmektedir. Başka bir deyişle akademisyenlerin kendi doktora tezleri “en az bir kez diğer çalışmalarına kaynaklık etmiştir” yargısının kolay taraftar bulacağı düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında tezleri incelemek bir o kadar da ‘makale/bildiri’nin de genel çerçevesini yakalayabilir varsayımını da gündeme getirmektedir. Bu özelliklerinden dolayı doktora tezlerine yönelik bir araştırmanın ülkemizde paradigma eğilimlerini daha net ortaya koyacağı düşünülmüş ve araştırma kapsamına “doktora” tezleri alınmıştır.

4.2. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma verileri YÖK’nun tez arşivinden elde edilmiş ve buradaki tezler araştırma evreni olarak kabul edilmiştir. Ancak bu çalışmada; tez verilerinin Sosyal Bilimler Enstitüleri tarafından YÖK’e düzenli ve eksiksiz iletildiği, YÖK’ün de kendisine ulaşan bu bilgilere ilişkin düzenli ve eksiksiz bir veri girişi gerçekleştirdiği, tezlerde yer alan anahtar kelimelerin de tezlerin başlıkları ve konusunu yeterince yansıttığı varsayılmaktadır.

4.3. Araştırma Yöntemi

Çalışmanın belirtilen amacına ulaşması için izlenen araştırma yöntemi *nicel* ve *nitel* özellikler taşımaktadır.

Daha önce de vurgulandığı gibi araştırmanın evrenini Türkiye’de 1980-2003 yılları arasında yönetim ve organizasyon alanında hazırlanmış doktora tezleri oluşturmaktadır. Söz konusu

tezlerin aşağıda bir 6rneği sunulan kimlik bilgilerine y6nelik veriler Y6K'un tez tarama sayfasından elde edilmiştir.

Tablo.8 Doktora Tez Kimliği 6rneği

ÜNİVERSİTE / KURUM

Üniversite Selçuk Üniversitesi
Enstitü Sosyal Bilimler Enstitüsü
ABD / Bölüm İşletme ABD/Y6netim Organizasyon Bilim Dalı

TEZ BİLGİLERİ

Tez T6r6 Doktora
Ozg6n Dili T6rkçe
Tez Adı 6rg6tsel değişim y6netimi ve Denizli tekstil işletmelerinde bir uygulama
Organizational change management and an application textile companies in
Denizli
Sayfa Sayısı 259
Tez Yılı 2000

Konu(lar) Tez
Bulunduğu Ortam Cilt;

TEZ DANIşMANLARI

Adı / Soyadı Prof.Dr. Mustafa Kemal Kaya

DİZİN TERİMLERİ

Tezlerin kimlik bilgilerinde yer alan; “kurumu”, “danışmanı” ve “yılı”na ait bilgilerin edinilmesi arşiv taraması y6ntemi olarak nicel 6zellik taşımaktadır. Bu bilgilerin bilgisayar ortamına girilmesinde “objektif veriler” sıfatıyla bu 7alışmayı hazırlayanın her hangi bir yorumu bulunmamaktadır.

Tezlere ilişkin; “konu başlığı” ve “anahtar kelimeler” her ne kadar arşiv taraması y6ntemi ile elde edilmiş olsa da bunlara ilişkin verilerin bilgisayar ortamına girilmesinde 6n bir 7alışma yapmak gerekmiştir. Nitel olarak kabul ettiğimiz bu bilgilerin sayısallaştırma aşamasına ge7meden 6nce “İ7erik Analizi” ne tabi tutulmuş olmasından dolayı araştırmamızın y6ntemi bu boyutuyla *nitel* 6zelliği taşımaktadır.

Verilerin Analizi

Çalışmamızın evrenini oluşturan tez sayısı 344'tür. Söz konusu tezler 1194 işletme doktora tezi arasında Y/O alanında hazırlananlardan oluşmaktadır. 344 tezin bilgileri internette, YÖK'nun tez tarama sayfasından yıllara göre dosyaları saklandıktan sonra çıktıları alınmış ve aşağıda belirttiğimiz yöntemlerle ele alınmıştır.

Tezlerin *kurumu* ve *yılı*'na yönelik bilgiler, SPSS 10.0 paket programından yararlanılarak bilgisayar ortamına girilmiş ve bulguların değerlendirmesi aşaması için hazır hale getirilmiştir.

İçerik Analizi

Doktora tezlerine yönelik elde edilen bilgilerin analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik Analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da bunların mantıklı bir biçimde organize edilmesi gerekmektedir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır.

İçerik analizi başı aşamaları gerektirmektedir. Bu aşamalar;²

Kodlama:

Verilerin içerik analizine tabi tutulması, yani veriler arasında yer alan anlamlı bölümlere (bir kelime, cümle, paragraf gibi) isim verilmesi sürecidir. Kodlama süreci, elde edilen verileri bölümlere ayırmayı, incelemeyi, karşılaştırmayı ve ilişkilendirmeyi gerektirmektedir.

Kavram:

Veriler arasında yer alan anlamlı bölümlere (bir kelime, cümle, paragraf gibi) ve olaylara verilen anlamdır. Kavramlar içerik analizinde temel analiz birimini oluşturur.

Kategori:

İçerik analizinden elde edilen kavramların birbirleriyle belirli tema altında sınıflandırılmasıdır. Kavramlar incelenerek ve birbirleriyle ilişkilendirilerek, bir üst düzey tema ile açıklanır. Kategori içerik analizinde elde edilen kavramlardan daha soyuttur ve geneldir.

² YILDIRIM A., ŞİMŞEK, H., Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Kitabevi, Ankara, 2000, s.163

Tez konularının alt disiplinlere dağılımının gerçekleşmesi için yapılan *içerik analizinin* aşamaları ise şöyle gerçekleşmiştir;

Tezlerin “başlığı” ve “anahtar kelimeleri”nden ortaya çıkan kuram, kavram, teknik, yöntem, yaklaşım vs. araştırmacı tarafından 92 alt başlık halinde detaylandırılmıştır. Daha sonra Y/O Anabilim dalında görev yapan bir profesör ve bir yardımcı doçentle bir araya gelinerek, bu 92 alt başlık, ülkemizdeki eğilimler de dikkate alınarak Y/O alanının alt disiplinlerine göre sınıflanmıştır. Yapılan bu ikinci genel ayrıma göre 8 ana başlık (***Örgütsel Davranış, Örgüt Kuramı, Stratejik Yönetim, İnsan Kaynakları Yönetimi, Genel İşletmecilik, Toplam Kalite Yönetimi, Çok Uluslu İşletmeler*** ve ***Örgütsel Uygulamalar***) belirlenmiştir. Daha sonra bu ana başlıklar 1’den 8’e kadar kodlanmış ve 344 tezin bu başlıklara dağılımı gerçekleştirilerek bilgisayar ortamına veri girişi sağlanmıştır.

Ancak tezlere yönelik detaylı veriler (92 alt başlık) ikinci bir veri kaynağı olarak da bilgisayar ortamına girilmiştir. Çünkü genel sınıflamanın, önemli olabilecek verilerin gözden kaçmasına yol açacağı düşünüldüğünden detaylı sınıflandırmaya ilişkin bilgiler de kodlanmıştır.

Örgüt çalışmalarında bir alt disiplin olarak kabul ettiğimiz Toplam Kalite Yönetimi “1” olarak kodlanırken, örneğin Örgütsel Davranış alt disiplini genel sınıflamada “3” olarak kodlanmıştır. Örgütsel Davranışın içinde yer aldığı düşünülen konular buna ilişkin detaylı sınıflamada ;

31-çatışma, 32-motivasyon, 33-örgütsel iklim, 34-örgütsel bağlılık şeklinde kodlanmıştır.

Genel İşletmecilik alt disiplini genel sınıflamada “5” olarak kodlanırken, buna ilişkin detaylı veriler;

101-aile işletmeleri, 102-girişimcilik, 103-kriz yönetimi şeklinde kodlanmıştır.

Daha sonra tezlerin anahtar kelimeleri ve başlığı incelenerek yukarıda açıkladığımız esasta bilgisayar ortamına veri girişi sağlandıktan sonra verilerin dökümü alınmış ve Ek 1’de gösterilmiştir.

Bu işlemlerden sonra elde edilen verilerin yönetim ve organizasyon alt disiplinlerine dağılımı tablolaştırılmıştır. Bu tabloya aşağıda yer verilmektedir.

Tablo.9 Tezlerin Alt Disiplinlere Göre Sınıflandırılması

<i>Kodu</i>	TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ (TKY)	<i>Tez adeti</i>
10-	TKY (genel)	21
11-	kalite çemberleri	3
toplam		24
STRATEJİK YÖNETİM		
20-	stratejik yönetim	14
21-	rekabet stratejisi	5
22-	örgütsel performans	4
23-	örgütsel politika	1
toplam		24
ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ		
31-	çatışma	9
32-	motivasyon	2
33-	örgüt iklimi	1
34-	örgütsel bağlılık	2
35-	örgütsel vatandaşlık	1
36-	liderlik	16
37-	stres	6
38-	iş doyumu	8
39-	paradoksların (ikiliklerin) yönetimi	1
40-	Yönetici kişiliği	3
41-	kişilik	1
42-	örgüt kültürü	12
43-	davranış değiştirme	1
44-	işe ilişkin inanç, tutum ve davranışlar	3
45-	insan faktörü	1
46-	teşvik ve ödüllendirmenin etkisi	1
47-	yaratıcılık	3
48-	örgütsel iletişim	7
49-	duyarlılık eğitimi	1
50-	kadınlara karşı tutum	1
51-	takım çalışması	3
52-	zaman yönetimi	4
54-	sosyal sinerji	1
55-	öğrenen örgütler	2
56-	örgüt geliştirme	2
57-	yatırımcı psikolojisi	1
58-	yönetimsel tutumlar	2
59-	İnsan ilişkilerinin önemi	1
toplam		95

<i>Kodu</i>	ÖRGÜT KURAMI	<i>Tez adeti</i>
61-	durumsallık yaklaşımı	3
62-	vekalet teorisi	1
63-	kurumsallaşma yaklaşımı	2
64-	örgüt yapısı	12
65-	yönetim anlayışı	2
66-	örgütsel değişim	11
toplam		32
(İKY)		
81-	İKY (genel)	10
82-	İKP	5
83-	kariyer yönetimi	3
84-	çalışma yaşamı kalitesi	2
85-	yetkinlik kullanımı	1
86-	iş zenginleştirme	1
88-	eğitim	5
89-	empowerment	4
90-	eğitim değerlendirmesi	1
91-	çıraklık eğitimi	1
92-	İş güvenliği	1
93-	performans değerlendirme	10
94-	devamsızlık	1
96-	halkla ilişkiler	2
97-	yönetici eğitimi	9
98-	beyin göçü	1
99-	bilişsel tarzlar	1
150-	personel yönetimi	2
151-	toplu pazarlık	1
toplam		62
ÇOKULUSLU İŞLETMELER		
130-	Çokuluslu işletmeler	8
toplam		8
ÖRGÜTSEL UYGULAMALAR		
141-	Benchmarking	1
142-	Downsizing	1
143-	Değişim mühendisliği	3
144-	Reorganizasyon	1
145-	Outsourcing	1
146-	Yığılım örgütler	1
147-	Sanal örgütler	2
148-	Kendi kendini yöneten ekipler	1
149-	Yenilik yönetimi	1
toplam		12

<i>Kodu</i>	GENEL İŞLETMECİLİK	<i>Tez adeti</i>
101-	aile işletmeleri	3
102-	girişimcilik	12
103-	kriz yönetimi	3
104-	danışmanlık hizmetleri	1
105-	sosyal sorumluluk	5
106-	yönetici profili	1
107-	örgütsel etkililik	3
109-	yönetim sorunları	6
110-	yönetim kurulu	1
111-	tepe yönetimi	1
112-	e-işletme	1
113-	karar verme	4
114-	yönetim ilkeleri	1
115-	yönetim bilişim sistemleri	9
116-	teknoloji yönetimi	10
117-	iş ahlakı	5
118-	örgütlenme ve örgütlenme sorunları	10
119-	stratejik işbirlikleri	4
120-	kontrol alanı	1
121-	yönetim (genel)	1
122-	Kobi'ler	4
124-	işletme yönetimi anlayışı	1
toplam		87
	GENEL TOPLAM	344

Tablo. 9'a ait bulgularla, araştırma sorularımız içinde yer alan tezlere yönelik diğer nicel veriler (tez sayısı, tezlerin üniversitelere göre dağılımı, tezlerin sayısal olarak tarihselliği gibi) bulguların yorumlanması alt başlığında aşağıda sunulmaktadır.

Bulguların Yorumlanması

a-) Arşiv Taramasından Elde Edilen Bulgular

YÖK'nun Tez Veri Arşivinden elde ettiğimiz bulgulardan ilki, Türkiye'de İşletme alanında hazırlanmış tezlere ait verilerin değerlendirilmesi ile elde edilmiştir. Bu bulguların sergilenmesine yardımcı olan Tablo.10 aşağıda yer almaktadır.

Tablo.10 Türkiye’de İşletme (doktora) Tezlerinin Y/O Alanında Yıllara Göre Dağılımı

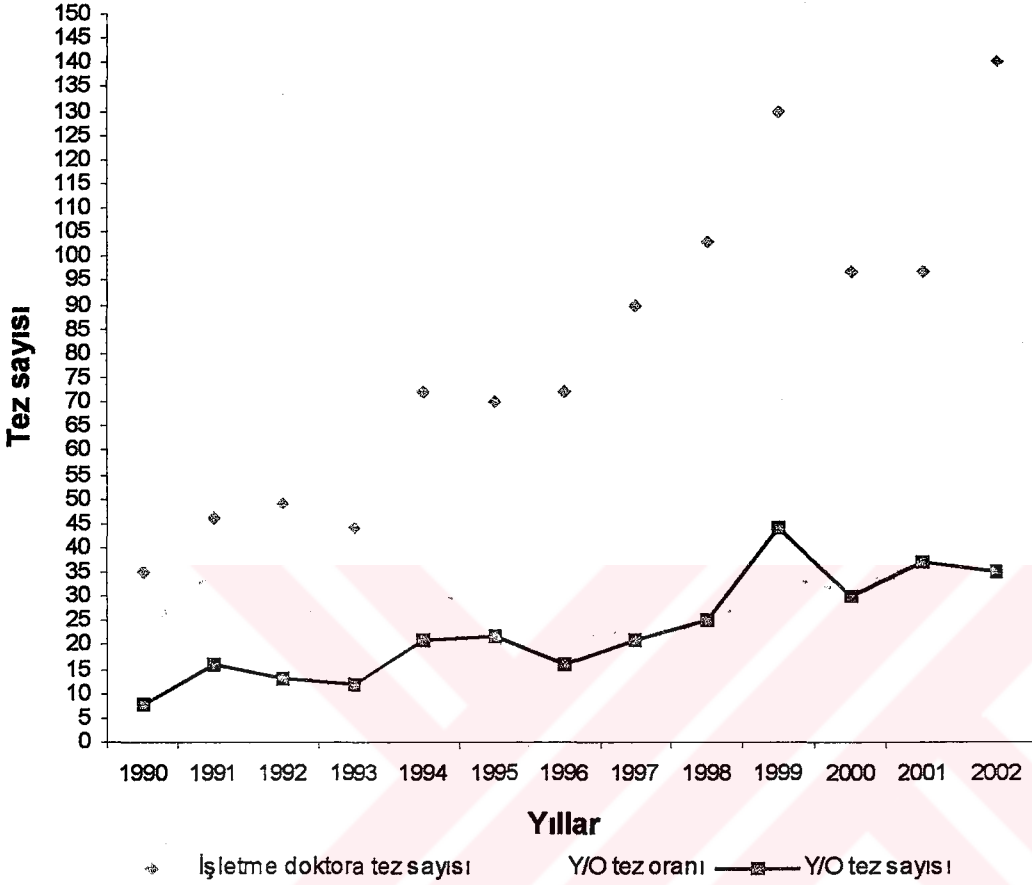
	<i>Tez Sayısı</i>	<i>Tez Sayısı</i>
1980	1	-
1981	4	-
1982	1	1
1983	2	-
1984	10	4
1985	11	6
1986	11	2
1987	12	1
1988	19	3
1989	28	7
1990	35	8
1991	46	16
1992	49	13
1993	44	12
1994	72	21
1995	70	22
1996	72	16
1997	90	21
1998	103	25
1999	130	44
2000	97	30
2001	97	37
2002	140	35
2003	50*	20
TOPLAM	1194	344

(*) 2003 yılına ilişkin tez veri girişleri YÖK tarafından tamamlanmamıştır.

Kaynak: YÖK, tez tarama sayfası (giriş tarihi: 16/09/2004) <http://www.yok.gov.tr>

Tablo 10’a göre ülkemizde *işletme* dalında ve Y/O alanında hazırlanan tez sayılarının yıllara göre dağılımında dikkati çeken husus; tez sayısının 1990’lı yıllarda artmaya başladığı ve son yıllarda da toplama göre oranının arttığıdır. Örneğin işletme doktora tez toplamının %80 i son 12 yıllık döneme (1992-2002), tez toplamının % 57 si ise son 6 yıllık döneme(1997-2002) aittir. Tez toplamının %20 si ise ilk 11 yıllık dönemde (1980-1991) tamamlanmıştır. Y/O alanlarında tez sayısı oranı ise ilk 11 yıllık dönemde %14, son 6 yıllık dönemde %65, son 12 yıllık dönemde ise %86’dır.

Grafik.1 İşletme, Y/O Tezleri ve Y/O Tezlerinin İşletme Tezleri İçindeki Oranı (1990-2002)

Grafik.1 işletme ve Y/O alanında hazırlanmış tezlerin nicel tarihinde dikkati çeken bazı hususlar sergilemektedir;

Grafik, 1994 yılında işletme tezlerinin sayısında önemli derecede bir artışa işaret etmektedir. Bu seviye 1995 ve 1996 yıllarında devam etmekte ve 1997-1998 yılları arasında da ikinci önemli bir artış gözlenmektedir. 1994 yılındaki önemli artış, doktora süresi düşünüldüğünde 1980 sonunda doktora programlarının kontenjanlarının arttırılmış olabileceğine bağlanabilir. 1997-1998 yıllarındaki artışın ise yeni açılan üniversitelerden (yoğunlukla 1992 yılından sonra) kaynaklandığı düşünülebilir ancak, yeni üniversitelerin tez sayısındaki artışa katkısı daha çok 1998'den sonra olmuştur.

Y/O alanındaki tezlerin nicel tarihine baktığımızda işletme tez sayısının eğilimiyle genelde paralellik göstermektedir. Başka bir deyişle işletme tez sayısının artışıyla Y/O tez sayı da

artmaktadır. Ancak Y/O tezlerini İşletme tezlerine oranladığımızda bazı yıllarda işletme tez sayısının artmasına rağmen, Y/O tez sayısının oranının azaldığı görülmektedir. Örneğin 1992 yılında işletme tez sayısı artarken, Y/O tez sayısının oranı düşmüştür. Benzer bir durum 1996 yılı için de geçerlidir. 1997 -1998 yıllarında da işletme tez sayısı önemli bir artış kaydettiği halde Y/O tez sayısında aynı derecede artış gözlenmemektedir.

2000-2001 yıllarında işletme tezi sayısı sabit kalmış, ancak Y/O tez sayısında, dolayısıyla oranında da artış meydana gelmiştir. 2002 yılında ise Y/O tez sayısının işletme tez sayısı içindeki oranında önemli bir düşüş gözlenmektedir.

1990'lı yıllardan beri Y/O tez sayısının oranı %17 - 18 arasında değişmiştir. 2001 yılı (%38) Y/O için "altın yıl" olarak kabul edilebilir. Başka bir deyişle doktora öğrencilerinin Y/O alanı tercihleri 2001 yılına en yüksek oran olarak yansımıştır. 1999 yılı (%34) ve 2000 yılı (%31) verileri de diğer yıllara göre yüksektir. Doktora programı içinde tez konusu seçim aşamasının tezin bitirilmesinden ortalama 2-2,5 yıl önce gerçekleştiği düşünülürse, *bu ilgideki artışın 1996-2000 yıllarında olduğu* söylenebilir. Tezlerin nicel olarak tarihsel analizi daha sonra içeriksel tarih analiziyle birlikte tekrar değerlendirilecektir.

Aşağıda yer alan Tablo.11, işletme ve Y/O tezlerinin üniversitelere göre dağılımını göstermektedir. İşletme doktora tezlerinin ise kuruluş tarihi itibariyle (1990'dan önce) ülkemizin eski ve büyük üniversitelerine göre dağılımına baktığımızda;

1980-2002 yılları arasında Anadolu, Ankara, Atatürk, Boğaziçi, Çukurova , Dokuz Eylül, Gazi, Hacettepe, İstanbul, Marmara, Selçuk ve Uludağ üniversitelerinin toplam işletme doktora tezlerindeki oranı; %80 dir. Yani 1144 tezdten 889'u bu üniversitelerimizin Sosyal Bilimler Enstitülerinde hazırlanmıştır.

Bu üniversitelerimizin Y/O alanındaki toplam tez içindeki oranı ise; %85 dir. Yani 344 Y/O tezinden 293'si adı geçen üniversitelerimizde tamamlanmıştır.

Çoğunlukla 1992'den sonra kurulan (devlet/vakıf) yeni üniversitelerimiz olarak nitelediğimiz kurumlarda tamamlanan işletme doktora tez sayısının ise 1980-2002 yılları arasında toplam içindeki oranı ise; %12 iken, Y/O'da ise bu oran %13 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo.11 Türkiye’de İşletme (doktora) Anabilim Dalında ve Yönetim ve Organizasyon Alanında Sosyal Bilimler Enstitülerine Göre Dağılımı

<i>Sosyal Bilimler Enstitüsü</i>	<i>İşletme (doktora) tez sayısı</i>	<i>İşletme (doktora) İlk tez/tezlerin tarihi</i>	<i>Y/O tez sayısı (doktora)</i>
Abant İzzet Baysal Üniv.	-	-	-
Adnan Menderes Üniv.	8	1998	1
Afyon Kocatepe Üniv.	20	1998	8
Akdeniz Üniversitesi	-	-	-
Anadolu Üniversitesi	112	1981	29
Ankara Üniversitesi	69	1987	12
Atatürk Üniversitesi	64	1980	18
Balıkesir Üniversitesi	7	1996	-
Boğaziçi Üniversitesi	21	1988	1
Celal Bayar Üniversitesi	6	2000	-
Cumhuriyet Üniversitesi	17	1998	4
Çanakkale 18 Mart Üniv.	-	-	-
Çukurova Üniversitesi	53	1986	24
Dicle Üniversitesi	-	-	-
Dokuz Eylül Üniversitesi	85	1988	17
Dumlupınar Üniversitesi	12	1998	4
Ege Üniversitesi	7	1997	-
Erciyes Üniversitesi	5	1991	2
Fırat Üniversitesi	1	1997	-
Gazi Üniversitesi	79	1982	16
Gaziantep Üniversitesi	-	-	-
Gazi Osman Paşa Üniversitesi	-	-	-
Gebze İleri Teknoloji Ens.	10	2000	5
Hacettepe Üniversitesi	38	1988	13
Harran Üniversitesi	-	-	-
İnönü Üniversitesi	34	1994	8
İstanbul Teknik Üniversitesi	14	1994	2
İstanbul Üniversitesi	224	1987	81
Kafkas Üniversitesi	-	-	-
Kahramanmar.S.İmam Üniv.	-	-	-
Karadeniz Teknik Üniv.	13	1994	3
Kırıkkale Üniversitesi	5	1999	2
Kocaeli Üniversitesi	1	2002	1
Marmara Üniversitesi	170	1986	46
Mersin Üniversitesi	-	-	-
Muğla Üniversitesi	-	-	-
Mustafa Kemal Paşa Üniv.	-	-	-
Niğde Üniversitesi	-	-	-
Ondokuz Mayıs Üniv.	-	-	-
Orta Doğu Teknik Üniv.	2	1994	2
Osman Gazi Üniversitesi	-	-	-
Pamukkale Üniversitesi	-	-	-
Sakarya Üniversitesi	25	1998	7
Selçuk Üniversitesi	42	1990	27
Süleyman Demirel Üniv.	12	1997	1

Trakya Üniversitesi	-	-	-
Uludağ Üniversitesi	32	1984	9
Yıldız Teknik Üniversitesi	-	-	-
Zon.Kara Elmas Ün.	-	-	-
TOPLAM	1188		
<i>(Devlet Üniversiteleri)</i>			
VAKIF			
ÜNİVERSİTELERİ			
Atılım Üniversitesi			
Bahçeşehir Üniversitesi			
Başkent Üniversitesi			
Beykent Üniversitesi			
Bilkent Üniversitesi	5	1997	1
Çağ Üniversitesi			
Doğuş Üniversitesi			
Fatih Üniversitesi			
Galatasaray Üniversitesi			
Haliç Üniversitesi			
Işık Üniversitesi			
İstanbul Bilgi Üniversitesi			
İstanbul Kültür Üniversitesi			
İstanbul Ticaret Üniversitesi			
İzmir Ekonomi Üniversitesi			
Kadir Has Üniversitesi			
Koç Üniversitesi			
Maltepe Üniversitesi			
Okan Üniversitesi			
Sabancı Üniversitesi	1	2002	
Ufuk Üniversitesi			
Yaşar Üniversitesi			
Yeditepe Üniversitesi			
TOPLAM	6		
<i>(Vakıf Üniversiteleri)</i>			
GENEL TOPLAM	1194		344

Kaynak: <http://www.yok.gov.tr> (giriş tarihi: 16/09/2004)

b-) İçerik Analizinden Elde Edilen Bulgular

1980-2003 yılları arasında Y/O alanında tamamlanan tezlerin alt disiplinlerine göre dağılımına ilişkin veriler Ek.2'de yer almaktadır. Ek.2'deki verilerde alt disiplin kodları;

- 1-Toplam Kalite Yönetimi
- 2- Stratejik Yönetim
- 3- Örgütsel Davranış

4-Örgüt Kuramı

5- İnsan Kaynakları Yönetimi

6- Genel İşletmecilik,

7- Çok Uluslu İşletmecilik

8- Örgütsel Uygulamalar şeklinde ifade edilmektedir.

Tablo.12 Tezlerin Yönetim ve Organizasyon Alt Disiplinlerine Göre Dağılımı (1980-2003)

<i>ALANI</i>	<i>Tez sayısı</i>
STRATEJİK YÖNETİM	24
ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ	95
ÖRGÜT KURAMI	32
İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ	62
GENEL İŞLETMECİLİK	87
TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ	24
ÇOKULUSLU İŞLETMELER	8
ÖRGÜTSEL UYGULAMALAR	12
TOPLAM	344

Tablo.12’de doktora tezi için en çok tercih edilen alan *Örgütsel Davranış* olarak ortaya çıkmaktadır. *Genel İşletmecilik* ise bu sıralamada ikinci, *İnsan Kaynakları Yönetimi* üçüncü, *Örgüt Kuramı* dördüncü, *Stratejik Yönetim* ve *Toplam Kalite Yönetimi* beşinci, *Örgütsel Uygulamalar* ise altıncı sırada yer almaktadır. Örgütsel Uygulamalar alt başlığı ise bu sıralamada yedinci olmuştur.

Y/O alt disiplinlerinin yıllara göre dağılımına ilişkin veriler Ek.1’de verdiğimiz Cross-Tab’ta izlenebilir. Ek.2’de elde edilen verilerde, YÖK Tez Arşivinde 2003 yılına ilişkin veri girişi tamamlanmadığından bu dönem tek başına ele alınmıştır. 1982 ve 1989 yılları arasındaki toplam tez sayısının azlığı dikkate alınarak, bu dönemdeki tezler 1982-1990 olarak gruplanmıştır. Diğer dönemlerin periyodu ise eğilimin daha net belirlenebilmesi için ikişer yıl olarak tasarlanmıştır.

Söz konusu dönemlere ilişkin kodlama aşağıda yer almaktadır;

1982-1990 dönemi	2
1991-1993	“ 3
1994-1996	“ 4
1997-1999	“ 5
2000-2002	“ 6
2003	“ 7

Tablo.13 Y/O Alt Disiplinlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1980-2003)

<i>Y/O Alt Disiplinleri</i>	<i>Yıl</i>						<i>Toplam</i>
	1982-1990	1991-1993	1994-1996	1997-1999	2000-2002	2003	
TKY	1	2	4	8	9	-	24
Stratejik Yönetim		2	7	5	8	2	24
Örgütsel Davranış	9	10	13	31	26	6	95
Örgüt Kuramı	6	5	3	8	7	3	32
İKY*	7	11	13	10	19	2	62
Genel İşletmecilik	8	10	17	23	24	5	87
Çokuluslu İşletmecilik	1	1		1	4	1	8
Örgütsel Uygulamalar	-	-	1	5	5	1	12
Toplam	32	41	58	91	102	20	344

*1982-1993 yılları arasındaki tezler (ikisi hariç) *Personel Yönetimi* olarak değerlendirilebilecek, başlık ve anahtar kelimelere sahiptir.

Tablo.13 alt disiplinlerin yıllara göre dağılımını göstermektedir. *TKY* yönetim ve örgüt çalışmalarında olduğu gibi, tez konusu seçiminde de tercih edilen bir konu olmuştur. Örgütsel uygulamalardan birisi olarak kabul edebileceğimiz *TKY* daha önce de açıklandığı gibi ayrı bir alan olarak ele alınmıştır. Tablo.13'den, 2003 yılında veriler tamamlanmamış olsa da *TKY* çalışılmadığı anlaşılmaktadır. Bu da *TKY*'ye ilginin hızının son dönemde yavaşlayacağı yönünde bir ipucu olarak kabul edilebilir.

Stratejik Yönetim ise 1990'lardan sonra tez çalışmaları için ilgi çeken bir alan olarak karşımıza çıkmakta ve son yıllara kadar da oransal olarak bir artış göstermediği anlaşılmaktadır.

Örgütsel Davranış konularına artan ilgi ise 1997-1999 yıllarına yansımaktadır. Bu dönemdeki tezlerin (31/91) %34'ü *Örgütsel Davranış* alanında tamamlanmış olduğu da Tablo 13'dan izlenebilir. *Örgütsel Davranış* alanında 2000-2002 yılları arasında bir önceki döneme oranla düşüş gözlenirse de 2003 yılının rakamı bu alana ilginin devam edeceğine işaret etmektedir.

Örgüt Kuramı'na baktığımızda ilk dikkati çeken nokta, erken dönemlerdeki oranının 1994'e kadar azaldığı, 1997'den sonra ise oransal olarak (dönemlerdeki toplam tez sayısı içinde) değilse bile kendi alanındaki oranında artış gösterdiği'dir.

İKY ise 1994'ten 2002'ye kadar tercih edilen bir alan olmuştur. Ancak 2003 yılı tez veri girişi tamamlanmadığından, sağlıklı bir yoruma izin vermese bile, kayıtlı olanların arasında bir yıl öncekine göre oransal bir düşüş gözlenmektedir.

Genel İşletmecilik konularının ise istikrarlı ve artan bir oranda tercih edildiği söylenebilir.

Çok Uluslu İşletmecilik alanındaki verilere baktığımızda ise eğilimden söz edebilmek pek mümkün görünmemektedir. Sayıca azlığı dikkati çeken bir bulgu olarak karşımıza çıkarken, 2000-2002 döneminde kendi alanı içinde en yüksek orana ulaştığı söylenebilir.

Örgütsel Uygulamaların da kendi içlerindeki ağırlığı da 1997 sonrasında artış göstermiştir. Ancak burada güncelliğini koruduğunu düşündüğümüz, benchmarking, sanal örgütler, outsourcing vb. örgütsel uygulamaların doktora tez konusu olarak çok tercih edilmemiş olmaması dikkati çekmektedir. Diğer taraftan bu uygulamaların bildiri ve makalelerde sıkça ele alındığı düşünülmektedir.

Y/O alanında hazırlanmış olan tezlerin konular itibariyle 92 alt başlıkta toplandığını Tablo.9'da sunmuştuk. İçerik Analizi sonrasında elde ettiğimiz verilerin nicelleştirilerek bilgisayar ortamına girişinden sonra elde ettiğimiz döküme Ek.2'de yer verilmektedir. Buradan izlenecek kodların karşılığı Tablo.9'da yer almaktadır.

Ek.3'teki verilerden elde ettiğimiz Y/O alanının bütün alt disiplinlerinde en sık tercih edilen konular aşağıda Tablo.14'de gösterilmektedir.

Tablo.14 Y/O Alanında Doktora Tezi İçin En Sık Çalışılan İlk 10 Konu

<i>Konu</i>	<i>Tez sayısı</i>
Liderlik	16
Örgüt kültürü	12
Girişimcilik	12
Örgüt yapısı	12
Örgütsel değişim	10
Örgütlenme ve örgütlenme sorunları	10
Teknoloji yönetimi	10
Performans değerlendirme	10
Çatışma	9
Yönetici eğitimi	9
TOPLAM	110
<i>Genel Toplama Oranı</i>	<i>110/344=%32</i>

Yukarıdaki tabloya göre , '*Liderlik*', Y/O alanında doktora tezi için en çok çalışılan konu olmuştur. '*Örgüt kültürü*', '*girişimcilik*' ve '*örgüt yapısı*' ise eşit sayıda tercih edilmiştir.

Örgüt kültürü, liderlik, çatışma gibi konuların Örgütsel Davranış alt disiplininde olduğu düşünüldüğünde en sık tercih edilen konuların bu alanda yoğunlaştığı ifade edilebilir.

Diğer taraftan içerik analizinde tespit ettiğimiz 92 alt başlık düşünüldüğünde, yukarıdaki tabloda sıralanan konular toplam tez sayısının %32'sini oluşturmaktadır. Geriye 82 konu kaldığı düşünürse, yaklaşık üçte birlik bu oran konuların bu başlıklarda biraz daha yoğunlaştığına işaret etmektedir.

Aşağıda sunduğumuz Tablo.15,16,17 ve 18 yönetim organizasyon alanında hazırlanmış olan doktora tezlerinin *alt disiplinlerine* göre dağılımında en sık tercih edilen konuları sergilemektedir.

Örneğin, Örgütsel Davranış'a ilişkin yaptığımız içerik analizinde 27 konu tespit edilmiştir (detaylı veri girişi yaptığımız kodlamadan yararlanarak,bkz. Ek.3) ve bu alanda en sık çalışılan konulara Tablo.15'te yer verilmektedir.

Tablo.15 Örgütsel Davranış Alanında En Sık Çalışılan Konuların Dağılımı

<i>Konu</i>	<i>Tez sayısı</i>
Liderlik	16
Örgüt Kültürü	12
Çatışma	9
Örgütsel İletişim	7
İş doyumu	8
Toplam	52
<i>Örgütsel Davranış Alanı İçindeki Oranı</i>	<i>52/95=%55</i>

Tablo.15'i incelediğimizde, '*liderlik*' ve '*örgüt kültürü*' öne çıkmaktadır. '*Liderlik*' ve '*örgüt kültürü*'nün tarihselliğine* baktığımızda ise '*Liderlik*'; 1997-1999 ve 2000-2002, '*örgüt kültürü*'; 1997-1999 yıllarında yoğunlaşmaktadır. '*Çatışma*' ve '*örgütsel iletişim*' bütün dönemlerin konusu olurken, '*iş doyumu*' ise 1994'ten sonra ele alınmaya başlanmıştır. Diğer taraftan içerik analizi sonucunda örgüt kuramı alanında "27" konu tespit edilmiş olduğu düşünülürse, yukarıdaki tablodaki konuların beşte birinin bu alandaki tez sayısının yarısından biraz fazlasını kapsadığı söylenebilmektedir.

* Tezlerde tercih edilen konuların yıllara göre dağılımı 92 alt başlık olduğu düşünüldüğünde uzun bir döküm sağlamaktadır. Cross-Tab yoluyla elde ettiğimiz bu tabloya uzunluğundan dolayı yer verilmemiştir. Ancak söz konusu yorumlar, bilgisayar ekranından izlenerek gerçekleştirilmiştir.

Tablo.16 Örgüt Kuramı Alanında En Sık Çalışılan Konular

<i>Konu</i>	<i>Tez sayısı</i>
Örgüt yapısı	12
Örgütsel değişim	10
Durumsallık teorisi	3
Toplam	25
<i>Örgüt Kuramı Alanı İçindeki Oranı</i>	<i>24/32=%75</i>

Tablo. 16, Örgüt Kuramı'nda tercih edilen konuları vurgulamaktadır. Örgüt Kuramı alanında en çok ele alınan konu 'örgütsel değişim'dir. Bu konunun ülkemizde tez konusu olarak seçim tarihselliğine baktığımızda kendi oranı içinde 2000-2002 döneminde ele alınmış olduğunu görmekteyiz. 'Örgüt yapısı' ile ilgili tez çalışmaları ise daha çok erken dönemlerde yoğunluk göstermektedir.

Tablo.17 İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında En Sık Çalışılan Konular

<i>Konu</i>	<i>Tez sayısı</i>
Performans değerlendirme	10
Yönetici Eğitimi	9
İKP	5
Personel seçme	5
Toplam	29
<i>İnsan Kaynakları Yönetimi Alanı İçindeki Oranı</i>	<i>29/62= %48</i>

İKY, Örgütsel Davranış gibi konu zenginliği olan alanlardır. İçerik analizinde 20 adet konu tespit edilmiştir. (Bkz.Ek.3)

Tablo 17, İKY'nin sıklıkla ele alınan konularında 'performans değerlendirme'nin öne çıktığına işaret etmektedir ve 'performans değerlendirme' bütün dönemlerde çalışılan bir

konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan 'yönetici eğitimi' de kendi alanı içinde ikinci olarak sıklıkla ele alınmış bir konu olarak değerlendirilebilir. 'İnsan kaynakları planlaması' ve 'personel seçme' de eşit sayıda tercih edilen diğer konulardır. Tabloda yer verdiğimiz 4 konu ise toplam tez sayısının hemen hemen yarısını kapsamaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde tabloda yer alan konuların 20 alt konu içinde yoğunlukla tercih edildiği söylenebilir.

Tablo.18 Genel İşletmecilik Alanında En Sık Çalışılan Konular

<i>Konu</i>	<i>Tez sayısı</i>
Girişimcilik	12
Teknoloji yönetimi	10
Örgütlenme ve örgütlenme sorunları	10
Yönetim Bilişim Sistemleri	9
Yönetim sorunları	6
Sosyal sorumluluk	5
Toplam	52
<i>Genel İşletmecilik Alanı İçindeki Oranı</i>	<i>52/87= %59</i>

Genel İşletmecilik de Örgütsel Davranış ve İKY gibi ve buna ek olarak başlığındaki "genel" sözcüğünü de haklı çıkararak çok çeşitli kavramları içine alabilen bir alan niteliği taşımaktadır. İçerik analizinde 23 konu tespit edilebilmiş ve bunların ele alınma sıklığı Tablo 18'de gösterilmiştir.

'Girişimcilik' bu alanda değerlendirdiğimiz, her dönemde ele alınan ve kendi oranı içinde en sık tercih edilen konu olmuştur. 'Teknoloji yönetimi' (her dönemde ele alınmış) ve 'örgütlenme ve örgütlenme sorunları' (ağırlıkla ele alınışı 1994-1996) ise 'girişimcilik'in ardından gelen konulardır. Daha sonra 'yönetim bilişim sistemleri' sıklık olarak 4. sırada gelmekte ve 1997-1999 yıllarında daha çok ele alındığı gözlenmektedir. 'Yönetim sorunları' ise 'sosyal sorumluluk' gibi bütün dönemlerde ele alınan bir konu olarak dikkati çekmektedir.

Alt disiplinlerin üniversitelere göre dağılımı ise Tablo.19'da aşağıda yer almaktadır;

Tablo. 19 Yönetim ve Organizasyon Alanının Alt Disiplinlerinde Yapılmış Tezlerin Üniversitelere Göre dağılımı

<i>Sosyal Bilimler Enstitüsü</i>	<i>TKY</i>	<i>Stratejik Yönetim</i>	<i>Örgütsel Davranış</i>	<i>Örgüt Kuramı</i>	<i>İKY</i>	<i>Genel İşletmecilik</i>	<i>Çokuluslu İşletmeler</i>	<i>Örgütsel uygulamalar</i>	<i>Toplam</i>
Ankara Üniversitesi	1	-	5	3	1	2	-	-	12
Dumlupınar Ün.v.	1	-	1	-	2	-	-	-	4
Afyon Kocatepe Ün.v.	2	1	-	2	3	-	-	-	8
Çukurova Üniversitesi	1	1	8	2	5	7	-	-	24
Atatürk Üniversitesi	1	-	8	2	2	5	-	-	18
Anadolu Üniversitesi	-	4	4	6	4	9	-	2	29
Selçuk Üniversitesi	4	-	7	4	3	8	-	1	27
Boğaziçi Üniversitesi	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Kocaeli Üniversitesi	-	-	1	-	-	-	-	-	1
İstanbul Üniversitesi	3	6	17	5	18	27	2	3	81
Sakarya Üniversitesi	1	1	-	-	1	3	-	1	7
Bilkent Üniversitesi	1	-	-	-	-	-	-	-	1
GYTE	-	2	-	1	-	1	-	1	5
İnönü Üniversitesi	1	-	2	-	1	3	1	-	8
Süleyman Demirel Ün.v.	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Marmara Üniversitesi	2	3	17	2	8	10	2	2	46
Uludağ Üniversitesi	2	1	2	1	2	1	-	-	9
Dokuz Eylül Üniversitesi	-	2	3	2	3	4	2	1	17
Hacettepe Ün.v.	-	1	6	-	3	3	-	-	13
Gazi	1	1	5	1	4	2	1	1	16
Karadeniz Teknik Ün.v.	1	-	1	-	-	1	-	-	3
İTÜ	-	-	1	-	-	1	-	-	2
Kırıkkale Ün.v.	1	-	1	-	-	-	-	-	2
Cumhuriyet Ün.v.	1	-	2	1	-	-	-	-	4
Erciyes Ün.v.	-	1	1	-	-	-	-	-	2
ODTÜ	-	-	2	-	-	-	-	-	2
Adnan Menderes Üniversitesi	-	-	1	-	-	-	-	-	1
TOPLAM	24	24	95	32	62	87	8	12	344

4.4. Değerlendirme

Türkiye’de 1980-2003 yılları arasında Yönetim ve Organizasyon alanında tamamlanmış olan doktora tezleri incelenmesi sonucu ortaya çıkan bulguları yorumladığımızda;

1194 işletme doktora tezi içinde Y/O alanındaki doktora tez oranı %29’dur. İşletme bölüm/anabilim dalı’nda Muhasebe-Finansman, Üretim Yönetimi/ Pazarlama, Sayısal Yöntemler, Ticari İşletme Hukuku vs. gibi alanların varlığı düşünülürse %29, ülkemizde işletme bölümlerinde doktora yapan öğrencilerin tez konusu seçimlerinde önemli olarak değerlendirilebilecek bir orana işaret etmektedir. Bu açıdan Y/O konularının cazip olduğu söylenebilir.

Tezlerin %14’ü (1980-1991) döneminde, %86’sı ise (1992-2002) döneminde tamamlanmıştır. Son 6 yıllık dönemde ise bu oran %65’tir.

Y/O alt disiplinlerinin üniversitelere göre dağılımı, bazı üniversitelerde bazı alt disiplinlerin ağırlığını hissettirdiği bir görünüm sergilemektedir. Ülkemizde 1980 öncesinde kurulan üniversitelerdeki tez sayısı oranı toplam içinde önemli bir yere sahiptir.

Anadolu, Ankara, Atatürk, Çukurova , Dokuz Eylül, Ege, Gazi, Hacettepe, İstanbul, Marmara, Selçuk ve Uludağ Üniversitelerinin toplam işletme doktora tezlerindeki oranı %86’dır. Geriye çok sayıda (eski-yeni/ devlet-vakıf) üniversite kaldığı düşünülürse, yukarıdaki üniversitelerin ağırlığının önemli oranda olduğu söylenebilir. Yeni kurulan üniversitelerin Y/O tez sayısına katkıları ise ağırlıkla 1998 yılından sonra olmuştur ve pek çoğunda da (özellikle vakıf üniversitelerinde) işletme doktorası tamamlanmamış veya doktora programı henüz açılmamıştır. Tez sayısı itibariyle de ilk beş sırayı, *İstanbul, Marmara, Anadolu, Selçuk* ve *Çukurova* üniversiteleri almaktadır. Bu beş üniversitenin Y/O akademik popülasyonuna önemli derecede kaynaklık ettiği söylenebilir.

Y/O alt disiplinlerinde öne çıkanlar Örgütsel Davranış ve Genel İşletmecilik olmuştur. **Örgütsel Davranış**’ta *İstanbul* ve *Marmara* Üniversiteleri (17’şer tez ile) ilk sırayı almaktadır. Bu iki üniversitenin bu alt disiplinde hazırlanmış toplam tez sayısı içindeki oranı (34/95) %36’dır. Ancak üniversitelerin kendi içlerindeki oranlara baktığımızda *Marmara* Üniversitesi’nde Örgütsel Davranış en çok tercih edilen alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel İşletmecilik alanında ise *İstanbul Üniversitesi*, hazırlanmış toplam tez sayısı içindeki oranıyla önde gelen üniversite olmaktadır. Genel İşletmecilik, İstanbul Üniversitesi bünyesinde hazırlanan Y/O tez sayısı içindeki oranıyla da ilk sırada gelmektedir.

Tez sayısı itibariyle üçüncü sırada olan *Anadolu Üniversitesinde* ise Genel İşletmecilik öne çıkmakta ve ardından *Örgüt Kuramı* gelmektedir.

Selçuk Üniversitesi Y/O alanında tez sayısı itibariyle dördüncü sıradadır ve bu tezler Genel İşletmecilik ve hemen ardından da *Örgütsel Davranış* alt disiplinlerinde yoğunlaşmaktadır.

Çukurova Üniversitesinde ise sıralama; *Örgütsel Davranış* ve Genel İşletmecilik şeklindedir.

Kısaca; **Genel İşletmecilik** Alanı; İstanbul, Anadolu ve Selçuk Üniversitelerinde, **Örgütsel Davranış** ise, Marmara ve Çukurova Üniversitelerinde baskın olduğu söylenebilir.

Diğer üniversitelerde ise alt disiplinlere göre dağılımda belirgin bir eğilim gözlenmemektedir. (bkz. Tablo 19)

Y/O alanında tez konuları itibariyle de oldukça çeşitlenme gözlenmiştir. Tespit ettiğimiz 92 alt başlık buna işaret etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz *liderlik, örgüt kültürü, girişimcilik, örgüt yapısı, örgütsel değişim, örgütlenme ve örgütlenme sorunları, teknoloji yönetimi, çatışma* gibi konular en gözde konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de Yönetim ve Organizasyon alanında yayımlanmış akademik yazına yönelik araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmaların Y/O yazınına dönemselsel ve epistemolojik paradigma perspektiflerinden ele aldıkları söylenebilir.

Yapılan çalışmalar, ABD’nde 1960’lar ve 1970’lerdeki “doğa bilimci” (pozitivist) genişlemenin benzerinin Türkiye’de de olduğu izlenimi uyandırabilecek yöndeki gelişmelerden söz etmektedir. Ancak bu gelişmenin Türkiye’de Y/O alanında kullanılan araştırma yöntemleri de göz önünde bulundurulunca, 20-25 yıllık bir gecikmeyle yansımış olduğu kabul edilmektedir.³ Eroğlu ve Akça’ya göre ise Türkiye’deki bilimsel faaliyetler ile eğitim uygulamalarının köken olarak “pozitivist” ve “faydacı” bir temele oturtulmaya çalışılmasına rağmen, paradoksal olarak bu konuda yapılan çalışmaların, teknolojik yenilikler

³ ÜSDİKEN.B., “Tarihsel Bir bakışla Bilim-Yönetim Birlikteliği”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2002, cilt.2,sayı.2, s.127-154

yaratmaya yetmediği gibi, toplumsal olaylara güçlü alternatif çözüm önerileri üretmekten uzak durduğu görülmektedir.⁴

Yine bu konuda ülkemizdeki yazının, kuramsal temelleri olmayan, ya da zayıf, bir “ham görgülcülük” ün yaygın olduğu iddiası taşıyan çalışmalar da bulunmaktadır. Özen’e (2003) göre ülkemizde daha çok “törenselleşmiş görgülcülük” olarak nitelenebilecek araştırmaların kuramsal katkı sağlayamamasının ötesinde, çok önemseydiği “uygulamaya katkı” sağlayabildiği de şüphelidir.⁵

Diğer taraftan, Türkiye’de Y/O alanındaki akademik faaliyetin katıksız bir biçimde “yönetimci” olduğunu söylediği fikrini öne süren araştırmalar da bulunmaktadır. Üsdiken , bu “yönetimci” yaklaşımın hem ‘teknik’ hem de ‘ideolojik’ olarak da böyle olduğunu iddia etmekte ve Türkiye’deki akademik uğraşın neredeyse tek gairesinin yöneticilere yol göstermek olduğunu vurgulamaktadır.⁶ Eroğlu ve Akça’nın ileri sürdüğü iddia ise, Türkiye’deki Y/O alanında yapılan çalışmalar nicelik bakımından büyük bir miktara ulaşmasına rağmen nitelik açısından uygulamanın gerçek ihtiyacına cevap verebilme uygunluğuna sahip olmadığı şeklindedir.⁷

Yöneticilerin sorunlarından uzaklaşarak “bilimin” ürettiği meselelere doğru kaymanın Türkiye’ye neredeyse yansımadağını da belirten Üsdiken , “muktedir” yönetici imgesini sorgulayan bakış açısının ve eleştirel yaklaşımın ise ne geçmişte, ne de bugünlerde söz konusu olmadığını ileri sürmektedir.⁸

Doktora tezlerine yönelik yapmış olduğumuz araştırma, yukarıda aktardığımız saptamaların bazılarını destekler niteliktedir. Örneğin, incelediğimiz tezlerde, “eleştirel”, “sorgulama”ve “sınama/geçerlilik ” gibi kavram ve terimlerin geçtiği tez sayısı (2 adet) yok denecek kadar azdır.

Diğer taraftan tezlerin uygulamayı/uygulamacıları merkeze alarak hazırlandığı da söylenebilir. Çünkü tezlerin başlıklarının neredeyse yarısı “araştırma” ve ya

⁴ EROĞLU, F., AKÇA, B., “Kitle Kültürü Etkisi Altında Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları”, 12. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri, 27-29 Mayıs, 2004, Bursa,2004

⁵ ÖZEN, Ş., “Türk Yönetim/organizasyon Yazınında Yöntem Sorunu”: Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme”, DAÜ Turizm Araştırmaları Dergisi,2000, 1(1),

⁶ ÜSDİKEN, 2002

⁷ EROĞLU&AKÇA, 2004

⁸ ÜSDİKEN, 2000

“uygulama” sözcüğü içermektedir. Bu da veri temelli çalışmaların ağırlığına dikkat çekmektedir. “Model önerisi” sözcüğüne ise 14 tezde rastlanırken, 8 tez “karşılaştırmalı” çalışma, 5 tez ise “ölçüm” sözcüğü içermektedir. “İnceleme” 8, “analiz” 5, “çözüm önerileri” ise 9 tezin başlığında yer almaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye’de Y/O alanında tamamlanmış olan tezlerin daha çok “yönetimci” (managerialist) bakış açısıyla yazıldığı iddiasını desteklemektedir. Örneğin “yönetim” olgusunu ve “yönetici” imgesini anti- managerialist (yönetimci karşıtı) bakış açısından ele alan bir tezle (konu başlığı ve anahtar kelimeler kapsamında) karşılaşmamıştır.

SONUÇ

Bu çalışma modern sonrası paradigmaların örgüt çalışmalarına yansımalarını Türkiye ortamında tespit etmeye yönelik gerçekleştirilmiştir. Araştırma alanı da Y/O doktora tez çalışmalarıdır. Ancak bu doktora tez çalışmalarının incelenmesi yaklaşık bir o kadar da makale/bildiri’nin genel çerçevesini incelenmiş olması anlamına gelmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bu ifade; “doktora tez çalışmaları en az bir kez, tez çalışmasını gerçekleştiren kişiye daha sonraki bilimsel çalışmalarında kaynaklık etmiştir” yargısını veya ön kabulünü (a priori) taşımaktadır ve elbette sınanmaya ihtiyacı vardır.

Modern sonrası paradigma tartışmalarının iki ana ekseninde (post-modern ve postmodern) yoğunlaştığı bir önceki bölümde okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Türkiye’de Y/O tezlerinin hangi paradigmalarda ele alınmış olduğunun tespitini, yine bu paradigma tartışmalarının varsayımlarından hareket ederek yapabiliriz:

Post-modern paradigmanın ;geç modern ya da yeni modern anlamında, modernizm ve modern bilimle bağlarını koparmayan bir anlayışa işaret ettiğini ve bu kampta yer aldığı düşünülen konular ve akademisyenlere ilişkin değerlendirmeleri 3.bölümde ortaya koymaya çalışmıştık. Post-modern paradigma çerçevesine dahil edilen konuların ülkemizde nasıl bir görünüm sergilediğine dair ipuçlarını Y/O alanında yazılmış kitaplardan elde edebiliyoruz;

Koçel , *“İşletme Yöneticiliği”* başlıklı eserinde; Toplam Kalite Yönetimi, Outsourcing, Şebeke Örgütler, Değişim Mühendisliği, Benchmarking, Sanal Örgütler, Öğrenen Örgütler ,Kaos ve Karmaşıklık vb. konuları; *“Modern Sonrası (post-modern) Çağdaş ve Güncel Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar”* başlığı altında toplamıştır. Koçel, modern sonrası terimini “postmodern değil”, “post-modern” olarak kullandığını ve bu terimle Modern Yönetim Yaklaşımından sonraki kavramları kastettiğini belirtmektedir. Yazar, sosyal bilimlerde postmodern yaklaşımı tartışmalı değerlendirmekte, ve bu yaklaşımın; şüpheci, karamsar bir bakış açısına sahip olduğunu ve bilimsel araştırmayı, sebep-sonuç ilişkisini, gerçeği bulma arayışını ve tahmin yapmayı reddettiğini vurgulamaktadır.⁹

Efil , *“İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon”* başlıklı kitabında; Benchmarking, Değişim Mühendisliği, Empowerment ile Öğrenen Örgütler, Yalın ve Şebeke Organizasyonlar, gibi konuları *“Yeni Yönetim Teknikleri ve Yeni Örgüt Modelleri”* başlığı altında sınıflandırmakta ve her hangi bir paradigmadan söz etmemektedir.¹⁰

Ertürk, *“İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon”* adlı eserinde;Yalın Örgütler konusunu *“Yönetim Biliminin Güncel Konuları”* başlığında, Öğrenen Örgütler,Benchmarking, Sanal Örgütler, Değişim Mühendisliği, Outsourcing, Şebeke Örgütler gibi konuları ise *“Yönetim Biliminin Diğer Güncel Konuları”* başlığında incelemektedir ve “son zamanlarda” ortaya çıkan teknikler olarak nitelendirilmekte ve paradigmadan söz edilmemektedir.

Eren ,*“Yönetim ve Organizasyon”* adlı eserinde; örneğin Şebeke Örgütler, *“Yönetim Fonksiyonları ve Organizasyon”* ana başlığında incelenirken, örgüt kültürü *“Örgütlerde Denetim faaliyetleri ve Uygulaması”* alt başlığında ele alınmıştır.

Ülkemizde Yönetim ve Organizasyon alanında önemli bir referans kaynağı ve platformu olarak kabul edilen, Yönetim ve Organizasyon Kongrelerinin bildirileri sınıflandırdığı başlıklara baktığımızda da şu tespitleri yapabiliyoruz;

9. Y/O Kongresinde, örneğin Toplam kalite Yönetimi, Öğrenen Organizasyonlar ile ilgili çalışmalar, *“Modern Yönetim Uygulamaları”* başlığı altında sınıflanırken, 11. Kongre’de TKY tek başına oturum olarak düzenlenmiştir. İncelediğimiz, 8.,9 ve 11. Kongre bildiri kitaplarında paradigma ile ilgili bir oturuma rastlanmamıştır.

⁹ KOÇEL, 2003,s. IX, 348-349

¹⁰ EFİL, 2002, s.XV

Türkiye Y/O alanında yapılmış çalışmalarda paradigma tartışmalarına ilişkin yayın sayısı oldukça sınırlıdır. Son zamanlarda ise bu tartışmaların yer aldığı *Yönetim Araştırmaları Dergisinin* 2002 yılında yayımlanan sayısı örnek olarak gösterilebilir. Kısacası Y/O alanına paradigmalar perspektifinden bakılması hem yenidir, aynı zamanda yaygın da değildir.

Öncelikle yukarıda verdiğimiz örnekler de göstermektedir ki, Y/O alanına ilişkin tartışmalarda post-modern paradigma çerçevesinde sınıflandırılan konular, ülkemizde dönemsel ya da epistemolojik paradigma eğilimi veya değişimi perspektifinden çok, “yeni”, “güncel”, “modern” teknik/yaklaşım/kavram gibi başlıklarda değerlendirilmektedir ve bu sınıflandırma konusunda “birlik”ten de söz edilememektedir. Örneğin, öğrenen örgütler, “güncel bir konu”, “yeni bir teknik”, “çağdaş bir yaklaşım” olarak ele alınmakta, TKY ise hem modern, hem post-modern olarak ele alınabilmektedir.

Hassard&Kelemen paradigma kullanımını beş ayrı grupta incelemektedir. Kullanıcı olmayanlar, bütünleşmeciler, korumacılar, çoğulcular ve postmodernistler.¹¹ Yazarlara göre kullanıcı olmayanlar: paradigma tartışmasından haberdar olamayanlar veya haberi olup da kendi çalışmalarında kullanmayanlardır. Bu gruptakiler paradigma tartışmalarının örgüt çalışmalarına fazla bir katkısı olmayacağını ileri sürenlerdir. Düşüncemizin hareket noktası bu olursa, ülkemizde paradigma tartışmalarıyla ender karşılaşmasının yani “kullanılmamasının” iki nedeni ortaya çıkmaktadır; haberdar olmamak ya da kullanmayı tercih etmemek. Bu konuda ülkemizde bir araştırma yapılmadığı için her iki nedene getirilecek yorum ya da tahmin spekülatif olacaktır. Bununla birlikte bu tez çalışmasının “okumalar” safhasında pek çok sayıda kitap (Y/O) incelenmiştir. İncelenen eser sayısı elbette yeterli ve genellenebilir değildir ancak bu yayınlarda “paradigmaların kullanılmamasının” nedenlerinin açıklanmasından çok, hiç sözünün edilmemiş olması dikkat çekicidir.

Diğer taraftan Türkiye’de Y/O alanında yapılmış tezlerin paradigma eğilimlerine yönelik saptamayı literatürde paradigmaların ele alınışını ülkemiz özelinde değerlendirdiğimizde;

¹¹ HASSARD, J., KELEMEN, M.,”Production and Consumption in Organizational Knowledge: The Case Of the Paradigms Debate”, *Organizations*, Vol.9, No.2, pp.331-355

Dönemsel paradigma (post-modern) açısından yaklaşırsak;

TKY, öğrenen örgütler, örgüt kültürü, yönetim bilişim sistemleri, örgütsel uygulamalar (outsourcing, değişim mühendisliği, sanal örgütler, şebeke örgütler, yığılım örgütler, ...) gibi örgüt çalışmalarında post-modern paradigmayı *olumluayanlar* açısından ele aldığımızda;

Türkiye’de Y/O alanında doktora tezlerinde , örgüt çalışmalarında post-modern paradigmayı işaret eden konuları ağırlıklı 1994’ten sonra ele alınmaya başlandığını söyleyebiliriz. Ancak 3. bölümde ayrıntılarıyla ele almış olduğumuz ve post-modern paradigma çerçevesinde tartışılan örgütsel uygulamalar doktora tezi olarak incelenen konular içinde çok az bir paya sahiptir. Diğer taraftan, örgüt çalışmalarında post-modern paradigma tartışmaları örgütsel uygulamaların kendilerini dışa vurdukları özellikler dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir. Bu durumda, 1994 yılından sonra hazırlanan tezlerde post-modern perspektife işaret edebilecek tezlerin varlığından söz etmek mümkün olmakla birlikte, bu uygulamaların paradigma çerçevesinde ele alındığına dair yorum yapmak ise mümkün gözükmemektedir. Çünkü anahtar kelimelerde post-paradigma sözcüğüne rastlanmamıştır.

Epistemolojik paradigma açısından yaklaşırsak;

3.bölümde söz ettiğimiz gibi, post-modern veya postmodern paradigmaya şüpheyle yaklaşan ve söz edilen konuları örgüt çalışmaları için hala “modern” (pozitivist) olarak kabul eden yaklaşıma göre ise Türkiye’de modern yaklaşım devam etmektedir. Tezlerin önemli bir kısmı’nın uygulama / araştırma sözcüğünü içerdiğini yinelersek, Türkiye’de doktora tezlerinin pozitivist yaklaşımla ele alındığı (hatta bunun önemli bir yeterlilik kriteri taşıdığı) iddia edilebilir. Diğer taraftan, pozitivist araştırma yöntemlerinin zayıflığından, hamlığından ve törenselliğinden söz ediliyor olması da diğer bir tartışma konusu gibi görünmektedir. Özen, doktora programlarında öğrencilerin ufkunu açacak bilim felsefesi noksanlığından söz etmekte, kuramların ve konuların ele alınışında genelde Türkiye bağlamının dikkate alınmadığını, bunun da uygulamaya katkıyı sınırladığını, oysa bu sorunun çözümüne doktora programlarına eklenecek, Türkiye’de Kalkınma Süreci ve Örgütler, Sanayileşmenin Ekonomi-Politigi, Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Örgütler gibi başlıklar taşıyan derslerin eklenmesinin yararlı olacağını belirtmektedir. Bununla birlikte örgüt çalışmalarının da kifayetsiz bir

pozitivist yaklaşımla ele alındığını vurgulamaktadır.¹² Eroğlu ve Akça'ya göre de örgüt çalışmaları pozitivist, ancak Türkiye gerçeğine uzak düşen sonuçlar üretmektedir.¹³

Diğer taraftan örgütsel çalışma konularının daha çok Kuzey Amerika /ABD'den "öykünmeci" bir tarzda ve arkasında kuram olabileceğinin farkında olunmadan ithal edildiğinden, Türkiye bağlamında sorgulanmadan, sınınamadan ele alındığı eleştirisi getirilmektedir.

Bu tür yargılara katılmak mümkündür. Ancak, "örgüt çalışmalarında Türkiye bağlamını bilmek" konusunu sorgularken, Y/O alanında "akademik çalışma" yapmanın da Türkiye bağlamını düşünmek gerekmektedir. İçinde bulunduğumuz Türkiye akademik bağlamından adeta soyutlanarak "örgüt çalışmalarında Türkiye bağlamı düşünülmelidir" den yola çıkılarak yaptığımız eleştiriler, ancak, bunların nedenleri ortaya konulduğunda yol gösterici ve açıklayıcı olabilir. Kısacası, örgüt çalışmalarında kullanılan "yöntem"e ilişkin niteliksel eleştiri Türk akademyası bağlamında ele alınmalıdır. Çünkü, söz konusu yorumlara kaynaklık eden araştırmalar, "hakemli dergi" ve "hakemli kongre bildiri"leri üzerine yapılmış araştırma ya da yorumlarıdır.

Uygulamaya katkı sağlayamama konusunun ise niteliksel olarak çalışmaların Türkiye gerçeğinden uzak düştüğünden mi yoksa, akademisyenlerin yaptıkları çalışmaların sonuçlarını "uygulamacılarla" paylaşmada "bir yol" bulma gibi sorunlardan mı kaynaklandığı araştırılmalıdır. Çünkü ülkemizde hazırlanan akademik çalışmalar, yine kendi akademik dünyasına hapis olmaktadır. Doktora tezleri genelde yayımlanmamış olarak, sosyal bilimler enstitülerinin dolaplarında veya üniversite kütüphanelerinde yine akademisyenlerin yararlanması için beklemektedir. Üsdiken'e göre Türkiye'de Y/O alanında yapılan çalışmalar ağırlıklı "yönetimci" yaklaşıma işaret etmektedir.¹⁴ Yaptığımız doktora tezlerine yönelik araştırma sonuçları da bunu desteklemektedir. Ancak, Türkiye'de yerleşmiş, kurumsallaşmış sektör dergilerinin sayısının azlığı da düşünülürse, makaleler de fakülte dergilerinde yine genelde akademisyenlerin yararlanmasına sunulmaktadır. Y/O güncelini yakalayan kongrelere ise uygulamacılar ya davet edilmemekte yada rağbet görmemektedir. Uygulamaya katkı sağlamak, Y/O çalışmalarının amaçlarından birisidir diye kabul ediliyorsa, kongreler iş dünyasını çeşitli alanlarda temsil eden, oda, birlik vs. örgütlerle birlikte düzenlenebilir. Çünkü

¹² ÖZEN, 2000

¹³ EROĞLU&AKÇA, 2004

¹⁴ ÜSDİKEN, 2002

örgüt çalışmaları uygulamacılara ne kadar yakın durursa, kendine özgü, öykünmeci olmayan ve Türkiye gerçeğinden uzak düşmeyen çalışmalar yapabilir. Zira bilimsel araştırma mantığında kuram olgulardan yola çıkılarak oluşturulur. Aksi takdirde başkalarının olgularından (kültürel bağlam) yola çıkılarak oluşturulan varsayımları “varsayarak” kurama katkı sağlamamız elbette mümkün görünmemektedir. Bu açıdan ,ülkemizde Y/O alanı uygulamadan beslenmelidir. Diğer taraftan, örgüt çalışmalarının yöneticiler için daha anlaşılabilir ve ilgili kılmak yönündeki eğilimin, “bilimleşme çabalarını” azaltma riski taşıdığından söz edilmekte olduğunu vurgulamaktadırlar. Bununla birlikte aşırı “bilimleşme”yle de (pozitivist yöntemlere vurgunun) işletme dünyası hakkındaki gerçek bilgileri sunmadığı iddiası ortaya atılmaktadır. Bu tespitler daha çok Amerikan örgüt yazınının “kendi” eğilimlerine yönelik tespitlerdir. Ve Amerikan yazınının özeleştirici tartışmaları bizim yazınımıza da yansımış görünmektedir.

Doktora tezlerine yönelik yaptığımız araştırmada, pozitivist paradigmaya alternatif kuram ve tekniklere (post-pozitivist, postmodern/eleştirel vb.) yok denecek kadar azdır. Bu sonuç, Özen’in nin kongre bildirilerinin (1996-1998) %90’nının pozitivist yaklaşım içerdiği bulgusunu desteklemektedir.¹⁵

Yabancı (batı kaynaklı) literatür ağırlıklı 1990’lardan sonra , pozitivist yaklaşımla ele alınan kuram ve konuların evrenselliğini sorgulama ve geçerliliğini sınama aşamasına gelmiştir. Başka bir deyişle, örgüt çalışmalarında paradigma tartışmalarında önemli bir konu “temsil” sorunudur.

Postmodern paradigmanın radikal (sert, direnççi) savunucuları yönetim ve örgütlere ilişkin ‘büyük anlatılar’ın ardındaki kuramları, “kuramın yapılamazlığı” boyutunda ele alırken, ılımlı postmodernistler ise modernizmin ve modern bilimin mirasını (pozitivist/işlevselci yaklaşımları) reddetmeden, “çoğulcu paradigma” yaklaşımının (farklı kuramsal ve yöntemsel alternatiflerin olduğu bilinciyle hareket eden) örgütsel bilgi üretimine katkı sağlayacağını savunmaktadırlar. Eleştirel yaklaşım da örgüt çalışmalarında sınıf, etnik köken, cinsiyet gibi kenarda kalan konulara ve adaletsizliklere vurgu yapmakta, yönetilenlerin özgürleşimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım Marksizmin radikal entelektüel geleneğinin uzantısında ortaya çıkan ve Avrupa ülkelerinde daha yaygın olan yaklaşımdır.

¹⁵ ÖZEN, 2000

Türk Y/O yazınında, pozitivist paradigmaya alternatif kuram ve araştırma tekniklerin kendisine yer bulamayışını sosyal bilimlerdeki pozitivist paradigmanın hegemonyasına bağlayan Yıldırım, bunun tarihsel nedenlerle açıklanabileceğini vurgulamaktadır. Yazar, “Türk akademiasında radikal-eleştirel geleneğinin gelişmemesi epistemoloji ve yöntem alanında siyaseten tarafsız gözükken, insanın başına güç sahipleriyle derde sokmayan bilimsel yaklaşımların yerleşmesini kolaylaştırdığını” ileri sürmektedir.¹⁶

Bazı postmoderlerin, postmodernliği tarihsel bir aşama olarak değil, daha ziyade modernliğin sonuçlanması olarak, modernliğin veriminin ve eğer kalmışsa potansiyelinin eleştirel olarak değerlendirilebileceği bir bakış açısına sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu görüş uyarınca postmodernlik, kendi ilkeleri ve pratiğinin bilincine varmış bir modernliktir, *özbilinçli bir modernliktir*.¹⁷

Çağdaş sosyologlardan Giddens, modern toplumların, “postmodern” olarak düşünülemez olsa da, başat özelliğinin yüksek derecede bir “*düşünümsellik*” olduğu bir “yüksek” ya da “radikalleşmiş” modernlik aşamasına ulaştıkları düşüncesinin en tanınmış savunucularıdır. Yazar, yüksek düşünümsellik derecesiyle, modern toplumların kendi üzerlerine düşünmek zorunda kaldıkları ve aynı zamanda *gerisin geri* kendi üzerlerine düşünme yeteneğini geliştirdikleri bir noktaya vardıklarını kastetmektedir. Söz konusu gelişmeleri modernliğin aşılmasından çok “*modernliğin kendi kendini anlamaya başlaması*” gibi görmenin daha anlamlı olacağını ileri sürmektedir.¹⁸

Bu düşüncelerden hareketle, Y/O alanın da *gerisin geri* kendi üzerinde düşünme yeteneğini geliştirdiği bir noktaya vardığı iddia edilebilir. Batı’da bu düşünümsellik kendisini gerek dönemsel, gerekse epistemolojik paradigmlar perspektifinde ortaya koymaktadır. Son zamanlarda Türk Y/O alanı da “kendi içinde” düşünümsellik aşamasına girdiğini kanıtlayan ip uçları vermektedir. Ancak Y/O disiplininin *gerisin geri* bakıyor oluşu farklı sonuçlar doğurmaktadır:

Bizde de sayısı az da olsa, öz eleştiri ya da üzerinde “düşünme” eylemi, pozitivist paradigmanın sonuçları ve alternatifleri perspektifine işaret etmekte ve bu çalışmaların ülkemiz için önemli açılımlar sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak, diğer önemli bir öz

¹⁶ YILDIRIM, 2002

¹⁷ KUMAR, 1997, s.211

¹⁸ GIDDENS, s.39

eleştiri ise pozitivist kullanma sürecindeki “yapılan hatalar” üzerine olmaktadır. Başka bir deyişle Türk Y/O alanı bugüne kadar kullandığı “tek” paradigmanın “yöntemsel tekniklerinin” temsil sorununu (zaten anket ve test etme odaklı olan olduğu söylenen çalışmaların; örneklemin hatasına, faktör analizlerinin niteliğine, basit istatistiksel yöntemlerin kullanıldığı eleştirisine vb.) tartışmaktadır. Yani getirilen eleştiriler pozitivist yöntemlerin kullanımına “kalite” yönünden yaklaşmaktadır. Bu bağlamda, Y/O yazınımız pozitivism paradigmasının “temsil” sorununu değil, pozitivist yöntemlerdeki “kullanıcı hatalarını” tartışmaktadır. Bu Y/O alanında ya da sosyal bilimlerin ülkemizdeki “evrimi” açısından bir aşamaya dikkat çekmektedir; Çoklu paradigmaların kullanımı bilinci ya da ihtiyacı “pozitivist” paradigmanın “temsil” sorunsalının tartışılmasının ardından gelecektir. Bu ifade; pozitivist yöntemlerin “doğru” kullanıldığına kanaat getirelim, sonra bu yöntemlerin “temsil” sorununu tartışalım, daha sonra da diğer paradigmalara sıra gelir anlamında bir öneri değildir. Batı’nın yaşadığı sürecin tanımıdır. Pozitivizmin mirasından yararlanarak yeni açılımlar yapmaya ihtiyaç duyuyorsak, öncelikle pozitivist yöntemlerle ilgili sorunlarımızın çözülmüş olması gerekmektedir.

Bilim Tarihi Felsefesi adlı (1994) eserinde Aksoy şunları ifade etmektedir;

Bilim 20.yy’a girildiğinden beri artık daha karmaşık bir doku kazanmış, ilgi alanları oldukça genişlemiş ve insan gereksinimlerine bağımlı çok farklı konularda yepyeni bilimsel oluşumlar yaşanmaya başlamıştır.

Geriye giderek baktığımızda, teknolojideki gelişmelerin kökeninde; fizik, kimya, biyoloji, astronomi, meteoroloji, jeoloji ve de matematikteki gelişmelerin bulunduğu görülür. Bu gelişmeler toplum bilim ve sosyal bilimcileri de etkilemekte ve toplulukları, yaşam felsefeleri yönünden disipline edebilmeleri için , durmadan yeni fikirler üretmektedirler. Topluları yönetenler ise, her ülkenin ve ulusun kendine özgü yapılanması, gelenek ve görenekleri, coğrafyası ve iş ve ekonomik gücünü birlikte göz önüne alarak bunlar arasında, seçeneklerden birine yönelmektedir. İşte bu tamamı birbirinden soyutlanamayan karmaşık yapı nedeniyle çağdaş bilim adamları ve yöneticilerin kaçınılmaz olarak bu bilgilenmeye gereksinme duymalarına neden olmaktadır.

Bilgilenme gereksinimi ortaya çıktıkça, ülkemizin bilime katkısı da artacaktır.

Kaynakça

Kitaplar

- ADAIR, G., (1994) **Postmodern Kapıyı İki Kere Çalar**, İletişim Yayınları, Çev. Nazım Dikbaş, 2. Baskı, İstanbul
- AKAT, İ., BUDAK, G., BUDAK, G., (1994) **İşletme Yönetimi**, , Beta Basım-Yayım-Dağıtım AŞ., İstanbul
- AKIN, B., (1997) **Bilimsel Yönetimin İlkeleri**, Çizgi Kitabevi, Konya
- AKSOY, A., (1994) **Bilim Tarihi Ve Felsefesi**, Yıldız Tek. Üniv. Yayını No:290
- ALKİN, E., (1984) **İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul
- BARANSEL, A., (1993) **Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi: Klasik ve Neo Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri**, Avcıol Basımevi, 3.Basım
- BELEK, İ., (1997) **Postkapitalist Paradigmalar**, Sorun Yayınları, İstanbul
- BOZKURT, V. (1997) **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, Sistem Yayınları, İstanbul.
- CAN, H., (1991) **Organizasyon ve Yönetim**, Adım Yayıncılık, Ankara
- CAN, H., (2001) **Yönetim ve Organizasyon**, Editör: S.GÜNEY, Nobel Yayım-Dağıtım, Ankara
- COLE, G.A., (1990) **Management Theory and Practice**, DP Publications Ltd., 3.ed. London
- DAFT, L.R., (2003) **Management**, 7.ed.,South-Western, Ohio
- DAVIS, K., (1988) **İşletmelerde İnsan Davranışı**, Yön Ajans, 3. Baskı,İstanbul
- DENIS, H., (1997) **Ekonomik Doktrinler Tarihi**, Çev.Atilla Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul
- DESSLER, G., (2004) **Management: Principles And Practices For Tomorrow's Leaders**, 3.ed., Perentice Hall, New Jersey
- DİCLE, A., (1980) **Endüstriyel Demokrasi ve Yönetime Katılma**,ODTÜ, Yayın No:35
- DİNÇER, Ö., FİDAN, Y., (1996), **İşletme Yönetimi**, 1.baskı, Beta Basım Yayım Dağ., AŞ., İstanbul, 1996

- DOLTAŞ, D., (2003) **Postmodernizm ve Eleştirisi: Tartışmalar, Uygulamalar, İnkılap** Yayınevi, İstanbul
- DRUCKER, P.F., (1995) **Gelecek İçin Yönetim**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Fikret Üçcan, 3.Baskı
- DRUCKER, P.F., (1992) **Yeni Gerçekler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. B. Karanakçı
- DRUCKER, P.F., (1994) **Kapitalist Ötesi Toplum**, İnkılap Kitabevi, Çev. B. Çorakçı, İstanbul
- DURAN, B., (1996) **Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı**, Timaş Yayınları, İstanbul
- EFİL, İ., (1999) **İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon**, Alfa Yayınevi, 6.Baskı, İstanbul
- EREN, E., (1996) **Yönetim ve Organizasyon**, Beta Basım-Yayım-Dağıtım AŞ., İstanbul
- ERKEN, H., (1994) **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul
- ERTÜRK, M., (2000), **İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon**, Beta Basım-Yayım-Dağıtım AŞ., İstanbul
- FİŞEK, K., (1975) **Yönetim**, AÜ. SBF Yayınları, No:387, Ankara
- GIDDENS, A., (1994) **Modernliğin Sonuçları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- GIDDENS, A., (2001) **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, Metis Yayınları, İstanbul, 2.basım
- GÜRSAKAL, N., (2001) **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Uludağ Üniversitesi Vakfı Yayın No:178, Bursa
- HAMPDEN C.-T, TROMPENAARS, (1995) **Kapitalizmin Yedi Kültürü**, Sabah Kitapları, Çev. F. Doruker, İstanbul
- HANÇERLİOĞLU, O., (1970) **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul
- HARVEY, D., (1997) **Postmodernliğin Durumu**, Çev., Metis Yayınevi, İstanbul
- KARA, A., (2001) **İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm**, Vadi Yayınları, Ankara
- KENNEDY, P., (1990) **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- KOÇEL, T., (2003) **İşletme Yöneticiliği**, Beta Yayınları, 9.bası, İstanbul

- KONGAR, E., (1985) **Toplumsal Değişme Kuramları**, Remzi Yayınları, İstanbul
- KORAY, M., (2000) **Sosyal Politika**, Ezgi Kitabevi, Bursa
- KUMAR, K., (1999) **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Dost Yayınevi, İstanbul
- LOYATARD, J., (1990) **Postmodern Durum**, Çev. Ahmet Çiğdem, Ara Yayıncılık, İstanbul
- MAHÇUPYAN, E., (1996) **İdeolojiler ve Modernite**, Yol Yayınları, İstanbul
- MAYOR, F., A. FORTI, (1997) **Bilim ve İktidar**, TÜBİTAK Yayınları, 9. basım, Çev. Mehmet Küçük, Ankara
- OKUR, A., (2000), **İktisadi Sistemler**, Güleç Matbaacılık, İzmir
- OZANKAYA, Ö., (1984) **Toplumbilimine Giriş**, "S" Yayınları, Ankara
- ÖZALP, İ., (1997) **Yönetim ve Organizasyon**, Anadolu Üniv. Yayın No: Editör: İ.ÖZALP, Eskişehir
- RITZER, G., (1998) **Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme**, Ayrıntı Yayınları, Çev. Ş.S.Kaya, İstanbul
- RUSSEL, B., (1997) **Batı Felsefesi Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul
- RUSSEL, B., (2000) **Sorgulayan Denemeler**, TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları, Çev. Nermin Arık, 13.Baskı
- SARUP, M., (1997) **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, Ark yayınları, İstanbul, Çev. Baki Güçlü,
- SAYIN, Ö., (1985) **Sosyolojiye Giriş**, Erdem Kitabevi, İzmir
- ŞAYLAN, G., (1999) **Postmodernizm**, İmge Kitabevi, Ankara
- TANİLLİ, S., **Uygarlık Tarihi**, Adam Yayınları, İstanbul, 8. Basım, 2002, s.180-183
- TOFFLER, A., (1992) **Yeni Güçler- Yeni Şoklar**, Altın Kitaplar Yayınevi, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul
- TOFFLER, A., **Üçüncü Dalga**, Altın Kitaplar Yayınevi, Çev. Ali Seden, İstanbul, 1981, s.484
- WAGNER, P., (1996) **Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük Ve Cezalandırma**, Çev. M. KÜÇÜK, Sarmal Yayınevi, İstanbul

YILDIRIM A., ŞİMŞEK, H., (2000) , **Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Kitabevi, Ankara

YILDIRIM, C., (2001) **Bilimin Öncüleri**, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara

YİĞİTBAŞI, Ş., ATABEY, A., (2001) **Mikro İktisat**, Özgü Ciltevi, Konya

Makaleler

ALVARADO, F., (1996) “Concerning Postmodernity and Organizations in the Third World: Opening a Debate and Suggestions for a Research Agenda”, **Organization Science**, Vol.7, No.6

ALVESSON, M., KÄRREMAN, D., (2000) “Taking Linguistic Turn in Organizational Research: Challenges, Responses, Consequences”, **The Journal of Applied Behavioral Science**, Vol.36, No.2

ALVESSON,M., (1995) “The Meaning and Meaninglessness of Postmodernism: Some Ironic Remarks”, **Organization Studies**, Vol.16,No.6

ASLAN, S., YILMAZ, A., (2003) “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, **Modernite’den Postmodernite’ye Değişim**, Editör: C. Can Aktan, Çizgi Kitabevi, Konya

ASTLEY, G., VAN De VEN, A., (1983) “Central Perspectives and Debates in Organization Theory”, **Administrative Science Quarterly**, 28

BASSET,G., A.CARR, (1996) “Role Sets and Organization Structure”, **Leadership&Organization Development Journal**, Vol.17, No. 4

BAUDRILLARD, J., (1995) “Bir Tüketim Kuramı Üzerine”, Çev. O.Olcay KUNAL: Cogito, **Dünya Büyük Bir Mağaza**, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:5

BECKHERMAN, A.T, (1999) “Postmodern Organizational Analysis: An Alternative Framework For School Social Workers”, **Social Work in Education**, Vol.21, No.3,

BERTHON, P., KATSIKEAS, C., (1998) “Essai: Weaving Postmodernism”, **Electronic Networking Applications and Policy**, Vol.8, No.2

BESSON, D., (2000) “France in the 1950’s: Taylorian Modernity Brought About By Postmodern Organizers”, **Journal of Organizational Change Management** , Vol.13, No.5

- BİRDAL,S., (2003) "Postmodernizm Ve Sosyal Bilimlerin Sorunu", *Evrensel*, Aylık, Kültür, Sanat, Edebiyat Dergisi, Sayı:102
- BRADBURY H., LICHTENSTEIN, B., (2000) "Relationality in Organizational Research: Exploring The Space Between", *Organization Science*, Vo.11, No.5
- BUTCHER, D., CLARKE, M., (2002) " Organizational Politics: The Cornerstone of Organizational Democracy", *Organizational Dynamics*, Vol.31, No.1
- CALAS, B.M., SMIRCICH, L., (1999) "Past Postmodernism? Reflections and Tentative Directions", *Academy of Management Review*, Vol.24, No.4
- CHIA, R., (1996) "From Modern to Postmodern Organizational Analysis", *Organization Studies*, Vol. 16, No.4
- COOPER R., BURRELL, G., (1988) "Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis: An Introduction" *Organizations Studies*, Vol.9,No.1
- DAY, R., (2001) "Totality and Representation: A History of Knowledge Management Through European Documentation, Critical Modernity, and Post-fordism",*Journal of The American Society For Information Science and Technology*, Vol.52, No.9
- DEMİR, (1995) "Joseph A. Schumpeter: Hayatı,Eserleri ve Katkıları" , AÜ, *SBF Dergisi*, Cilt:50, No:1-2
- DRUCKER, P. F., (1983) "Schumpeter and Keynes", *Forbes*, Vol.131, pp.124-125
- DULUPÇU,S., (1998) "Mekanistik Dünya Görüşüne Eleştirel Bir Yaklaşım", *Yönetim ve Ekonomi*, Sayı:4
- ERDOĞAN,E.,(1997),"18.Yüzyılda Bilim-Teknoloji-Endüstri İlişikleri", Marmara Ün.,*Toplum Bilimleri ve Güzel Sanatlar Dergisi*, Sayı:2
- FELDMAN, S.P, (1998) "Playing With The Pieces: Deconstruction And The Loss Of Moral Culture", *Journal Of Management Studies*, Vol.35, No.1
- GEPHART, R.P, (1996) "Postmodernism and The Future History of Management" *Journal of Management History*, Vol.2, No.3
- GERGEN, J.K., THATCHENKERY, T.J., (1996) "Organization Science as Social Construction: Postmodern Potentials", *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol.32, No.4

- GIGCH, J.P., (2002) "Comparing the Epistemologies of Scientific Disciplines in Two Distinct Domains: Modern Physics versus Social Sciences", *System Research and Behavioral Science*, Vol.19, No.3
- GLEICK, J., (2000) **Kaos**, TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları, Çev. Fikret Üçcan, 7. Baskı
- GRICE, S., (1997) "Critical Management Studies in Postmodernity: Oxymorons in Outer Space?", *Journal of Organizational Change Management*, Vol.10, No.5
- HASSARD, J., (1994) "Postmodern Organizational Analysis: Toward A Conceptual Framework", *Journal of Management Studies*, 31:3
- HASSARD, J., (1999) "Postmodernism, Philosophy and Management: Concepts and Controversies", *IJMR*,
- HASSARD, J., (2001) "Comodification Construction and Compression: A Review of Time Metaphors in Organizational Analysis", *IJMR*, Vol.3, No.3
- HASSARD, J., KELEMEN, M., (2002) "Production and Consumption in Organizational Knowledge: The Case Of the Paradigms Debate", *Organizations*, Vol.9, No.2
- HINES, A., (2000) "The Postmodern Shift in Values and Jobs and The Implications For HR", *Employment Relations Today*, Vol.26, No.4
- JACKSON, N., PIPPA, C., (1992) "Postmodern Management: Past-Perfect or Future-Imperfect?", *International Studies of Management & Organization*, Vol.22, No.3
- JEANNIERE, A., (1993) "Modernite Nedir?", **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen: Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara
- JEFFCUTT, P., (1994) "From Interpretation to Representation in Organizational Analysis: Postmodernism, Ethnography and Organizational Symbolism", *Organizational Studies*, Vol.15, No.2
- JOHNSON, P., CASSEL, C., (2000) "Epistemology and Work Psychology: New Agendas", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, Vol.74, No.2
- KALE, N., (2002) "Modernizm'den Postmodernist Söylemlere Doğru", **DOĞU_BATI Yeni Düşünce Hareketleri** Özel Sayısı, Mayıs-Temmuz
- KELLNER, D., (1993) "Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar", **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen: Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara

- KILDUFF, M., MEHRA, A., (1997), "Postmodernism And Organizational Research", *Academy of Management Review*, Vol.22, No.2
- KNIGHTS, D., (1997) "Organization Theory in the Age of Deconstruction: Dualism, Gender and Postmodernism Revisited", *Organization Studies*, Vol. 18, No.1
- KNIGHTS, D., (2002) "Writing Organizational Analysis into Foucault", *Organization*, Vol.9, No.4,
- KNIGHTS, D., McCABE, D., (2002) "Beyond Managerialist, Critical and Processual Approaches to Total Quality Management", *Journal of Organizational Change Management*, Vol.15, No.3
- KREINER, K.,(1992) "The Postmodern Epoch of Organization Theory", *International Studies of Management&Organization*, Vol.22, No.2
- MAY, Andrew S. (1998) " Business Process Outsourcing : A New Test Of Management Competence", *Career Development International*, No.3/4
- MONCHINSKI,T., (2002) An Interview With Marshall Berman, *Culturel Logic*, Vol.4, No.2
- MARIOTTI, J., (1995) "Strategic Outsourcing Can Be Powerful Medicine",<http://www.IndustryWeek.com> .
- MUÑOZ, J., GLADYS, M., (2002) Review Essay: Marshall Berman, All That Is Solid Melts Into The Air: Experience Of Modernity (Newyork Penguin Books, 1982), *New Afrikan Jornal Of Culture, Politics, Conciousness*, Vol.1, No.1
- MURPHY, J.W., (2000) *Postmodern Sosyal Analiz*, Paradigma Yayınevi, 2.baskı
- O'CONNOR. E.S., (2000) "Integrating Follet: History, Philosophy And Management", *Journal Of Management History*, Vol.6, No.4
- ÖZEN, Ş., (2000) "Türk Yönetim/Organizasyon Yazınında Yöntem Sorunu": Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme", *DAÜ Turizm Araştırmaları Dergisi*,2000, 1(1)
- PARKER,M.,(1992) "Post-Modern Organizations or Postmodern Organization Theory", *Organization Studies*, Vol.13, No.1
- PARKER, M., (1995) "Critique in the Name of What? Postmodernism and Critical Approaches to Organization", *Organization Studies*, Vol.16, No.4

- PÉRON, M., PÉRON, M., (2003) "Postmodernism and the Socio-economic Approach to Organizations", *Journal of Organizational Change Management*, Vol.16, No.1
- PFEFFER, J., (1993) "Barriers to the Advance of Organizational Science Development As a Dependable Variable", *Academy of Management Review*, Vol.18, No.4
- PINDUR, W., ROGERS, S., (1995) "The History Of Management: A Global Perspective", *Journal Of Management History*, Vol.1, No.1
- RUTGERS, M.R., (1999) "Be Rational! But What Does It Mean?", *Journal of Management History*, Vol.5, No.1
- TOTENBAUM, T.J., (1998) "From Newton to Chaos", *Organizational Dynamics*, Spring
- TRANFIELD, D., SMITH, S., (2002) "Organization Designs For Teamworking", *International Journal of Operations&Production Managements*, Vol.22, No.5
- ÜSDİKEN.B., (2002) "Tarihsel Bir bakışla Bilim-Yönetim Birlikteliği", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, cilt.2,sayı.2, s.127-154
- VORONOV, M., COLEMAN, P., (2003) "Beyond the Ivory Towers: Organizational Power Practices and a "Practical" Critical Postmodernism", *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 39, No.2
- WHITE, R.F., JACQUES, R., (1995) "Operationalizing The Postmodernity Construct For Efficient Organizational Change Management", *Journal of Organizational Change Management*, Vol.8, No.2
- WILLMOTT, H., (1995) "What Has Been Happening in Organization Theory and Does It Matter?", *Personnel Review*, Vol. 24, No. 8
- YILDIRIM, E., (2002) "Cogito Ergo Sum'dan" Vivo Ergo Sum'a Örgütsel Analiz, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2/2
- YÜKSEL,Ö.,AYKAÇ B., (1994) "Frederick Taylor'ın Görüşlerinin Değerlendirilmesinde Yeni Bir Yaklaşım", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 27, Sayı:4,1994,s.83

Bildiriler

BARCA, M., (2002) “Yeni Ekonomide Bilgi Yönetiminin Stratejik Önemi”, **I.Ulusal Bilgi Toplumu ve Türkiye, Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli**

BOJE,M.D.,(1999) "Alternative Postmodern Spectacles: The Skeptical and Affirmative Postmodernist (Organization) Theory Debates", **Business and Economics Society International Conference, Canary Islands/Spain, July 22-26**

EROĞLU, F., AKÇA, B., (2004) “Kitle Kültürü Etkisi Altında Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları”, **12. Ulusal yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri, 27-29 Mayıs, 2004, Bursa**

İRAZ, F., (2002) “Bir Risk Toplumu Olarak Bilgi Toplumunda Liderlik”, **I.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Hereke-Kocaeli, Bildiriler Kitabı**

ŞEN, A., KOÇ, O., (2002) “*Bilgi Toplumunun Taşıdığı Risk Unsurları*”, **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Hereke-Kocaeli, Bildiriler Kitabı**

ŞENTÜRK, Ü., (2002) “*Bilgi Toplumu Parametreleriyle Türkiye'nin Sorgulanışı*”, **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Hereke-Kocaeli, Bildiriler Kitabı**

ÜLKER,H., (2002) “*Bilgi Toplumu ve Devlet*”, **I.Ulusal Bilgi Toplumu ve Türkiye, Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli**

Diğerleri

BOUCHER, C., (1999) A Description of Modernism and Postmodernism in the Context of Organization Studies and Thinking About Management, **Working Paper, ISSN 1038-74448, <http://www.rmit.edu.au>**

GÜMÜŞ, M.,(2001) Post Endüstriyel Dönüşüm Süreci Açısından İşgücü Piyasası Esnekliğinin Geleneksel İstihdam Modeli Üzerindeki Etkileri, DÜ, Sos.Bil.Ens., Yayımlanmamış Doktora Tezi,İzmir

Postmodern Felsefe, <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp...> (erişim tarihi:20/05/2003)

“Rasyonalizm”,<http://www.mkara44.sitemynet.com/rasyonalizm.htm> (erişim tarihi:20/05/2003)

GENELKAT * YıLı Crosstabulation
Count

GENELKAT	YıLı							Total
	1	2	3	4	5	6	7	
1	1	2	4	8	9	2	24	
2	2	7	5	8	2	24		
3	9	10	13	31	26	6	95	
4	6	5	3	8	7	3	32	
5	7	11	13	10	19	2	62	
6	8	10	17	23	24	5	87	
7	1	1	1	1	4	1	8	
8			1	5	5	1	12	
Total	32	41	58	91	102	20	344	

KONUSU * GENELKAT Crosstabulation
Count

		GENELKAT							
		1	2	3	4	5	6	7	8
KONUSU	10	21							
	11	3							
	20		14						
	21		5						
	22		4						
	23		1						
	31			9					
	32			2					
	33			1					
	34			2					
	35			1					
	36			16					
	37			6					
	38			8					
	39			1					
	40			3					
	41			1					
	42			12					
	43			1					
	44			3					
	45			1					
	46			1					
	47			3					
	48			7					
	49			1					
	50			1					
	51			3					
	52			4					
	54			1					
	55			2					
	56				2				
	57			1					
	58			2					
	59			1					
	61				3				
	62				1				
	63				2				
	64			1	11				
	65				2				
	66				11				
	81					10			
	82					5			
	83					3			
	84					2			
	85					1			
	86					1			
	87					5			
	88					4			
	89					1			
	90					1			
	91					1			

Ek.2 (devam)

93					10			
94					1			
96					2			
97					9			
98					1			
99					1			
101						3		
102						12		
103						3		
104						1		
105						5		
106						1		
107						3		
109						6		
110						1		
111						1		
112						1		
113						4		
114						1		
115						9		
116						10		
117						5		
118						10		
119						4		
120						1		
121						1		
122						4		
124						1		
130							8	
141								1
142								1
143								3
144								1
145								1
146								1
147								2
148								1
149								1
150					2			
151					1			
Total	24	24	95	32	62	87	8	12